N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. II

OAMENII PĂMÂNTULUI

(PĂNĂ LA ANUL 1000)

BUCUREŞTI
1936

BUCURESTI
2837

Dublet
2837

BIBLIOTECA ... Ă
Cota 2837 Dublet
Inventar ~~416558~~ Secret

BIBLIOTECA ... ERSITARĂ
COTA 2837 dublet

B.C.U. Bucuresti
C20040094

CARTEA I-iu

AMINTIREA IMPERIULUI

CAPITOLUL I.

Barbarii şi Imperiul

In Apus, numai prin ultimul şfert al secolului al III-lea condiţiile contactului cu barbarii au fost deosebit de sălbatece. In sfărâmăturile de marmuri linse de flăcări, în obiectele mărunte făcute bucăţi, în grămezile de monede ascunse Jullian vedea grozăvia lor[1].

O oarecare ruralisare pare a se pronunţa şi în Galia însăşi[2]. Se lucrează pământul ca la câmp înăuntrul zidurilor în secolul al IV-lea[3]. Un fenomen asămănător se petrece tot atunci în Belgia, unde în calea Francilor germani se îngrămădesc ruinele[4].

Tabloul pe care ni-l presintă istoricul modern al Galiei e al unei provincii fundamental ruinate în care s'au făcut în grabă sforţări desperate pentru a se întări măcar câteva cetăţi capabile de a resista[5]. E aceiaşi operă care se face tot atunci pe malul drept dunărean, care n'a fost părăsit, al Scitiei Minore, la Ulmetum şi la odată strălucitoarea cetate a Istrienilor.

Şi Jullian observă şi altceva: *Imperiul trece, de pe urma greşelilor sale, printr'o îngrozitoare crisă care mănâncă oraşele.* Le vedem pustiindu-se, fără nicio ameninţare străină, în Nordul Italiei şi pe Adriatică[6].

---

[1] Jullian, *Histoire de la Gaule,* IV, p. 601.

[2] *Ibid.,* pp. 603-4.

[3] Libanius, *Orationes,* XVIII, p. 35. Semnalat de Jullian, *o. c.,* VII, p. 26, nota 6.

[4] Schuermans, în *Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie,* XXIV (1890), p. 189 şi urm.

[5] Jullian, *o. c.,* VII, p. 19 şi urm.

[6] *Ibid.,* p. 26, nota 6.

In ce privește Britania Mare, se crede astăzi că teribilele jălanii retorice ale lui Nonnius și chiar pesimismul lui Beda sânt exagerate[1]. Spectacolul Daciei în momentul primelor năvăliri se poate restitui deci prin casuri asămănătoare. Astfel se putea spune că, înainte de refacerea de către Iulian, Nicopolul lui August era în ruine: „prădate *(lacerae)* casele nobililor, fără coperișuri forurile, totul era plin, după stricarea apeductelor, de murdărie și praf". Atena însăși „își pierduse orice îngrijire publică și privată". Eleusis era în dărâmătură[2].

In „părăsirea" Daciei însă nu se poate vorbi de o invasie și încă de una distrugătoare.

Tendințile chiar de nimicire ale Germanilor au fost răspinse încă de Jung: „O distrugere a populației unei țeri cucerite de ei nu se întâlnește nicăiri din partea Germanilor pe pământ roman. Nu erau așa de numeroase semințiile lor ca să fi putut să se lipsească de puterile de muncă existente: „aveau totdeauna nevoie de ajutoare *(Knechte);* cu cât mai multe căpătau, cu atât mai bine"[3]. Nicăiri n'a fost măcar o pătrundere prin văi, și e neadmisibil să se caute urme de Goți prin Nordul munților moldovenești, unde s'ar fi recunoscut urme și un chip din vremea năvălirilor[4].

Pentru raportul regilor goți *în situație de drept față de*

---

[1] V. și Cunningham, în *The growth of english industry and commerce during the early and middle ages,* Cambridge 1890, p. 92: „Il is possible that the statements of Bede and Nonnius, who are inclined to moralise on the events, are somewhat exaggerated or only refer to special localities". Dar observă că, dispărând creștinismul și limba, trebuie să fi fost o rupere de continuitate. Ajunge, spune el, „un foarte mic element de supraviețuire a populației pentru a păstra vechile nume locale și a menținea și puțin temeiu" (p. 140). V. și Charles Roach Smith, *Collectanea antiqua,* V (1861), p. 129; despre urmele după retragere. — V. și Jung, *Die Anfänge der Romaenen,* în *Zeitschrift für österreichische Gymnasien,* 1876. Cf. *Historisches Taschenbuch,* 1874, și *Hermes,* IV, p. 99 și urm.

[2] Mamertinus către Impăratul Iulian, în *Panegyrici veteres,* II, ed. 1779, pp. 146-7.

[3] *Römer u. Rom.,* p. 183. Și el observă că pentru asimilare aici nu era timp *(ibid.,* pp. 183-4).

[4] Prima semnalare de I. Bianu, în *Mem. Ac. Rom.,* secț. lit., 191. Discuția următoare e prea puțin serioasă ca să poată interesa.

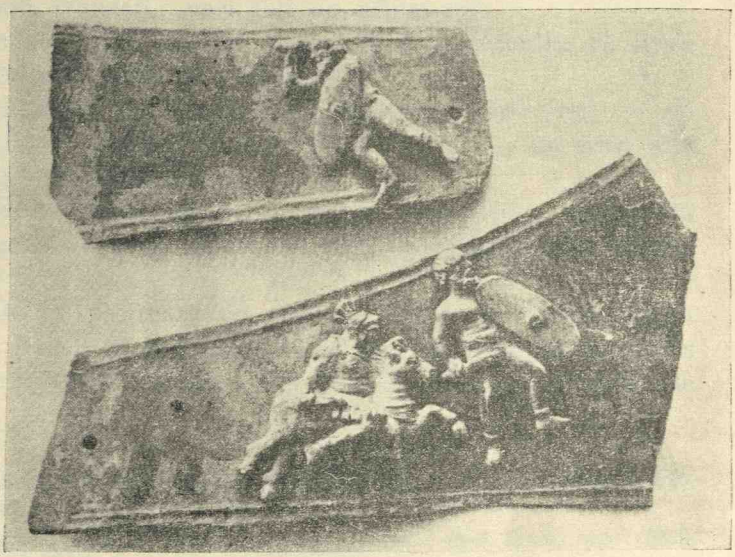

Fig. 1. – Din luptele Romanilor cu barbarii. Sculpturi pe metal aflate in Ardeal.
Arch.-epigr. Mitt., XI-XII, tabl. 4.

populația romană, iată ce scria un învățat german[1]: „Regii (Statelor germane alcătuite în Apus) n'au domnit cumva numai prin dreptul de cucerire asupra provincialilor romani supuși, *ci într'un fel de raport de drept* către Imperiul roman care continua să existe".

Imperiul poate să păstreze pe barbari, poate să-i caseze, să-i gonească. Astfel adevăratul urmaș al lui Aurelian, Probus (276-82), întors din Tracia, mută în Balcani 100.000 de „Bastarni", „cari toți au păstrat credința"[2] și mulți Gepizi, Greuthungi goți, Vandali, „cari toți au călcat-o"[3].

Și Vandalii dacă stau în Africa, la 438, e pentru că li s'a dat de Imperiu sălaș pe trei ani[4].

Goții, federați, noi soldați ai Imperiului, *fără regi, — nu se pomenește niciunul în curs de un veac* —, nu sânt altă „nație", în altă „patrie".

De fapt nu putea să fie decât un singur Stat, fermecând și dominând sufletește și pe cei cari-l amenințau și-i prădau teritoriul[5].

Hotarele se păstrează cu îngrijire în aceste părți. Astfel d. Filov a găsit în Balcani o inscripție către Impărații Carus și Carinus (282-3), urmașii lui Probus, în care e vorba de

---

[1] Otto Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, I, Lipsca 1885, p. 947.

[2] Qui omnes fidem servarunt.

[3] Qui omnes fidem fregerunt; Jung, *Römer und Rom.*, pp. 126-9.

[4] Data eis ad habitandum per triennium in loco Africae portione Hipponae; Prosper de Aquitania. Dacă au Cartaginea, e o călcare de pact; *ibid.*, la a. 442. Urmează *împărțirea provinciei; ibid.*, la a. 445. Și Visigoții au „pacis placita". E vorba numai de o *habitatio*, en *limites; ibid.*, la a. 441. Visigoții „cer pacea umil"; același la a. 442.

[5] Găsesc părerea și la Ludwig Schmidt, în *Forschungen und Fortschritte*, 1-iu August 1935: „Den Römern war von jeher jeder Untertan, gleichviel welcher Nationalität, willkommen, der sich ihrem Staatswesen einfügte. Die Goten galten nach Auffassung der kaiserlichen Regierung immer noch als reichsangehörige Föderaten; sie hatten den Krieg geführt nicht als souveränes Volk, sondern als Aufrührer, die nach erfolgter Begnadigung wieder in die frühere Rechtsstellung als kaiserliche Soldaten zurücktraten" (p. 283). — Elemente germanice pătrund așa și până în N.-E. Ardealului. V. *Korrespondenzblatt*, XIV (1891), p. 97 și urm.

punerea unui hotar nou", „i[i]nter du[as D]acias", cel vechiu fiind „delapsus" [1].

Raportul fusese şi a rămas, nu de osebire între două ţeri, ci de o convenţie între federaţii goţi şi Imperiu, care *era şi Imperiul lor*. O recunoaşte şi Mommsen [2].

Şi August vorbeşte, în inscripţia comemorativă, de Bastarni cari „i-au cerut prietenia" [3].

Numele de *Gothia* nu se întâmpină în niciun izvor din secolul al III-lea; numai târziul Iordanes o numeşte aşa pentru a glorifica neamul căruia-i serveşte. Pentru contemporanii părăsirii oficiale e numai opoziţia între *Imperium* şi formaţia corespunzătoare, *barbaricum*. Mai târziu chiar vom avea o *Avarie* [4], fiindcă aici, în Panonia, *este* forma de Stat deosebită.

Nu exista, deci, o Gotie de Stat recunoscută de Roma. Numai în secolul al V-lea se cunoaşte această *Gothia* [5].

Astfel are deplină dreptate Pârvan când consideră pe Goţi ca „de la 270 înainte oarecum represintanţii oficiali ai siguranţei publice" [6]. O cedare analogă au făcut-o doar Graţian şi Teodosiu faţă de aceiaşi Goţi un secol mai târziu [7].

---

[1] *Klio*, 1912, p. 236; *Rev. arch.*, XX (1912[2]), p. 467, no. 200. Cf. Ilie Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Romänen*, Viena 1910; Kalopothakes, Ὁ χωρισμὸς τῆς στρατιωτικῆς κ. πολιτικῆς ἐξουσίας κ. ἡ ῥωμαϊκὴ διοίκησις παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν, Atena 1894.

[2] Şi Schiller, *Gesch. des röm. Reiches*, I[2], p. 853, vorbeşte de sistemul de camuflare şi de „tratate de comerţ" cu noii Daci, Goţi *(Vertuschungssysthem)*.

[3] *C. I. L.*, III, p. 796.

[4] După Jung, *Römer und Romanen*.

[5] Epifaniu, *Adversus haereses*, III, 1, 14: Εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς Γοτθίας. Cf. şi Augustin, *De civitate Dei*, XVIII, 2: „in ipsa Gothia". Cf. şi Γετικὴ la Filostorgiu, *Hist. Eccl.*, II, 5 (la Waitz, *Ulfila*, p. 59).

[6] *Contribuţii epigrafice*, p. 14. Pentru federaţi v. Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, în *Hermes*, XXIV, p. 215 şi urm., mai ales p. 218, nota 3: „Am Häufigsten gedacht wird der Föderation in dieser Epoche bei den schon genannten Fürsten der römischen Saracenen und vor allen bei den auf das rechte Donaufer übergetretenen Gothen". *Şi de sigur şi când erau pe malul stâng.* Dar Mommsen citează numai pe Claudiu, *In Rufinum*, II, 75, pe Malchus, în *Fr. Hist. Gr.*, fr. 11, pe Suidas, la Φοιδεράτοι, pe Procopiu, *De bell. goth.*, IV, 5 şi chiar pe Iordanes, VIII, 188 (ed. Mommsen).

[7] După Mommsen, la Waitz, *o. c.*, pp. 32-3.

La ei, cum a fost apoi casul cu Tatarii, *se puteau adăugi și provincialii înșii*. Astfel E. Blochet a scris despre cucerirea arabă: „Armatele musulmane, care erau un pumn de oameni în vremea de la Bedr și de la Ohod, făcură avalanșă în calea lor: ele bătură pe Cesari și Chosroi cu propriii lor supuși, pe cari-i atraseră după ele... Mohammed ar fi fost foarte mirat dacă ar fi văzut ce a făcut lumea Califatului din Islam [1]“.

Aici ca și aiurea, Imperiul nu era un obiect de ură sau de dispreț, *ci un model*, un îndreptariu [2].

Barbarii rămâneau, de altfel, *clienții* statornici ai orașelor de comerț de pe malul drept, a căror activitate n'a încetat de sigur niciun moment. De aceia monede romane se află în Ardeal până în secolul al VI-lea [3].

---

[1] *Rev. Arch.*, IX (1907[1]), pp. 196-7 (și elemente de transmisiune ca la Arabi).

[2] Pentru moștenirea culturii de către barbari, Jung, *Rom. Landsch.*, p. 405, nota 4.

[3] Jung, în *Zeitschrift für österreichische Gymnasien*, 1876, p. 103.

CAPITOLUL II.

„P r o v i n c i a l i i"

Supt raportul politic de sigur că hotărârea lui Aurelian nu era un act de deserţiune şi umilire; s'ar putea admite mai curând un motiv de localism ambiţios pentru însuşi ţinutul său de origine. Căci, născut şi crescut în provincia de la Sud, el a căutat s'o întărească pe aceasta printr'o operă de concentrare de care s'ar fi mândrit. Dar o asemenea consideraţie nu e necesară îndată ce ne gândim că Imperiul putea ocupa şi părăsi militar o regiune sau alta, dar dreptul său mai presus de al oricui, dreptul acesta unic rămânea. Cineva admite chiar că Aurelian a „împoporat astfel câmpiile goale din Iliria *(sic)* şi Moesia"[1]. De altfel şi faţă de August s'a pretins că a dat numele de „Germania" teritoriului de la Rin ca să acopere părăsirea militară a Germaniei adevărate[2].

E adevărat că istoria nu învredniceşte pe „provinciali" de atenţia ei.

In Egipt, aşa de adânc pătruns de creştinism, nu s'a găsit „în sute de scrisori de papirusuri nicio urmă înainte de jumătatea secolului al III-lea"[3].

Ar fi de discutat asupra sensului însuşi al cuvântului *provinciales*. Dacii din sate, încă incomplect romanisaţi, erau ei cuprinşi în această democraţie?

Să nu uităm apoi pe Dacii de peste hotar, aşa de vioii şi de temuţii Carpi, *a căror coborâre a trebuit să urmeze îndată după părăsirea oficială a provinciei.*

---

[1] *Rhein. Mus.*, III, p. 17.

[2] Miss Manley, *Effects of the Germanic invasions in Gaul*, p. 30, nota 19.

[3] Ulrich Wilcken, în *Forschungen und Fortschritte*, 1936, p. 90. — V. şi Philippide, în *Viaţa Rom.*, Mart, April, Maiu 1916 (despre Românii supt nume străin).

Cu dreptate întreabă un cercetător german mai recent ce s'a făcut cu ciobanii, cari nu sânt pomeniţi nici de Eutropiu[1]. Şi e de observat că aceşti transhumanţi nu puteau trece la ordin pe o nouă hartă. Iernarea ciobanilor mocani în Ţara-Românească e astfel cea mai bună dovadă de permanenţă. Cum oare s'ar fi putut stabili, în casul unei veniri de peste Dunăre, o înţelegere între regalitatea ungurească şi Imperiul cuman pentru această trecere, în condiţii care din veac în veac au rămas neschimbate, cu un caracter vădit arhaic? E vorba, evident, de o formă de viaţă păstorească mergând până în vremea dacică.

In ce priveşte viaţa ce s'a putut duce, îndată după măsura lui Aurelian, un cercetător frances, ciudat, dar pe nedrept uitat, se exprimă aşa: „o invasie nu face să dispară niciodată decât o parte din populaţia supusă“[2], — şi invasia, în sensul tradiţional al cuvântului, *nici nu era.*

Dispariţia cetăţilor era lucrul cel mai uşor. In adevăr, cele mai multe erau numai colecţii de birouri, ca Sarmizegetusa, oficii economice ca Napoca, puncte de ocupaţie, ca Porolissul şi Romula, staţii de vameşi, ca Tierna şi Pons Augusti. Era un singur adevărat oraş, cu adânci rădăcini în ţară, răspunzând unor nevoi în toate domeniile, şi militare şi negustoreşti: Apulum, poate un Ampulum sau Ampelum dacic, răsbotezat de Romani (şi azi se păstrează Ampoiţa). Acolo cetatea nu mai e o amintire, ca în „grădiştea“ Sarmizegetusei, ci, ca la Moigrad, un grad „actual“, păstrat în traducerea şefului slav care cândva s'a aşezat acolo, în margenea Transilvaniei, când ai lui au plecat la vale: Bălgradul.

De pe urma acestei lente peiri a oraşelor, ca şi în alte ţeri (şi în Cipru), *forum,* care dă la Francesi *foire, fuero* la Spanioli, a dispărut aici cu totul, ca şi grecescul *emporion,* de unde Ampurias în Peninsula Iberică. De altfel, sensul de „loc fortificat“ al *cetăţii* nu arată părăsirea Daciei, ci păstrarea şi apărarea ei.

---

[1] Tamm, *Ursprung der Rumänen,* pp. 73-4. El se întreabă şi care era valoarea pentru fisc, singura decisivă, a unor asemenea elemente (*ibid.,* p. 75).

[2] Lumière, *Etude sur les Celtes,* p. 269.

Şi, astfel, o comunicaţie recentă, în legătură cu noi descoperiri ale cercetătorilor olteni, pe care o dădea, la 28 Iunie 1935, ziarul *Curentul*, e, în această privinţă, de cea mai mare însemnătate: „Intre hotarul comunelor Cârna şi Bistreţul, drept în malul Dunării, la postul de grăniceri Cetatea, apele râului lasă în fiecare vară bogate urme dintr'o cetate romană. Atât ceramica, pe cât şi monedele descoperite arată că această fortificaţie romană *a avut legături cu malul drept al Dunării chiar după părăsirea Daciei de către legiunile romane.*

„Ultimele cercetări ni arată, de altfel, că nu numai oraşele şi cetăţile romane de pe malul Dunării, d. ex. Turnul-Severin (Drubeta), Celeiul (Sucidava), etc., au fost locuite, *dar chiar şi în interiorul Olteniei, până la linia marelui val roman, numit „Brazda lui Novac", atât aşezările romane fortificate, cât şi aşezările civil daco-romane au continuat a fi locuite, având puternice legături cu Moesia*".

De altfel, Dacia nu era singură, isolată. Părerea lui Pârvan că, „cu toate năvălirile barbare, viaţa civilisată în centrele antice dobrogene nu încetează a dăinui în formele ei originale, supuind ea sufleteşte pe barbarii foederaţi, iar nu lăsându-se barbarisată de aceştia", e de primit întreagă [1].

Obiecţia lui Rösler că provinciile de pe malul stâng erau despoporate de năvălirile barbarilor, mult loc fiind la dispoziţia noilor veniţi, cade, când se gândeşte cineva că *aceiaşi stare de lucruri era pe ambele maluri* şi că a aduce pe cei de pe malul stâng pe cel drept era a-i expune aceleiaşi soarte, aşa încât nu era nici nevoie de strămutare pentru dânşii, nici, pentru ceilalţi, în vederea năvălirilor viitoare, o consolidare durabilă. Iar argumentul că astfel provincialii scăpau de „violenţele Goţilor" ar avea un preţ dacă ei n'ar fi fost de multă vreme obişnuiţi cu aceşti Goţi şi dacă Imperiul ar fi fugit, pe când *el lăsa un teritoriu în sama unor foederaţi* [2].

Am spus în volumul precedent că tot aşa de puţin întemeiată e şi obiecţia de ce n'au luat colonii, în Dacia, cuvinte de la barbarii ce veniseră. Aceiaşi barbari au fost doar, şi

---

[1] *Cetatea Tropaeum*, p. 129.

[2] *Dacier und Romänen*, Viena 1866, pp. 32-3.

cu aşezări, ca ale Goţilor la Novae şi în Scitia Minoră, mult mai importante, şi dincolo de Dunăre.

Nici lipsa de elemente germane şi cumane în româneşte, de care s'a mai vorbit în discutarea acestui cas istoric, important în el însuşi chiar, nu e o dovadă că Romanii nu erau pe malul stâng pe vremea când popoarele care vorbiau aceste limbi se aflau acolo: ele au isprăvit prin a locui mult mai intensiv dincolo de Dunăre.

Contra plecării s'a adus de Pârvan şi argumentul, puternic, că dincolo de Dunăre nu se observă nimic din schimbarea după presupusa trecere a multe sute de mii de oameni — el socoate un milion [1].

Argumente economice se presintă de la sine. Toate exploatările începute şi părăsite de Romani nu s'au putut părăsi: mine, pescării, păduri.

Un drum al sării a trebuit să existe totdeauna ca şi un drum al oilor [2].

Socotind ce au făcut provincialii, în cari trăiau şi rămăşiţele dace, trebuie să se ţie samă, cum am spus, de atât de vechea obişnuinţă a acestora cu barbarii şi a barbarilor cu lumea romană. Erau vechi cunoştinţe şi adesea tovarăşi, supt mai mult decât un raport. Dar încă un element de înţelegere se impune cui are curajul de a relua chestiunea care se credea resolvită prin oposiţia, principială şi permanentă, între cele două rase.

Ca şi mai târziu, pe vremea Arabilor în Siria şi Egipt, a Românilor în faţa Tatarilor secolului al XIII-lea, anume elemente din populaţie găsiau mai de folos pentru ele să urmeze pe barbari sau să-i imite, devenind ele însele, „vagabonzii“, „cazacii“, ca Bagauzii din Galia, un element de tulburare [3]. Aceştia erau, în imensa lor majoritate, ţerani, ieşiţi din totala dărâmare a micii proprietăţi rurale [4].

---

[1] *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, pp. 8-9.

[2] Incercările lui Húnfalvy de a arăta că secole întregi nu s'a exploatat sarea dacică pentru că documentele nu pomenesc decât târziu exploatarea (*o. c.*, p. 30 şi urm.), nu se pot susţinea. Nefiind o ordine de Stat cu cancelarie, astfel de dovezi nu puteau să existe.

[3] V. Jullian, *o. c.*, VII, pp. 24-5.

[4] *Ibid.*, pp. 51-3.

De sigur că după oarecare dată nu se mai vorbește de provinciali, și de aici argumentul *ex silentio* contra existenței lor. Dar *tot așa de puțin se vorbește de provincialii rurali de dincolo de Dunăre și chiar din toată întinderea Imperiului roman. Pe malul drept se pomenesc numai oamenii din cetăți, dar aceste cetăți lipsesc pe țermul din față.* S'ar putea pune și întrebarea cât se vorbește, înaintea conflictelor cu Bizanțul sau cu Statul German, de Cehi, Poloni și Ruși.

Jung[1] observă că nici Românii din Austria contemporană nu sânt numiți ca atari. Tot el arată, de altfel, ce dese au fost în epeca modernă mutările de pe un mal dunărean pe altul[2].

Lipsa de inscripții de pe malul stâng al Dunării răspunzând cu extrema lor raritate dincolo de secolul al IV-lea, când invasiile se strămută în Balcani, pe malul drept al râului, se pune o întrebare: câte sânt, în toate timpurile, inscripțiile din regiunea Pindului și chiar pe teritoriul grecesc, după ce viața strălucită a cetăților creatoare de culturi ajunsese la o răpede scădere?

Părăsirea administrativă și militară n'a putut despărți, ce e drept, pe provinciali de acela care pe vremea aceia chiar începe a se intitula „stăpânul pământului și al mării și oricărui neam de oameni“[3].

Dar, pe de altă parte, strămutarea momentană pe malul drept n'a putut să împiedece pe aceia cari se găsiră mai bine supt barbari, — cum vom vedea peste două secole în casul lui Attila, — de a se întoarce supt regimul lor.

Statul însuși muta oamenii în Ținuturi pe care știa că nu le va putea păstra, dar își reserva să le reocupe. Intr'o provincie care va fi părăsită, ca Britania, Zosim[4] arată că Probus a mutat pe Burgunzii și Vandalii prinși.

Resumând aceste observații, e de folos să se adauge păreri

---

[1] *Römer u. Rom.*, pp. 244-5.

[2] *Ibid.*, p. 247 și urm. Și totuși în Viața Sf. Severin: *universos iussit ad Italiam migrare Romanos.*

[3] Ὁ γῆς καὶ θαλάττης καὶ παντὸς ἀνθρώπων ἔθνους δεσπότης; Pârvan, *Histria*, IV, pp. 125-6. Și la Aurelian; *ibid.* Pârvan relevează la Arrian același titlu pentru Alexandru-cel-Mare (*ibid.*, p. 126). Același lucru l-am afirmat de mult, la deosebite prilejuri.

[4] I, 68.

corespunzătoare cu privire la alte părți ale Imperiului. Ele confirmă ceia ce nu odată am avut prilejul să observ cu privire la regiunile locuite de Români.

„Nu avem“, scrie Jullian, „pentru a cunoaște lucrul din viață mai important și mai greu de cunoscut, cugetarea oamenilor, decât inscripții și monumente, ceia ce înseamnă că nu posedăm asupra Galiei în epoca romană decât o știință de fațadă“ [1]. Și, mai departe: „Inscripții, sculpturi, clădiri vin de la cei cari fac să se sape, să se modeleze și să se zidească; și nimic nu vine de la săraci și de la umili. Aceia, după moartea lor, nu lasă nicio urmă a trecerii lor în viață, Istoria, când recurge mai ales la monumente, e condamnată să nu povestească decât existența celor mai bogați... Adevăratul Celt, adevăratul Belg nu săpa inscripții, nu ridica temple de piatră, nu sculpta imaginea morților săi. Dacă au rămas mulți Gali credincioși trecutului, n'o vom ști niciodată, pentru că această credință excludea tocmai întrebuințarea unei materii durabile“ [2].

Argumente militare, de un deosebit fond, se adaugă și ele. Dacă trupe romane rămân la Drubeta și Celeiu și după 271-5 [3], alături, cum vom vedea, era și încercarea unei apărări locale, prin țerani [4]. Și Mamertinus, în Panegiricul Impăratului Maximian, vorbește de o oaste țerănească, de „cavaleria țeranilor proști“ *(agrari agricolae)*.

Care era acum atitudinea acestei populații, nedeslocuite și nedeslocuibile, față de Imperiu?

Cei rămași de sine, între coborârea muntenilor, „Moților“ carpi și straja gotică, se socotiau tot ai Imperiului, *Romani* ca oricari alții, osebirea după provincii, de care s'a vorbit ca de un fenomen general și necesar [5], *privind doar pe istorici, nu populația însăși*. De altfel, cu alt prilej s'a răspins cu dreptate ideia, provocată de seria Impăraților gali, că în

[1] *O. c.*, V, p. 7.

[2] *Ibid.*, p. 9.

[3] Weerd, *Études historiques*, pp. 17-9, 89.

[4] V. și Stappers, *Les milices locales de l'Empire romain*, în *Musée Belge*, VII (1903), IX (1905).

[5] Treml-Tamás, în *Ungarische Jahrbücher*, XV (1936), n-le 4-5, pp. 593-7 și, pe larg, în *Archivum Europae centro-orientalis*, I (1936), pp. 1-96.

a doua jumătate a secolului al III-lea era în provinciile apusene, nu numai un sentiment de localism, dar unul de „naţionalism", capabil de a provoca scisiuni [1]. In Galia secolului al III-lea pe vremea lui Postumus e deci o încercare de viaţă mai mult locală decât provincială şi cu atât mai puţin naţională.

De altfel, numele chiar al vechilor Traci se păstrează: astfel acel Mucapor, ucigaşul lui Aurelian [2].

In materie de posibilitate a evacuării, Viaţa Sfântului Severin, de care ne vom ocupa pe larg, la împrejurările secolului al V-lea, vorbeşte şi ea de o astfel de înlăturare oficială a populaţiei, şi Sfântul apărător, a cărui biografie pioasă o scrie Eugipiu, a trebuit să moară ca exilat în depărtata Italie-de-Sud, dar aceasta n'a împiedecat Noricul de a-şi avea până târziu, şi în cetăţi, o populaţie romanică.

Căci criticul social creştin care e pentru acelaşi secol al V-lea Salvian recunoaşte că dorinţa generală a plebei era să trăiască supt barbari, la cari fug cu grămada fără gând de a se întoarce: „O singură rugăciune, şi unanimă, a săracilor romani e aceia de a li se da voie să trăiască viaţa lor cu barbarii. Şi ne mirăm că nu sânt învinşi (şi izgoniţi) din părţile noastre Goţii, când Romanii preferă a fi la ei decât la noi? Dacă nu numai că fraţii noştri nu vreau câtuşi de puţin să fugă de la ei la noi, dar ei ne lasă pe noi ca să fugă la ei" [3].

Vedem supt Gordian săteni ca acei din Skaptopara sau Greseita cari se plâng Impăratului de lumea care vine la bâlciuri şi de ostaşi, cari-şi cer apă, gazde, provisii, daruri. Sânt la loc bun, între două lagăre, dar, dacă nu li se face dreptate, ei pleacă [4]

[1] Miss Mauley, *o. c.*, p. 37. Usurpatorul Postumus visează şi de Tracia; *ibid.*

[2] Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XXXVI.

[3] Una et consentiens illic romanae plebis oratio ut liceat eis vitam quam agunt agere cum barbaris. Et miramur si non vincuntur a nostris partibus Gothi, cum malint apud eos esse quam apud nos Romani? Itaque non solum transfugere ab eis ad nos fratres nostri omnino volunt, sed ad vos confugiunt, nos relinquunt". Citat şi la Jung, *Römer u. Rom.*, p. 183, nota 2.

[4] *C. I. L.*, III, 12336.

Din punct de vedere al intenţiilor militare, e adevărat că, mai de mult, râurile ajungeau a fi privite ca hotare, şi Viaţa lui Adrian osebeşte hotarul cu *limes* de cel cu *flumen*[1]. Când Aurelian l-a dat provinciei la Sud, organisate de dânsul, — de şi el nu poate fi pus în legătură cu acel sentiment de ruşine pentru retragerea de legiuni, cu puţinii funcţionari de Imperiu cu tot —, el n'a privit cursul râului ca graniţă, ci a cuprins între noile hotare şi malul opus până în regiunea munţilor, de unde periodic se prăbuşia, nu atacul got, *neadeverit prin nimic*, ci prădăciunea carpă.

Dar şi alţii au observat ceia ce am afirmat de mult, că, *în ce priveşte viaţa locuitorilor înşii*, râurile nu despart, precum un povârniş de munte e legat prin tot ce represintă şi prin tot ce hotărăşte în aşezările omeneşti de cel de dincolo[2].

Pentru păstrarea nomenclaturii vechi avem de sigur prea puţin[3], dar nu chiar atât de puţin, de vreme ce există încă o Mehadie, o Meedie în locul vechii Ad Mediam, o Cerna, slavisată, unde a fost Tierna, o Reşca de pus alături cu Resculum roman din Ardeal şi cu numele unui Rescuporis, o Harina şi Dipşa ardelene, o Bârzava, lângă o ţară a Bârsei, şi un Braşov (rădăcina e Brs), şi finalele dace: *iş*, ca în Potaissa şi Porolissum; poate *ova*, pentru noi şi pentru Slavii dunăreni şi de la Răsărit, din vechea *davă*.

Dincolo de râu, Viaţa Sf. Alexandru, ucis supt Maximian, care e adus de la Berhoe la Drizipera, presintă, la „Emopoliţi“ şi aiurea, tot vechea nomenclatură geografică, râul Arzon, râul Ergina (v. Argeş), lacul Boitia (al Boilor), Burtodiza („Burtodaxion“), acel Zorolus, care a devenit bizantinul Tzurulon, un Zioncellum, al cărui nume începe cu fenomenul de îmblânzire tracic al lui *di*, şi Druzipera, care e o arhaică Drizipara[4].

---

[1] C. 12.

[2] V. Jullian, *l. c.*, p. 41. Jullian nu vorbeşte de necesitatea militară de a avea celalt mal, ci numai de pornirea firească a unor „triburi“ ca ale Geţilor. Observaţia lui se întinde însă şi asupra malurilor Mării.

[3] O propunere hasardată e aceia care apropie Saka şi Szekâs, Secaş, în *Arch.-epigr. Mitth.*, I, p. 115 (Goos).

[4] V. şi ediţia din publicaţia bulgară a Academiei din Sofia (1935).

Pe acelaşi mal drept Vidinul, Arčarpalanca, Durostorul se păstrează, ca şi Asimos, „Somo“ (poate Samovit) [1].

In Reţia, cercetările lui Steub au arătat cum toate numirile romane s'au păstrat. Jung a citat un fragment de act de pe la 450-90, unde nimic din trecutul roman nu apare schimbat; şi pe vremea lui Carol-cel-Mare apar aici *Latini* [2].

Dar nume pretutindeni răspândite, cum le-a găsit Steub la Ladini, nu se află nici în Balcani: nu e acolo o traducere în slavoneşte ca, în Vest, în limba germană. Dar, cum numele de pe malul stâng cu caracter descriptiv corespund cu „văile“ şi alte elemente de natură de la Reto-Romani, *nimic nu ne împiedecă de a le considera şi la noi de origine antică.*

Rösler a observat că şi în Panonia, afară de Raab (Arabona), de Pettau şi Siscia, numele geografice latine au dispărut [3]. Doar numele râurilor se păstrează în Noric, Vindelicia şi Reţia [4]. El află explicaţia în repetarea invasiei: după Germani, Slavii, apoi Avarii şi în sfârşit Maghiarii. I se pare că e tot aşa în Moesia, de şi aici numele antice s'au păstrat mai bine. Admiţând *că în Dacia s'a putut păstra o parte din vechea populaţie* [5], el nu bagă de seamă că apropierea cu celelalte provincii impunea recunoaşterea măcar a unei oarecare permanenţe [6]. Şi el trebuie să recunoască păstrarea numelor de râuri, adăugind pe lângă cele mari: Timişul, Motrul, Bârzava şi Ampoiul [7]. Din greutate caută să scape prin argumentul că numele acestea au viaţa mai dură.

Numele muntelui balcanic, — afară de însuşi cuvântul turcesc de Balcan, care s'a generalisat, — s'a păstrat supt forma ilirică,

[1] V. Thunmann, *Untersuchungen*, p. 92, nota s.

[2] *Röm. u Romanen*, p. 214. De alminterea întregul capitol. Pentru sensul cuvântului, p. 215, nota 1. Şi *lex romana* a unui Rudolf la 1127; *ibid.*, p. 232, nota 3.

[3] Şi Húnfalvy (*o. c.*, p. 40) recunoaşte că, din numele de localităţi a rămas, în această ţară adânc romanisată, doar Sirmiul (Srem) şi Siscia (Şissek).

[4] Jung, *Römer u. Rom.*, p. 61.

[5] Was etwa von Daciern und Römern blieb war weder im Stande sich zu erhalten, noch die alten Namen fort zu pflegen.

[6] *Anfänge*, p. 37.

[7] *Ibid.*, pp. 37-8. De altfel el ispräveşte spunând că nici păstrarea vechilor nume n'ar avea valoare, căci, de şi în Britania Mare ele au rămas, populaţia dispăruse.

acoperită în antichitate de cea greacă: Rhodope („muntele cu trandafiri“; cf. și insula Rhodos, rododendronul, „copacul cu trandafiri“), Șar (Șar-dag), care trebuie apropiat de Scardona pe malul Mării Adriatice. Pentru Balcan, „munte“ fără altă designare, corespunde „Muntele“ la Nord de Dunăre și numirea de „Munții aromânești“ dată de Românii Pindului, ale cărui numiri populare la deosebitele nații ar trebui căutate. Bulgarii, adecă Slavii pe cari-i represintă, întrebuințează aceleași denumiri vage de Planina (ca Stara Planina) ori de Gora (Sredna Gora). S'a observat că numele Emului se păstrează, prin Turci, la capul zis Eminè[1].

Pentru culmi (Yuruchal, Maragudisc, Cadimlia, Sâtche, Carlic), numele sânt curat turcești, pe când la Români, pe lângă numiri pecenego-cumane (Ceahlău, Rarău, etc., poate Parângul), cele românești nouă (Rătezatul, Omul) biruie; ba chiar un întreg șir balcanic se chiamă Carageà-dag sau Șabcanà-dag. Acestea arată existența unor ciobani turci, veniți din Asia Mică pentru a-și urma aici îndeletnicirile. Numai Vitoșa pare slav[2].

Intre numele râurilor care se păstrează în Dacia, Priskos cunoaște după Dunăre pe acestea trei: Drekon (cf. Drencova, satul de astăzi, în Banat), Tigas (Bega) și Tiphesas sau Tisa.

Numele celor de pe malul drept au suferit însă schimbări vrednice de luare aminte.

Timocul și Lomul (Almus la Romani) au nume care se par a fi ilirice. Ciabrița și Ischerul derivă din forme romane: Cebrus și Oescus, ca și Vitul (Utus), Morava (Margus)[3]. Iantra (Iatrus roman). Ogust, Osem (Asamus, dar cf. Oseții), Picnus (Pec) au un caracter turanic, încă nelămurit. Vid pare să fie de origine slavă. Iar, pentru finală, în Albania: Arzen, Simen, Prizren, în Bulgaria însăși: Șumen (dar munții Șumansca în Serbia) se păstrează și ele din vremi mai vechi, dar slave.

In Tracia, elementul turanic, venit dintr'o profundă colonisare cu elemente asiatice, dă râul Camcic (cf. Balcic). Și Tun-

[1] Bourchier, în *Encyclopaedia Britannica*, art. *Bulgaria*, p. 773.

[2] Numai Bucegiul, de apropiat de Bucecea din Moldova și de Buczacz din Galiția, e slav. Cărăimanul vine de la o cășărie de Turc din Caramania, prin secolul al XVIII-lea.

[3] V. și Jung, *Römer u. Romanen*, p. 234.

BIBLIOTECA

gea are un caracter turcesc, dar în Arda trăiesc Ardaii ilirici, Strymonul grec, rostit Strumon, de la rădăcina *str,* „a curge" ca și în Ister și în Nistru, s'a păstrat în Struma. In ce privește Mariţa, numele Ebrului (conservat în Ibarul albanes), el trebuie să vie de la acel nume de *mar* dat de Traci râurilor (Murăș, Morava, Trasmarisca; Pârvan credea că și Marchul morav).

Cetăţile greceşti se menţin, în deosebite forme modernisate: Pulpidava e bulgărescul provdiv, Adrianopolul devine la ocupanţii slavi Odrin, precum Salonicul se preface în Solun; toată vecinătatea e întipărită de acelaşi conservatism. Pe când pe malul drept al Dunării, fiecare păstrându-şi „capul de pod" pe malul stâng, ca nume de localităţi, Ratiaria e „palanca" Arcer, Nicopolis devine Nichiup al Turcilor; Artacia trăieşte în Arta-chioiu[1].

Dacă în Grecia numele de munţi şi de râuri s'au păstrat, nu tot aşa numele de localităţi, adese ori slave. Kiepert[2] observa că abia două mii de nume de acestea vin din antichitate, dar mai ales pe coastă, precum pe Pontul apusean Kallatis, socotită ca fiind din *kalòs,* „frumos", a devenit Pankala, Pangala, de unde au făcut Turcii: Mangalia. Am încercat aiurea să aflu o explicaţie pentru deosebirea de nomenclatură acolo, între sat şi oraş. Adaug aici că, viaţa păstorească păstrându-se aceiaşi, ea a mânat mai departe în timp aceste numiri de vârfuri, spre care se duce turma în timp de vară, şi de ape, de-a lungul cărora se îndreaptă rătăcirile determinate de nevoia păşunilor. Aceiaşi explicaţie se poate da şi fenomenului aproape întru toate asămănător din părţile noastre (am văzut că şi dincolo de Dunăre se păstrează cele mai multe din numele de râuri).

Numele româneşti pentru Larisa: *Larsa,* Tricala: *Târcol* —, poate supt influenţa slavă — şi Salona: *Sărună,* au o deosebită importanţă, de şi al doilea poate fi printr'o transmisiune slavă. Ceia ce lipseşte însă pe acest teritoriu, şi ar trebui cules răpede, până nu dispare nu numai conştiinţa românească a acestor ciobani, dar şi însuşi felul lor de viaţă, pe care-l îngustează aşa de mult civilisaţia modernă, ar fi numele de munţi, de ape şi acelea de puncte locale pe care Germanii le

[1] Pârvan, *Contribuţii epigrafice,* p. 56.
[2] *Histor sch-geographisches Atlas der alten Welt,* Weimar, 1848.

numesc *Flurnamen*. Cei din Ardeal le adună de ani de zile în vederea tragerii unor conclusii istorice care-i interesează aşa de aproape.

Altfel e în Vestul Balcanilor, unde, oricum, era pavăza Imperiului, garantă a continuităţii.

In regiunea ilirică s'a păstrat în Mat numele vechi Aemathii. Muntele poartă nume greceşti sau grecisate: Pindos, Grammos. Vârfuri ca Tomor, Toli, Kraba, Muela, Cica, Mişcheli pot fi aduse la altă limbă.

Numele insulelor au rămas: Lisa (Issa), Hvar (Pharos), Curzola (Curiota), Krk (Kerkita), Apseros (Ossero), Crefi (Cherso), Arbe (Arbag), Brazza (Brattia), Solta (Solentia), Pago (Pagus). Tot aşa râurile, derivate din cele vechi: Tara, Arta, Şcumbi, Viorsa, Drin, Ibar, cutare din aceşti termini având valoarea generală de: curs de apă.

Dar aici numele de localităţi obişnuite în antichitate, au dispărut aproape cu totul (dar Buthroton-Butrintô, Avlona-Valona) atunci când avem pe cele iliro-greco-romane la Ragusa, la Cattaro, la Risano, la Spalato (’ς παλάτιον), al lui Diocleţian), la Captat (Civitatem), la Stagno (’ς τὴν Ἄμμον, „la nisip“, „la plajă“), la Starea (εἰς τὴν στερεὰν, pe continent), la Traghir, Traù (Tragurium), la Sebenico (pare a fi ’ς ἐπίνικον, după amintirea vre-unei biruinţi; cf. Epidamnul).

In această regiune se păstrează şi vechile sufixe, ca *ona* în: Albona, Salona, Nona, Scardona, azî Labin, Solin, Nin, Scradin[1].

S'a observat[2] ce târziu apar Albanesii, dar cred şi acuma că numele de Schipetari nu vine de la „shkyipoij“, „înţeleg“ (cf. *Slavi* faţă de *Nemţi)*, ci de la *scopulus,* care la Albanesii de azi, cu acelaşi sens de „stâncă“, se păstrează în *shkep, shkip*. Şi *gheg,* poreclă, trebuie pus alături de numele Moţilor şi „Cuţilor“ romani[3]. *Arber* şi *Arberia* pentru Albanes şi Albania arată un fenomen asămănător aceluia al rotacismului (dar aici cu *l)* de la noi.

---

[1] Jung, *Römer u. Rom.,* p. 254.

[2] *Ibid.,* p. 244, nota 3.

[3] Insemn ca o curiositate că numele de *Tosk* a fost apropiat de acela de *Tuscus* al Etruscilor şi că în Tirana s'a văzut ceva „tirenian“; Bourchier, în *Encyclopaedia Britannica,* I, art. *Albania,* p. 483.

Numele de localităţi antice se păstrează la Albanesi şi în Pollina (pentru Apollonia), în Durtz sau Drač pentru Dyrrachion, în Khimara pentru Chimaira. Cu toate studiile lui Hahn şi ale întregii şcoli vienese, urmărirea până în cele mai mici amănunte a determinărilor geografice în această regiune de mari complicaţii nu s'a făcut însă. Dar acolo întâlnim peste ce a mai rămas dintr'o nomenclatură elenică aşa de bogată şi tribalo-ilirică aşa de felurită, o pătură mai recentă, în care sufixul *-işte,* ca în Kratzuniste, corespunde cu *-eşti* al nostru, având acelaşi sens genealogic (Crăciun dă Crăciuneşti).

De fapt totul e în legătură cu păstrarea vieţii orăşeneşti: această viaţă e conservată de circulaţia pe Mare, la Greci, ca şi pe coasta balcanică a Adriaticei. Tot aşa şi pe Dunăre.

Aiurea, de şi aşa de puţin renunţase Imperiul la posesiunea Marii Britanii, încât Belisariu o oferia Ostrogoţilor în schimb pentru Sicilia [1], în Britania Mare, Eburacum trăieşte în anglo-saxonul Eoforwic, în Jordvig al Normanilor [2].

Am terminat această analisă menită a lumina situaţia teritoriului care a devenit basa naţiei noastre. Dar şi aşa, pe basa păstrării numelor de localitate pe malul stâng, K. Müller trebuia să admită că „locurile romane părăsite se menţineau supt dominaţia străină, păstrau o oarecare cultură şi că în vreme de pace şi un comerţ *(Verkehr)* cu ele nu era exclus [3]". Şi, aiurea el admite că „legături de prietenie cu o parte din vechea mare Dacie au rămas încă destulă vreme" [4].

Acolo unde vechile nume dispăreau şi altele stau să răsară, *o autonomie mai deplină decât cea d'inaintea anului „evacuării" se impunea.* Ea e asămănătoare cu cea din Dalmaţia. O mărturiseşte Constantin Porfirogenetul, criticând pe înaintaşii

---

[1] Relevat de d. Ferdinand Lot, în *Les invasions germaniques, La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain,* în „Bibliothèque Historique" (Paris 1935), p. 301. Cartea e deosebit de sugestivă.

[2] Budinszky, *Verbreitung der lateinischen Sprache,* p. 129. Pentru nepărăsirea Noricului şi acelaşi, *o. c.,* pp. 166-8. Pasagiile despre evacuarea „completă", *ibid.,* nota 53.

[3] Ed. Tabulei Peutingeriene, pp. XXXIII-IV.

[4] P. 539.

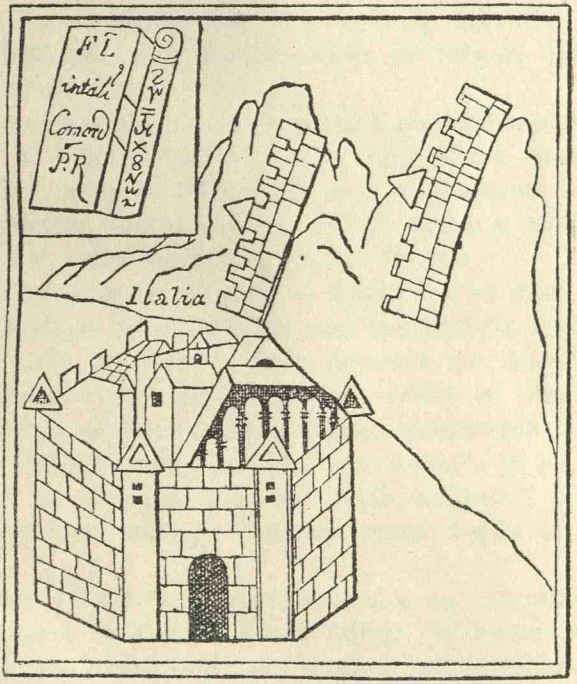

Fig. 2. – Cetate romană din secolul al IV-lea.
Notitia dignitatum, p. 84.

cari prin slăbiciunea lor au permis-o: „locuitorii cetăţilor din Dalmaţia au devenit autocefali, nefiind supuşi nici Împăratului Romanilor, nici altui cuiva"[1].

Chersonul, cu intensele lui legături de comerţ, oferă alt exemplu de viaţă populară autonomă. Alături de el se poate pune viaţa Goţilor din Crimeia cari, trăind până în secolul al XVI-lea, au dispărut, observă d. Tamm, pentru că au rămas exclusiv ciobani.

Cercetarea împrejurărilor din alte provincii năpădite şi părăsite e de folos pentru a lămuri o stare de lucruri mai fără izvoare aici decât aiurea chiar.

In Galia s'a constatat că viaţa economică n'a fost împiedecată de năvăliri, că după pagubele aduse agriculturii mici s'au creat proprietăţi mari cu vile, că un poet ca Ausoniu a putut vorbi de „fericirea vremii sale"[2]. Acelaşi lucru a trebuit să se petreacă mai puţin vilele, şi în Scitia Minoră.

Pe când o părăsire de *limes* şi o fortificare în dosul liniei pierdute se întâlnesc pe acest timp, supt usurpatorul Postumus (258-267) şi acolo, în Galia[3], după moartea lui Aurelian se revine la linia retrasă. Paralelismul cu Galia se observă şi în data de 260 a părăsirii limesului între Andernach şi între Dunăre[4], de 275-6 a „marii năvăliri" de acolo[5]. Şi la deosebitele districte se schimbă mai spre Apus capitala[6], cum s'a făcut la noi pentru judeţele dunărene când Turcii au organisat raiaua.

Cum *Notitia Dignitatum* arată în Galia pe Sarmaţii din viitoarea Sarmaise şi Taifalii de la Tifuge *(Sarmatae et Taifali gentiles)*, aşa erau Goţii pe vremea lui Aurelian, supt comandă romană[7].

---

[1] Οἱ τὰ τῆς Δελματίας κάστρα οἰκοῦντες γεγόνασι αὐτοκέφαλοι, μήτε τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων, μήτε ἑτέρῳ τινὶ ὑποκείμενοι; *De adm. imp.*, c. 29. — Urme de păstrare romanică şi la Rin, Jung, *Geographie*, p. 118.

[2] Miss Manley, *l. c.*

[3] *Ibid.*, pp. 38, 42.

[4] Jean Colin, *Les antiquités romaines de la Rhénanie*, Paris 1928, p. 13, la Miss Manley, *o. c.*, p. 81, nota 1.

[5] *Ibid.*, p. 41.

[6] *Ibid.*, *o. c.*, p. 95.

[7] Mommsen, în *Hermes*, XXIV, p. 251 şi urm.

Şi pentru retragerea legiunilor de la Rin o cercetătoare atentă a ajuns la resultatul că „e mai drept să se spuie că, *decât o ruptură bruscă, a fost o retragere gradată de dincolo de Rin, care a fost accentuată de invasia de pe vremea lui Galien şi Postumus*“ [1].

Şi în Spania găsim un tratat formal cu barbarii, cari locuiesc numai în anume graniţi, ca oameni ai Imperiului [2] şi execută *voluntas et ordinatio* a Impăraţilor, întocmai cum mai târziu vom vedea pe Impăratul de Răsărit dând ordine Slavilor de a cruţa pe provincialii cărora li s'a dăruit ca adăpost însuşi palatul-oraş al lui Diocleţian din Salona. De altfel supt Bizantini se trimete acolo acelaşi general care va lucra la Dunăre contra Slavilor, Commentiolus, pentru a face lucrări de întărire [3].

Am spus că nici Marea Britanie n'a vrut desfacerea de Imperiu. Când ea s'a făcut, în veacul al VI-lea, *Impăratul Honoriu se adresează către provinciali, declarându-li că-i lasă în sama lor* [4]. Nicio altă măsură decât retragerea armatei şi a funcţionarilor. Dacă un scriitor mai târziu înfăţişează o populaţie înspăimântată în desorientarea ei, care fuge „de la barbari la Mare şi de la Mare la barbari“ [5], vedem pe aceiaşi provinciali părăsiţi chemând, ca Bizantinii, din aceiaşi nevoie, pe alţi barbari contra acelor cari-i molestează. Ca şi în Galia se alege un şef popular, în acest cas, pe la 308-9, Ambrosius Aurelianus, pentru a conduce resistenţa [6] în toate părţile ţerii [7]. Şi d. Haverfield observă că: „simţul aparţinerii la Imperiu nu murise cu totul nici în Britania secolului al VI-lea. Nume romane au fost întrebuinţate şi mai departe, nu exclusiv, dar destul de liber, de Britani... Se găsesc întâmplător inscripţii (sec. VI) romane“ [8]. Se ştie în ce termini

[1] Miss Manley, *o. c.*, p. 75.

[2] V. Jung, *Romanische Landschaften*, p. 74 şi urm. El citează pe Idaţiu la 411: „barbari ad pacem ineundam conversi, sorte ad habitandum sibi provinciarum dividunt regiones“.

[3] *C. I. L.*, II, 3420.

[4] Zosim, VI, 10. Cf. Haverfield, *o. c.*, p. 58, nota 4.

[5] Repellunt nos barbari ad mare, repellit nos mare ad barbaros; Gildas, c. 15. V. şi Nonnius. Cf. şi mai sus.

[6] Gildas, c. 25 .V. şi Jung, *Rom. Landschaften*, pp. 307-8.

[7] V. Ferdinand Lot, *Les invasions germaniques*, pp. 306-10.

[8] Haverfield, *o. c.*, p. 60.

Gildas a încercat să arăte durerea unei populaţii primejduite, dar ţinându-se îndărătnic de un trecut care-i dăduse pace şi prosperitate.

E interesant şi faptul că, dacă mulţi din urmaşii vechilor provinciali au perit în lupta cu năvălitorii germanici, emigrarea în Britania galică, peste Mare, nu s'a produs atunci şi în masă[1]. Viaţa Sfântului Germain din Auxerre arată şi ea cum locuitorii de veche rasă s'au opus de la sine năvălitorilor[2].

In Britania trupele lipsesc în locurile unde sânt inscripţiile, căci puternice municipii şi colonii, mai ales de veterani, începând supt Claudiu, cu Camulodunum (Colchester)[3], *ca fortăreaţă,* se aşează; „civilisaţia se desvoltă mai ales prin creşterea ei automatică“, iar în regiunea de dealuri de la York în sus sânt numai forturi legate prin drumuri. Şi aici Britonii din afară, ai reginei Boadicea, atacă pe Romani ca şi pe ceî supuşi lor. Şi aici sânt teritorii în jurul cetăţilor, ale căror nume le şi poartă, ca în Galia, dar *cetăţile* galice rămân în afară, supt supravegherea stăpânilor[4].

Cu privire la „părăsirea Marii Britanii de Romani, iată, de altfel, ce scrie d. Haverfield[5]: „După ce un Magnus Maximus şi un alt pretendent mută trupe pentru scopurile lor şi Germanii se aşează în Galia, n'a fost nicio mare plecare a Romanilor“. Numai cât guvernul central n'a mai trimes pe guvernatorii şi înalţii ofiţeri obişnuiţi. Romano-Britanii au fost lăsaţi în sama lor... Ei urmară un exemplu roman din acest timp şi plătiră Saxoni ca să răspingă Saxoni“. Dar, „goniţi din centrele de viaţă romanisată, din regiunea cetăţilor cu ziduri şi a caselor civilisate, în dealurile din Ţara Galilor şi din Nord-Vest, provincialii au suferit o schimbare care se înţelege uşor“. Ei dau de Celţii, nesupuşi, al

---

[1] *Ibid.*, p. 65.

[2] *Scriptores rerum merovingicarum,* VII. Cf. Dopsch, *Das Kontinuitätsproblem,* în *Arch. f. Kulturgesch.,* XI (1916), pp. 159-82.

[3] Chester = castrum.

[4] Haverfield, în *Encyclopaedia Britanica,* IV, p. 583 şi urm.

[5] V. *ibid.* p. 589. Ca bibliografie, pe lângă lucrările lui Haverfield; mai ales citata *The Romanization of Roman Britain* (şi în *Edinburgh Review,* 1899), *English historical Review,* 1901, şi Bury, *Life of St. Patrick,* 1905.

căror nume îl poartă regiunea, întărită etnic, şi din Irlanda liberă, şi redevin Celţi de graiu şi de aplecări, şi în arte".

Dacă nu s'a întâmplat redacisarea Dacilor romanisaţi, aceasta vine tocmai din faptul că ei n'au fost părăsiţi unor barbari, cari nu veniseră încă şi pe cari Roma nu-i cunoştea, că Roma, puternica Romă a lui Aurelian, retranşată pe malul drept, a aşezat pe barbari ca federaţi, că Goţii n'au fost niciodată de capul lor, ceia ce se va dovedi şi prin aceia că înaintea primejdiei hune ei se vor cere la Romani ca nişte oaspeţi şi supuşi. Nu e de uitat nici aceia că *în Dacia n'a fost ruptă legătura cu Marea şi cu Imperiul, cum prezenţa Francilor în Anglia o făcuse pentru Britania.*

Nu numai că s'a păstrat sentimentul roman după retragerea legiunilor din Britania, cum o arată acel Gildas, sau un Nonnius, dar, „în secolul al V-lea sau al VI-lea", o inscripţie presintă pe „protectorul" cu nume celtic, care înlocuia pe comandanţii romani: *memoria Voteporigis protictoris* [1]. Regi celţi apar, de altfel, după părăsirea de Romani în deosebite colţuri [2].

Totuşi aşezarea saxonă a fost recunoscută de Imperiu: pe lângă contele Britanilor e acela al „ţermului saxonic prin Britania" *(littoris saxonici per Britannias)* [3].

Numele romane se păstrează în interpretări moderne şi pentru Africa-de-Nord, la basă fiind vechile numiri locale [4].

Incheiarea nu poate fi decât aceasta, că, în momentul când, în loc să socotim isprăvită pentru Dacia, şi numai pentru Dacia, osebită de alte provincii vecine şi de tot Apusul, o întreagă epocă istorică, nu găsim decât, aici ca şi în alte părţi apusene, într'o formă une ori confusă, dualitatea între un Imperiu de caracter universal care nu poate abdica de la

---

[1] *Archaeologia Cambrensis*, 1895, p. 233 şi urm.; Mommsen, prefaţa la Gildas, în *Mem. Germ. Hist.*, XIII (cf. şi acelaşi, în *Hermes*, XIX, p. 303 şi urm.). Cf. Jung, *Geographie*, p. 127. — V. şi C. M. Franzero, *Britannia Romana*, Milano 1934.

[2] Lot, *Les invasions germaniques*, pp. 306-10.

[3] *Notitia dignitatum*, ed. Böcking, I, pp. 4*, 80-1.

[4] Jung, *Römer u. Romanen*, pp. XIII-IV. Şi alte nume păstrate încă de la Greci, în insulele dalmate părăsite, Schafarik, *o. c.*, II, p. 304.

niciunul din drepturile sale şi o puternică viaţă populară faţă de care orice invasie isprăveşte, deocamdată, prin a da un nou contingent de barbari spre a purta războaiele Imperiului[1] şi spre a fi amalgamaţi cu locuitorii de o străveche origine.

---

[1] V. M. Bang, *Die Germanen im römischen Dienste bis zum Regierungsantritt Constantins I.*, Berlin 1906. V. şi Theodor Bernhardt, *Politische Geschichte des römischen Reiches von Valerian bis zu Diocletians Regierungsantritt (553 bis 284 n. Chr.)*, Berlin 1867.

CAPITOLUL III.

Reromanisarea politică

I. Ţeranii şi apărarea.

O nouă încercare de romanisare e în legătură cu voinţa lui Diocleţian şi a lui Constantin. De aici, şi în Orient, o istorie de lagăre ca a lui Amian Marcellin, o poesie care şi în ţerile de limbă greacă dă pe Claudian şi se întinde până la Corip, supt al doilea Iustin, deci în plin secol al VI-lea. De aici cărţi de istorie ca a lui Eutropiu şi fabricarea în latineşte a Vieţilor de Cesari de la Adrian înainte, dar, încă din secolul al V-lea, cu Dexip, cu Malchos şi Prisc, istoriografia redevine elenică, ba încă arhaisantă, încurcată în vechi forme greu de înţeles şi pentru contemporani. In noua capitală singură, vântul ce bate din toate părţile mână spre tradiţiile bizantine şi pontice.

Grija cea mare e totuşi *să se păstreze romanitatea* în care, cu toate coroanele orientale pe care le poartă Impăraţii, se resumă Imperiul.

Pe arhitrava basilicei din Salona se coteşte în latina: *Deus noster, propitius esto reipublicae romanae;* „Doamne al nostru“ — „creştinismul s'a şi impus —, „fii binevoitor, Statului roman“[1].

Chezăşi ai păstrării seculare a vechii ordini de lucruri, ţeranii din acest Sud-Est continuă în formă latină cea mai depărtată viaţă rurală tracă. Intâlnim ca nume Mucapor şi femeninul, Tataza Mucapora[2]. Sântem astfel de acum în plină „ţerănime“ care se va transmite în toate formele şi supt toate stăpânirile, biruind secolele.

---

[1] *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 113.

[2] Paul Allard, *Persécutions, La persécution de Dioclétien.* I, p. 253, nota 2.

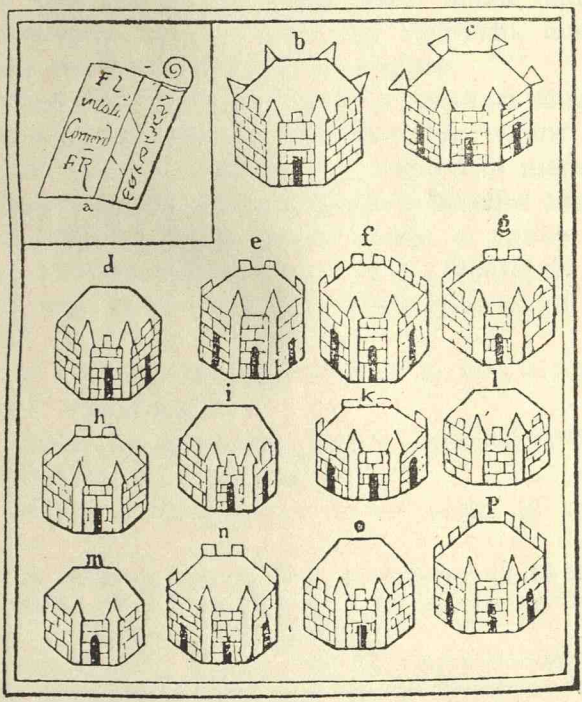

Fig. 3. Cetate romană din secolul al IV-lea.
Notitia Dignitatum, p. 104.

Porniri de viață proprie ale țeranilor au fost semnalate supt Diocleţian în Galia, unde și cutare retor atâță pe săteni la revoltă, apărând îndată *bigauzii* (de la *bagat, bagad,* „mulțime")[1], și în „declamația" lui Quintilian, care înfățișează pe omul de la câmp pornit contra bogaților cari îl mână la oaste[2]. Bagauzii au ridicat și Impărați, Aelianus și Amandus[3], pe o vreme când recruții trebuie marcați cu fierul[4].

Impărații ilirici au o deosebită iubire și grijă pentru ținuturile din care vin și care sânt înseși aceste părți ale Sud-Estului european, din ale cării rase străvechi, mai mult sau mai puțin romanisate, își trag ei originea.

Astfel, părinții lui Maximian lucrau ca salahori lângă Sirmiu[5], pe moșie străină *(parentes eius exercebant opera mercenaria).* Mai jos, e acolo o viață arhaică, rămasă în mare parte întreagă, și vom vedea cât durează amintirea Bessilor. Localități trace se mai întâlnesc, pentru aceiași epocă, și aiurea: astfel *Gestytyrum,* „locus possessorum", în Actele Sfântului Filip[6].

Alexandru, usurpatorul contra lui Diocleţian, e alt țeran, din Panonia[7].

Liciniu e un fiu de țerani „daci"[8], și de la Dunăre va veni apoi „funariul" Valentinian[9].

Vetranio, „născut în locuri mai joase" *(squalidioribus)* ale Moesiei-de-sus, apare ca pretendent[10].

Galeriu e născut în Serdica ori în alt punct al regiunii

---

1 *Ibid.* El se referă la Orosiu, VII, 25 (nimic), la Ieronim, în Cronica lui Eusebiu, la Viața Sf. Babolein, *Acta Sanctorum,* VII (greșit), la *Passio SS. Regaliani et Donatiani,* 15.

2 Iam ad arma mittimur... Placeas licet tibi opum tuarum fiducia, dives; si mihi vivere non expedit, pares sumus; Quintilian, XIII, 1. Citat de Allard, *l. c.,* p. 384. Se aduce înainte și cunoscutul pasagiu al lui Lactanțiu, *De mortibus persecutorum,* 7, și Codul lui Iustinian, IX, x, 3.

3 Allard, *l. c.,* Refusul ostașilor de a-i ataca; *ibid.,* pp. 30-1.

4 *Ibid.,* p. 102 și urm.

5 Sextus Aurelius Victor, *Epitome,* XXXIX-XL.

6 *Acta Sanctorum,* Octombre, IX, 551.

7 „Agrestibus ac pannonicis parentibus", la Allard, *o. c.,* II.

8 *Rev. Arch.,* IX (1853[2]), p. 769.

9 Sextus Aurelius Victor, *Epitome,* XLV.

10 Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus,* XLI. Alt Vetranio, în *Arch.-ep. Mitt.,* VIII, p. 114, no. 41. Cf. Schiller, *o. c.,* II, p. 250 și urm.

de refugiu pe malul drept [1]. Şi aiurea el e calificat de „Dac", fiul unui boar [2], ca şi Constanţiu. Mama lui fiind închinătoare a „zeilor munţilor" *(deorum montium cultrix)* [3], aceasta înseamnă religia Carpilor munteni. El creiază în *Dacia ripensis* o moşie Romulianum după numele mamei acesteia, Romula [4]. Galerius Maximus, nepotul de soră al acestuia, era şi el „prin origine şi creştere păstor *(ortu atque instituto pastorali)* şi în tinereţă i se zicea „Daca", Dacul [5].

Umile sânt şi începuturile Sfintei Elene, mama lui Constantin-cel-Mare [6].

Liciniu e născut din „oameni de la ţară şi cu totul ţerani" [7]; rămâne duşman al „moliilor *(tineae)* şi şoarecilor din palat" [8]. Constantin va lupta cu el la acele Cibalae (Vincovce), lângă lacul Hiulcus [9].

Martinian, Sextus Martinianus, asociat de Liciniu, în lupta cu Constantin — s'au păstrat şi monede, bătute la Nicomedia, de la el, ca August cu Iupiter conservator, după căderea lui Liciniu, pe lângă care fusese numai Cesar, — şi ucis de acesta, e represintantul aceleiaşi lumi balcanice. Cu atât mai mult cu cât el a fost identificat cu un *praeses provinciae Norici* [10].

Un Armentarius, un *cow-boy*, stă lângă Constantin, în acelaşi timp când Sever şi Maximin se ivesc ca „Illyricorum indigenae Caesares" [11].

Totul tinde la mutarea aici a centrului imperiului, şi recu-

---

[1] Iordanes, *Romana*, p. 38. V. Jung, *Rom. Landschaften*, p. 404 şi nota 8, după Lactantius, *De mortibus persecutorum*, p. 23, şi Eutropiu, IX, 22 (14).

[2] Lactanţiu, *De mortibus persecutorum*, 18-9.

[3] *Ibid.*, 9.

[4] Sextus Aurelius Victor, *Epit.*, XL.

[5] *Ibid.*

[6] Allard, *l. c.*, p. 89, nota 1 (şi după Sf. Ambrosiu, *De obitu Theodosii*, 42). V. Connzard, *Sainte Hélène*, 1911.

[7] Sextus Aurelius Victor, *Epit.*, XLI.

[8] *Ibid.*

[9] *Ibid.*

[10] V. Robert Mowat, *Recherches sur l'empereur Martinien à propos d'une médaille inédite de ce prince*, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, 1879. — V. Büdinger, *Untersuchungen zur röm. Kaisergesch.*, III, 321 şi urm.

[11] Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XL.

perarea Daciei trebuia să fie neapărat în programul erei noi[1].

Mai departe, Magnenţiu, „de neam barbar“[2], e „născut în cele mai murdare locuri ale Moesiei-de-sus“[3].

Iovian, fiul lui Varronianus, e din aceleaşi părţi ale Singidunului[4], iar Valentinian, al lui Graţian, din Cibalae[5]; Impăratul Graţian din Sirmiu[6].

Despre Impăraţii ţerani, toţi din Iliric, Sextus Aurelius Victor scrie că, „de şi inculţi, dar plini de miseriile satului şi ale lagărului, au fost foarte buni pentru Stat“[7].

Nu numai că ţerani ca dânşii, în diferite situaţii până la coroană, apărau mai bine sau prost, dar, măcar în secolul al IV-lea, prădau une ori cu barbarii şi mai rău decât dânşii[8].

Ca muncitori la câmp, o scrisoare a lui Symmachus arată, în secolul al IV-lea, ce datoreşte aprovisionarea Romei grâului macedonic[9], aceasta a doua zi după prăzile gotice de la un capăt al peninsulei la altul.

Un sentiment „democratic“ cuprinde şi pe inteligentul martur care e Sextus Aurelius Victor, când, îndreptându-se contra birocraţilor, *actuariilor,* cari dăduseră un Impărat, deplânge pe *aratorii,* pe ţeranii prădaţi de această tagmă[10].

---

[1] V. la acelaşi, XLI, podul pe Dunăre şi „castra castellaque pluribus locis commode posita“.

[2] Utpote gentis barbarae; *ibid.*

[3] Şi Silvanus Gallus e un ţeran, *ibid.,* XLII.

[4] Sextus Aurelius Victor, *Epit.,* XLIV: „in solo agri singidonensis“.

[5] *Ibid.,* XLV.

[6] *Ibid.*

[7] His sane omnibus Illyricum patria fuit; qui, quamquam humanitatis parum, ruris tamen ac militiae miseriis imbuti, satis optimi reipublicae fuere; acelaşi, *De Caesaribus,* XXXIX.

[8] Zosim, IV, 1, 5. Apărarea cu ţerani a limesului, Patsch, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1929, p. 16 şi urm. Dispoziţia lor de a se înţelege cu barbarii (şi pentru că erau siliţi a aprovisiona trupele limitaneilor), *ibid.,* pp. 17-8. „Intimităţi“ şi „înrudiri“ cu aceştia, *ibid.,* p. 18 (se citează cunoscuta hotărîre din Codicele Theodosian, oprind căsătoriile mixte.

[9] Quid romanis horreis macedonicus adiciat commeatus; ep. LV. Se vorbeşte şi de aprovisionarea din Africa; *ibid.* V. şi LXXXII: „venerabilis pater patriae macedonicis commeatibus Africae damna pensavit“.

[10] Fortunis aratorum infestum.

Se simt în Apus simpatii reale pentru brutalii Bagauzi, asămănaţi cu Jacques din evul mediu, de un Burckhardt[1] Plugarul, păstorul, „ţeranul", au imitat, spune panegiristul Mamertin către Maximian, pe barbarul ostaş.

Iubirea pentru ţerani face pe Sextus Aurelius Victor să asemene pe Pertinax cu un Curius sau Fabricius, să citeze cuvintele lui Septimiu Sever despre „naşterea sa la ţară şi din tată fără învăţătură"[2]. Valens apare însă ca omul proprietarilor şi funcţionarilor[3]. Şi Teodosiu se va ocupa de chestia socială, restituind aceloraşi proprietari moşiile confiscate de usurpatorul Maxim[4].

II. Opera lui Diocleţian şi a lui Constantin-cel-Mare.

Nimeni nu mai vorbeşte de „părăsirea" de către Aurelian a provinciei. Din contra, amintirea lui Traian era aşa de vie în aceste părţi încât vedem pe Galien vorbind colegului său de ce a făcut Nerva pentru Traian[5]. Nu odată Sextus Aurelius Victor[6] apropie pe Teodosiu de Traian: opera însăşi a acestuia nu putea fi indiferentă într'o astfel de stare de spirit a epocei. Numele lui Traian se păstrează, de altfel, şi pe la 300, în legiunea II Traian şi XXX Ulpia şi Traiana[7].

Aşteptând vremea când Constantin va declara că ar fi ales întâiu Serdica, într'o regiune pură rurală, spuind: „Roma mea e Serdica"[8], mai ales că din aceleaşi locuri venia mama lui

---

[1] *Constantin*, p. 74 şi urm. Insula Cipru e luată în acest timp de un Calocerus, conducător de caravane; v. şi Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XLI. Un „Valerius Rometalka, dux Aegypti et Thebaidos utrarumque Libyarum", *Rev. Arch.*, XIV[1] (1889), p. 433, no. 152.

[2] Rure ortus tenuique et indocto patre; *De Caesaribus*, XX.

[3] Fuit possessoribus consultor bonus, mutare iudices rarius; acelaşi *Epit.*, XLVI.

[4] *Ibid.*, XLVIII.

[5] Allard, *o. c.*, II, p. 11.

[6] *Epit.*, XLVIII.

[7] Allard, *l. c.*, p. 137.

[8] Anonim, în *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 199, no. 15, 1. Pentru Constantin şi Serdica, Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 45, nota 4. Pentru Serdica nouă, Seure, *Rev. Arch.*, X (1919), p. 344, nota 1.

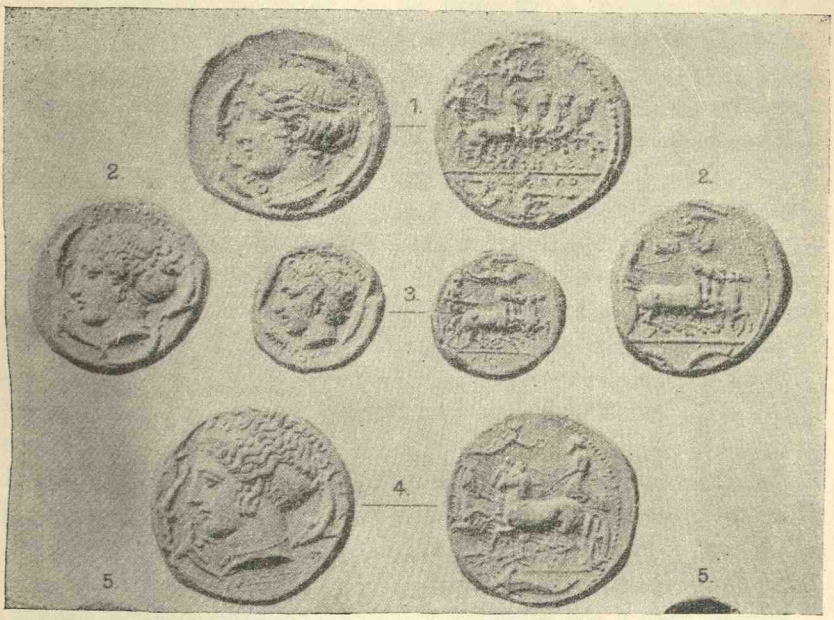

Fig 4. – Monede grece din Scitia Minoră.
Zeitschrift für Numismatik, XIV, tab. 1.

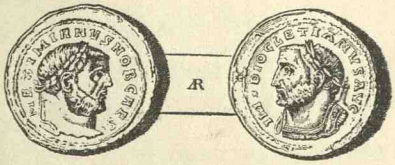

Fig. 5. — Monedă a lui Maximian și Diocleţian.
După Mionnet, *o. c.*, II, p. 149.

însăşi [1], vedem pe marele Impărat ilir lucrând la Dunărea lui Traian.

Această trecere spre Dunăre arată firește afirmarea stăpânirii imperiale de o parte și de alta, de o potrivă supuse. Nu urmează că succesorii lui Aurelian să fi menținut pactul încheiat de acesta cu Goții la un moment de strâmtoare. Dar forma administrativă și militară creată de acesta a trebuit să rămâie. Ea nu înseamnă însă decât *o unitate a ambelor maluri romane.*

De altfel regiunea Iliricului și părțile vecine dovedește în restul veacului al III-lea o puternică vitalitate, dând și Impărați Romei. De la Salona la Siscia, la Sirmium, cu conciliile de mai târziu, se întinde această gâlgâire de viață pe fond semi-barbar. Omul din Docleia [2], Dioclețian, prin clădirea imensului palat de la Salona consacră acest primat, și prin retragerea lui pompoasă aici nu face decât să o întărească.

De fapt, *el e cel d'intâiu care mută greutatea Romei în Balcani*: Constantin, cel a cărui mamă e de la Naissus, de la Niș, va continua doar în acest sens. Am spus că el a vrut să așeze capitala în acea Serdica, a cării valoare romană se dovedește așa de mare în inscripții. *Bizanțul nu e deci pentru el un punct de plecare pentru această îndreptare spre Orient, ci un termin ultim.*

De aceia se și poartă o grijă deosebită malului drept, dar *și celui stâng.*

La 294, Dioclețian e pe Dunăre până la Silistra, coborând apoi prin Marcianopol spre Nicomedia. Puțin înainte de abdicare, în anul 303, 8 Iunie, la Durostor.

---

1 Jules Maurice, *Constantin-le-Grand, l'origine de la civilisation chrétienne,* f. an., crede că Elena era „fată de rege barbar", nu birtășiță. V. și mai sus.

2 V. G. Costa, *L'Imperatore dalmata,* Roma 1912; Bulić, *L'imperatore Diocleziano,* Spalato 1916. V. și Theodor Preuss, *Kaiser Diocletian und seine Zeit,* Lipsca 1869, p. 69. Mai ales, pentru ce ne privește, Mommsen, *Ueber die Zeitfolge der in den Rechtsbüchern enthaltenen Verordnungen Diocletiens und seiner Mitregenten,* p. 309 și urm.: an. 293-4, Sirmiu, pp. 358-9; Viminacium, pp. 359-60; Sirmiu, p. 361; an. 294, Sirmiu, p. 362; an. 294, Viminacium, pp. 363-5. Pentru Viminacium, și Ormós, *Die Alterthümer vom Viminacium,* Timișoara 1878.

Astfel Impăratul veghetor „umblă" din loc în loc, cum spune un izvor despre o călătorie la Sirmium şi Singidunum; adesea e şi la Viminacium, la Durostorum, la Ratiaria, Triballis, Burtadiza tracă, până jos la Marcianopol[1]. E un permanent inspector[2].

---

[1] „In ipsis autem diebus ambulavit Dioclitianus exinde ad Syrme"; Büdinger, *Untersuchungen.* III. *Arbeiten über Diokletianus;* Hunziker, *Beiträge zu neueren Arbeiten über Diokletianus;* cf. Wattenbach, *Passio Sanctorum quatuor coronatorum* (Lipsca 1876).

[2] Iată lista complectă după Mommsen, *l. c.,* a acestui itinerariu: Sirmiu, an. 293-4 (pp. 370-1, 374). Singidunum, an. 293 (p. 372). Viminacium, an. 293-4, pp. 375, 380-1, 385, 390, 397, 403, 405-6, 408, 413; Sirmiu, an. 293, pp. 375-6, 377-89 (290), 390-411, 415 (290). *Durotolo, Dorostoli,* an. 303 (p. 384). *(Haloander),* an. 294, pp 402, 409. *Dorocortoro,* an. 291, p. 414. *Transmare* (-isca), an. 294, p. 390. *Retiaria,* an. 294, p. 391. *Pi. Pa. Mir.,* an. 294, pp. 396, 398, *Burtadizi,* an. 294, p. 401. *Triballis,* an. 291, p. 401. *Singidunum,* an. 294, p. 408. *Marcianopol,* an. 294, p. 415. *Serdica,* an. 293, p. 415. *Appiaria,* an. 294, p. 416. — Cronologie: în 293, Sirmium, 1 Ian.-26 Febr. (p. 434), 11 Sept.-31 Decembre (p. 435); Viminacium, 8 August-1 Septembre (p. 435). In 294, Sirmium, 1-iu Ianuar-20 August, 8, 12 Septembre. Viminacium, 26. Singidunum, 1-iu Octombre. Cuppae, 24 mile de la Viminacium, 5 Octombre, Ratiaria, 8, 10 Octombre. Cebrum, 11 mile de la Ratiaria, 11 Octombre. Variana, 30 mile de la Cebrum, 13 Octombre. Appiaria, 32 mile de la Variana, 17 Decembre. Transmarisca, 16 mile de la Appiaria, 18 Octombre. Durostorum, 37 mile de la Transmarisca, 21, 22 Octombre. Reginase „între Durostorum şi Marcianopol, Marcianopol, 26 Octombre, 27, o staţie între Durostorum şi Mare. Burtudizum, 36 mile de la Adrianopol, 1, 3 Novembre (pp. 441-2). Cf. Itinerariul de la Bordeaux la Ierusalim (ms. Verona), *Rev. Arch.,* X (1864), p. 101 şi urm.: Sirmium (de la Aquileia, 17 *mansiones,* 39 *mutationes*). Fossius, Bassianes, Noriciani, *Altina,* Singiduno („fines Pannoniae et Misiae"), Ad Sextum, Tricornia Castra, Civitas Aureo Monte, Mutatio Mingcio, civitas Margo, Civitas Viminacio, ubi Dioclicianus occidit Carinum, Mutatio ad Nonum, Mutatio Munecipio, Mutatio Iovespago, Mutatio Bao, Mutatio Ad Octavum, Mansio Oro-Idimomago, Mutatio Caminitis, Mansio Ipompeis, Mutatio Raimpi na, Civitas Naisso. Apoi: Ulmo, Romanisiana, Latina, Turribus, Translites, Balaustra, Meldia, *Suctesca,* Serdica, Extusome, *Buracara* (=para), Sparata, Hilica, So... („finis Datiae et Traciae"), Ponteugas, Bona Mansio, Alusora (=cf. Belazora), *Basapara,* Tugugero, Filipopol. Urmează nume greceşti, dar şi Arbodito, Dritiopara, Beodizo. Menţiunea monumentului regelui Annibalianus, p. 102.

Alături, provincia Scythia apare la 297 după această listă din Verona, găsită de Mommsen [1].

Ca resultat, chiar cu fireasca exagerare, în panegiricul ce i se închină de o lume recunoscătoare pentru lungile şi aşa de marile lui servicii, Diocleţian visitează Panonia [2], Reţia se liberează [3], Sarmaţia e „pustiită [4]; Dunărea ca şi Rinul, Nilul şi Eufratele se presintă ca supuse [5]. Se arată şi cultura îndoită, de şi „recoltele rup depositele" [6]. Iupiter şi Hercule, cei doi Impăraţi, sânt domnii lumii fericite.

Galeriu (305-11) luptă şi el la Dunăre cu Germanii [7], cu Intungii, Sarmaţii şi Carpii, şi se bat monede pentru aceasta, cu *victoriae sarmaticae* [8]. Deci Carpii apar din nou ieşiţi din sălaşurile *nord-dunărene*. Iar, supt Maxenţiu (306), Anonimul lui Valois arată o curioasă luptă între „Romani" şi „ostaşi moesiaci", deci, se pare, o miliţie locală, răsculată [9].

Panegiricul lui Eumeniu (292-307) arătase supt Constanţiu Chlor, celebrat şi în Panonia-de-sus [10], restabilirea dominaţiei romane în Dacia *(Dacia restituta)*, adecă pe ambele maluri ale Dunării. De alminterea pentru el, pe la 300, *„tot hotarul Rinului şi Dunării şi Eufratelui e restituit"* [11]. Acelaşi vorbeşte şi de „restituirea Daciei" [12], firește a lui Aurelian,

---

[1] V. Picot, în *Rev. Arch.*, 1867, p. 25 şi urm.; cf. Desjardins, *ibid.*, 1868, p. 256, nota 1.

[2] Cl. Mamertinus, *Genethliacus Maximiani*, ed. 1779, p. 148.

[3] *Ibid.*, pp. 153, 161.

[4] Sarmatiae vastationem; *ibid.*, Cf. *ibid.*, p. 195.

[5] *Ibid.*, pp. 158-9. Cf. „Qua ferbidum capud Danubius evolvit", *ibid.*, p. 198.

[6] Rumpunt horrea conditae messes, et tamen cultura duplicatur; *ibid.*, p. 195. Pentru împărţirea diocesei *Moesiarum* a lui Diocleţian în partea dacică şi cea macedonică v. Bory, în *Journal of rom. Studies*, XIII (1923), p. 134.

[7] Schiller, *o. c.*, II, p. 137 şi urm.

[8] Eckhel, *o. c.*, 8, 12; Cohen, *o. c.*, V, *Diocletianus*, 81.

[9] Romani traxerunt militem moesiacum et occisi sunt Romani a militibus homines VI (sic); *Chron. Minora*, ed. Mommsen.

[10] Ed. Baehreus, *XII panegyrici* (Lipsca 1874), sau a lui Sam. Brandt *(Eumenius von Augustodunum*, Freiburg-Tübingen 1882).

[11] Toto Rheni ab Istri et Euphratis limite restituto; ed. *Panegyrici veteres*, I, 1779, p. 250.

[12] Dacia restituta; *ibid.*, p. 273.

cu „stârpirea" aproape totală, păstrându-se doar numele, a Sarmaților[1], Carpii având cam aceiași soartă[2].

„Sarmația e strivită, Iutungii, Quazii, Carpii sânt de atâtea ori bătuți, Gotul se supune, cerând pacea[3]." Puțin înainte de 300, arătându-se luptele dintre barbari: între Goți și Burgunzi, între Alamani și dușmanii lor, aceiași Burgunzi, se arată *Tervingii uniți cu Taifalii, cari, aici la noi, se frământă cu Vandalii și Gepizii*[4].

De la un capăt al Imperiului la altul comerțul e reluat, în proporții mari. Pe la 300 se citează ca negustori cei din Siria, cel din Delos și chiar cel din India[5]. Răsăritul și Apusul colaborează astfel economic. Se văd deci, în Galia, Chamavul și Frisul venind cu oile la bâlciuri, *nundinae*, și plătind pentru ogorul ce li se dă. Ei se înscriu și în oaste[6].

Nu s'a observat sporul resultat, într'o epocă de colonisări, și în Galia, prin aducerea de coloni din Asia în Tracia pustie. Eumeniu o spune apriat în acest panegiric al tatălui lui Constantin-cel-Mare: *„Dioclețiane, Asia a îndeplinit prin locuitorii strămutați din ordinul tău pustiurile Traciei"*[7]. *Aceasta însă e și pentru răspândirea creștinismului, dat fiind ce însemna Asia Mică pentru noua doctrină, un fapt, până acum neobservat, care e de cea mai mare însemnătate.*

Meșteri din Britania se pomenesc aduși în Galia pe la 300[8].

---

[1] Sarmaticae expeditiones, quibus illa gens prope omnis exsolincta est et paene cum solo nomine relicta, quo serviat.

[2] Contenta sit voce gloriae quae etiam proxima illa ruina Carporum; *ibid.*, p. 275.

[3] Toties obtrita Sarmatia, Iuthungi, Quadi, Carpi toties profligati, submittente se Gottho pace poscenda"; *ibid.*, p. 287.

[4] Itemque Thervingi, pars alia Gothorum, adiuncta manu Thaifalorum, adversum Vandalos Gipedesque concurrunt; *Cl. Mamertini Genethliacus Maximiani*, pp. 200-2. Cf. *ibid.*, pp. 203-4.

[5] Eumenius, *Pro scholis*, în ediția de la Nürnberg 1778 a *Panegiricilor vechi*, I, p. 239.

[6] Frequentat nundinas meas pecore venali et cultor barbarus laxat annonam; Eumenius, Panegiricul lui Constanțiu, ed. 1779, în *Panegyrici veteres*, I, p. 284.

[7] Itaque, sicuti pridem tuo, Diocletiane Auguste, iussu supplevit deserta Thraciae, translatis incolis, Asia; Panegiricul lui Constantin Chlor. *Ibid.*, p. 305. Cf., *ibid.*, pp. 305-6.

[8] *Ibid*, p. 306.

De-a lungul Dunării moesice, am văzut-o, nu numai că toate localităţile trecutului se păstrează, ceia ce presupune pentru negoţ o clientelă de dincoace, dar altele se adaugă, cu nume care nu zic nimic, cum e Cupae, „Reginase", unele care arată moşii: Variana, Appiaria, de sigur o Appiana, sau transmisiuni trace, cum e Burtudizum, mai adânc în fund.

Ceia ce trebuie să intereseze în primul rând e însă vechiul substrat de populaţie.

Carpii, al căror învingător e „de şase ori" (Καρπῶν μέγιστος ἑξάκις) Galeriu, nu pot fi decât provincialii rămaşi amestecaţi cu barbarii[1]. Dar barbarii cari au datoria să apere malul şi o şi fac une ori, altă dată răsculându-se pe o chestie de lefi, sânt Sarmaţii. Galeriu e şi Sarmatic de cinci ori, şi Sarmatic e şi Maximian, care supune pe Carpi şi Bastarni, dar numele acestora din urmă e numai o reminiscenţă şi o aplecare spre arhaism[2].

In jurul lui Galeriu se văd de cei „cari, goniţi de Goţi de pe pământurile lor pe vremea *vicennalelor*, se dăduseră lui Maximian..., pentru ca, fugind de robia la barbari, să stăpânească pe Romani"[3].

E vorba deci de *o altă categorie: a provincialilor rămaşi în Dacia, cu pământuri, cari de la sine se cer trecuţi peste Dunăre şi încheie un pact (de trădare) cu Impăraţii, ca să li dea pământuri noi.*

Aceştia, când n'aveau o astfel de învoială, cădeau, ca mai târziu *vecinii* în Moldova, în mânile proprietarilor, cari şi-i supuneau ca şerbi, ceia ce Statul trebui să împiedece prin edictele sale[4].

---

[1] Eusebiu, VIII, 17; cf. *Eph. ep.*, IV, p. 31, no. 311. Cf, Eusebiu IX, 10.

[2] Orosiu, VII, 25, 12 („strenue adversus Carpos Basterasque pugnatum est; Sarmatas deinde vicerunt"); Iordanes, *Getica*, p. 81.

[3] Ex gente eorum qui, e Gothis tempore vicennalium terris suis pulsi, Maximiano se tradiderant..., ut illi, barbaram servitutem fugientes, Romanos dominarentur"; Lactantius, p. 23. Cetind acest pasagiu extraordinar de important, Jung, *(Rom. Landschaften*, p. 404, nota 8), nu i-a văzut deosebirea, esenţială.

[4] După texte legale, citate şi de Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, III, p. 293 şi urm., Jung, *o. c.*, p. 405 şi nota 1.

Acești așa-zișI Sarmați apar atunci din nou ca dușmani, adecă o confederație cu o clasă ostășească de Iazigi, dominând *elemente care pot fi slave și de sigur altele care cuprindeau Carpi munteni și Daci romanisați, ajunși la o viață pur rurală*. Unii se zic *Acraraganți*, alții *Limiganți*, ceia ce, înlăturând finala care se pare în legătură cu *-inga* germanicul, dă pentru cei d'intăiu un *akron*, muntele, pentru ceilalți *limita*, Dunărea, — așa că între ei ar fi despărțirea dintre Dacia ardeleană și cea olteană. Populația supusă e osebită, prin izvoare, de cea dominantă [1].

Incă de supt Dioclețian o *mutatio Sarmatarum* se află pe hotarul moeso-dac în Itinerariul ierosolimitan [2].

Și unui cercetător german mai nou, d. Traugott Tamm [3], Sarmații revoltați (plugari așezați) îi apar ca altă populație. El vede într'înșii, după suggestia lui Schafarik, Slavi scoși din munți de pătrunderea ca fugar a Gotului Atanaric. Numai cât lucrurile se petrec *înainte* de această fugă. Ar fi același cas ca Tatarii creștini, dar luptând cu arcul, din Nichifor Gregoras, în secolul al IV-lea.

Și consularele din Constantinopol ca și *Origo Constantini*, pomenesc răscoala „servilor Sarmaților" *(Sarmatae servi)*, cari-și gonesc „domnii în Romania" [4]. S'ar fi trecut atunci „peste trei sute de mii de oameni de toată vrâsta și de tot sexul, prin Tracia, Scitia, Macedonia și Italia" [5].

---

[1] Ieronim, *Chronicum*, la anul 337; Eusebiu, *Chron.*: „Sarmatae Limigantes dominos suos qui nunc Acraragantes vocantur, facta manu, in romanum solum expulerunt". Limiganții ar fi numiți așa „wegen Ueberordnung"; Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, IV. Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374-75*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1929, p. 5. Iulian ca Sarmaticus Maximus, *ibid.*, p. 6. Se arată după inscripții opera de întărire în Panonia, datorită lui Valentinian și Valens. Celelalte trei părți în *Anzeiger*, 1925, pp. 69 și urm., 181 și urm., în *Sitzungsberichte*, 208 (1928). A doua parte din III nu apăruse la 1929.

[2] K. Müller, *o. c.*, p. LXIX.

[3] *O. c.*, p. 92 și urm.

[4] Dominos suos in Romaniam expulerunt.

[5] *Origo Constantini*, c. 31 și urm.; la Jung, *o. c.*, p. 12, nota 21. Pasagiile întăiu la Wietersheim-Dahn, *Könige der Germanen*, I², pp 386 și urm., 448 și urm.

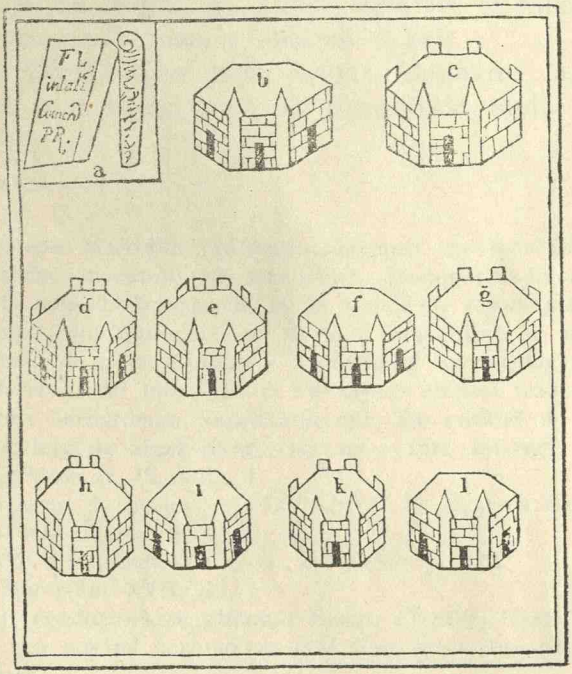

Fig. 6. – Colonie romană din secolul al IV-lea.
Notitia dignitatum, p. 88.

Şi unii şi alţii sânt gata însă a servi Romei: *ei nu sânt locuitori, ci numai cete de mercenari*[1].

Consularele înseamnă şi înfrângeri gote „în ţerile Sarmaţilor" pentru April 322[2] şi *Origo Constantini* explică această intervenţie ca făcută după expresa cerere a Sarmaţilor[3]. Ca ostatec e dat însuşi fiul regelui Araric[4].

Asemenea cu Quazii, cari-i copiază, aceşti Sarmaţi din vremea lui Constantin poartă, ca şi barbarii de pe monumentul de la Adam-Clisi, platoşe de corn, se luptă cu suliţi lungi şi călăresc pe cai scopiţi, de o rară ascultare şi răpeziciune *(veloces et morigeri)*[5], cum e obiceiul stepei.

Şeful lor, Zizais, are un nume scitic[6]. Inclinarea la robie[7] se păstrează şi la dânşii[8]. La 334 Constantin mută 300 000 de Sarmaţi[9].

---

[1] După Amian Marcellin, Sarmaţii limiganţi ca federaţi, dând „dilectum validae inventutis et servitium"; Mommsen, în *Hermes,* XXIV, p. 249, nota 2. Aceasta de şi, în *Expositio totius mundi,* de un Asiatic, poate din Antiochia, scrisă supt Constanţiu, se spune că „regiunea vecină de peste Dunăre e a neamului Sarmaţilor"; *Geogr. veteris scriptores graeci min*, III, p. 16: „Quae adiacet trans flumen Danuvium opus barbarorum Sarmatium est". De curând d. Vasiliev s'a ocupat pe larg de acest izvor, care nu e fără interes.

[2] V. Jung, *Păsse,* p. 12, nota 4.

[3] C. 31 şi urm., la acelaşi, p. 12, nota 4. Ar fi pierit de frig şi foame" vre-o sută de mii de Goţi.

[4] *Origo, l. c.* Cf. Iulian, *De Caes.*, ed. Hertl, p. 423.

[5] Amian Marcellin, XVII, 12.

[6] *Ibid.* Alţi conductori se chiamă: Rumo, Zinafer, Usafer, Fragiledus, nume mai curând germanice; *ibid.* Sau Araharius (acesta, de altfel, un Quad).

[7] *Ibid.*

[8] Amian Marcellin vorbeşte de Sauromaţii de la Don ca de un alt popor (XXII, 8). El amestecă în aceste regiuni şi pe Iazigi şi Roxolani, şi pe Alani, şi poporele fabuloase din Homer şi Herodot, arătând că la Agatirsi e diamant *(ibid.;* cf. XXIII, 6). Nu se uită nici Costobocii. Vorbeşte tot aşa de în neştire şi de Leuce şi de Peuce, de Histros, „quondam potentissima civitas", de Tomi, ca să se coboare la Apollonia, Anchialos şi Odessos *(ibid.*, XXII, 8). Cf. şi XXVII, 4 (unde şi Dorostorus şi Nicopolis şi Kallatis).

[9] Eusebiu, *Vita Constantini,* IV, 6.

Se poate discuta asupra adevăratei origini și caracterului precis al acelor cari sânt și pentru Amian Marcellin „Limigantes (aiurea Limitantes) Sarmatae servi", împărțiți în indescifrabilii Amicenses și Picenses [1], adăugindu-se că ei „calcă limesul roman" [2]. Ei sânt în luptă cu „domnii" lor [3], pe ale căror pământuri stau (o revoltă ca a Avarilor contra urmașilor lui Attila). Sânt gata să plece aiurea, cum doriau Romanii. Fostul ofițer roman li descrie competent așezarea: în partea cu bălți și insule dintre Tisa și Dunăre, care o primește aici. E vorba, de sigur, de regiunea în care în 1526 [4], la Mohács, va cădea vechiul regat al Ungariei [5]. El cearcă a înainta, aruncându-și scuturile ca să se facă a le relua.

Resistența e înfățișată ca admirabilă. După biruința asupra lor se scot familiile din bordeie *((tuguria)*, acoperite cu paie sau cu grinzi. Luntrile lor servesc Romanilor cari-i urmăresc. Numai după acest măcel biruitorii așează pe Taifali și pe Sarmații liberi în aceste locuri, care sânt la Tisa și mai ales la Apus de Tisa. Ieșind din munții refugiului și acești „limiganți" sânt apoi așezați de Romani ca o cingătoare de graniță. Astfel Constantin merită a i se zice: Sarmaticus [6].

Urmașii lui Constantin vor mai avea însă de lucru cu această mulțime.

Am văzut după două alte izvoare că Impăratul Constantin ar fi fost *chemat de Sarmați contra Goților*, și atunci pier acei „aproape o sută de mii dintre aceștia de foame și frig", luându-se ca ostatec fiul regelui. Sarmații fiind nesiguri, se favorisează *răscoala* „servilor lor", pe cari Impăratul îi așează în locurile arătate [7]. E, cum vom vedea, un început de nouă politică la hotar. Lui Dalmatius, fiu al tratelui lui Constantin, i se

---

[1] XVII, 13.
[2] Limitem perrupere romanum; *ibid.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*
[6] *Ibid.*
[7] Și, după Amian Marcellin, în ediția Wasner, din 1808, p. 615.

dă de acum guvernarea noului teritoriu, care se chiamă „ripa gothica".

Intre luptătorii cu Constantin „în Sciția de lângă Istru" a fost și acel Absyrtius din Prusa sau Nicomedia care a scris cărți despre îngrijirea cailor [1].

Rămășițe sarmate vor trăi doar, ca țerani colonisați în Balcani. Le găsim la Procopiu [2].

Pe vremea războiului cu Goții, Constantin face, cu prilejul unor *quinquennalii*, un burg, cu munca soldaților săi [3]. Cercetări la podul de la Celeiu, despre care vorbește *Chronicon Paschale* [4], le-a făcut Tocilescu [5]. Sextus Aurelius Victor spune clar că s'a construit un pod peste Dunăre [6]. Al lui Traian, de mult în ruine, nu putea fi reparat fără mari cheltuieli, acel de la Celeiu, ca și podul de la Hârșova părând a fi de lemn. Turnul lui Constantin, Turnul nostru de la Măgurele, πύργος τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, îl cunoaște lângă pod [7] și Constantin Porfirogenetul [8].

Deci situația încă de pe la 300, după ce, înainte, „Reția cea pierdută, Noricul și Panoniile erau pustiite" [9], era aceasta: Germanii în luptă, distrugându-se între ei, Carpii și Sarmații greu loviți, cari se puteau crede distruși. *Locul pentru situația populației romanice se lărgește astfel și se asigură.* Și

---

[1] Suidas, *sub v.* Apsyntos.

[2] *De Aedificiis*, IV, 11: Σαρματῶν, Σάρματες.

[3] „Burgum constitui iussit unde latrunculos observarent propter tutelam castrensium et civium montanensium"; *C. I. L.*, III, 6159; cf. *Neue Heidelb. Jahrbücher*, III (1893), p. 195. Aici, după Zosim, I, 46, au fost așezați și Goții învinși supt Claudiu; cf. *Claudius*, IX, 4.

[4] P. 527.

[5] *Monumentele*, pp. 240-1. Tocilescu credea că podul e mai vechiu, *ibid.*, pp. 244-5.— Intre izvoarele pierdute pentru Viața lui Constantin, și Bemarchius; v. Suidas, *sub v.*

[6] Pons per Danubium ductus; *Epit.*, XLI; Hic pontem in Danubio construxit; *De Caesaribus*, XLI. Pentru podul lui Constantin-cel-Mare la Celeiu, Decei, în *An. Inst. de st. cl.*, I, p. 156 și urm.

[7] V. Aschbach, *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke*, Viena 1858, p. 23.

[8] *De adm. Imp.*, 2, c. 40.

[9] Amissa Rhaetia, Noricum Pannoniaeque vastatae; Eumeniu, *l. c.*, p. 286.

drumurile, de mult părăsite se deschid iarăşi: astfel, la pasul Buzăului întâlnim bare de aur, evident romane, din a doua jumătate a secolului al IV-lea [1].

In această restauraţie, formele rămân cele vechi [2].

In vremea de împrăştiere întâlnim pe cutare *buleuta* al Histriei refugiat la Ulmetum [3]. Dar de la Tomi avem o închinare către Diocleţian [4]. Chiar dacă mama Impăratului Maximian fuge înaintea Carpilor [5], nicăiri nu e un prăpăd economic şi o pustiire, cum se crede de obicciu. Tracia, Iliricul erau încă pline de grâu [6].

Oraşele nu decad pretutindeni, ci din potrivă. Inainte de a se întemeia o Constantiana, adeverită de Procopiu şi de alte izvoare, din care se mai păstrau, atunci, ruine [7], o Diocletiana în Balcani e pomenită în secolul al V-lea [8].

Dintre locuitorii de aici se ieau în oastea cea nouă, numită după provincii: „Scythici, Moesiaci, Dacisci", elemente ţerăneşti, osebindu-se „cei din castre" *(castriciani)* de cei „cari au paza malului" *(riparienses)* şi de „cei cu luntrile" *(lembarii)* [9].

---

[1] V. Jung, *Pässe*, p. 19, şi după Bock, *Der Schatz des Westgothen-Königs Atanarich*, în *Mith. der Centralcomm.*, XIII (1868), p. 105 şi urm.

[2] Pentru Dacia în lista provinciilor din 297, Mommsen, *Abhandlungen* din Berlin, 1862, pp. 508 şi urm. La 321 scrisoare către *praeses Daciae*, poate din Serdica, *ibid.*, p. 509.

[3] Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 435 şi urm.

[4] M. Suţu, în *Rev. Arch.*, XLII (1881), p. 297, nota; Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, p. 18; cf. acelaşi, în *Fouilles*, p. 213, no. 42 (reconstituire problematică).

[5] Lactanţiu, *De mortibus persecutorum*, IX.

[6] *Triginta Tyranni*, XVII. Pentru închinarea cetăţii Tomi către Diocleţian, Tocilescu (şi în *Arch.-ep. Mitt.*, VI), p. 18, no. 77.

[7] Rösler, *Rom. Stud.*, p. 16, nota 3, care citează *De Thematibus* a Porfirogenetului şi pe Hierokles, pe lângă descrierea ruinelor de Papadopulos-Vretos, în *Annales des voyages*, 1854, p. 221.

[8] Mansi, *Concilia*, VII, p. 777 şi urm. *Toţi colaboratorii lui Diocleţian sânt Balcanici;* Burckhardt, *Constantin*, p. 45.

[9] Mommsen, *Das römische Militärwaren seit Diocletian*, în *Hermes*, XXIV, p. 205, nota 4. V. R. Grosse, *Die Rangordnung der römischen Armee des 4-6. Jahrhunderts*, în *Klio*, XV (1918), p. 122 şi urm.

Fig. 7. – Constantin cel-Mare, după o medalie.

Fig. 8. – Monedă a lui Constantin-cel-Mare, cu podul peste Dunăre. După Mionnet, *o. c.*, II, p. 149.

Dar vom vedea că, înainte de toate *e un Ţinut de mare proprietate*[1].

Constantin-cel-Mare[2] săvârşise astfel o mare şi grea operă pe care ar fi voit-o mai presus de a lui Traian, care e criticat de scriitorii epocei ca să nu întunece pe Împăratul din Scaun[3]. Sextus Aurelius Victor îl atacă pentru beţie *(vinolentia)* şi pentru setea de a triumfa *(cupido triumphandi)*.

Opera lui Constantin s'a întins asupra întregii graniţe de la Nord, cu podul de la Celeiu, cu creaţiunea de la Daphne (Olteniţa)[4]. Apărând, cu colegul său Liciniu, ca „restaurator al siguranţei şi libertăţii romane“[5], — de fapt Liciniu fiind stăpânul în aceste părţi —, el ridică din nou şi Trofeul lui Traian[6]. Opera fu complectă şi grea[7]. Barbarii împăcaţi fură colonisaţi la graniţă[8]. In Scitia Minoră întâmpinăm soţii de

---

[1] V. André Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, f. a.: „Une autre force nouvelle est représentée par les grands propriétaires, qui, surtout depuis l'anarchie du III-e siècle, ont constitué à travers l'Empire de véritables seigneuries. Ce fut peut-être une faute de les écarter si sévèrement, durant le IV-e siècle, des fonctions publiques, car leur puissance se constitua en marge de l'État; et, lorsqu'il fallut, au V-e siècle, faire appel à eux, le gouvernement était devenu trop faible pour leur imposer le respect des lois“; p. 15.

[2] Prin cultul Soarelui are o legătură şi cu Aurelian; Jules Maurice, în *Rev. Arch.*, XVII (1911[1]), p. 377 şi urm. Pentru nepotul său Hanibalian, „rege al Pontului“ cu diademă, *Num. Zeitschrift*, 1879, pp. 92-4.

[3] Constanţiu Chlorus, tatăl lui, fusese, supt Carus, guvernator al Dalmaţiei; *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 153. Gelosia faţă de Traian, se arată şi prin contaminarea cu opera acestuia în arcul de triumf.

[4] Pârvan, *Inceputurile*, p. 55.

[5] *C. I. L.*, III, 13734.

[6] Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 59 şi urm.

[7] Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, 1911, p. 36 şi urm. — Pentru aducerea de apă la Tropaeum, inscripţie greacă, Tocilescu, *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, X (1909), p. 257; *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, 1908, p. 565; Pârvan, *o. c.*, p. 84 şi nota 139; Murnu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911); Cegăneanu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1911.

[8] Pentru descendenţa lui Constantin din Claudiu, Maurice, *Constantin*, pp. XVII-XL; Ernst Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches, I, Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)*.

ostaşi cari au făcut parte din garda imperială şi au luptat la Chalkedon [1].

Pârvan a urmărit cu atenţie tot ce au făcut, deci cu gândul de a păstra cu orice preţ, ţermurile Dunării, şi fiii lui Constantin, ca şi Valens, apoi Teodosiu şi Arcadiu în toate colţurile Dobrogii [2], — o Valentiniana, o Gratiana pomenind pe Impăraţii acelui timp cu aceiaşi regiune. La Ad Salices, Amian Marcellin cunoaşte un *oppidum* [3], unde se va da o luptă cu Goţii [4]. Iniţiativa lui Iulian mersese şi până în viile de la Nicoliţel [5]. In acest timp Kallatis păstrează o viaţă aşa de complectă încât se întâlnesc în ea şi jurisconsulţi de profesiune [6]. La Salsovia sânt castre [7], cu legionari cari se închină soarelui [8]. Un val al lui Constantin a fost recunoscut în aceste regiuni [9].

Felul cum se considera în această vreme, supt fiii lui Constantin, contactul cu Goţii, a căror furtunoasă trecere, de pe urma prigonirii de către Huni nu putea să se prevadă, se învederează dintr'o inscripţie de lângă Troesmis şi din alta în apropierea centrului dobrogean Cius. Nu e vorba de un război cu o naţie şi încă mai puţin cu un Stat, ci numai de mici bande care neliniştesc populaţia, neavând un raport stabil cu Imperiul, de „lotri", *latrunculi*, cari sânt „Goţi păgâni", „cutezători" până la ridicarea întăriturilor menite a li opri pentru totdeauna avântul [10]. Se ajunge la înfrângerea lor supt un şef, pe care Valens îl va recunoaşte ca rege [11],

---

[1] Şi Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, III[2], p. 58 şi urm.
[2] *Cetatea Tropaeum*, pp. 131-2 (după *C. I. L.*).
[3] XXXI, 7, 5.
[4] *Ibid*
[5] *C. I. L.*, III, 7611, 7614. Cf. *ibid.*, 14463. Monede de la Constantin, Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 70.
[6] *Arch.-epigr., Mitt.*, XI, 32, 31.
[7] Pârvan, *Salsovia* (din *Conv. Lit.*, 1906), p. 27.
[8] V. şi *Notitia dignitatum*, cap. XXXVI.
[9] Schuchardt, în *Arch.-epigr. Mitteil. aus Oest.-Ungarn.*, IX (1885), p. 87 şi urm. Altă bibliografie, în Pârvan, *Salsovia*, p. 8, nota 1 (şi după Otto Seeck, în *Hermes*, XI, p. 68 şi urm.).
[10] *Gentilium Gothorum temeritati; C. I. L.*, III, 12.483.
[11] In fidem recepto rege Athan[arico] victisque superatisque Gothis; *ibid.*, 7494.

Atanaric. Indată (la 386) şi Greutungii au aceiaşi soartă[1]. Pârvan a culeş[2] din Codul Teodosian şi, după Odobescu[3], din naraţiunea lui Zosim ştiri privitoare la aşezările ulterioare ale grupelor de barbari „pentru grija şi întărirea hotarului şi şanţului" *(fossatum)*, şi *lângă Constanţa*, supt Teodosiu[4]. La Tomi se închină, după „potolirea popoarelor de neamuri barbare" o recunoscătoare inscripţie pentru Constantin şi Liciniu[5], pe când legionarii ridică un castel, un burg, după noua terminologie militară, gotă, la Cius[6]. „Tropeensii celebrează pe Constantin, atletul păcii şi conducătorul a toată fericirea care fără sânge a înoit victoriile de la Apus la Răsărit"[7].

Această nouă lume constantiniană era legată, se pare, cu un pod, la Hârşova. Tradiţia-l pomeneşte, precum podul de la Celeiu e adeverit şi prin declaraţiile populaţiei[8] şi s'a relevat şi importanţa Daphnei pentru traiectul cu luntrea[9]. De fapt şi capetele de poduri au rămas locuite: la Luciu, în faţă cu Hârşova, avem lămpi de bronz cu crucea[10].

---

[1] Pârvan, *Salsovia*, p. 12, nota 1.

[2] *Cetatea Ulmetum*, I, p. 100, nota 1.

[3] *Le trésor de Pétrossa*, I, p. 315, nota 1.

[4] Pentru castelul Sf. Ciril, Weiss, în *Mitt. der geogr. Ges. in Wien*, 1907, şi *Wiener Studien*, XXVII. In general, pentru luptele lui Constantin cu Goţii, Gardthausen, în *Hermes*, XIII, p. 255 şi urm. De aici, şi *ludi gothici*.

[5] „Quorum virtute et providentia edomitis ubique barbararum gentium populis ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropeensium civitas, auspicato a fundamentis feliciter opere, constructa est"; *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 109.

[6] *C. I. L.*, III, 7494.

[7] Kalinka, *o. c.*, c. 70. Piatră pentru Licinian şi Constantin la Ilanlâc, Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 111. Pe o coloană la Constantinopol: „Fortune reduci ob devictos Gothos"; *C. I. L.*, III, 733, Dessau, *o. c.*, I, p. 182, no. 820.

[8] Schuchardt, în *Arch.-epigr. Mitt.*, IX, pp. 229-30. In *Magazinul pentru Dacia*, Laurian constată în apropiere numai monede din vremea constantiniană. Odată, după Bolia, 6.000 de piese; Odobescu, în *Analele Academiei Române*, vechea serie, X², p. 241.

[9] C. Patsch, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, pp. 91-2. Pentru faptul că se atribuie lui Constantin şi un *vallum* dobrogean; *ibid.*, p. 92.

[10] Pârvan, în *An. Ac. Rom.*, XXXVI, pl. IX. Tot acolo obiecte în satul Deasa, din faţă cu Ratiaria, pp. 64-5.

Importanța tuturor acestor regiuni e mult crescută, firește, prin aceia că aproape este acum capitala cea nouă, Constantinopolul, care e o recunoaștere a puterii Orientului, dar și dovada înțelegerii a tot ce pot să dea, pe lângă transporturile pe Mare ale unei puternice thalasocrații, regiunile bogate și bine locuite din peninsula balcanică [1].

Invierea vieții comerciale pontice prin crearea Constantinopolei, cu enorme consecințe economice pentru aceste regiuni, cu o totală refacere a schimbului de mărfuri și crearea de noi drumuri explică, astfel, ofensiva dunăreană, contra Sarmaților, considerați ca șefi de confederație, a lui Constantin-cel-Mare și a fiilor săi.

Epoca aceasta dă, de altfel, pentru a glorifica pe acela care trebuie să apară ca un adevărat făcător de minuni militare, o nouă serie de istorici [2], cari au tendința de a stabili după August și Traian un al treilea representant integral al Imperiului, — cu personalitatea, de sigur foarte însemnată, dar, cu multe slăbiciuni și pătată chiar de unele crime, a primului monarh creștin al lumii romane. Astfel Sextus Aurelian Victor începe de la însăși „originea neamului roman", adecă, după a lui socotință, încă de la Saturn, „primul venit în Italia", cu fabuloasele figuri ale lui „Recaranus sau Hercule" și ale colaboratorilor lui italici, Potitius și Pinarius, după Tit-Liviu. Lucrarea de pretențioasă erudiție, cu citație de izvoare, pretinde a judeca pe Impărați după valoarea lor morală [3]. La Domițian nu uită să spuie că el a numit lunile Septembre

---

[1] Cf. și C. Emereau, în *Rev. Arch.*, XXI (1925), p. 1 și urm.; XXIII (1926), p. 103 și urm. Medalia pentru Constantinopol, *Zeitschr. f. Numismatik*, III (1876), p. 125 și urm. Numele de „Inflorita", Anthusa, *Hermes*, XII, pp. 143-4. In genere și L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1934 (în *Gesch. der deutschen Stämme*, München 1934).

[2] D. Norman Baynes pune supt Iulian scrierea Istoriei Auguste; *The classical quarterly*, Iulie-Oct. 1928. V. M. Giri, *In quale tempo abbia scritto Vopisco la biografia degli imperatori*, Turin 1905. Admite epoca lui Constantin al II-lea. *„Vita Aureliani"*, XLIII, 3, 4, ar fi în legătură cu camarila lui Constantin. Pentru Mausoleul lui Constantin; *Arch. Anzeiger* german, 1933, I-II, p. 185 și urm.

[3] *De Caesaribus*, VIII.

Fig. 9 — Împăratul Diocleţian

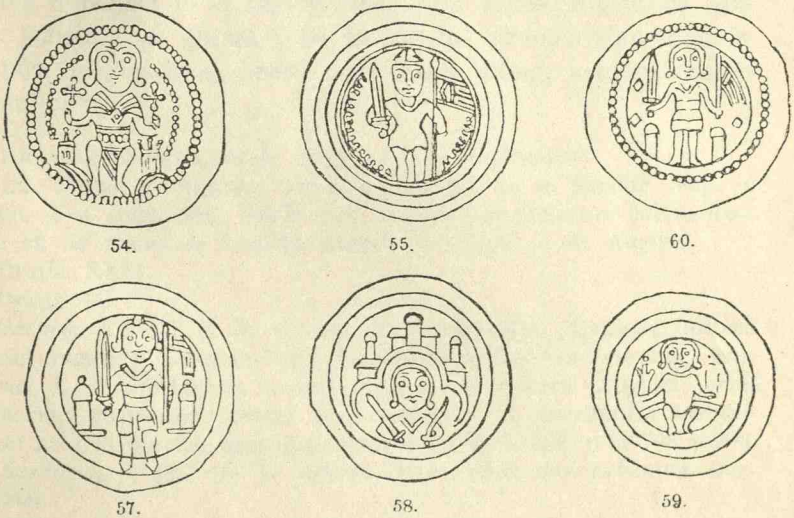

Fig. 10. — Monede romano-barbare.
Zeitschrift für Numismatik, XIV, XI.

şi Octombre: Germanicus şi Domitianus[1]. De acolo înainte, viind „străini" *(advenae)* pe tron, i se pare că prin astfel de *externi* — cum era Constantin însuşi —, a crescut Roma[2].

Dar retorul Temistiu, onorat şi întrebuinţat *şi ca sol* de toţi Împăraţii de la Constantin la Teodosiu[3], în Oraţiunea pentru Constantinopolitani spune că, un moment după moartea lui Constantin-cel-Mare, era primejdia ca „diadochia", moştenirea împărătească, să treacă la un „ticălos de barbar" (εἰς ἀλάστορα βάρβαρον καὶ παλαμναῖον), la vre-un German sau Iazig, dacă n'ar fi fost resistenţa Capitalei[4].

III. Moştenirea lui Constantin-cel-Mare.

Adevăratul urmaş al lui Constantin e fiul său Constanţiu. Opera lui în Panonia apare în inscripţia latină versificată, pe care Mommsen[5] o crede contemporană.

Sciţii pe cari, pe această vreme, îi pomeneşte ca duşmani ai Împăratului marele orator Libanios[6], nu sânt decât Goţii, descrişi ca foarte cruzi (φονικώτατοι) şi închinaţi lui Marte: liniştea e pentru ei o nenorocire[7]. De acum nu se va mai trece Dunărea pe ghiaţă[8], ba Împăratul pradă chiar o parte din ţara lor, care e, firește, pe malul stâng, asigurat astfel Romanilor[9].

---

[1] Tot aşa Comod numeşte după el luna Septembre.

[2] La Traian menţiunea „Dacilor pileaţi" şi a Sacilor Sciţi, a podului şi a colonisării Daciei *(ac deductae coloniarum pleraeque)*. Crede că de atunci se osebesc numele de Cesar şi de August.

[3] Oraţia XXXI.

[4] Oraţia III.

[5] *Hermes,* XXVIII, p. 33 şi urm. V. şi inscripţia „dominae nostrae Flaviae Augustae Helenae, divi Constanti castissimae coniugi, procreatrici d. n. Constantini maximi piissimi ae victoris Augusti, aviae dominorum nostrorum. Crispi et Constantini et Constanti, beatissimorum ac felicium Caesarum; Dessau, *o. c.*, I, p. 160, n-le 708 şi 709.

[6] *Basilicus,* p. 125. De v. Sievers, *Das Leben des Libanius,* Berlin 1868.

[7] *Ibid.*

[8] *Ibid.*, p. 126.

[9] Τῆς Σκυθικῆς οὐ σμικρὸν μέρος ἐκένωσε; *ibid.* Aprigile lupte duse de Constanţiu în aceste regiuni sânt pomenite cu mândrie. Inscripţia pentru biruinţa asupra *temerităţii* Goţilor a lui Constantin şi Constans de la Troesmis, după Tocilescu, *Mitteilungen,* XV; Dessau, *o. c.*, I, p. 162, no. 724, a fost presintată şi mai sus.

O inscripție solemnă pomenește năvala „lotrilor", întâmpinați de Sappo — nu un Roman —, ca „duce al hotarului scitic"[1].

La Sirmiu, Constanțiu, care va da un rege Sarmaților[2], între cari *erau fără îndoială elemente țerănești din lumea părăsită pe malul stâng*, află că aceste cete se mișcă din nou[3]. Cu ei se întâmplă, la strămutare, aceleași greutăți care vor răsări la mutarea, peste câțiva ani, a Tervingilor. Impăratul îi întreabă de ce tulbură „limitele". Din nou ei se oferă a primi orice pământuri. Se ieau măsuri pe Dunăre pentru a-i putea încunjura la nevoie. Dar, pe când Impăratul se pregătia să li vorbească, un Sarmat lovește cu călcâiul în tribună și scoate acel strigăt de război *marha, marha*, pe care trebuie să-l punem alături de *hurrah* al Cazacilor moderni. Steagul se ridică, și gloata urlă cu miile. Constanțiu fuge. Urmează însă un mare măcel al barbarilor[4]. După aceasta numai „pacificarea" e ușoară.

Peste câțiva ani Iulian, cum vom vedea, va putea petrece câtăva vreme în noua Dacie, la Naissus[5].

„Sarmații liberi" vor mai încerca odată norocul lor, dar comandantul Moesiei, Teodosiu cel tânăr, va îneca în sânge încercările lor de pradă și va întări granița cu ostași din Galia (371)[6]. Valentinian va primi, peste câțiva ani, o solie a lor cari se îndreptățesc pentru anume învinuiri; el va veni la Carnuntum pentru cercetări[7].

Povestirea lui Amian Marcellin presintă evenimente care se petrec în locuri bine determinate. Unele sânt la vărsarea Tisei în Dunăre și mai ales la Apus de această confluență; am văzut descrierea lor exactă; Constanțiu pleacă din locul

---

[1] „Latrunculorum impetum perennis numinis dispositione"; și Sappo ca „dux *limitis Scythiae;* Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 85. Pentru *barbaricum* al lor și *Ann. dell' Instituto romano*, 1860, p. 250.

[2] Sextus Aurelius Victor, XLII.

[3] Amian Marcellin, XIX, 11.

[4] *Ibid.*, 11-2.

[5] *Ibid.*, XXII, 1.

[6] *Ibid.*, XXIX, 6.

[7] *Ibid.*, XXX, 5. E vorba și de un rege Gabinius ucis; *ibid.* Lupte cu Quazii pe la Bregetio, Sirmium, Sabaria; *ibid.* Am văzut că de pe acolo, din Cibalae, era de loc Grațian; *ibid.*, 7.

care fusese punct de plecare pentru un Deciu sau un Claudiu. Iar, când Valens va trece Dunărea pe la Noviodunum, Obluciţa Slavilor, Saccea noastră, Isaccea Turcilor, va fi pentru a înlătura o altă ameninţare: din Basarabia-de-jos, din Bugeac.

In ce priveşte toată întinderea fluviului de la Zenta până la vadul dobrogean nu ni se spune nimic despre fiinţa, năvălirile, împotrivirea barbarilor din vre-o Gothie oarecare[1], parte a „barbaricului“[2], care *a ajuns a fi pentru Romani o noţiune deosebită, adecă teritoriul lăsat în sama acelor barbari cari servesc Roma pe teritoriile ce li s'au asigurat.* Aici trebuie admisă stăpânirea capetelor de pod şi a teritoriului necesar pentru hrănirea lor, ceia ce va fi pentru Turci raiaua, hotarul însuşi fiind în noţiunea romană o largă bucată de pământ, un microcosm militar cu elemente de populaţie civilă supusă şi ajutătoare. In fund, *o vagă Romanie a poienelor şi a văilor.*

Ceia ce resultă din totalitatea expunerilor martorului ocular care a fost Amian Marcellin e, întâiu, că avem a face cu o întreagă politică de Stat, cu un întreg sistem. Urmaşii lui Constantin caută *să aşeze* pe barbari, mutându-i din loc în loc, după convenienţele vecinilor şi după nevoile Imperiului. Sau barbarii, cu toate amintirile lor de libertate, cu toate zvâcnirile lor de neastâmpăr şi instinctul lor de resistenţă, se supun, la capăt, poruncilor aceluia pe care *nu-l înţeleg ca şeful duşman al unui Stat vecin, ci ca Impăratul a toată lumea, căruia oricine-i datoreşte ascultarea.* Aşa a făcut şi Diocleţian mutând pe Carpi în Panonia lângă Valeria şi Sopianae, unde din neamul lor se naşte un cârmuitor roman, Maximin[3]. Frământaţi cu populaţia indigenă, luând de la dânsa aşezăminte şi poate chiar limba, ei sânt la începutul

---

[1] In faţă, *solum Romanie.* V. Waitz, *Leben und Lehre de Ulfilas,* şi biografia lui Ulfilas de Auxenţiu, episcop de Durostorum (curioasă păstrarea lui Axintie şi Arsintie în onomastica populară românească). Cf., pentru Ulfila, *Zeitschr. f. deutsches Altertum,* LXXVI, p. 147; C. A. Scott, *Ulfila, apostle of the Goths,* 1885. Un Ulphilas contra lui Constantin; Candid, în Fotiu, *Bibliotheca,* p. 261.

[2] Amian Marcellin (XXX, 3) admite o *Francie.*

[3] *Ibid.,* XXVIII, 1. Un „latro pannonius“, *ibid.* Teodosiu, ca *magister equitum,* mută Alamani, ca *tributarii,* la Pad; *ibid.,* XXVIII, 5.

unei sintese în care mulţi dintre dânşii, individual sau în grup, se vor confunda cu totul. Un Sarmat, Victor, comandă în oastea romană [1].

O altă încheiere e deci că *există în locurile arătate această lume populară care-i poate forma şi transforma,* lume pe care o vom găsi şi după aşezarea pe malul drept a Goţilor, ca în lagărul de la Novae-Sistov, şi în veacul al VI-lea, neatinsă, ceia ce arată că elementul roman se poate păstra de sine, chiar atunci când Impăratul nu mai e în stare a-i purta grija. Dacă nu e vorba de acest element în singura povestire despre această epocă, lucrul se datoreşte *obiceiului de a se însemna numai actele violente ale unor schimbări la care aceştia nu participă* şi nu au de ce să participe, decât ca fragmente pe care le ia şivoiul [2].

Eumenius, în Panegiricul lui Constanţiu Chlorus încă din 296 consideră *Dacia ca relată* [3]. Castelele, *burgurile* adoptate de barbari — e cu putinţă ca ungurescul *kastély* să fie luat de la românescul vechiu *castellum, castellium* —, vor fi păzit noua pace romană ca în Apus [4].

---

[1] *Ibid.,* XXXI, 12.

[2] Sarmaţi colonisaţi în Balcani — de sigur *atunci* — la Procopiu, *De aedificiis,* IV, n. 11 (v. şi mai sus). E de ţinut în samă şi prejudecata, pe care o înseamnă Amian Marcellin, că Burgunzii „se ştiu de descendenţă romană"; „iam inde temporibus priscis subolem se esse romanam Burgundii sciunt"; XXVIII, 5. Ei au şi un fel de guvernare deosebit, cu *handinos* ca duce şi *sinistus* ca preot; *ibid.* Niederle (*o. c.,* II, 53-4) vedea în Limiganţi, Slavi. Legendele despre Traian îi par a veni dintr'o întâlnire în Dacia (*ibid.,* p. 55). Rolul mare al „Panonilor" pe la 370; Patsch, în *Sitzungsb.* din Viena, 1929, pp. 34-6.

[3] Partho ultra Tigrim redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danubii caput Germaniae Raetiaeque limitibus.

[4] Pentru aceste castele postromane în Galia v. şi Jules Roy, *L'an mille, formation de la légende de l'an mille, état de la France de l'an 950 à l'an 1050,* Paris, 1885, pp. 60-1 (după descrierea în poetul Fortunatus a unui castel pe Rin). Unele, făcute din vergi, ca şi cetăţile muntene din veacul al XV-lea, se chemau *haies* (v. şi Haga, în Olanda). Despre burguri, *ibid.,* pp. 31-2. *Dunio,* de unde *donjon (dunionis),* continua acolo *dunul* celtic. De v. la Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallien b's zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung,* pentru *dracones* de la Daci (p. 291 şi urm.).

Oraşul Tomi se reface supt Constans, care-i dă numele său: Constantiana. O inscripţie vorbeşte de „înoirea" cetăţii, în greceşte, dar un sentiment roman şi constantinian se vede în numele Constantia, Romana[1]. Şi numele Κωσταντιανᾶ se găseşte pe o inscripţie din Constanţa[2]. Alăturea şi vechiul negoţ al Dunării a întreţinut circulaţia romanică[3].

Răscoala octogenarului soldat inculţ Vetranio în Iliric, în vremea urmaşilor lui Constantin, arată aceiaşi vigoare a elementului provincial în acest Sud-Est european[4].

Dar nimic nu putea să aibă atunci stabilitate. Împăratul Iulian însuşi vorbeşte de „Sagadarii" de la Dunăre, descrişi în cele mai urâte colori ca aspect, care se fac a-i primi poruncile[5]. Şi tot Iulian, lăudând pe Împăratul Constanţiu, pomenia recunoscător de luptele lui Claudiu cu „barbarii locuind dincolo de Dunăre"[6].

---

[1] Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 30, no. 63.

[2] *Ibid.*, no. 63. Cf. lucrările fostului episcop catolic Netzhammer, *Das Altchristliche Tomi*, Salzburg 1903 (din *Katholische Kirchenzeitung; Die christlichen Altertümer der Dobrogea*, 1906 (după care Rudolf Berliner, *Ein frühchristlicher Agapentisch aus Konstanza*, în Bees, *Byz.-Neugr. Jahrbücher*, II, pp. 150-3); *Nach Adamclissi*, Salzburg 1906; *Auf dem Razelm*, Bucureşti 1907. Şi *Während der Revolution durch Mazedonien*, Colonia 1908; *Quer durch die südliche Dobrudscha*, în *Vaterland*, 1920. Despre provincia Tomi, Netzhammer, în *Strena Buliciana*, pp. 397-412. Inscripţii din Tomi şi în Σύλλογος din Constantinopol, IV (articolele lui Millingen şi Mordtmann). Pentru Tomi, în fine, şi Gerland, în *Berl. phil. Wochenschr.*, 1917, pp. 245-8 (despre cartea lui Weiss).

[3] F. Bastian, *Die Legende vom Donauhandel im Frühmittelalter*, în *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXII (1929), pp. 289-330. V. Max Fleiss, *Donaufahrt und Donauhandel im Mittelalter und in neueren Zeiten*, în „Oesterr. Vergangenheit", XXII, Viena 1920; Charlesworth, *Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire*, 2 vol., 1926.

[4] Ioan din Antiohia, *Fragm. hist. Gr.*, IV, p. 604, no. 173.

[5] Σαγαδάρες οἱ παρὰ τὸν Δάνουβιν ἐκτραφέντες, οἱ εὐμορφοποικιλοκαθαρόμορφοι, οἷς οὐκ ἔστι θέα ὁμοιοειδὴς ἀνθρώπων, ἀλλὰ μορφὴ ἀγραίνουσα. Οὗτοι κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν προκαλινδοῦνται ἴχνεσι τοῖς ἐμοῖς, ὑπισχνούμενοί μοι ποιεῖν ἐκεῖνα ἅπερ τῇ ἐμῇ ἁρμόζει βασιλείᾳ; *Iuliani Imperatoris epistulae, leges, poëmatia, fragmenta varia*, ed. Bidez şi Cumont, Paris 1922, p. 283.

[6] *Iuliani imperatoris in Constantii laudem oratio*, ed. G. H. Schaefer, Lipsca 1802, p. 9.

In Oraţia XVIII a lui Libanios pentru pomenirea aceluiaşi Iulian se arată Imperiul atacat de *„Sciţi şi Sarmaţi şi Celţi şi câtă lume barbară prefera să trăiască în situaţie de federaţi“* [1]. Ca slugile rele după moartea stăpânilor, ei se aruncă asupra ostaşilor.

Harta acestui ultim război şi a urmăritorilor lui se cunoaşte şi prin aceia că s'au găsit monede de la Iulian la Reşca, în jurul Vulcanului şi la Sarmizegetusa de la Valens [2]. In pasul Oituzului monedele sânt de la Constanţiu încă [3].

Dar şi în Dalmaţia Iulian, de şi are aşa de puţin grija acestor locuri şi prin aceasta *pregăteşte, părăsind moştenirea lui Constantin şi Constanţiu la Dunăre, catastrofa care va urma,* e celebrat „ca învingător şi triumfător al lumii întregi“, *victor ac triumphator totiusque orbis* [4], pentru puţina ispravă a „filosofului“ în Asia. Supt el întâiu apar Thervingii goţi în chiar *auxilia palatina* ale Impăratului. Şi totuşi şi la Nicoliţel găsim inscripţia de biruitor al lui Iulian: „domino nostro Iuliano victori ac triumphatori semper Augusto“ [5].

---

[1] Καὶ πᾶν ὅσον βάρβαρον ἠγαπᾷ ζῆν ἐν σπονδαῖς, *Opera,* II, pp. 363-4. — Pentru prădăciunile din Tracia, v. Oraţia XXIV, *ibid.,* pp. 519, 521, 527, 532.

[2] Jung, *Pässe,* p. 13, notele 6, 7; p. 14, nota. Cf. *Arch.-epigr. Mitth.,* IX, p. 230.

[3] Goos, *Chron.,* pp. 158 (de la acelaşi şi în comitatul Albei-de-jos).

[4] *C. I. L.,* III, 3207. Cf. şi *ibid.,* 3211.

[5] *Arch.-ep. Mitt.,* VIII, p. 86, no. 6. Cf., pentru preţuirea lui actuală, Geffcken, *Kaiser Julianus und die Streitschriften seiner Gegner,* în *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum,* 1908, pp. 161-95.

CAPITOLUL IV.

Crisa gotă

Cum s'a văzut până acum, pe frontul barbar al Dunării un număr de seminții confuse, presintate în mare parte supt nume arhaice sânt aceia, cari, când supuși, când în revoltă, dau de lucru Romanilor, până dincolo de anul 360.

Nimic, în momentul morții accidentale a lui Iulian (363), nu anunța un conflict cu Goții, pe cari nici nu-i vedem în prima linie a interesului sau a primejdiei, ca Sarmații, fiind grămădiți încă, în vechile lor condiții de viață, de-asupra gurilor Dunării, *în lagăr*. Și pentru Sfântul Ieronim Goții sânt doar un exercitus, o oaste, și trăiesc în *„tentoria"*, în corturi [1].

De fapt, și Franci, *cine știe ce resturi celtice din Galitia asiatică*, s'ar fi așezat la Marea Neagră, dar ei ar fi furat vase cu care se întorc prin Strâmtorile lui Hercule [2]. Mica princesă Constanția, fiica lui Constanțiu, trimeasă spre Treviri ca mireasă lui Grațian, fiul lui Valentinian, era să fie prinsă la Prista de barbari [3].

Atât numai că granița aceasta ajunsese a fi rău păzită. Vegețiu arată decăderea tehnicei militare. Romanii nu mai fac

---

[1] Migne, *Patr. Ist.*, CXIV, col. 927. In general pentru Goți, în 370, Gardthausen, în *Hermes*, XVII, 251 și urm. V. și Kornemann, în *Klio*, 1907, p. 117; Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, XI, p. 28.

[2] Zosim, I, 71 și Eumenius, *Panegiricul lui Constantin*, c. 18.

[3] Amian Marcellin, XXIX, 6: „in publica villa quam appellant pistrensem".

şanţuri atunci când barbarii ştiu să se închidă în cară [1]. Această situaţie militară o descrie, de altfel, tot aşa de crud, bine informatul Temistiu, care constată o desăvârşită şi ridiculă decadenţă [2]. Soldaţii goi şi fără arme, descurajaţi, cu şefi cari fac mai mult negoţ şi mai ales cu sclavi [3], — obiceiu care, din nenorocire, va rămânea şi pe urmă, provocând catastrofa finală, — sau scăzând numărul ostaşilor ca să se folosească de leafa lor. Cetăţile se pustiau. Un regim de jaf şi hoţie se deschidea pentru barbari, cari, ca odinioară Dacii, treceau şi în cete după pradă. Mai ales se întrebuinţa pentru aceasta Scitia Minoră, bine descrisă de orator, cu amestecul de pământ şi apă în bălţi. Vedem cum Goţii trec în luntrile lor (μονήρεσι πλοίοις) prin „insule" şi de acolo se răpăd asupra locuitorilor înainte de a putea afla garnisoanele din castele [4].

Un tratat anonim face şi critica risipei de aur supt Constanţiu şi a sărăciei. E contra *monetarilor* şi propune o monedă nouă, pe care o descrie. Acuma *iudices*, funcţionarii de toate categoriile, sânt negustori, *exactores*, agenţii fiscali, hoţi. Se pradă la recrutări, la cumpărări de cai şi grâu, la construcţii. Soldaţii sânt scumpi. Cei mulţi, bătrâni, pensionaţi, ar trebui să facă agricultură, mai ales la hotarele odată apărate de ei. Să se creeze şi un corp de reserve tinere.

Din partea lor, barbarii, şireţi, *latră*. Stau prin păduri şi munţi, prin pustiu şi bălţi, pe lângă ape [5]. Se recomandă

---

[1] III, x.

[2] Oraţia X.

[3] Ἐμπόροις μᾶλλον καὶ τῶν ἀνδραπόδων καπήλοις, οἷς τοῦτο μόνον ἔργον προσέκειτο πλεῖστα μὲν ὠνήσασθαι, πλείσθα δὲ καὶ ἀπεμπολῆσαι.

[4] Cf. Schneider, *Anonymi de rebus bellicis* (şi *Neue Jahrbücher*, 1910, pp. 327-42); R. Neher. *Der Anonymus de rebus bellicis*, tesă din Tübingen, 1911. V. apoi şi *Rev. Arch.*, XVI (1922), p. 205 şi urm.

[5] *De rebus bellicis*, II. Descrierea îngheţului Dunării pe vremea Goţilor, cari-i zic Dunavis sau Dunautis, în Pseudo-Cesariu de Nazianz, *Arch. f. sl. Phil.*, I, pp. 292-3. Se arată oşti trecând peste dânsa. E vorba şi de „Ilirii şi Ripianii, vecinii Istrului" (παρὰ δὲ Ἰλλυρίοις καὶ Ῥιπιανοῖς, τοῖς παροίκοις τοῦ Ἴστρου); se arată şi locuinţa unor „Σκλαυηνοὶ καὶ Φυσωνῖται οἱ καὶ Ἀνούβιοι προσαγορευόμενοι", cu legende despre felul lor curios de hrană (p. 294). Intreg în *Magna bibl. patrum*, XI, Paris 1654.

maşini noi contra lor, şi un pod de dubase. Se arată şi cum se poate pătrunde în pădurile lor. Nu se uită nici zidul cu forturile, cum îl va face Iustinian. Şi, *lucru de cea mai mare importanţă*, „cheltuiala nu va fi a Statului, ci a proprietarilor riverani: ei vor trebui să introducă şi să exerciteze acolo miliţii agrare, care vor asigura astfel, ca printr'o cingătoare continuă, siguranţa provinciilor.

Anonimul cere şi un complex de legi formând un ansamblu.

Eunapiu[1] presintă pitoresc atacurile gotice provocate subit de usurpătorul Procopiu. Apar barbarii cu părul bogat pe care-l scutură de mânie, cu trupul lung şi picioarele mari, dar supţiri la mijloc. Aşezaţi în provincie, ei provoacă râsul. La lucru n'ar fi fost buni de nimic. „Regele" lor îi consideră ca trimeşi în ajutor şi-i reclamă, ca să i se răspundă că nu era acela adevăratul Impărat. Aceasta e presintat ca originea războiului[2].

Statul e, astfel, în plină decadenţă, nu însă, de loc, şi viaţa romană. Nu numai în oaste, dar şi în cultură, elementul romanic de aici joacă un rol important. Supt Constanţiu, ereticul Leontius, episcop de Tripole în Lidia, era „de neam Moes, dintre cei ce locuiesc lângă Istru şi pe cari Homer îi presintă luptători de aproape"[3].

Şi o viaţă de sine stătătoare la această Dunăre se va întâlni şi în momentul pătrunderii cetelor lui Fritigern, când, la Nicopole şi la Beroe, se va încheia un pact formal cu barbarii[4].

La spargerea târgului, când apar Goţii, elemente greceşti

---

[1] Ed. Bonn, pp. 46-8.

[2] V., pentru întreaga situaţie militară, *Das römische Heer und seine Generale nach Ammianus Marcellinus*, în *Hermes*, LXIII (1928), p. 130 şi urm. (cercetare metodică după funcţii). De v. pentru soldaţii din Balcani, *Anon. Valesian*, V, 18.

[3] Suidas, la Λεόντιος. In Philostorgiu povestea părinţilor lui Ulfila cel de la „Sciţii de peste Dunăre, pe cari-i chema odată Geţi, iar acum Goţi", II, 5. Un Ulfalas, în *Arch.-ep. Mitt.*, IV, p. 135.

[4] Amian Marcellin, XXXI, 11; Eusebiu, în *Fragm. hist. gr.*, 12, p. 36, no. 50. In Panonia un Figeridus dux, poate contemporan; *C. I. L.*, III, 3761.

caută refugiu în Vest peste vicurile latine, Pârvan, în puterea inscripţiilor elenice, credea într'o înăbuşire prin aceasta a operei de romanisare[1]. E puţin probabil: aşa-zişii năvălitori erau ei înşii pătrunşi de influenţa romană.

Fraţilor Valentinian şi Valens li se deschide astfel o moştenire grea, pe care caută după putere a o îndeplini. Inainte de a se reîncepe războiul cu Perşii, ei fac „ziduri cu turnuri" în Panonia[2]. Dar peste puţin soldaţii din Dalmaţia vor fi mânaţi să facă burguri prin Arabia[3].

Am văzut că greul război civil cu usurpatorul Procopiu[4] făcuse şi mai nesigură situaţia în acest Sud-Est european. Pe când, îndată după moartea lui Iovian, succesorul lui Iulian, o ceată de barbari pradă în Tracia[5], alţii sânt atraşi în mişcarea aceasta de război civil. Valens vrea să-i pedepsească. De la Daphne face un pod de corăbii, dar nu află pe rebeli, cari fugiseră în munţi, ci se mulţămeşte a li lua în robie familiile (367). La 368 inundaţiile Dunării îl opresc la *vicus Carporum* până toamna, luându-şi apoi cartierele de iarnă la Marcianopol. In al treilea an Impăratul caută pe la vadul de la Noviodunum pe „prea-puternicul jude al Greuthungilor, Atanaric" *(iudicem potentissimum)*, şi-l pune pe fugă[6]. Dar la urmă, după apariţia trupelor lui Victor şi Arinthaeus, Atanaric, care jurase tatălui a nu călca teritoriul roman, se întâlneşte pe Dunăre cu Impăratul pentru un nou *foedus*[7]. După marea năvălire gotă, de care ne vom ocupa îndată, el va fi izgonit de ai săi şi, murind pe teritoriul roman, va fi înmormântat pompos după ritul roman[8].

[1] *Cetatea Tropaeum*, p. 51 şi urm. Mai ales *ibid.*, p. 55, nota 111 şi pp. 55-6 (Naevius Palmas Theotimanus).

[2] *Eph. Epigr.*, II, p. 389, no. 718.

[3] V. şi Suidas, la *Auxentios*.

[4] Pentru lupta lui Valens cu Procopiu, Arturo Solari, în *Rivista di filologia e d'istruzione classica*, 1933, pp. 192-6.

[5] Amian Marcellin, XXVI, 4-5. Cf. şi *ibid.*, 7.

[6] XXVII, 5.

[7] Nu se poate admite, cum o face d. C. Patsch, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, pp. 94-5, că Goţii şi Imperiul lui Valens erau „politisch koordonierte Potenzen" şi că întâlnirea Impăratului cu Atanaric pe Dunăre se poate compara cu cea dintre Napoleon şi Ţarul Alexandru la 1807 pe Niemen.

[8] *Ibid.* Cf. „Atanaricus, rex Gothorum, Constantinopolim venit

Ideia unei Dacii locuite în adevăr de Goți — sau, mai apoi, de Gepizi, cum pretinde o teorie nouă, primită cu entusiasm în cercurile științifice germane — și prefăcută într'o adevărată patrie a lor nu se potrivește înainte de toate cu felul lor de viață. Agricultura lor în acel moment — și încă multă vreme — nu există, cum nici casa lor clădită — *Zimmer* și *Zimmermann* sânt în legătură cu *timber*, în englezește „lemn" —; ei trăiesc *exclusiv* ca ostași în lagăr. Cea mai bună dovadă e ce au făcut ai lui Fridigern, ai lui Alatheus și Saphrax, ai celor doi Teodorici în Balcani, după strămutarea lor, — și aceasta la capătul unui veac de serviciu militar în Dacia veche: lagăr ca acela de la Novae sau excursii prădalnice. Același lucru și cu petrecerea lui Alaric în Italia, cum se va vedea, pentru toate aceste casuri, mai departe.

Mai imposibilă pare o stabilire a lor în Ardeal, care era doar inima Daciei. Ținta lor fiind bogățiile provinciilor de Miazăzi ale Impărăției, o asemenea așezare a lor într'o regiune de munți ar fi însemnat o adevărată întemnițare, închiderea întregului lor viitor. Dăinuirea Ostrogoților în Crimeia e datorită numai silei împrejurărilor.

In această privință, întemeiarea „Statelor" visigote în Galia și Spania e cu deosebire luminoasă. Acești Goți, trecuți atâta timp prin filiera romană, se feresc de Pirinei, unde stăruie și mai departe rămășițile aborigenilor basci, cari au resistat ca Albanesii în Pind, de sigur ca Moții în Ardeal, ca unele elemente dace în părțile Huniedoarei, unde se păstrează vechiul tip; li plac șesurile Garonnei sau acelea ale Tagelui, la Toulouse sau la Toledo[1].

Nevoia de oameni însă, tot așa de mult la particulari, ca în Galia, cât și la Stat, îngăduie Goților să se instaleze încetul pe încetul, om de om, grup de grup, dincolo de Dunăre. Lângă ei rămân însă, ca îndrumători și învățători vechii provinciali. Acel Marcianus, de bună samă Latin, care dă

---

ibique vitam exegit"; Casiodor, *Chron.* Prosper de Aquitania pune la 385 moartea la Constantinopol a lui Atanaric „rex Gothorum". Despre tesaurul de la Pietroasa și legenda lui Atanaric, care l-ar fi ascuns în Carpați, vezi întâiu *Archäologische Zeitung*, 1844, Iulie *Rev. Arch.*, II[1] (1849), p. 106.

[1] Se zice Δακία ἡ ἐν Ἰλλυριοῖς și în Candid, în Fotiu, *Bibliotheca*, p. 249 (Migne, *Patr. gr.*, CIII).

lecții de gramatică Anastasiei, cu nume grecesc, nepoatei Împăratului Valens, trebuie să fie din aceste părți[1].

Goții ar fi trecut, după Waitz, de trei ori Dunărea, în legătură și cu certele lor religioase: la 351, cu Ulfila, la 370 tot din acest motiv, și apoi la data, cunoscută, de 375[2]. La 355 Mesogoți dunăreni, goniți de Atanaric, pentru că sânt creștini, s'ar fi așezat lângă Hebru, pe la Nicopol[3]. *De fapt era o trecere continuă, din deosebite motive, de pe un mal pe altul.* In toate dățile ei apar numai la anume vaduri, ceia ce arată *unde li erau singurele așezări:* la cel de la Noviodunum și la cel de la Durostorum. *Și totdeauna cu voia Imperiului,* căci *niciodată nu se pomenește o luptă de hotar.* Mișcarea se pune în legătură și cu Sueridus și Colias, *optimates*, veniți *cum populis su's*[4].

Dar alte știri par a schimba unele din aceste amănunte. Ele vorbesc și de o colonisare de Goți, din aceia pe cari Procopiu usurpatorul îi chemase în ajutorul său și pe cari-i prinsese Valens. Barbarii pletoși, dar cu mijlocul slab, treziau glumele Romanilor între cari se așezaseră. Ceruți de regele lor, cum s'a spus, aceasta ar fi fost una din causele războiului de la Adrianopol. Mărturisirea, lipsită de orice

---

[1] Suidas, la Λεόντιος.

[2] Waitz, *Ulfila*, p. 45. V., pentru cultura greco-latină la Goții din acest timp, Jacques Zeiller, *La lettre de Saint Jérôme aux Goths Sunnia et Fretela*, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripții din Paris, April-Maiu 1935, p. 238 și urm.—Pentru raporturile lui Ulfila cu Capadocienii, de unde venia cu creștinismul său, de veche origine, din Asia-Mică, vezi și Heinrich Boehmer-Romundt, în *Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie*, XLVI (1903), pp. 233-69, 361-407. Și *Byz. Zeitschr.*, VIII, pp. 229, 565-6; XVII, pp. 251, 293. V. și Wilh. Streitberg, *Die gotische Bibel*, Heidelberg 1908. Și *Zeitschrift für verglei'chende Sprachforschung*, XXXVI (1899), pp. 257-64. Cf. Viața Sf. Auxențiu, în Migne, *Patr. Lat.*, CXIV, și *Rev. Or. Lat.*, VIII, pp. 1-14. Ulfilas contra lui Constantin pretendentul; Fotiu, *Bibl.*, p. 261.

[3] Schiller, *o. c.*, II, p. 395. — Pentru Goți și Dunărea, Pseudo-Kaisarios: παρὰ Ἕλλησι δὲ Ἴστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Δανούβιον, παρὰ δὲ Γότθοις Δούναβιν προσαγορεύομεν. — Pentru Goții la Nipru, Baynes, în *The Antiquaries Journal*, Iulie, IV (1924). Pentru cultura gotă la Dunăre, *ibid.*, pp. 216-9.

[4] Amian Marcellin, XXXI, 6, 1.

pathos, a lui Eunapiu din Sarde [1], contemporan, trebuie să prefacă în parte povestea, în legătură cu năvălirea de înspăimântătoare amintire a Hunilor, a lui Amian Marcellin. Acelaşi va povesti altfel şi năvălirea turanică şi cererea fugarilor de a fi primiţi în Imperiu. Cei ce trec de la sine sânt ucişi, dar se pedepsesc ofiţerii cari i-au atacat. Valens voia să primească numai pe copii şi pe bărbaţii fără arme. Dar cei de la faţa locului vreau robi şi se lasă cumpăraţi, aşa că războinici înarmaţi se strecoară. De aici prada, de care scapă numai cetăţile întărite [2]. Din parte-i, Impăratul li dă pământ şi turme ca să fie zăgaz de către Huni [3], — întocmai ca, odată Goţilor de pe vremea lui Aurelian, contra Carpilor.

Adevărata stare a lucrurilor se vede, din larga descriere a lui Temistiu. Şi la suirea pe tron a celor doi fraţi „Sciţii" goţi apar, cerându-şi stipendiile întârziate, *ceia ce arată care era situaţia lor şi când se aflau dincoace de Dunăre* [4]. Impăratul apare, îndată, ca un dumnezeiesc tată şi pentru Romani şi pentru aceşti barbari [5]. Retorul presintă pe aceşti Goţi cari oferă la Dunăre pacea, şeful lor întâlnindu-se cu Valens venit pe luntrea lui, fără tumult (ἀλαλαγμὸς) barbar şi frică a locuitorilor. Se văd corăbiile flotei romane legate în ancore ca în rădăcini [6]. In cete barbarii vin pe mal cu miile, primiţi cu încredere de populaţie; îngenunche şi salută pacea de la Impăratul care sufere, în veşmântu-i simplu, dogoarea soarelui. Cuvintele lui sună puternice, ca odată ale lui Aurelian, în urechea celor cari vin să se supuie.

Şi aiurea [7] se vede „dinastul" „scit sau get", speriat de Valens, chemat de el (la Dunăre), „vorbind filosofie" cu Impăratul în clipa împăcării. Cei ce „sânt înduşmăniţi între ei

---

[1] *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 28, no. 37.

[2] *Ibid.*, pp. 31-3, no. 42.

[3] *Ibid.*, p. 33, no. 43. Cf. şi *ibid.*, p. 34, no. 46.

[4] Temistiu, Oraţia VIII: „Σκύθαι δὲ τοῖς Μέσοις ἐπαιωροῦντο, καὶ μισθὸν ἐπράττοντο τῆς μελλήσεως". In Oraţia IX va arăta pe tânărul Valentinian crescut „la Dunăre şi în iernile scitice".

[5] Oraţia X.

[6] *Ibid.* Şi menţiunea podului mai vechiu peste Dunăre. V. Walter Heering, *Kaiser Valentinian I. (364-375, n. Chr.)*, tesă de la Iena, Magdeburg 1927.

[7] Oraţia XI.

și acum", se înțeleg cu Romanii. Perșii singuri rămân în vrăjmășie și trebuie distruși.

Luptele urmează, Impăratul lăudându-se și în ajunul catastrofei, ca „triumfător", ca unul care a biruit pe Atanaric, „învingând și zdrobind *(superatis)* pe Geți". Cu acest prilej el ridică burguri pe hotar[1]. *Relațiile de comerț cu Dacia sânt reluate:* monede până la el se află și în părțile Sarmizegetusei[2].

Care sânt raporturile acestor Goți, când în cerșire, când în revoltă, dar vădit fără așezare și de puțină credință, cu însăși populația locală?

Atanaric e pentru Amian Marcellin un *iudex* — *iudex* are înțelesul acesta și la Iordanes: ofițerii lui Iustinian sânt la el *iudices*[3] —, și Temistiu arată că acest titlu de *jude* era *voit* de Atanaric, care răspingea pe acela de rege[4], ceia ce nu era un obiceiu german și dovedește o influență a populației romanice care va trăi în *județele juzilor*. Dar și la Quazi se pun alături *optimates*, nobilii, și *iudices*[5], ceia ce nu în-

[1] *C. I. L.*, III, 3653, 5670 a; Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, pp. 47-51. E vorba de „victi superatique Gothi", de „defensio nei publicae". Mențiunea ostașilor cari clădesc. O încercare de a întregi altfel decât *[Athan]arico* nu e acceptabilă (v. *ibid.*, p. 50). Cf. Judeich, *Die Schlacht bei Adrianopel*, în *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, VI (1891), p. 1 și urm.

[2] Jung, *Pässe*, p. 17, nota 3. Inscripția lui Atanaric și victoria lui Valens asupra Goților, în Gardthausen, *Ursicinus und die Inschrift von Dojan*, în *Hermes*, XVII, pp. 251-67. Pentru inscripția cu Atanaric, și Seeck, în *Hermes*, XVIII, p. 150 și urm.

[3] *Romana*, pp. 47, 50. Pentru Vlahi și juzii lor în Balcani. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 69 și urm. Ei se zic apoi primichiari πριμικέριοι, *celnici* (fruntași), *catunari* (de la *cătun*). V. și mai departe.

[4] *Oratio de pace*, ed. 1605, p. 10: οὕτω γοῦν τὴν μὲν τοῦ βασιλέως ἐπωνυμίαν ἀπαξιοῖ, τὴν τοῦ δικαστοῦ δὲ ἀγαπᾷ. Waitz adăugia pe lângă textele din Amian Marcellin, XXVII, 5, 6 *(iudicem potentissimum)* și XXX, 3, 4 *(Thervingorum iudex)*, și pe Ambrosiu, în *De spiritu sancto*, I, prefața *(hostem ipsum, iudicem legum)*, și, alături, pentru situația stăpânitoare a lui Atanaric, și pe Isidor de Sevila, în *Chron. Gothorum* (v. p. 38, nota 6). Pentru Ieronim *(Chronicon*, a. 370) e un rege, ca și pentru Orosiu (VII, 32).

[5] Amian Marcellin, XVII, 12: „Aliique optimates et iudices variis populis praesidentes". *Iudices* pentru Romani în Panonia; *ibid.*, XXX, 5. *Iudices* la Alani; *ibid.*, XXXI, 2. V. și δικασταὶ la Priskos.

lătură explicaţia de mai sus, căci şi acolo era pe atunci o puternică viaţă de „Romanie“ autonomă, pe care a distrus-o doar invasia Slavilor[1].

In presintarea întâlnirii lui Atanaric cu Valens, iarăşi răsare lumea tulburată, dar nu supusă de Goţi[2]. Impăratul îi întinde mâna „judelui“ german şi şi-l face „prieten“. Şi cuvântul crud pentru trecut cade: în sfârşit Romanii *dau* pacea, n'o cumpără. „Nimeni n'a văzut aurul numărat barbarilor, nici atâţia şi atâţia talanţi de argint, nici năvile gemând de veşminte, nici cele ce mai înainte răbdam să plătească, folosind liniştea mai grea decât năvălirea şi suferind darea anuală, al cării nume îl răspingeam, de şi nu ne ruşinam de lucrul însuşi“. Se retrag chiar, — pentru a nu se crede că frica a hotărât concesii de care barbarii se bucuraseră, — provisiile, *tainul,* moştenit apoi de Turcii otomani, dându-se numai tălmaciului; târgul de hotar, emporiul nu mai e liber oricui, ci trebuie să se ceară voie anume — ἐπ' ἐξουσίας — şi aceasta în două singure oraşe la Dunăre. Ca măsură de precauţie se înoiesc şi întăresc cetăţile de hotar, ca şi porturile. Se trage astfel „zidul de diamant“[3]. Şi se adauge că buna îngrijire a trupelor *face să nu se mai supere locuitorii, de cari deci aceste locuri se arată pline, pe când înainte se purta războiu cu dânşii mai rău decât cu barbarii;* aceşti locuitori se spune, erau plugari. Plângerile acestora, totdeauna ascultate, sânt temute de ostaşi.

Iordanes înfăţişează pe Atanaric, invitat la Constantinopol, uimindu-se de splendorile Capitalei şi admirând puterea „împăratului lumii“ *(terrenus imperator)*[4]. In curând sicriul lui va fi dus la groapă de acesta însuşi, ai lui devenind apoi „un singur trup“ cu oastea romană[5]. Elemente gotice merg până supt Parnasul capadocian, unde e o Sadagalthina[6].

---

[1] *Iudices* şi la Orosiu, VII, 40 (trimeşi în Spania).

[2] Oraţia X.

[3] *Ibid.*

[4] *Getica,* pp. 95-6.

[5] *Ibid.* Ei se vor lupta în Galia contra usurpatorului Eugeniu; *ibid.* — Un Munderic comandă trupe romane în Arabia, după Amian Marcellin.

[6] Waitz, *Ulfila,* p. 36.

Pentru Orosiu, în sfârșit, Goții creștini, goniți de prigoana lui Atanaric „regele" vin ca la frați [1], la Romani.

Ca puternic șef got, Atanaric apare și în Viața Sf. Sava ca „Atha[na]ridas, fiul lui Rhotesteu", și lângă el clerici goți ca Gutthica și Samsala; în jur o lume care trece, într'un sens și altul Dunărea [1]. El e prigonitorul Sfântului Nichita [2], și aceasta arată un amestec în viața provincialilor.

Prin existența substratului romanic se explică și, în mare parte, politica de nesiguranță a lui Valens față de Goți.

Istoricul bisericesc grec Socrate critică pe Valens că a preferat apărarea prin *barbarii aceștia din sate,* fixându-li și o leafă, ceia ce înseamnă că *și altă lume sătească era mânată, mai mult decât cu un veac în urmă, la războiul oriunde.*

Ingăduința lui Valens se datorește, de fapt, mai multor cause: Se simția nevoie de ostași — e doar vremea când Vegețiu spune că nu se află călăreți mai buni decât Hunii și Alanii [3] —, și o mare proprietate în desvoltare care se arată în veacul al V-lea bine formată cerea muncitori de pământ. Pe lângă aceasta, Ioan din Antiohia afirmă că Valens voia să atragă la arianismul său pe Goți [4]: în adevăr, pentru Goții creștinați cetatea lui Constanțiu e o respectată Christianopolis [5]. Și Orosiu, de altfel, arată că, Goții cerând episcopi lui Valens, li se dau Arieni [6]. Rațiuni economice se adaugă.

Astfel de transporturi de oameni, care vor lăsa regiunile *de pe malul stâng atunci întâia oară desgolite de pază, și pradă Hunilor, cu cari localnicii se vor înțelege însă în felul pe care-l vom arăta în alt capitol,* se impuneau și pentru că Imperiul, în sărăcirea generală, progresândă, era așa de strâns financiar supt Valens, încât, „din causa cheltuielilor covârșitoare pentru barbari", a trebuit să vândă și domeniile Statului [7].

Acesta era de fapt raportul Romanilor cu Goții în ajunul trecerii lor peste Dunăre supt presiunea hună. *Ei nu veniau deci*

---

[1] VII, 32.
[2] *Acta Sanct.*, April 11.
[3] III, Epilog.
[4] *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 608, no. 184, 2.
[5] Waitz, *Ulfila*, p. 16.
[6] VII, 33.
[7] Hesichiu de Milet, în *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 155, no. 6.

Fig. 11 — Inscripția romană de la Tropaeum Traiani pentru biruința asupra barbarilor.
Arch.-epigr. Mitt., XVII, p. 109.

ca barbari nedeprinşi cu felul de viaţă roman, ci, chiar neadmiţând lenta coborîre pe Nipru, dintr'o vreme îndepărtată, pe care o propune d. Rostovţev, *trebuie să se ţie samă de raporturile lor îndelungate cu această regiune care şi în vremuri romane şi în vremuri bizantine a rămas supt stăpânirea imperială. Ei vin deci ca la nişte prieteni şi patroni de multă vreme, ca să ceară sprijin şi adăpost.* Geograful din Ravena, în secolul al IX-lea, asigură că a avut izvoare scrise de provenienţă gotică, de şi întreagă această operă e peste măsură de confusă şi aproape neinteligibilă. De altfel, monede de-ale lui Constanţiu se întâlnesc la Olbia, ceia ce înseamnă menţinerea relaţiilor de comerţ cu aceste depărtate regiuni [1].

Cetăţile erau însă căzute în acest timp, „pustii, murdare": şi în Panonia —, Amian Marcellin presintă Carnuntum ca „desertum et squalens" —, *cu atât mai mult în Dacia, dar nu s'a pretins vre-odată că de la Dunărea mijlocie ar fi dispărut, prin strămutare, vechea populaţie romanică.*

Când deci Valens restabileşte şi întăreşte situaţia stăpânirii romane în Scitia Minoră, aceasta n'a putut să rămâie fără efect pentru relaţiile cu celalt mal dunărean. Intăririle făcute *în acest punct, şi nici de cum pe cursul orizontal al Dunării, arată lămurit un lucru: că primejdia gotă nu era în şesul muntean, rămas deci neocupat, cu garnisoane romane pe malul drept al fluviului şi cu Daci liberi, Carpi ţerani în munte, ci la guri.* Numai presiunea Hunilor a făcut pe Goţi să treacă Prutul pentru ca pătrunderea lor în Balcani să se facă pe la Borcea, prin vechiul vad al lui Alexandru-cel-Mare.

După ce Impăratul Valens face „prietenia" cu Goţii şi ridică „zidul de diamant" al străjilor dunărene se înfăţişează acuma şi refacerea, ca punct central pentru apărare, a Tropaeului lui Traian. Căci de el vorbeşte Temistiu, care a fost însuşi pe acolo, în nepreţuita Oraţie a X-a, când presintă „fâşia supţire care înaintează asupra bălţii (τέναγος) şi se mântuie cu un deal înalt, de unde se vede tot ce era împrejur". Se „face din nou straja (φρούριον), cu ziduri tari (ἀμυδροῖς), pe care vre unul din Impăraţii de mai înainte o ridicase pentru folos, dar din causa greutăţii o părăsise".

---

1 Minns, *o. c.*, p. 470.

Căci lucrul la cetate era greu într'un ţinut fără piatră bună, fără cărămidă, fără var, trebuind să se aducă materiale peste multe stadii cu mii de vite. Şi acum se vede Valens, ca un nou Amphion, chemător al pietrelor prin vrajă, îndeplinind opera cu mânile ostaşilor credincioşi, pe cari ştie să-i cruţe printr'o bună împărţire a lucrului, puind la muncă şi însăşi garda sa şi chiar ofiţerii.

Că Tropaeul e acela la care se lucrează o dovedeşte şi jocul de cuvinte, care se face, spuindu-se că, acuma, nu e numai „trofeul de piatră" ca apărare, ci şi „trofeul" moral al respectului [1].

Temistiu lăuda la ambii Împăraţi biruinţile asupra „Geţilor şi Sarmaţilor [2], când se produse evenimentul neaşteptat care făcu pe Valens să moară în mijlocul unei neaşteptate înfrângeri.

Trei ani de zile ţinuse situaţia de nesiguranţă până la „pace"; năvălirile de iarnă şi de vară au fost oprite [3]. Şi oratorul se bucură: atunci când se rabdă fiarele cele mai

---

[1] Καὶ τρόπαιον ἔστηκε ταύτης τῆς νίκης, οὐκ ἐκ λίθου πεποιμένον, οὐδὲ χαλκοῦν ἢ χρυσοῦν, πεπηγὸς ἐφ' ἑνὸς χωρίου, ἀλλ' ἅπασι δὲ Ῥωμαίοις ἐνδιαιτώμενος, καὶ τοῦτο ἀνέστησεν ὁ βασιλεὺς οὐ πλήθει φόνων καὶ τραυμάτων, οὐδὲ σωροῖς νεκρῶν ἀδιηγήτων, ἀλλὰ μόνῃ τῇ προσεδρίᾳ καὶ τῇ καρτερίᾳ. — V. memoriul mieu despre Tropaeum, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935. Menţin îndoielile mele cu privire la marea inscripţie către Mars Ultor, atribuită lui Traian — i-a trebuit lui Tocilescu ani întregi ca s'o reconstituie — şi chiar la cea mică, pomenind o răsbunare de înfrângere, care în casul lui Traian ar fi fost fără sens. A putut cel mult să se fi început ceva pe vremea, dar nu prin hotărârea cuceritorului. In inscripţia celor căzuţi e „fortis[simorum virorum qui pugnantes] pro re p. morte occub.", dar de aici înainte nu mai e visibil decât un singur *o*, aşa încât întregirea: „occubuerunt bello dacico" e a editorilor. — V. şi Benndorf, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 192. O fortificaţie şi la Est de Babadag, Desjardins, în *Rev. Arch.*, VII (1861), pp. 269-70. Salomon Reinach era de la început pentru opera la Tropaeum a unor soldaţi; *Rev. Arch.*, IV (1904[2]), p. 152, nota 1. — Furtwängler nu uită părul „obligat" şi „legat cu nod" al Germanilor pe monumentul de la Adam-Clisi; aceasta ne-ar trimete iar la Valens şi la lupta lui cu Goţii; *Intermezzi*, p. 67 (după Tacit, *Germ.*, dar şi Seneca, *De ira*, 3; Iuvenal, XIII, 165; Lucian, I, 463).

[2] Oraţia XIII.

[3] Acelaşi, Oraţia X.

cumplite, elefanți din Africa, lei din Tesalia și delta Nilului, ipopotami, cum să nu se ție la „un neam de oameni, fie și barbari, dar tot oameni, plecat, supus și mărturisind că se află în puterea noastră“ [1]?. Valens a devenit un senin „Gotic“ al păcii. Ce grozavă era să fie, în curând, ironia vremii! Și în lauda lui Teodosiu, retorul va spune că, dacă se tratează astfel „Sciții“, „pe lângă *Traci* — *deci despoporarea era puternică,* viața refugiindu-se în autonomie — „vom pierde și pe Sciți“.

Deslocuirea Hunilor a trebuit să se petreacă mult înaintea tristelor evenimente din 378 care aduseră această înfrângere a Impăratului Valens în lupta de la Adrianopol și sfârșitul lui în flăcările care-i mistuiau bordeiul de refugiu. Pentru scriitorul roman Amian Marcellin, care i-a văzut, barbarii stepei asiatice, coborâtorii elementului turanic supus vechilor Sciți, acuma total usați, sânt și un prilej de descripție retorică, în care acest meșter al cuvintelor meșteșugite caută să întreacă descripția Sciților de către Herodot [2]. Amănuntele așa de pitoresci pe care le samănă pentru a se face din ele un impresionant tablou *arată cât de mult ceilalți barbari trecuseră la obiceiurile romane, pregătindu-se astfel o altă lume.*

Trecând peste Alanii „blonzi“, pe cari acest unic povestitor precis al împrejurărilor de la 378 îi pune în legătură cu același mediu al lui Herodot pe care încă odată îl face contemporan pentru ceia ce numește el *geographica perplexitas,* și-i descrie repetând caracteristica Hunilor, Hunii dau peste „satele întinse până departe și rodnice“ [3] ale regilor Hermanric și Vithimir, stăpâni peste Greuthungi, Goții răsăriteni.

Avem a face și aici, nu cu un Stat got, ci, ca la Tanais, unde a dăinuit stăpânirea romană, cu centrul la Cherson, până în adâncul evului mediu, cu *o lume greco-romană care fusese încredințată de Imperiu acestor „oaspeți“.* Alți „Huni“ sânt întrebuințați de acești barbari de mult așezați, din secolul al

[1] Același, Oratia XVI. Ei au fost supuși cum s'a văzut, „fără sânge și lacrimi“ *(ibid.).* Teodosiu ca „scitic“, tot prin pace, Oratia XIX.

[2] XXXI, 2. Fierul adorat în formă de sabie *(ibid.)* e iarăși un împrumut de la vechea descriere a Sciților.

[3] „Late patentes et uberes pagos“; *ibid.,* 3.

III-lea, contra năvălitorilor. Un copil, Videric, urmaşul celui din urmă rege, căzut în luptă, e luat în samă de şefii, şi ei nişte „juzi", Alatheus şi Saphrax. Frontul ostrogot se retrage atunci la Nistru, a cărui aşezare o cunoaşte bine Amian Marcellin [1].

Atanaric încearcă din parte-i resistenţa, făcând să se înalţe valul de la izvoarele râului Gerasus (Prutul) [2], până la Dunăre, care urma de aproape pământurile Taifalilor" [3], — val care nu era decât hotarul, fixat de Romani, al aşezării unor barbari mărunţi, cari dispăruseră deci, de şi Eutropiu îi înfăţişează ca presenţi şi domni ai ţerii. Surprins de un atac de noapte al Hunilor, el cearcă o retragere la munte, la „munţii cei prăpăstioşi" *(effugia montium praeruptorum)*, ceia ce trimete, ca şi „izvoarele Prutului", *la o regiune foarte sus a viitoarei Moldove.* Deci *până atunci Goţii nu cunoscuseră muntele* [4]. Dar ai lui preferă să se mute, *ceia ce arată neînrădăcinarea lor, fie ca plugari, fie ca păstori, ci păstrarea*

---

[1] *Ibid.*

[2] V. nota următoare. Pentru *supercilia Gerasi*, care n'ar fi decât ţermul râului ca la Rin şi Nil, v. şi Jung, *Pässe*, p. 15, nota 4. Dar şi el admite pasul Bârgăului sau al Rodnei; *ibid.*, p. 16.

[3] A superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium, Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat"; *ibid.*

[4] Cf. Tamm, *o. c.*, pp. 87-8, 91. Pentru expediţiile lui Valens, v. Mommsen, în *Hermes*, XVII, p. 525 şi urm. — Pentru retragerea Goţilor, Kaindl, *Wo fand der erste Zusammenstoss zwischen Hunnen und Westgothen statt?*, în *Mitth. des Inst. für österr. Gesch.*, XII (1891), p. 304 şi urm.; Mommsen, în *Hermes*, XVI, p. 602 şi urm. Pentru *Romania* şi *varbaricum*, Waitz, *o. c.*, pp. 15-6; Amian Marcellin, XVIII, 2, 14; *C. I. L.*, X, 216. De frica Hunilor, s'ar fi ascuns comori, nu numai la Pietroasa, dar şi la Şimlău, la pasurile Buzăului şi Vâlcanului, la Sarmizegetusa însăşi; Jung, *Pässe*, p. 17. Tot aşa cele de la Coşovoiu (Dolj), de la Cahul; Plopşor, în *Germania*, 1933, p. 272 şi urm. Barele de aur din pasul Buzăului par a fi romane; v. Bock, *Der Schatz des Westgothenkönigs Athanarich*, în *Mitth. der Centralcommission*, XIII (1868), p. 105 şi urm.; Jung, *Pässe*, p. 19. — D. Alföldi pune o năvălire de Sarmaţi în Tracia la 378, după Temistiu, alta la 385, spre Panonia; *Untergang der Römerherrschaft in Panonien*, II. — V., în *Cronica numismatică şi arheologică*, XI, 103-4, p. 154, despre pretinsul mormânt de la Chiojd (C. C. Giurescu): fibulă de argint şi aur cu pietre „visigotice", capete de vultur.

formei de lagăr. Se coboară deci la Dunăre şi cer să fie primiţi, supt condiţiile obişnuite, în Tracia.

In oferta lor prin „ducele Alavivus" (cf. *Alaric*), ei nu fac decât ce făcuseră Sarmaţii de ambele spete; vor să fie acceptaţi, oferind pentru oaste *auxilia.* Sfătuitorii, criticaţi de Amian Marcellin, ai lui Valens, cari-i pun în perspectivă apărarea Imperiului mai ieften, aveau dreptate, Cu oarecare rânduială şi cinste la funcţionarii limesului, *aici* s'ar fi ajuns.

Se face în proporţii mari strămutarea peste Dunăre, „zi şi noapte". Se întrebuinţează adevărate vase de transport, dar şi simple luntri, trunchiuri scobite: *recunoaştem vechiul fel localnic de a străbate apele şi deci şi populaţia care-l întrebuinţează.* Cine nu încape, cearcă să treacă în not, aşa încât, apele fiind crescute, unii s şi îneacă. Pe malul celalt îi aşteaptă pe Goţii lui Alavivus şi Fridigern provisii şi împărţirea de ogoare.

Ca vinovaţi pentru reaua administraţie, fostul ofiţer care-şi serveşte în povestire totdeauna duşmăniile, înseamnă pe Lupicinus, „per Thracias comes", de care e vorba şi aiurea, şi pe un Maximus. Se pare că se încearcă a câştiga pentru robie pe flămânzi.

Tot odată se refusă trecerea Ostrogoţilor şi unui Farnobius, din aceiaşi ceată. Văzând ce se petrece, Atanaric revine atunci la ideia retragerii în munţii „Caucalandului" [1]. Dar Ostrogoţii trec cu sila şi mai apoi Alanii şi Taifalii. Ceilalţi ajung la Marcianopol.

Şi aici se produc conflicte. Fritigern, reţinut în oraşul unde ai săi n'au voie să între, scapă şi începe războiul cu oaspeţii necinstiţi şi brutali. Lupicinus e bătut, şi armele romane sânt în mânile răsculaţilor.

Cu alţii dintre Goţi, cei supt Sueridus şi Colias, se petrece acelaşi lucru la Adrianopol, unde, aşezaţi pe iarnă, se gătiau să treacă în Asia. Atacaţi de cetăţeni şi de lucrătorii din fabri-

---

[1] Motivarea că se simţia umilit pentru jurământul făcut cândva în mijlocul Dunării nu se ţine: Amian Marcellin spusese doar că el jurase tatălui a nu călca pământul roman.

cile Statului, ei resistă şi apoi se răspândesc, supt Fritigern, venit aproape, ca să prade Tracia[1].

E acum un adevărat război al lui Spartacus, robi barbari unindu-se cu conaţionalii lor; *se adauge o întreagă populaţie desperată de greutatea impositelor. E un act social.*

Valens trimete trupe din Asia, colegul Graţian îi dă ajutoare din Apus. „La Sălcii" *(ad Salices),* mulţimea rebelilor se închide în cingătoarea carelor. De aici se suie pe dealurile de unde erau să se răpadă asupra duşmanilor, aruncând în ei măciucile pârlite în foc, „ghioagele nestrujite" pe care le cântă poetul român contemporan. Ei scapă din încunjurarea menită lor.

După câteva luni numai, Impăratul din Orient părăseşte însuşi Antiochia pentru a încerca să aducă în ordine Balcanii. Avangarda lui Sebastianus câştigă biruinţă într'o luptă de harţă lângă Adrianopolul apărat şi acuma de cetăţeni, cari primesc sau ba, după voie, pe oamenii Impăratului. Se aştepta sosirea lui Graţian, care, de la Bononia (Vidin, Bdyn), se coborâse la Sirmium şi de aici la Martis Castra, până unde pătrunseseră bandele alane.

Şi acuma, de şi recomanda Impăratului să dea o frică prin înfăţişarea lui agresivă alor săi, silindu-i la pace, Fritigern cere numai voia de a se aşeza *cu turmele.*

Se răspinge propunerea, şi „urletul sălbatec şi trist" al Goţilor primeşte asaltul roman pe câmpul de toamnă, în mirişlea căruia se pusese focul, adăugind la cumplita arşiţă a zilei şi la praful orbitor. Din nou, însă, de două ori, Fritigern oferă o înţelegere. Era să se şi facă, dacă graba cutărui Iber n'ar fi dat semnalul de luptă în momentul când lui Fritigern îi veniau călăreţii, mult aşteptaţi, ai lui Alatheus şi Saphrax.

Barbarii se impun prin desperare. Rănit de săgeată sau ars în casa ultimului adăpost, Valens rămâne pe câmpul de luptă, cu mulţi din şefii unei armate pe două treimi distrusă[2].

---

[1] Eusebiu, în *Chronicum,* dă vina răscoalei pe ducele Maximus, care profită de la aprovisionare. Goţii fuseseră primiţi „sine armorum depositione".

[2] V. şi „A Gotis, în Thracia, Valentis trucidatur exercitus. Ipse quoque imperator, incensa domo ubi se occultaverat, igne consumptus est"; Casiodor, *Chronicon.*

Eunapiu, în Viaţa sofistului Maxim, presintă ca o pedeapsă pentru păcate trecute acea moarte a celui de la care n'a rămas „măcar un oscior“ [1].

Această năvălire a avut cele mai largi şi mai depărtate efecte. Elemente gotice sânt aruncate nu numai spre Vest, unde vor cădea asupra Imperiului roman, ci şi spre Nord: ele duc pe malul răsăritean al Balticei până în Finlanda, ca şi pe cel apusean, suedes, unde în Sudul Ţării e Gotia din titlul regelui Suediei, apoi Gotthland şi Götheborgul, arta lineară a vechilor Traci, luată de la moştenitorii lor romanici. De aici acele covoare dalecarliene pe care le întâlnim pomenite de pe la 1000 [2].

De altfel relaţii de comerţ s'au păstrat, pe lângă drumul din mijlocul stepei, ducând în Asia, şi între regiunile Niprului şi aceste părţi septentrionale [3].

In timpul luptelor religioase, un Audius din Mesopotamia e exilat la Goţi în Scitia [4]. In vechea patrie n'au rămas decât acei Tetraxiţi, al căror nume ar trebui scris Trapeziţi, după munţii cu acest nume în părţile Crimeii. Ei se constată încă în veacul al XVIII-lea [5], pe când numai până în timpul lui Walafrid Strabo se mai află cei aşezaţi pe la Tomi în Scitia

[1] Ὅτε γὰρ βασιλεὺς ἐν μεγάλῃ τῶν Σκυθῶν μάχῃ ξένον τινὰ ἠφανίσθη τρόπον, ὥστε οὐδὲ ὀστέον εἰς ἀναίρεσιν εὑρέθη.

[2] *Rev. Arch.*, XIX (1912[1]), p. 158.

[3] C. F. Wiberg, *Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr, aus dem Schwedischen v. J. Mestorf*, Hamburg 1867. — Acolo şi despre coloniile pontice, p. 33 şi urm. Raporturi cu Danemarca în secolul al IV-lea. La Vistula şi Bornholm, monede bizantine, p. 61. Şi în Suedia, p. 63. Negustori ieau blăni din Scanzia. Monede bizantine şi în Settland, Oeland şi pe coasta de Est a peninsulei suedese, p. 63. In Oeland monede de la Teodosiu I la Zenon, p. 67. Poate prin Varegi. Şi în Schonen şi Halland până la Zenon, p. 69. In Norvegia, p. 71. V. însă p. 130. Ban din al solidului lui Constantin, p. 78.

[4] Epiphanius, ed. Dindorf, III[1], p. 26; la Ţënov, *Gesch. der Bulgaren*, Berlin-Lipsca 1935, pp. 46-7.

[5] Reméný, *Zur Geschichte der Donauflotille*, 1888; Tomaschek, *Die Goten in Taurien*, Viena 1881. De văzut asupra lor, F. Braun, *Die letzten Schicksale der Krimgoten;* R. Loewe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle 1896, şi Ludwig Schmidt, *Die letzten Goten*, în *Forschungen und Fortschritte*, XI, no. 22 (1-iu August 1935).

Mică. S'a observat de curând într'o foaie săsească din Ardeal, cu prilejul emigrării Turcilor din Dobrogea, că în regiunea Silistrei este un grup de oameni blonzi cu aspectul pur germanic; ei ar representa aici acelaşi fenomen de supravieţuire ca al câtorva tipuri visigote şi până azi la Toledo. De altfel vom vedea că un izvor arată că până în veacul al IX-lea se mai vorbia got lângă Tomi, urme germanice apărând şi în inscripţii.

Lămuririle lui Iordanes, om din veacul al VI-lea, dar având izvoare contemporane asupra acestui moment sânt interesante din punctul nostru de vedere. Se dăduse hrană noilor sosiţi, nu numai carne de oaie şi de vacă, dar şi de câne şi „mortăciuni ale animalelor spurcate". Goţii vânduseră atunci pe sclavii lor: un rob pentru o pâne sau zece livre de carne. Se oferă apoi copiii. Se încearcă măcelărirea tovarăşilor lui Fritigern, invitaţi la un ospăţ de comandanţii romani, pregătitori ai desastrului, Lupicinus şi Maximus. Din acel moment Goţii în revoltă, nu mai sânt „advenae et peregrini", ci „cives et domini" [2].

Pentru Orosiu la Dunăre nu e pact [3]; ducele Maxim pradă pe Goţi. Săgeţile de datină turanică, — deci contactul cu lumea Hunilor era mai veche, — decid în lupta de la Adrianopol. Dar şi pre-bizantinul Eunapiu presintă această trecere ca precedată de o rugăciune către Romani; cine se îmbulzeşte silnic e imediat ucis [4].

Ce au lăsat Goţii în vechile lor sălaşuri pomenesc lucrări visigote în Ungaria [5]. Dar ideia tesaurului lui Atanaric am

---

[1] Stockler, în *Siebenbürgisch-deutscher Tageblatt*, 31 Iulie 1936.

[2] Iordanes, *Getica*, ed. Mommsen, p. 94. Cf. acelaşi, *Romana*, p. 40. Pentru părăsirea Ţinutului Durostorului la 376, *Sitzungsberichte* din Viena, 1928, p. 63. Ca exagerare a aspectului barbarilor sofistul Aristion sau Athenion zugrăveşte în discursul către Mitridate pe Bastarnul „de cinci coţi", prins de Mitridate; Posidonius, în *Fr. Hist. Gr.*, III, p. 268. — Prăzi gote, în *Rev. Arch.*, XXV (1901), pp. 214-7.

[3] VII, 33: „sine ulla foederis pactione".

[4] P. 257. Planul de a „asimila" pe Goţi al lui Valens, la Schiller, *o. c.*, II, p. 396, e o închipuire.

[5] Pulszky, în *Magyarország Archaeologiája*, Budapesta 1897, p. 19 şi urm., şi aiurea.

Fig. 12. – Medalion al Împărarului Iulian.

Fig. 13. – Moneda lui Teodosiu.

arătat-o şi mai sus ca perimată [1]. Am putea spune că ni-a rămas gotic cam cât e german în Britania, unde o piatră e pusă zeiţei Aventina de „Aurelius Grotus, German“ [2]. Dar, cum am spus, limba gotică s'ar fi întrebuinţat în slujbă în părţile Scitiei Minore şi anume la Tomi, până în vremea Francului Walafrid Strabo (sec. al IX-lea) [3].

Dar cine se gândeşte la întăriturile lui Valens, la refacerea Tropaeului, apoi la atacul de la Halmyris, îşi va da samă că a fost un moment în care o Gotie părea că se găteşte aici. Se poate chiar să fi fost Goţi sau gotisanţi cunoscuţii „călugări sciţi“ ale căror păreri divergente şi drumul la Roma se vor arăta mai jos.

In Grecia, dacă Iezeriţii, cei de la „iezere“, sânt Slavi, Milingii, chiar vorbind aceiaşi limbă, apar, prin finala numelui, ca o rămăşiţă gotică.

Dar şi pentru aceia dintre Goţi cari, la ciocnirea cu Hunii, s'au răpezit spre Nord, la vechii Scandinavi, s'au constatat „o influenţă gotă“, „desinenţe latine“, „scris greşit şi schimbări ortografice“ [4].

Temistiu dă în Oraţia a VII-a sentimentul de groază pe care-l trezeşte în capitala paşnică vestea năvălirilor. El se gândia la atacurile getice şi la uciderea lui Decebal, la păcatele lui Domiţian. Populaţia însă nu resistă. Apăsarea fiscală era mai grea şi decât suferinţa de la barbari. Şi glorificatorul Impăraţilor cutează să spuie: „celui ce sufere rău, tot una-i e dacă Scit sau Roman e cel care-l nedreptăţeşte“ [5].

Imperiul se arătase incapabil de a-şi apăra supuşii. Dar ei

---

1 In *Rev. Arch.*, XVII (1868), p. 46 şi urm., de Linas, *Trésor de Pétrossa*, îl atribuia şi el Goţilor.

2 Colingwood-Bruce, *Hand-Book*, p. 126.

3 Et fidelium fratrum relatione didicimus apud quasdam Scytharum gentes, maxime Tomitanos, eadem locutione divinas hactenus celebrari officia; *Theologica*, I, VIII. Şi Walafrid Strabo scrie: „secundum nostram barbariem quae est theotisca“ (*De rebus ecclesiasticis*, I, VII; ed. Migne, *Patr. lat.*, CXIV, c. 926, sau Dümmler, în *Mon. Germ. Hist. Poetae*, II).

4 Lauritz Weibull, *Skandza und ihre Völker in der Darstellung des Jordanes*.

5 Oraţia VIII. Acolo şi despre lupta cu „Sciţii“. E vorba şi de recâştigarea „provinciei între cele două râuri“ (Panonia). Intâlnim năvălirea „Sciţilor“ cari se opresc numai la oraşe şi marea vărsare de sânge şi la Libanius, *De vita mea*, ed. Paris 1627, p. 58.

se dovediau în stare să se apere singuri. La Adrianopol se suiau pe ziduri contra barbarilor, iar când, în Mesopotamia, era vorba de a se ceda Perşilor un oraş, am văzut cum cetăţenii, cu un elocvent avocat în frunte, se oferiau, dacă nu se introduc duşmanii, să iea toată apărarea asupra lor [1]. Astfel e şi situaţia pe care o laudă în Panonia panegiristul lui Teodosiu, Pacatus.

Amian Marcellin vorbeşte însă de „praetenturae" şi „stationes agrariae" ale lui Saturninus. La 386 Greutungii, vrând să treacă Dunărea, sânt distruşi de flota romană [2].

Pe malul stâng al Dunării, în aceste frământări atât de grele pentru oaste şi lumea oficială, despre regiunile de sare şi de aur nu se vorbeşte nimic, dar în secolul al IV-lea sarea joacă un aşa de mare rol, şi aşa de firesc, încât vedem cum pentru sare, ca şi pentru graniţi, se ceartă Burgunzii cu Alamanii [3].

In tot acest timp supt orice stăpân aceiaşi populaţie de basă: Valentinian hotărăşte la 370 retrimeterea Tracilor rătăcitori la moşia lor, la *solum genitale* [4]. Incercarea lui Mundus de a forma un Stat în Moesia-de-sus şi lupta lui cu comandantul Sabinianus [5] se sprijină pe acelaşi substrat.

Cu toate închipuitele nume din judeţul Suceava şi fibulele „gepide" de care va fi vorba mai departe, urme din viaţa germană la Dunărea noastră nu s'au găsit [6].

Tot aşa de puţin, cu toate sforţările făcute de filologi, cu imaginaţie, cuvinte geto-gepide [7]. La bunul cunoscător al ma-

[1] Amian Marcellin, XXV, 9, 1. Cf. Ensslin, *Zur Geschichtsschreibung und Weltanschauung des Ammianus Marcellinus*, 1923.

[2] O. Seeck, în *Hermes*, XI, p. 70, fără arătare de izvor.

[3] Amian Marcellin, ed. Paris 1855, XXVIII, 5.

[4] *Cod. Theodos.*, 15, X, 19. V. şi *Les milices locales de l'Empire romain*, în *Musée Belge*, 1903.

[5] V. şi Hartmann, *Gesch. Italiens*, I, pp. 152 şi urm., 170 şi urm.

[6] Cf. M. Roska, *Monumentele germane din Valea lui Mihai*, în *Anuarul Inst. de studii clasice*, I, p. 69 şi urm.

[7] V. Skok, *Gibt's altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschr. f. rum. Philologie*, L (1930), pp. 257-79. V., în *Neue Heidelberger Jahrbücher*, III (1893), Domaszewski, *Das deutsche Wort Braut in lateinischen Inschriften*, p. 193 şi urm. Inscripţiile cu

lurilor dunărene, Iordanes, din secolul al VI-lea, doar ici şi colo răsare câte un cuvânt got[1].

Din potrivă, *Goţii vecini cu viaţa romanică pe ambele maluri dunărene, fără care existenţa lor parasitară ar fi fost imposibilă, suferă o influenţă a limbii latine*[2], constatată în traducerea Bibliei de Ulfila, — influenţa greacă e mult mai slabă —, care nu poate veni decât de la acest mediu rural. „Traducerea Bibliei de Ulfila", scrie atât de experientul Harnack, „arată că limba gotică avea acum o notabilă parte de cuvinte latine împrumutate, dar nu prea creştin-bisericeşti. Pe lângă aceasta una mai nouă, mai mică (probabil în parte creată de Ulfilas însuşi) de neologisme greceşti"[2]. Nu poate fi vorba de un contact în Capadocia de limbă greacă, de unde „apostolul Goţilor" şi-a adus creştinismul. De altfel încă din secolul al III-lea se văd, cum era natural, captivi romani evangelisând pe Goţi[3].

---

nurus bruta, brutes (la Ciupria) (sec. III), *bruti suae* (Cutloviţa; sec. IV). Cf. şi *Rev. Arch.*, XXII (1893), pp. 396-7, no. 117. Apoi I. Borcia, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, în *Jahrbericht* al lui Weigand, X, p. 138 şi urm. Pentru cuvintele germane şi Puşcariu, *Dacoromania*, II, pp. 603-10; Sandfeld, *o. c.*, p. 96 şi urm. „la plupart du temps il s'agit d'étymologies forcées ou même tout à fait fantaisistes, appuyées sur un large emploi de formes intermédiaires supposées". Cf. Jokl, *Balkangermanisch und Germanisches im Albanesischen*, în *Festschrift der 57. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, 1929; Hesseling, *Zu den germanischen Elementen des Neugriechischen, Byz. Zeitschr.*, XII, p. 595 şi urm. Pentru teoriile bizare ale d-lui Diculescu, mai ales Weigand, în *Balkan-Archiv*, III, p. 307 şi urm — Cf. Skok, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XLI, p. 420; Giuglea, în *Dacoromania*, III, p. 966 şi urm.; Sextil Puşcariu, *ibid.*, p. 837.

[1] V. Fritz Werner, *Die Latinität der Getica des Iordanis*, teză de la Halle-Wittenberg, Halle 1908 (cu bibliografie): *Gepante*, „pigrum aliquid tardumque"; „Ad Scythiae terras quae lingua eorum *Oium* vocabantur", pp. 4, 37. Pentru *onglul* romanic *(angulus)*, Iordanes, *Getica*, pp. 140-1.

[2] Die Bibel-Uebersetzung Ulfilas zeigt dass das Gotische damals bereits einen beträchtlichen Bestand lateinischer Lehnworte hatte, alles kaum christlich-kirchliche. Daneben steht ein jüngerer, kleinerer (wohl zum Theil erst von Ulfilas selbst geschaffener) Bestandteil griechischer Lehnsworte; Harnack, *Mission und Ausbreitung des Christentums*, p. 203, nota 2.

[3] V. Comodian, în *Patr. Gr.*, LXXXVIII, p. 810 şi urm. Cf. Epistolele Sf. Vasile, CLXV (CLXX).

CARTEA a II-a

CREAȚIUNEA ROMÂNEASCĂ

CAPITOLUL I.

Formele de viaţă

Barbarii n'au distrus şi n'au gonit pe „Romanii" balcanici, acum formaţi în veacul al III-lea măcar, ca şi Galo-Romanii cu o figură bine determinată din Apus. *Ei i-au fărâmiţat şi sărăcit: atâta. N'au ocupat cu intenţie provinciile, ci au ucis pentru mult timp drumurile,* cu toate urmările ce puteau pleca de acolo.

Numele şi rosturile vechi rămân de-a lungul Dunării mijlocii şi de jos.

Aquincum devine *Acinco* în secolul al III-lea [1] într'un timp când inscripţii în onoarea lui Maximian se găsesc în Panonia [2].

Diocleţian şi Maximian, biruind pe barbari şi restabilind pacea, întăriseră Trasmarisca [3] şi refăcuseră şosele dobrogene [4]. Se trimesese un duce al limesului. Tomi-şi adăugia *porta praesidaria*, a străjilor [5].

Itinerariul lui Antonin [6], de fapt supt Diocleţian, presintă o viaţă dunăreană neschimbată. Astfel Sucidava şi toată seria oraşelor de pe malul drept, a celor din Scitia Minoră [7].

Notitia dignitatum arată trupe şi la Talomoniu şi la Platypegia, tot supt ordinul ducelui „hotarului scitic", *dux li-*

---

[1] *Notitia dignitatum*, I, p. 95. Cf. şi *Contra-Acinco, ibid.*, p. 96. *Transacinco, ibid.*, p. 97. Pentru alte fenomene de limbă: *pone Novata*, p. 96*. *Ad Namantia*, p. 95*.

[2] *C. I. L.*, III, 3522.

[3] *Ibid.*, 6151. Cf. Tocilescu, *Monumentele*, p. 175.

[4] Pârvan, *Salsovia*, p. 17 şi urm.

[5] *C. I. L.*, III, 764, 14450.

[6] K. Müller, *o. c.*, p. LIV şi urm.

[7] Sarmaţii în luptă cu Romanii şi la 391; Schiller, *o. c.*, II, p. 404.

mitis Scythiae[1]. Ele sânt compuse însă în mare parte din coloni[2]. Itinerariul lui Antonin adauge, după Salsovia, Salmorude (Halmyris)[2], Valla Domitiana, trecând apoi la Istria.

La Halmyris („Salmorus"), „undeva aproape şi de Dunăre şi de Razelm"[3], e exilat Eunomiu de Cizic[4]. După acelaşi Philostorgius[5], oraşul a fost luat de barbari numai la 384-5 sau 385-6. La Constanţa s'a aflat piatra greacă a lui Ioan, fiul lui Phokes ἀπὸ Κοσταντιανᾶς, „din Constantiana" cu soţia lui. Constanţa, Κοστάντζα, şi fiica Romana[6]. Ultima probă de grijă a drumurilor dobrogene e cam tot de atunci: între 383 şi 392[7].

O *classis istrica* la Mursa[8] păzeşte râul în sus, o alta trebuie să fi apărat malurile dacice. La Noviodunum e lagărul legiunii I Iovia şi la Troesmis al legiunii II Herculia[9].

Numai ici şi colo pădurea năvăleşte în locurile pustiite: Deliormanul-Teleorman, Deliormanul microscitic, Ceatalormanul, şi pe locul cetăţii Ulmetum.

Numele de Trac se mai păstrează în oaste, ca şi cel de Bess. Astfel *o cohors prima Thracum, civium Romanorum, o cohors III Thracum equitata*[10] a V-a, alături de Itureï, servind în Orient, apoi *o cohors prima miliaria Thracum Adtier[n]a, o cohors prima Thracum Asabaia*. Dar e vorba de o populaţie rurală din care se ridică apărătorii şi cârmuitorii Imperiului.

---

[1] Ducii la Pârvan, *Salsovia*, p. 42.

[2] Hartmann, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 125 şi urm.

[3] V. Böcking, *Notitia dignitatum*, II, pp. 444-5 (citând şi pe Philostorgius, X, c. 6).

[4] După Philostorgius, X, 6; Nichifor Kallistos şi *Acta Sanctorum*, II, Iulie, p. 542, Moisil, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), pp, 93-4.

[5] Philostorgius, X, 6; ed. Migne, *Patr. lat.*, LXV, p. 585.

[6] *Arch.-epigr. Mitt.*, XIV, p. 30.

[7] V. şi Weiss, *Dobrudscha*, p. 65 (indicaţie greşită din *C. I. L.*, III, 14464).

[8] *Notitia dignitatum*, I, p. 928*.

[9] Mommsen, în *C. I. L.*, III, p. 999, VI. Şi urme ale legiunii I Italice de la Novae la Troesmis; *ibid.*, 6176, 6185; Desjardins, *Rev. Arch.*, VII (1868), p. 264. Cf. şi Filow, în *Klio*, *l. c.*, p. 84; Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 82 şi nota 5.

[10] *Notitia dignitatum*, I, p. 924*. Cf. *ibid.*, p. 685 şi urm. Pentru „caput basensis", p. 690 (Bassiana lângă Sirmiu, Şabaţul ulterior), *ibid.*, II, p. 52.

În această a doua jumătate a secolului al IV-lea Peninsula Balcanică e, de altfel, plină de oameni. De aici se iau soldați pentru luptele din Apus, unul, din *numeri moesiaci,* biet ostaș dunărean mergând să moară la Bordeaux, într'o vreme când erau pe acolo Dalmați și Panonieni de cari era legat ca origine și Sf. Martin[1].

Alături, *o nouă sintesă se face cu barbarii prin acest secol al IV-lea.* De acolo vine, la Tomi, inscripția lui Torpilla, evident un Got[2]. Găsim un „Alata, fiul lui Tzeiuk" (cf. Guiùc Mongolul)[3]. Așa și o „Maru, fata lui Ioan negustorul Sfântului Ioan" *(sic)*[4].

Dar și caracterul popular al vieții din Sud-Estul roman, și din Balcani, se păstrează. O inscripție latină de la Marcianopol arată că paza e încredințată și lui „dominus mundi", dar și „virtuții oamenilor"[5]. Latinismul rural invadează chiar orașul.

Căci de la Dioclețian înainte toate vechile osebiri dispar. Satul se impune ca formă generală: *oppidum*, orașul, e numai un sat mai mare și întărit[6].

Era deci o *întoarcere la satul de unde se plecase.* Așa s'a întâmplat cu însăși Roma, ajunsă la „târgul boilor" în locul Forului ilustru, și unele urme din această întoarcere la originile țerănești dăinuiau încă acum câteva decenii. In luptă cu mândra civilisație romană, sprijinită pe atâta putere militară și pe un sistem de organisare de o așa de măiastră complicație, satul tracic biruise de la un capăt la altul. Orașele din adâncul balcanic se întorceau, ca și cele din Noric, din Panonia de sigur, — care de aceia poate da pe acel Sfânt Martin, apostol al țeranilor, — la autonomii aproape rurale

---

1 Jullian, *o. c.*, VIII, pp. 93-4 și notele.

2 *Arch.-epigr. Mtt.*, XI, no. 121.

3 Tocilescu, *ibid.*, VIII, 9, no. 23; *Fouilles*, p. 226; Pârvan, *Contribuții epigrafice,* p. 63 și notele.

4 Tocilescu, în revista citată, XI, no. 116; XIX, p. 103, no. 57.

5 *C. I. L.*, III, 14213, 1. Cf. și *ibid.*, 761.

6 Și, după *Origines* ale lui Isidor, Glück, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1857, p. 103 și urm. Cf. și Mauro, Andersen, Milve și Haverfield, *The Roman town of Doclea,* în *Archeologia*, LV (1836).

şi, prin suburbiile lor rămase afară sau prelinse mai departe, vin sau revin la tipul rural.

Căderea în situaţia modestă de sat e şi causa de căpetenie pentru care încetează materialul de inscripţii, dispariţie din care s'au tras atâtea conclusii false.

E posibil ca ţeranii, cu cari, în secolul al VI-lea, Vitalian va putea să încerce o răscoală care era cât pe-aici să creeze un Impărat, să fi încercat şi în aceste părţi, poate şi în ale Daciei, o mişcare asemenea cu aceia a Bagauzilor din Galia, a Bucolilor din Egipt[1]. Nu odată o parte dintre dânşii au trebuit să fie, — ca ţeranii ardeleni pe vremea năvălirii Tatarilor —, călăuzi şi ajutători ai barbarilor năvălirii.

Istoricul bisericesc Sozomen pomeneşte, pe vremea apariţiei Hunilor, pe lângă Goţi şi pe „Tracii de lângă Istru“[2], *deci o altă populaţie, care nu poate fi decât elementul romanic.*

Şi oare se poate presupune că, în veacurile al IV-lea şi al V-lea nu erau raporturi între ţermul pontic, întărit de Liciniu, de Constanţiu, de Valens, cu fortificaţiile noi de la Salsovia, Tropaeum şi Tomi, şi malul stâng? Dar hrana cu grâu continuă să vie de acolo. Şi apoi, interiorul balcanic fiind plin de grupe greceşti, elementul latin, manifestat, cum vom vedea, şi în numele episcopilor tomitani, arată persistenţa formaţiunii romanice pe ambele maluri dunărene.

Aşa, vechiul Halmyros, cântat odinioară de Ovidiu şi pe care l-am regăsit în forma nouă, pomenit, ca loc de martiriu, în Viaţa Sf. Epictet şi Astron[3], e acum un simplu sat: îi vedem pe locuitori luând apă de la Dunăre.

---

[1] Dio Cassius, LXXI, 4.

[2] Θρᾳξὶ τοῖς παρὰ τὸν Ἴστρον; VI, 37. Pentru castelul în orice ἀγρὸς (sat) dunărean, v. Jireček, *Das christliche Element*, p. 6.

[3] *A. SS.*, Iulie, II, p. 542 şi urm.

CAPITOLUL II.

„Legea" românească

Una din manifestaţiile acestei puternice vieţi populare, putând să existe fără a atrage atenţia şi a fi pomenită în izvoarele scrise, documente şi povestiri, e fără îndoială şi acel creştinism al nostru, al nostru al tuturora, şi pe un mal dunărean şi pe celalt, între Marea Neagră şi Adriatică; el trebuie cercetat şi altfel decât printr'o înşirare de cuvinte, printr'o interpretare de piese archeologice şi printr'o căutare în listele de martiri ori chiar şi în biografia, îndoielnică, a unui misionar. Numai puindu-l în legătură cu tot mediul ca şi, mai ales, cu o întreagă viaţă a mulţimilor umile îi putem găsi adevăratul sens.

Intre oamenii de multe neamuri cari au fost aduşi în Dacia ca ostaşi[1], ca muncitori în mine şi în ocnele de sare sau cari au venit ca exploatatori şi ca negustori e cu neputinţă ca, pe lângă închinătorii altor cùlturi, să nu fi fost şi aderenţi ai acelei „superstiţii iudaice", cum a fost socotit multă vreme creştinismul. Li s'au căutat numele în pietre şi în vase. Făcusem următoarele observaţii asupra semnelor ce s'ar fi găsit în Dacia, când încă ele, cum se va arăta mai departe, nu fuseseră cercetate şi răspinse într'un studiu cu totul recent[2].

---

[1] După Domaszewski, în *Westdeutsche Zeitschrift,* XIV, p. 67, un secol după Constantin oastea ar fi fost însă tot păgână. Cf. şi Stein, *o. c.,* p. 147. V. şi Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten,* 2 vol., 1924, Geffcken, *Der Ausgang des Griechischen Heidentums,* 1920.

[2] Daicoviciu, în *Anuarul Institutului de studii clasice,* II, p. 192 şi urm.

O veche inscripţie de la Napoca începută „D. M.“ e terminată cu crucea[1]. S'a găsit în Oltenia şi o cruce zgâriată pe un vas la Galiciulica[2]. Dar inscripţii creştine numai cu *p* de două ori barat nu se află aici[3]. Nu se vede, ca la Salona, Hristos, „regele regilor“, rugat „să aibă, zi şi noapte, ochii deschişi“ asupra unei case[4]. Nimic iarăşi, din inscripţii ca a „Sfântei Sinagoge“ africane[5].

In ce priveşte obiectele acestea cu aparenţe creştine — şi ele puteau fi fabricate aiurea — şi pietrele cu simbolele Bisericii —, de sigur că unul, un *intaglio*, e nesigur, neclar şi, cum s'a observat, adus poate de aiurea, iar inscripţia de la Napoca presintă, *oarecum*, un monogram care n'ar putea să aparţie nici epocei constantiniene, când *e sigur că oraşul nu mai exista*, cu atât mai puţin să se poată săpa acolo inscripţii de o aşa de bună ortografie şi de o formă aşa de îngrijită. Iar crucea de pe opaiţe n'ar avea niciun sens în legătură cu cultul, cum nu s'ar putea atribui unul multelor cruci întrebuinţate în arta noastră populară. Nu cred că s'ar putea acorda caracterul creştin nici altui obiect, un sarcofag, aflat în acelaşi Nord dacic într'o epocă în care bogăţia dispăruse cu tot ceia ce poate crea ea în jurul pietăţii faţă de cei morţi. De altfel urmele de creştinism nu se puteau păstra cu secolele pe modestele cruci de lemn din cimitirele săteşti, care se află şi la Sârbi[6]. Şi un scriitor frances făcea această observaţie cu privire la *şansele de dăinuire* ale monumentelor: „Familiile bogate puteau singure să-şi permită luxul funebru. Mormintele mai umile, pe care inscripţii adesea foarte mişcătoare ni le arată ridicate cu ajutorul unor economii cu greu strânse de vre-o căsnicie mică, erau firesţe mai puţin îngrijite; niciun testator nu fixase pentru întreţinerea lor venituri bogate şi nu interesase urmaşi, liberţi şi numeroşi clienţi să vegheze

[1] V. Nicolaescu-Plopşor, *Vechimea creştinismului în Dacia*, Craiova 1933.

[2] V. *Eph. Epigr.*, X, p. 133, no. 521.

[3] *C. I. L.*, III, 2674.

[4] *Ephem. epigr.*, VII, p. 49, no. 147.

[5] V., *ibid., passim*. Cf. *ibid.*, p. 168, no. 542. Rare în Britania, unde se întâlneşte şi ciudata formulă „Iacet hic, plus minus“; v. Collingwood, *Roman Britain*, pp. 95-6.

[6] O observă şi Jireček, *Staat u. Ges.*, III, p. 76.

la păstrarea lor. Timpul deci împrăștia mai mult sau mai puțin răpede aceste pietre neglijate“.

Totuși acei cari, cu dreptate, nu recunosc în anume semne la noi o mărturie îndoielnică, dar ajung une ori și la încheierea că, nefiind semnul, creștinismul însuși ar fi lipsit, nu se gândesc că acești creștini, pe o vreme când credința lor era urmărită [1], n'aveau niciun interes, — căci nu oricine are pasiunea martiriului, — să arăte public de ce credință erau înrâuriți [2]. Mărturisitorii erau martiri, și cea mai mare parte dintre convertiții la noul crez nu doriau să pătimească de mâna călăului [3].

Dacă în Africa inscripțiile creștine de tot felul abundă [4], e din causa caracterului cu totul special supt raportul epigrafic al regiunii. Siria e însă de o foarte mare sărăcie, și nici unele provincii apusene nu sânt mai fericite ca Dacia. Niciodată însă centre așa de puțin importante cum au fost totdeauna Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Porolissum, în Ardeal, sau cele din Banat, cele, și mai slabe, de pe malul muntean al Dunării, n'au fost în condiții de acelea încât să poată oferi un adăpost noilor figuri sacre. Altfel a putut fi doar în Scitia Minoră pentru Tomi, care fără îndoială în cele câteva mici basilice ale ei și-a avut un patron din noua mitologie creștină, care s'a alipit în chipul cel mai firesc la cea veche elenică.

---

[1] Mai târziu numai se poate scrie într'o inscripție ca aceia din Heracleia: χριστιανοὶ δὲ πάντες ἐσμεν; *Arch.-epigr. Mitt.*, VIII, p. 225, no. 60.

[2] După Șaineanu, și a *pângări* ar veni din *păgân*, citând și „pângară“ la Ispirescu; *Incercare asupra semasiologiei*, p. 30 și nota 6. Același asupra lui *pògan*, care ar fi iugoslav, p. 31.

[3] Vestita inscripție cu „inter fedeles fidelis fuit, inter al[ie]nos pagana *(sic)* fuit“; Giuseppe Rossi, în *Bulletino di archeologia cristiana*, 1877, p. 118 și urm.; și în Cozzo, *La corporazione dei figuli ed i bolli doliarii*, în Mem. Academiei dei Lincei, 1936, p. 229. Soarele și luna *(officina solis et lunae)*, și pe simbolele vaselor, venind din Persia, *l. c.*, p. 260 și urm. Și „la croce decussata solare, espressione certa del culto mitriaco“; *ibid.*, p. 268. Acvila solară, *nike* solară, etc., *ibid.*, p. 269 și urm.

[4] Nu s'a făcut nici în Orientul mai depărtat o statistică a martirilor pe provincii. V., pentru al Sfintei Glicerii la Heracleia, *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 727.

Dar creştinismul nu trebuie privit, în afară de predicarea sacră a lui Isus, ca o doctrină nouă, zbucnind de odată, gata făcută. Pe lângă pregătirea în Biserica începătoare este şi o altă pregătire *dincolo de dânsa, şi în jurul ei.* Pe vremea lui Aurelian îndreptarea spre monoteism cuprindea şi lagărele, care trebuie considerate ca unul din mijloacele de căpetenie pentru răspândirea religiei cele nouă, ea fiind mult timp *un cult secret militar* şi *o vrajă pentru victorie.* Dacă pe la 300 în Galia imaginile zeilor celţi apar pe steaguri[1], totuşi minţile simple cereau şi un simbol unic, şi niciunul nu putea să fie mai strălucitor, mai măreţ decât Soarele, *Sfântul Soare* al superstiţiei şi al cântecului poporului nostru de la ţară[2]. Împăratul însuşi e privit ca un „dublu al Soarelui“[2].

De mult însă filosofii concepeau un monoteism mai curat[3]. Seneca întrebase[4]: „Ce e Dumnezeu? — Mintea lumii“. „Quid est Deus? Mens universa“. Şi misterele, întru toate asemenea, vin pe multe căi[5]. De fapt, putea fi cineva *mai mult sau mai puţin creştin.*

---

[1] Paul Allard, *Persécution de Dioclétien,* II, p. 21.

[2] Piganiol, *Constantin-le-Grand,* pp. 24-5. Pentru culturile hermetice, ca al lui Asclepius, *ibid.,* p. 23 şi urm. Şi în *La paix constantinienne et le catholicisme* (Paris 1914), al lui Pierre Batiffol: *Sol invictus, Sol dominus imperi romani* (pp. 69, 75), lângă *summus deus, deus aeternus (ibid.,* pp. 188 şi urm., 193 şi urm.). La 313 Licinius se roagă la „sanctus summus deus“; p. 201. Cât despre Constantin, el spune: *institutum meum ipsius principis munus,* de şi tratează pe episcopi de „fraţi“ *(ibid.,* p. 527). Dioclefian şi Maximian se închină *diis genitis et deorum creatoribus;* Heuzey-Dumont, *o. c.,* p. 389. Vestita formulă visată de el, *In hoc signo vinces* se află, de altfel, în inscripţii de formă populară; ἐν τούτῳ οἱ πιστοὶ νικοῦσιν; *ibid.,* p. 172.

[3] Despre o mai veche sinteză religioasă v. Pârvan, *Gânduri despre viaţă şi moarte la Greco-Romanii din Pontul stâng,* în *Rev. Ist.,* VI, pp. 15-49, Silvanus sau Liber sânt intitulaţi *pantheus* în inscripţii; v. Burckhardt, *Konstantin,* p. 192.

[4] *Natur. quaest.,* prefaţa, 12. Şi urmează: „quod vides totum et quod non vides totum... Solus est omnia“. Supt Dioclefian, creştină e familia patriciană a lui Acilius Glabrio; Paul Allard, *l. c.,* pp. IX-X.

[5] V. Burckhardt, *o. c.,* p. 197 şi urm. Din partea polemiştilor creştini contemporani aceasta se tăgăduieşte fără dreptate. In acest sens s'a putut spune de Constantin-cel-Mare însuşi că era „ireligios“; *ibid.,* p. 369

Terminul *dominus et deus* începe de la Domiţian[1]. Se invoca „Zeul cel mai înalt, stăpânul vânturilor şi a toată carnea" pentru a pedepsi pe ucigaşii nedescoperiţi[2]. Şi dogma Treimii se poate găsi în lumea barbară[3].

Nu e de mirare deci să fi pătruns la vechii credincioşi ai nemuririi cùlturi ca acelea care făceau pe o Galoromană să vorbească astfel: „Intre morţi sânt două cete: unii rătăcesc pe pământ, ceilalţi danţează cu stelele eterului; dintre aceştia fac parte eu, căci am căpătat un zeu de călăuz"[4]. Strigătul *in aeternum renatus*[5] a trebuit să răsune din multe guri către zeul mijlocitor şi mântuitor, care fericia pe credincioşi în peşterile sale.

Tacit însuşi era aproape creştin când credea în altă nemurire decât a religiei oficiale: „Dacă nu se sting cu trupul sufletele cele mari, odihneşte în pace"[6], spunea el umbrei socrului său, creştin ca morală, nobilului Agricola: *Si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide quiescas.*

De altfel trecerea la creştinism e foarte adesea *o simplă traducere din păgânismul anterior.* S'a arătat adesea de unde vine marele cult al Maicii Domnului, în Apus ca şi în Răsărit, şi s'a recunoscut cu dreptate în Sf. Gheorghe continuarea atât de popularului „erou trac"[7]. Cosma şi Damian apar în veacul al IV-lea ca înlocuitori ai dioscurilor la Cavarna[8].

---

[1] Gsell, *Domitien,* pp. 52, 73; Paribeni, *Optimus Princeps,* I, p. 144. Cf. şi Caecilius Cyprianus, în colecţia citată a vechilor scriitori creştini, III[1], *ibid.,* p. 25: „Unus igitur omnium Dominus Deus". Şi p. 785.

[2] Tocilescu, *Monumentele,* p. 439 şi urm.

[3] Pentru o treime celtică, Vendryès, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii, Iulie-Octombre 1935, p. 324 şi urm.; A. Ehrvard, *Das Christentum im römischen Reiche bis Konstantin,* Strassburg 1911.

[4] După Millin, *Voyage dans les départements du Midi,* II, p. 198, la Burckhardt, *o. c.,* p. 202, nota 1.

[5] *Ibid.,* pp. 206, 211 şi urm. (osebit de taurobolii). Pentru semnul crucii la Constantin, Alföldi, în *The Journal of Roman studies,* XXII (1932), p. 9 şi urm.

[6] *Vita Agricolae,* 46.

[7] V. şi Dumont, *Mélanges,* p. 218 şi urm.

[8] Kalinka, *o. c.,* c. 196, no. 233.

Dar de sigur că d. Zeiller avea dreptate să se întrebe dacă aceste cùlturi orientale au fost un ajutor sau o piedecă pentru răspândirea creştinismului[1].

Ca şi instrucţiile lui Traian către Pliniu cel Tânăr, cu privire la politica faţă de creştini, felul cum pe vremea lui Adrian vorbeşte Suetoniu de Chrestus şi de secta lui, „soiu de oameni de o superstiţie nouă şi rău făcătoare“[2], arată că pe acest timp nu putea fi vorba de o transacţie cu tradiţia Imperiului. Dar între soldaţii lui Marcu Aureliu era şi o legiune de creştini din Mitilene[3]. Izvoarele nu lipsesc pentru a precisa în ce priveşte situaţia cùlturilor ascunse în Dacia[4].

Venind la sintesa religioasă a poporului nostru, ceia ce lipseşte cu totul e amintirea zeului local, care nu e cel mai mare, ci cel mai activ. Sfinţilor nu li s'a repartisat niciodată un anume ţinut; ei nu sânt legaţi, ca la Greci, dar şi la Francesi, de un anume munte, — Sfântul Ilie la Delphi, în locul lui Apollon —, de o anume apă, cu Nimfele sale, de o pădure ca aceia prin care la Elini rătăciau Driade şi Amadriade, singură Mama Pădurii venind din cine ştie ce vechi infiltraţii uralo-altaice, care dau astfel o hâdă viaţă divină codrului, totuşi aşa de strâns legat de viaţa poporului nostru[5].

In religia Românului e şi ceva general, universal. El n'a

---

[1] *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*, Paris 1918, p. 3.

[2] *Nero*, XVI.

[3] Dio Cassius, LXXI, 9.

[4] Pentru raporturile Impăraţilor, dar cu titlu privat, cu creştinismul v. şi, în *Rev. Arch.*, XXXII (1879), p. 154 şi urm., B. Aubé, *Le christianisme de Marcia, la favorite de l'empereur Commode*, 1879. Cf. şi Dio Cassius, LXXII, 4. Pentru întrebarea dacă Impăratul Filip a fost creştin; *Rev. Arch.*, XL (1880), p. 140 şi urm.

[5] V. şi ce scrie, într'o carte curioasă, dar nu fără discernământ în materie de folklore, Sofie v. Torma, în *Ethnographische Analogien, Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen*, Iena 1894: „Im Folgenden will ich nachweisen dass auch im Leben unseres rumänischen Volkes das Andenken des asiatischen Sonnen-dienstes durch die Anwendung derselben Symbole sich vielfach offenbart“ (p. 35). Se citează roata de paie aprinse la Ponor, roata pe păreţi şi cruce, *ibid.*, Şi ochiul lui Dumnezeu, pp. 36-7. Coarnele din pieptănătura femeilor şi zeiţa Dendis, p. 57. Copacul vieţii la femeia din Orăştie, p. 65.

înţeles niciodată să-şi ţie un Dumnezeu pentru sine. Lumea toată e divină, dar e divină pentru toţi oamenii fără osebire.

In credinţa acestor rurali va trăi mai mult acel Dominus Deus-Dumnezeu al secolului al III-lea [1] decât Sabaotul noii religii ebraice. De aici forma pur bisericească a lui Isus Hristos (şi în abisina: Cristòs), a cărui accentuare pe ultima e făcută prin asămănări cu *supus*, *sănătos* [2].

Pasagiul, dese ori citat, din Tertulian [3], despre pătrunderea creştinismului şi „la Sarmaţi şi Daci şi Germani şi Sciţi“ e ca şi cum s'ar zice şi: „ultima Thule“. Că astfel de scriitori bisericeşti ca Tertulian mai ales, dar şi Origene, şi unul şi altul neavând cunoştinţa locurilor de aici şi de sigur nici ştiri de la vre-o biserică organisată, pomenesc şi pe Daci între cei cuceriţi de noua credinţă, aceasta nu arată decât râvna lor de a arăta că legea creştină s'a întins pretutindeni. De altfel e vorba de o vreme când mai pretutindeni nu se poate vorbi de alte organisaţii decât cele întâmplătoare şi ascunse, înălţate de legende târzii.

Nu pare nici a fi oposiţia văzută de Pârvan [4] între pasagiile lui Tertulian şi Origene despre situaţia la Britani, Germani, Daci, Sarmaţi şi Sciţi; Origene caută a spune că nu auzise la aceştia cuvântul lui Dumnezeu, dar îl vor auzi, *fiindcă* s'au făcut creştini, la judecata cea de pe urmă.

Dar numele de Chrestos, în legătură cu acel „Chrestus“ din pasagiul, atât de disputat, al lui Tacit, cu privire, de

---

[1] V. şi Ramsay, *The church in the Roman Empire before A. D. 170*, Londra 1893.

[2] Un „Annius fidelis in Christo“ pe Rin; *Rev. Arch.*, XXXI (1897), p. 159, no. 68.

[3] *Contra Iudaeos*, cap. 6 (7). — De altfel trebuie să recunosc că acela din Paulin de Nola despre Sf. Nichita, în care e vorba de opera făcută la „Geţi“ şi de „uterque Dacus“, n'are un sens mai precis (bucata XXX). Locul din scrisoarea lui Ioan Hrisostomul, Patriarhul Constantinopolei, despre episcopul Unila din „Gotia“, unde e un „rege al Goţilor“, nu poate fi atribuit, cum o face Rösler (*Rom. St.*, p. 90) nici Goţilor din Crimeia, unde, de altfel, clericii, supt influenţa Chersonului, au nume greceşti; ῥῆξ τῶν Γότθων în secolul al V-lea nu poate fi decât Teodoric, la Novae. Pentru un creştinism mai târziu, în secolul al III-lea, Pârvan, *Câteva cuvinte*, p. 52, nota 2.

[4] *Creştinismul daco-roman*, p. 75.

sigur, la Mântuitorul însuşi, — şi nu e exclus ca aceasta să se datorească, pe o vreme când creştini erau şi în jurul Impăratului, unei legături ascunse cu credinţa cea nouă, cu atât mai mult, cu cât, într'o epigramă indecentă, e vorba şi de Ierusalimul ars: *de Solymis venit perustis* —, nu e rar în aceste părţi. Astfel, un Chrestos în Moesia-de-sus [1], un altul la Apulum [2], cum, de altfel, găsim şi la Marţial, *tocmai în acel timp*, un *Chrestus*, o *Chrestiana*, o *Chrestilla* [3].

Satele însă, *pagi*, de unde şi sensul de închinător al vechilor zei pe care l-a căpătat şi la noi şi la alte popoare cuvântul de *paganus* (*păgân*, it. şi iberic: *pagano*, franc. *païen* [4]; în limba germană *Heiden* sânt „oamenii de la ţară", de pe *Heiden*), au rămas cu tradiţia strămoşilor şi, chiar atunci când s'au raliat la noua credinţă, acum sprijinită pe îndemnul, pe ordinul împărătesc, în vremea lui Constantin-cel-Mare şi a urmaşilor lui, au vărsat în noua confusiune religioasă cea mai mare parte din vechile închipuiri şi datini. Nu e greu să se arăte larga parte de păgânism care e şi acuma în religia, de un materialism une ori grosolan şi de superstiţioase ilusii, a satelor. Din păgânismul adânc înrădăcinat care a căzut pe încetul într'un folklore insondabil, au rămas, în jurul *dracului*, o sumedenie de superstiţii, care *leagă* şi *desleagă*, cu *strige* şi *strigoi*, cu *vergelatul* şi alte obiceiuri care, supt nume slavone, dar de sigur fără să vie de la o influenţă slavă, s'au păstrat până la noi [5].

Unde provincia romană a fost dominată de cetăţi, acolo însă firește că s'a putut desfăşura o propagandă, cu grabnice şi statornice urmări. La alte posibilităţi de pătrundere

---

[1] *C. I. L.*, III, 1656.

[2] *Ibid.*, 1212.

[3] VII, LV. V. şi *ibid.*, II, XXXI; VIII, XLIII; IX, XXVII. Forma *chresti*, „bunii", la Clement de Alexandria, *Stromata*, II, IV. După Tertulian, la care, cum am spus în text, e o simplă enumerare vagă de popoare, şi după Lactanţiu, păgânii zic *Chrestus* şi *chrestiani*; F. Blass, în *Hermes*, XXX (1895), pp. 466-7. Un Chrestius supt Constantin-cel-Mare; Sextus Aurelius Victor, *Epit.*, XLI. Cf. şi Paribeni, *Cresto e i cristiani*, în *Bilychnis*, III (1914).

[4] Pentru *paganicum*, clădire, *Rev. Arch.*, VI (1905[2]), p. 474, no. 119.

[5] V. şi tesa lui Luik, *De vocis sanctus und paganus*, Königsberg 1910 (n'am avut-o la îndemână).

se adăugia şi aceia de a-şi avea biserica gata făcută în clădirea judecătorească a basilicei[1], cu trecerea sfântului îngropat în clădirea de supt pământ, lângă fântâna de apă binecuvântată, în locul zeului detronat,— Sfântul Martin fiind astfel stăpânul, sufletul oraşului Tours, Sfântul Dionisiu, alt venit de departe, al Luteţiei Parisienilor, precum Sfântul Alexandru era adorat la Dunăre, Sf. Dasius (de la Dacius?) la Durostorum, Sfinţii Vasile şi Trifon în oraşele dalmaţiene.

S'a spus şi repetat că Scitia ar fi fost dată apostolului Andrei; dar e întrebarea: *care* Scitie? Nu poate fi vorba de cea Mare, care, de altfel, nu mai purta acest nume decât ca o amintire istorică[2]. De alminterea, acolo nu se află amintirea unor martiri.

Oricum, în ce priveşte întinderea creştinismului în Sud-Estul şi Estul european, un lucru e sigur: că ea *a trebuit să se folosească de unitatea elenică în jurul Mării Negre*[3].

Astfel, şi în această privinţă, rolul cetăţilor greceşti a trebuit să fie mare: doar prin Marsilia a pătruns noua religie în Galia, şi, dacă lipsesc terminii greceşti, e pentru că aceste cetăţi înseşi, cu inscripţiile lor, şi bilingve, se latinisau. Un om din Pont se întâlneşte doar lângă un Frigian şi un Efesian la originile Bisericii galice[4].

Astfel, tot creştinismul balcanic înainte de Constantin[5] va fi legat de coastele Mării, de staţiunile mari ale drumurilor imperiale, de existenţa unor sinagoge evreieşti[6]. El e în legătură deci — *aceiaşi dependenţă ca pentru viaţa cetăţenească*

---

[1] Pentru basilica din casă, Salomon Reinach, în *Rev. Arch.*, XXI (1913[1]), p. 449 (după R. Lemaire, *L'origine de la basilique latine*, Bruxelles [1912]).

[2] Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, 1, 1

[3] Cf. Lebreton şi Zeiller, *Hist. de l'Église*, I, pp. 281-3.

[4] Jullian, *o. c.*, IV, p. 486, nota 4.

[5] V. *Acta Sanctorum*, Iulie II, p. 538 şi urm. Pentru Constantin, „devotus Sanctae Ecclesiae defensor atque adiutor in omnibus"; Percy Ernst Schramm, în *Byz. Zeitschr.*, XXX, p. 424 şi urm.

[6] V. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums*. Cf. Zeiller, *o. c.*; Raymond Netzhammer, *Das altchristliche Tomi*, Salzburg 1903; *Die christlichen Altertümer der Dobrogea*, Bucureşti 1906.

mai veche, cu *împrumutul de zei*[1] — cu ţermul sudic, răsăritean, nordic, al Pontului, de unde un episcop de Gotia, Teofil, iea parte la sinodul din Niceia[2]; Bosporul îşi are şi el un şef creştin. In Nord, crucea iniţială apare lângă obişnuita formulă a „bunei sorţi" într'o inscripţie de la Cherciu, care poartă numele regelui local, Tiberiu Iuliu Sauromates[3]. De aici şi mai puternica desvoltare, mai târziu, a unui episcopat al Gotiei crâmlene.

Deci va trebui să fi fost creştini din mai vechi vremuri în părţile de la Marcianopole, în toată Scitia Minoră şi chiar în banda, paralelă, a Istrului (Axiupolis, Noviodunum, Halmyris)[4]. Doar avem supt Diocleţian, cum se va arăta în urmărirea pe fir cronologic a primilor episcopi ai Scitiei Minore, pe Evangelicus de la Tomi[5]. Regiunile moesice, cu tot episcopul de Singidunum[6], rămân în urmă, şi chiar faţă de cele panonice, unde episcopi se întâlnesc prin toate centrele încă din veacul al III-lea, care a dat pe un Victorin, pe un Sf. Ieronim, glorie a literaturii creştine din secolul al V-lea, pe acel Sf. Martin, adorat în Galia ca un deschizător de cale şi patron al provinciei, şi faţă de Iliric, care s'a luminat creştineşte, foarte răpede, în aceiaşi formă latină, din Italia. La Mursa se vorbeşte, de către Sulpiciu Sever[7], despre o „basilică a martirilor".

Astfel, şi prin răspândirea în cetăţile pontice şi prin ce a plecat din aceste centre de unde a venit şi atâta activitate economică şi artistică, mult mai mult decât prin propagandele misionare, de care va fi vorba, şi prin cine ştie ce influenţe oficiale din vremea constantiniană s'a ajuns la adop-

---

[1] Nu e fără interes faptul că în Moesia Anul Nou era cel de la Antiochia. *Mélanges Waal*, p. 365, nota 1.

[2] Eusebiu, *Vita Constantini*, III, 7. Discuţie asupra lui, în Pârvan, *Contribuţii epigrafice*, p. 12, nota 27 şi p. 13 şi urm. El ar voi să admită o „Gothile" de pe malul stâng dunărean, dar ea n'a existat niciodată. Poate din Cherson.

[3] Minns, *o. c.*, p. 657.

[4] Pârvan, *o. c.*, p. 14 şi urm.

[5] *Ibid.*, p. 12.

[6] *Ibid.*

[7] *Chronica*, II, 38, 5.

tarea din ce în ce mai generală a unui creştinism de sinteză şi de folklore, cu prea puţină „teologie" şi chiar adevărată ierarhie în el.

Acestui fapt, căci, altfel, am avea, ca la Goţi, o înrâurire grecească, i se datoreşte că tot vocabularul creştinismului e la noi, latin. Aşa, în *săptămână* şi în *zilele* săptămânii, latine, ca în dialectul veneţian: Luni, Marţi, Miercuri, Joi, Vineri, Sâmbătă, — numele acestea oferind dificultăţi pe care le înlătură casuri, nu numai în Asia, dar şi la Neolatini (de ex. francesul *Samedi*)[1], Duminecă, — şi latin de o oarecare vechime. Creştinismul *crucii* are o *lege* cu un *crez*, o *fede (fides)* la Macedoneni[2], în care *creştinul se închină* (v. şi *închinăciune*) lui *Dumnezeu* (şi *zău*), *Domnului*, lui *Isus*[3], *Dumnezeu împeliţat*, în *biserică*[4], şi aceasta are *o tâmplă*. Şi în Sardinia întâlnim documentar forma *vethilica*, adecă *vasilica*, din *basilica*, pronunţată greceşte[5]. Dacă am fi aşteptat

---

[1] Rösler, *Ueber die Namen der Wochentage*, Viena 1865. Pentru Sâmbătă, v. şi Gustav Meyer, *Zur Geschichte des Wortes Samstag*, în *Indogermanische Forschungen*, IV (1894), p. 326 şi urm. Citează şi σαμβατικὸς în Egipt, p. 327. El adaugă: „Die griechische Kirchensprache hat gewiss ein σάμβατον so wenig gekannt wie die lateinische ein Sambatum... Die Form σάμβατον war lediglich eine vulgärgriechische Form, eine Form der Volkssprache", *ibid.*, p. 329. Şi Samba, la Otranto (p. 329), pe lângă francesul *samedi* şi latinul *sonda*. Ulfila are *sabatu um, sabbato dags (ibid.)*, V. *Sambatios*, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XVII, pp. 563-6. Miklosich, în *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialecte*, III, p. 23, credea şi el că Românii au împrumutat cuvântul de la Slavi. „Îţi lipseşte o Sâmbătă" e o expresie curioasă, inexplicabilă. Pentru „Sâmbătă", ca serbătoare şi „a sâmbăta", şi Şaineanu, *o. c.*, p. 42, care citează Biblia de la 1688 (Exodul XXVI, 34), dar aici e un evident împrumut literar după vre unul din textele întrebuinţate.

[2] Tomaschek, *Sitzungsber'chte* din Viena, 1882, p. 487.

[3] Forma e greacă, târzie. Dar *Ihèsus* devine şi la Francesi, la Italieni, *Jésus, Gesù*, cu accentul pe ultima.

[4] „Tribunal basilicae" la o biserică; Marcelle Azra Hincks, *Rev. Arch.*, XIV (1909[2]), p. 328, no. 118. *Baseilgia* o observase şi Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 231. Cf. la Bartoli, în *Zbornicul* Resetar, p. 413 şi urm.; *baselche* (în Iliric). V. şi mai departe.

[5] Solni, *Studi storici sulle istituzioni di Sardegna nel medio evo*, 1917, p. 165. V. şi Victor Vitensis, *Hist. persecutionis (în Corpus script. eccl. lat.)*, p. 20: „sepeliam te in una basilicarum". P. 43: „ad Fausti basilicam".

dincolo de veacul al IV-lea cel mai târziu, am fi avut forma „văsearecă".

El *se roagă (rugăciune, rugă), îngenunchind,* e *binecuvântat,* se *cumineca*, după *mărturisirea* [1], şi cu sens juridic (apoi slavon: *spovedanie*), a *păcatului*, opera *Dracului* [2], păcat care *se iartă*, pentru *mustrarea de cuget*, de *conştiinţă*, şi pentru *ajun, ajunare (ad jejunium*, franc. v. *jeâne);* dacă *postul* e slavon, *fruptul* latin se păstrează numai în acest sens *(de frupt)*, ori *dulce. Blăstămul* [3] e derivat prin trecerea lui *f* prin *th* în *t* (ca în *Sântoader*). El se *împărtăşeşte*. Cândva el se *încunună*, sau *se cunună* (v. *nuntă*), ca *mire* (tracic; şi la Albanesi), cu un *cumătru*, o *cumătră*. Lângă aceiaşi biserică, al cării rost e nesfârşit mai vast şi mai felurit decât al vechiului templu, creştinul *se înmormântează* în *mormânt*, din *cimitir*, sau, supt influenţă germană în Moldova, *ţintirim*.

Altarul se zice popular *oltar* doar pentru că terminul a revenit de la Slavi, cărora înaintaşii Romanilor l-au transmis, întocmai precum Francesii au pe *buvette* şi în forma *buffet*, de la Germanii la cari a pătruns cuvântul. In altar e *sfânta masă;* poate şi *antimisul* (din *antemensal*) să fie de aceiaşi origine. *Clopotul* e slavon [4], dar *toaca* răspunde italianului *tocca*.

Se fac *comânduri* (şi *comândare*) şi *saracuste (tessaracostae*, din greceşte) [5]. *Serbătorile* (de la *servare*), sânt latine în ge-

---

[1] Pentru confusia între aceste două sunete, v. şi inscripţia cu „Marciani Augusti, P. F. et Ael. *Pylcheriae Ayg. yx eius*"; Dumont, *Mélanges*, p. 269.

[2] *A face pe Dracul în patru* ar veni din „misterele" occidentale; *Journal de la jeunesse*, 1886[1], p. 175. Şi pictura greacă înfăţişează toate felurile de păcate în legătură cu chinurile Iadului; *Annuaire pour l'encouragement des études grecques en France*, 1871, pp. 6-7.

[3] Pentru *blăstăm* şi Şaineanu, *o. c.*, p. 62.

[4] Dar pe ce cale decât a populaţiei romanice (prin Greci nu) a putut pătrunde *campana* latină la Bulgari, *cambana?* Clopotul se află în Orient încă din secolul al IX-lea; *Rev. Arch.*, I (1844), p. 128. Cf. *cloche* (germ. *Glocke*). *Campana* e după Campania bizantină. Şaineanu (*Semasiologia;* v. tabla) derivă din *campana: cumpănă*. Numele latine la naţiunile creştine, Gh. Chiţu, în *Columna lui Traian*, 1883.

[5] S'a observat legătura între formula obişnuită *comendo* pe inscripţiile balcanice şi românescul *comând;* Pârvan, în *Dacia*, II, p. 237.

nere, afară de *Crăciunul* [1] care a căutat să fie adus pe rând la *Creationem*, imposibil supt raportul fonetic, şi la *calationem*, „chemare", imposibil supt cel logic; e, de altfel, comun cu Iugoslavii şi Ruşii, — dar se zicea şi *Născutul* (cf. Noël, din *Natale*) —, pare a fi numele unui vechiu zeu (slav), ca la Englesi *yule*. După *cârnelegi* şi *paresimi (quadragesima)*, *mezipăresile* [2], — *Paştile, Invierea, Înălţarea, Rusaliile* (poate) [3], apoi tot şirul de *sânţi* (după o comunicare a d-lui Sextil Puşcariu la Academia Română, aşa se zicea prin Banat) [4]: Sânvăsiiu, Sânziene [5], Sântoader, Sângiorgiu, Sânjorj, Sânpietru, Sânpal (de unde Sânpălean) [6], şi Sâmpaur, Sântilie, Sântămăria, Sântana, Sâmedru, Sânicoară. E sigur că latine sânt *colindele*, de la *calendae* [7].

---

[1] La Weigand, *Balkan-Archiv*, IV (1927), p. 98 şi urm., *Crăciun* apare la 1143, în Cronica din Novgorod. Nu la Ruşii Mari, dar la Beşchizi, la Huţuli, la Maramureşeni, p. 99. Alt sens la Ruşi (moarte), *ibid.* Crăciun la Bulgari e cel cu crăci mari sau zina de pază a vitelor de *krasta*, râie; *ibid.*, pp. 99-10. *Cherşendele* la Albanesi, *ibid.*, p. 100. Moş Crăciun ar fi după Knecht Ruprecht, *ibid.*, pp. 100-1. La Slovaci, *ibid.*, p. 101 şi Sloveni, *ibid.*: mai multe feluri; la Sârbi, *zăvor*. — Cf. Asbóth, în *Arch. f. sl. Phil.*, IX, p. 694; Pintar, *ibid.*, XXXIII, p. 618. Cf. şi nota noastră în *Rev. Ist.*, 1933.

[2] Pentru *păresimi* şi celelalte numiri în legătură cu postul, v. şi Şaineanu, *o. c.*, pp. 46-7. La acelaşi pentru *botez, cuminecare, împărtăşire, cumândare*. Pentru derivatele din *cruce*, *ibid.*, p. 57. *Zeul* din vechile texte, *ibid.*, p. 52, e din causa lui *Deus* din textul latin întrebuinţat. La Istrieni, *Domnul* pentru Dumnezeu, *ibid.*, p. 53. Pentru *frupt*, *ibid.*, p. 182.

[3] V. şi Miklosich, *Die Rusalien*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, XLVI (1864), pp. 386-405. Cf. şi culegerea de decisii sinodale a lui Ralî şi Potli, II, p. 450 (comentariul lui Balsamon asupra sinodului in Trullo). Pentru *rosae* şi *violae*. Tomaschek, *Brumalia u. Rosalia*, p. 377. La Heuzey-Daumet, *o. c.*, pp. 152-3, găsim păstrat în nomenclatura geografică slavă: Rosalia; Resilova. Cf. *ibid.*, pp. 157, 163 şi urm.

[4] *Sân* se păstrează şi în Sâncraiu, în legătură cu ungurescul sfânt Ştefan. La Macedoneni, *Sâmptu;* Şaineanu, *o. c.*, p. 34. Şi Aurel Tripon, *Crişana*, 1936, p. 161 („Sânt-Domn din cer").

[5] Şi Sângenii;, Philippide, *o. c.*, II, p. 209. Şi floarea Sf. Ioan, *sânzeniile*.

[6] De la Unguri s'a luat în Gorj, *Pau* (cf. în Prahova: Păuleşti, din causa Săcuienilor). Cf. şi Cipariu, *Despre limba română*, p. 26.

[7] Şi pentru ce se ţine de colindă, Şaineanu, *o. c.*, pp. 43-5. Dar *calendroiu*, şi „vagabond" e în legătură cu *calenderul-dervis*.

Ingerii au căpătat foarte răpede, în legătură cu divinităţi locale trace, o foarte mare popularitate [1].

„Credincioşii“ (ca şi „credinţa“, e o contaminare slavă) formează un *popor (pueblo* spaniol; italiana are *pieve* de la *plebem).* In ce priveşte conducerea, într'o societate fără organisare episcopală *(piscup,* la catolici, e din latina medievală, nu din ungurescul *püspök; vlădică*, „stăpânitor“, din slavonă). Adausul πάπα la numele preoţilor unor divinităţi deosebite pe o piatră din Tomi pare a fi în legătură cu „popă“ [2]. *Preot* (la Macedoneni; *preft)* vine de la *presbyterus;* alături, *praepositus* e titlul dat de aşa-zisul Maximus, în veacul al IV-lea, episcopului [3]. *Preft* (πρευυτε) e şi în Sicilia, în diplome.

„Cântăreţ“ e latin cu finala slavă, de creaţiune mai nouă; dar *cântec* în sensul general vine de la *canticum; dascăl* aparţine unui împrumut din greceşte mai vechiu. *Călugăr*, din καλόγηρος, trebuie să fie vechiu.

Contaminaţii s'au produs pe urmă. Precum în Boboteează trebuie să admitem amestecul prefixului *Bog*, Dumnezeu, găsim aceiaşi contaminaţie în Maica Domnului în loc de Mama *Domnului* (dar şi *Fecioara; Vergură*, e neologism), în *Sântul Duh*, *Buna-Vestire* [4].

Câteva elemente din acest vocabulariu sânt încă supuse controversei. Asupra cuvântului de biserică [5], de care am vorbit şi mai sus, supt un alt raport, a fost, de mult, o discuţie neîntemeiată, pretinzându-se că el singur ar ajunge pentru a

[1] Pentru îngeri şi arhangheli, Tocilescu, *Monumentele,* p. 463, nota 2.

[2] Tocilescu, *Neue Inschriften,* p. 12, no. 26. *Popa,* la început servitorul templului, care taie şi fierbe măruntaiele victimelor, de unde şi hangiu; Corssen, *Aussprache des Vulgärlateins,* p. 118.

[3] E adevărat însă că aici *prepositi heretici* e pentru a evita alt nume, canonic. *Preftul* la Macedoneni, *preotul* la noi, are corespunzătorul la Albanesi, cari au şi *toaca (toke).* El are o *premândă (prebenda).* V. Waitz, *Ulfila,* p. 23; cf. p. 46, nota 3.

[4] *Maria fată* la Istrieni (Şaineanu, *o. c.,* p. 33) e copiat după *Maria vergine.* Terminologia creştină şi la Cipariu, *Despre limba română,* Blaj 1877.

[5] *Basilicae* apar ca identice cu *ecclesiae* în *Ad quinque basilicas, Ad V ecclesias,* într'un izvor contemporan; v. Pič, *Kampf,* p. 52, nota 18. Acest obiceiu se păstrează până foarte târziu în regiunile Dunării mijlocii. Astfel la călugărul Roger, care descrie prădăciu-

fixa o origine constantiniană creştinismului de pe malul stâng. Intăiu, şi Macedonenii au acest cuvânt. Apoi nu numai spre Vest până în Carintia, ci în Apusul roman el se află ca *baselgia* şi ca *basoche* şi *baseille*[1], în Franţa, unde originea creştinismului nu poate fi socotită ca aşa de nouă. Dacă n'am fi avut termenul, am fi putut lua de la Greci κυριακή, precum au făcut-o Goţii lui Ulfila la Dunărea noastră pentru *Kirche*, corespunzând lui *church* şi *kirk* la Anglo-Saxoni[2], cari au făcut împrumutul prin misterioasa pătrundere pe Mare care a adus în Insulele Britanice şi *basileia*. Nu e exclus să fi fost cândva o „duminecă“ în acest sens *(domus dominica)*[3]. Tot aşa cu *ţrcva* a Slavilor.

Insăşi *ecclesia*[4] a putut fi, de altfel, adoptată. In adevăr Clejanii din Vlaşca sânt oameni veniţi din *Cleaja*, şi *j* iese din *s*, ca în *glaja* din *glas (glăjar, glăjărie)*. Judeţul Bacău are o Cleja. Dar se poate un împrumut tărziu, pentru Moldova din latina catolicismului unguresc. *Eclejia*, în sensul de pământ atribuit parohului, vine tot din *ecclesia*, dar într'o epocă mai nouă.

In aceiaşi categorie discutată între şi Rusaliile care nu mai au înţelesul — dar data primăvăratecă, da —, al serbării „roselor şi viorelelor“ şi amintesc *rusaliile* slave[5]. Aş crede

---

nile Tatarilor în secolul al XIII-lea, găsim: „basilicarum siquidem campanilia“; c. 40, ed. Endlicher, p. 295. Pentru Apus, v. Prosper de Aquitania, la anul 441: „ut eos privato iure basilicarum suarum etiam civitatibus pellant“. La Raoul Glaber, cronicar frances din secolul al X-lea, un manuscript are *basilicarum*, altul *ecclesiarum* (III, p. 13). Şi „innovari ecclesiarum basilicas“. Un *tribunal basilicae* la o biserică, Marcelle Azra Hincks, în *Rev. Arch.*, XIV (1909[2]), p. 328, no. 118.

[1] V. şi St. Thibaut de Bazoches *(de Basochiis, de Basogiis); Rev. Arch.*, X (1864), pp. 241 şi urm., 251.

[2] Şi Ţiganii au *kurkó*.

[3] Pentru *dominicum* astfel înţeles; Allard, *o. c.*, I, p. 267 şi urm. Pentru basilica *din casă;* Salomon Reinach, *Rev. Arch.*, XII (1913[1]), p. 449 (după R. Lemaire, *L'origine de la basilique latine*, Bruxelles, [1912], citat mai sus).

[4] La Albanesi *clişă*, poate veni de la Veneţieni (Şaineanu, *o. c.*, p. 39), dar nu numai de acolo.

[5] V. şi *Ob die Rosaliorum*, Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 16 no. 31. Şi acelaşi, *ibid.*, VIII, p. 32, no. 1. *Pascha Rosaliarum* la Ragusa; Jireček, *Sitzungsberichte* din Viena, II, p. 56.

totuşi că sânt de pus în legătură cu serbătoarea romană din Maiu a depunerii roselor pe morminte, de şi un „Britio Tauzigis qui et Macer“ şi o serie de alţi Traci cu numele de Bithus fac un dar pentru *rosalia*[1]. Cum vom vedea, ele, cu călușarii lor, al căror nume pare a se găsi şi la Greci[2], „joc gotic“, au o origine mai recentă, de şi epoca anului e, cum am spus, aceiaşi. Altfel vechea poetică datină a Romanilor ar răspunde mai bine Floriilor.

E de observat trecerea prin formele limbii româneşti şi a *mătăniei* (μετάνοια), ceia ce ne face a o pune în acelaşi capitol de vechi cuvinte ca şi forma românească a lui *săhastru* din ἡσυχαστής, unde e o schimbare de accent şi o confusie de sufix (cu *albastru*, etc.).

Colinda, derivată de la *calendele* romane, a trecut prin multe prefaceri de sens, la noi, şi în societatea balcanică[3].

Numele de botez au trecut prin schimbările fonetice ale limbii (şi Ileana din Elena; la Sârbi: Iela). Doar *Stavăr* a venit prin Sârbi[4]. Important e faptul că la aceştia numele

---

[1] *C. I. L.*, III, 703, V, şi 707. Pe o piatră de mormânt din Panonia, mortul cere flori pe locul îngropării sale; *ibid.*, 3893. Tot aşa la Savaria (rose şi crini), *ibid.*, 4185. Pentru Rusaliile, Ielele, Albele, Popa Lisseanu, *Romanica*, p. 30 şi urm. Pentru Florii, *ibid.*, p. 39 şi urm. Pentru „confrecventarea Rosaliilor“, v. Tocilescu, *Neue Inschriften*, p. 22, no. 1. Cf. mai ales, Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 366; G. Meyer, *l. c.*, pp. 32-3; Al. Rosetti, *Colindele*, din *Mem. Ac. Rom.*

[2] In ziarul Πατρίς din Bucureşti, 17-30 Ianuar 1901 (cf. B. Schmidt, *Volksleben der Griechen*, p. 147 şi urm.: οἱ καλλιτάγαροι.

[3] Donum pro cholendis; Jireček, *l. c.*, II, p. 56. Cf. *ibid.*, pp. 65-6. Pentru calende şi Asterius de Amadia, Λόγος κατηγορικὸς τῆς ἑωρτῆς τῶν Καλανδῶν, Tzetzes, *Chiliades*, XIII, pp. 245-52. In ce priveşte *colinda* în genere, ea a călătorit de la Roma prin Slavi. V. în inscripţii o Kalandina, *C. I. L.*, III, 4715. Un Calandianus, *ibid.*, 4764, 4997 (prin Carintia). V. şi P. Caraman, *Contribuţie la cronologisarea şi genesa baladei populare la Români*, I, Cluj 1932; Bucureşti 1933; *Obrzed koledowania u Slowian i u Rumunów*, Cracovia 1933; v. I. Licea, *Cântecele ostăşeşti din vremea războiului cu o scurtă privire asupra folklorului român*, Galaţi 1936.

[4] Jireček, *Staat u. Ges.*, III, p. 28. Tot aşa Baldovin (Balduin, de la Impăratul latin de Constantinopol); *ibid.*

creştine sânt extrem de rare, până ce, în veacul al XIV-lea, ele vin prin nobleţa influenţată de aiurea[1].

Asupra începuturilor creştine se aruncă instinctul de conservare al Imperiului.

Cum Diocleţian făcuse din aceste regiuni ale Dunării-de-jos puternica sa basă militară, e explicabilă silinţa lui de a le aduce, contra inovatorilor, din nou la legea veche, fundamentală. Prigonirea din Moesia e descrisă pe scurt în Vieţile Sfinţilor Marcian,—numele Impăratului din secolul al V-lea,— şi Nicandru, probabil din aceste părţi[2]. Intre prigonitori se găseşte şi un Datianus, Dacianus, care aminteşte, ca şi martirul Dasius, pe Daci[3].

La Durostor sufăr astfel, tot supt Diocleţian, Maxim, Dada şi Quintilian[4], Pasicrata, Valentin[5].

Prigonirea e, de altfel, aprigă şi pe aceiaşi linie militară în Vest. In Sirmiu un Irineu episcop, un Pollio. In Singidunum un preot, Montanus[6], Sf. Hermogen şi Stratonic sânt aruncaţi în Dunăre acolo[7]. Cronica Sf. Ieronim înseamnă suferinţa Sfântului Quirin, episcop de Siscia[8], căruia i se zice şi Curinus în cutare criptă din Roma,—fenomenul de prefacere al lui *q*, care se întâmpină în româneşte[9]. La Scarabantia scor-

---

[1] *Ibid.*, pp. 28-9. Pentru prescurtarea vechilor nume slavone, Raico, Tvertco (şi la Bulgari, de altfel şi la noi: Radu, din Radoslav, Stan din Stanislav, Dan din Daniel); *ibid.*

[2] In Büdinger, *Untersuchungen,* lucrarea lui Otto Hunziker, *Zur Regierung und Christenverfolgung des Kaisers Diocletians und seiner Nachfolger, 303-313,* Lipsca 1868, e numai istoria goală a persecuţiilor.

[3] Allard, I, pp. 235, 261; II, pp. 987-9. Cf. însă şi Dativus, *ibid.*, p. 265.

[4] *Acta SS,* April; Popa Lisseanu, *Drâstorul,* pp. 94-5.

[5] *Acta SS,* Maiu, VI, p. 223; Popa Lisseanu, *o. c.*, p. 95. Cf. lista de martiri dată în Lebreton şi Zeiller, *Histoire de l'Église,* II, p. 128. Actele martirului Iulius din Durostorum, în Popa Lisseanu, *o. c.*, p. 219 şi urm. V. şi Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie,* tabla.

[6] Allard, *o. c.*, p. 285 (şi după *Passio S. Pollionis,* în colecţia lui Ruinart, *Acta Martyrum,* Regensburg 1859, p. 455; şi *A. SS.*, Mart, IV, pp. 614-5).

[7] Zeiller, *o. c.*, p. 420.

[8] *Acta SS.*, Iunie, I, pp. 372-6

[9] *Passio S. Quirini,* în acelaşi Ruinart, p. 522.

discă, la Sabaria, încă păstrate, se impune represiunea[1]. La Augusta Vindelicorum sânt alţi martiri[2].

Sf. Dasius, soldat, născut la Axiopolis, sufere în 303, la Durostorum, unde se mai serbau Saturnalele cu întruparea comică a zeului şi era un *rex bibendi* (sau în locul de naştere), îmbrăcarea în blană de capră ne duce însă la obiceiurile noastre de Anul Nou, cu „capra". Tot acolo şi pomenirea Sfântului Hesychiu[3], a Sfântului Emilian[4], a Sfântului Iuliu[5], a Sfinţilor Marţian, Nicandru şi Marcu[6]. Se adauge un Gordian, un Maxim, după sinaxare, la 319.

La Tomi sânt închişi Lucian, Ilie, Zotic şi Valerian[7]. Apoi fraţii Argius şi Narcis, copilul Marcellin: numele altora, în Sinaxariu, sânt mai mult greceşti (Evagriu, Vasile, Chiriac, Teodot, Alexandru), dar şi latine (Paul, Primus, Crescens, Faustin, Marţial, Ianuariu, Saturninus, Castus, Donatus, Passicus, Probus). Alţii, par a fi Goţi[8].

Diecesa din Tomi e singura care, în regiunile care ne interesează mai de aproape, se poate urmări fără întrerupere. Nu lipsesc nici simbolele noii credinţi. Pe o piatră, probabil din epoca bizantină, se ceteşte acolo, la Tomi, acest cuprins: „Isuse Doamne Dumnezeule, ajută oraşul înoit"[9]. O alta, cu o

[1] Allard, *o. c.*, II, p. 139.

[2] *Ibid.*, p. 551. Cf. Netzhammer, *o. c.*, p, 10, V. şi Actele Sf. Theodul, în *Acta SS.*, Septembre, IV, 24 (religia Frigilor) şi ale Sf. Filip, *ibid.*, IX, Octombre. Pentru martiri la Noviodunum. Socrate, *Ist. bisericească*, I, 27, şi la Harnack, *Die Mission und Ausbreitung*, citată, II, p. 201. Alţii la Sirmium, Singidunum, Siscia, Cebalis, Sabaria, Scarbantia.

[3] *Analecta Bollandiana*, X (1897), pp. 50-2, şi martirologiul hieronymian, Pentru mormântul lui, îngropat la Ancona, G. Popa Lisseanu, *ibid.*, p. 88.

[4] După *Analecta Bollandiana*, XXXI, p. 261, Popa Lisseanu, *o. c.*, p. 89 şi urm.

[5] După Pasiunea Sf. Nicandru şi Marcian, *ibid.*, pp. 92-4.

[6] *Ibid.*, pp. 93-4.

[7] Şi *ibid.*, I, la 2 Ianuar, pp. 82-3. Cf. şi Septembre, IV, p. 55. — Punerea la punct a citaţiilor o datoresc bunului mieu elev Lăzărescu.

[8] V. şi martirul Mercurius, la 25 Novembre; fiul Scitului Gordian sufere în Asia Mică. V. *Acta SS.*, August, V, p. 6, şi Sinaxarul la Netzhammer, *Das altchristliche Tomi*, pp. 7-8.

[9] Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, p. 35, no. 76.

are numele de Emanuil[1]. Dar e anterioară aceia care cuprinde crucea, începe cu „A Sfântului Dumnezeu" în greceşte şi pomeneşte un nume care e în legătură cu „Nazarineanul"[2].

Tomi, de altfel, e plină de lămpi cu crucea şi monogramul creştin[3], In vecinătate, creştini din veacul al V-lea îşi închină monumente funerare în care e vorba de fideli (πιστοί)[4]. Mai târziu vase de pe vremea lui Iustinian, cu inscripţii de petrecere greceşti: „Bea, vinul este bun" sau religioase: „Doamne ajută", s'au găsit şi spre gurile Dunării[5]. Erau creştini cari-şi puneau semnul răscumpărării şi pe astfel de vase[6].

Tomi era de fapt reşedinţa unui episcop moştenitor al marilor preoţi păgâni de odinioară[7], şi *căpetenie de fapt, ca în Apus,* cum se va vedea, a întregii populaţii. El servia în acele basilice care s'au descoperit în vremea noastră[8].

Pe această bază supt Constantin opera de creştinare se face răpede în această Scitie Minoră: numai la Tropaeum s'au găsit cinci basilici[9] şi un baptisteriu, întrebuinţându-se şi marmore[10]. In Balcani, Serdica ajunge a fi un adevărat centru de răspândire creştină.

Arianismul însuşi e un fenomen sud-est european, care-şi exercită influenţa în acelaşi colţ. Arie e exilat la Dunăre,

---

1 Acelaşi, *Neue Inschriften,* p. 19, no. 58.

2 *Ibid.,* p. 6, no. 15.

3 Tocilescu, *Monumentele,* p. 378.

4 Pârvan, *Ulmetum,* I, p. 40.

5 *Ibid.,* II², pp. 24-6.

6 *Ibid.,* pp. 26-7.

7 V. şi la Gams, *Series episcoporum,* episcopii din Tomi, p. 428. Cf. şi *Notitia episcopatuum,* în *Zeitschr. f. Kirchengesch.,* XII, p. 532. — Un ἐπίσκοπος şi *pe monede* în Efes; *Zeitschr. f. Numismatik,* VI (1879), p. 15.

8 V. Netzhammer, *Altchristliches Tomi,* p. 37 şi urm.; Tocilescu, *Comptes-rendus* ale Academiei din Paris, 1898, p. 510 şi urm.

9 Pentru vechimea creştinismului lui Constantin, L. Duchesne, în *Rev. Arch.,* XVII (1891), p. 109. Cf. şi Joseph Wittig, *Das Toleranzreskript von Mailand, 313,* în *Mélanges Waal.* Cf. Duruy, *La politique religieuse de Constantin (312-337),* în *Rev. Arch.,* XLIII (1882), pp. 96 şi urm., 154 şi urm.

10 Pârvan, *Cetatea Tropaeum,* p. 90 şi urm. E greu de admis că basilica zisă „cu criptă" ar fi făcut-o „federaţii germano-turanici", *ibid.,* p. 118.

cum va fi, în Scitia, Audius. Soboarele se ţin de la Serdica (343), la Sirmium (351); pe urmă prin Rimini se ajunge la Constantinopol [1]. D. Carcopino vede în această eresie, pe lângă ce a putut ieşi dintr'un sincretism mergând de mult spre unitatea divină, după încercarea unui Victorin de Pettau, opera lui Germinius din Sirmium, lui Valens de Mursa, lui Ursaciu din Sigidunum, toţi Romanici. Şi un Marinus din Tracia e amestecat în mişcare [2]. E, zice Reinach, „o teologie a Iliricului". Germinius fu însă câştigat de Apuseni la 366 şi lăsă această tradiţie urmaşului Anemius, care adună sinodul din 378, după care vine, la 381, cel de la depărtata Aquileia.

Fierberea produsă de arianism contribui şi ea deci să deie *o viaţă latină, fiindcă era o credinţă populară a acestor regiuni.*

Lupta între cele două legi se arată naiv dramatic în cutare inscripţie a unei cruci puse înaintea unei biserici de la Chiustendil. Călătorul e înştiinţat că, dacă, fiind ortodox, crede în Isus de aceiaşi fiinţă cu Tatăl, poate întra, iar, dacă nu, să rămâie afară [3].

Alături, datina ortodoxă rămâne la Romanicii separaţi acum de Impăratul eretic. Solul pe care-l întrebuinţează Fritigern înainte de bătălia, fatală lui Valens, de la Adrianopol e un „preot creştin" [4] *(christiani ritus presbyter).* El nu poate fi un Got, legea creştină a Impăratului, de formă ariană, pătrunzând definitiv mai târziu numai la aceşti barbari. Incă odată recunoaştem fiinţa şi înrâurirea populaţiei romanice.

De aici se întinde curentul spre Apus, pe cursul Dunării, pe margenea romană a fluviului: la Romula, crucea, peştele apar pe obiecte [5].

Bisericuţe se închină pretutindeni Sfinţilor tutelari, venind

---

[1] *Rev. Arch.*, XIV, p. 435.

[2] Suidas, *sub v.* Ἀρειανοί.

[3] Kalinka, *o. c.*, c. 195. Cf. Rogala, *Die Anfänge des arianischen Streites*, 1907.

[4] Amian Marcellin, XXXI, 12. Tot un creştin cu scrisori la Adrianopol, *ibid.*, 15.

[5] V. şi D. Tudor, *Antichităţi creştine de la Romula*, în *Arhivele Olteniei*, XII (1933), şi în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1933, p. 79.

une ori din pură tradiție populară. Astfel Sf. Traian nu e decât *divus Traianus* [1].

Acuma, numai acuma încep și în partea tracică, rămasă greacă, inscripții cu χριστιανοί (și χριστιανοὶ χριστιανῷ) [2].

Cum, apoi, asalturile gotice, ca și, mai târziu, cele slave, vor bate la vadul de la Sirmium, ca și la cel de la Singidunum, vedem, în veacul la V-lea și al VI-lea, o lume creștină care se refugiază până la Salona [3]. *E încă unul din motivele pentru care s'a întărit romanismul dalmatin, pe când cel scitic nu putea primi de la Nord niciun adaus.*

S'a ajuns a se fixa astfel seria episcopilor de Tomi după catastrofa gotă: la 381 iea parte la sinodul de la Constantinopole Gerontius de Tomi. Ioan e în prima jumătate a secolului al V-lea [4]. Urmează Teotimus „filosoful", misionar la Huni, prieten al lui Hrisostom (la 400, 402 în Constantinopol) [5]. Timotei participă în 431 la consiliul din Efes, Alexandru la cel din Chalkedon (451) [6]. Teotim al II-lea se adresează către Împăratul Leon pentru aderența la decisiile chalcedonene [7]. La 519, Paternus stă în ceartă, la Roma, cu „călugării sciți",

---

[1] V. Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer,* în *Sitzungsberichte* de la Viena, CXXXVI (1897). Pentru bisericuțile și bisericile din Dobrogea, C. Moisil, în *Bul. Com. Mon. Ist.,* III (1910), p. 29 și urm. Cf. și articolele arhiepiscopului Netzhammer, în *Rev. catolică,* 1912-3.

[2] *Arch. Anzeiger* al Institutului german, 1933, I-II, c. 136. V. Cațarov, în *Izvestia* de la Sofia, 1910, mormânt creștin la Sofia, și *Starahristianschitea nadpisi ot Serdica,* în *Materiale pentru istoria Sofiei,* V, Sofia 1921, p. 37 și urm. Una din Selinunt, p. 45. Un στρατάρχης καὶ θεοῦ λάτρις, 46

[3] Pârvan, *Contribuții epigrafice,* pp. 19-20. Pârvan are dreptate să spuie că e „un fapt vrednic de cea mai mare luare aminte pentru problema originilor poporului român" *(ibid.,* p. 19).

[4] Netzhammer, *Christliche Alterthümer,* p. 12. Pentru Ioan, Morin, în *The Journal of theological studies,* VII (1905), pp. 74-7.

[5] Se citează Ieronim, *De Scriptoribus,* 131. Cf. Nichifor Calist, XII, 45; Sozomen, VII, 26; VIII, 14; *Acta SS.,* April II, p. 755 și urm.; Socrate, *Ist. Bis.,* VI, 12; Palladius, *Viața lui Hrisostom.*

[6] Labbe, *Concilia,* IV, p. 460.

[7] *Ibid.,* p. 891 (cf. Hefele, *Konziliengeschichte,* II, pp. 401 și urm., 911).

de cari se va vorbi pe urmă. La 520 el iscăleşte în Constantinopol o scrisoare către Papă. La 550 episcopul Valentinian se manifestă în chestia celor Trei Capitole. Papa-i răspunde la 26 Maiu; el apare şi la 553[1].

Alături, la Durostorum, se întâlnesc ca episcopi, după Auxenţiu: Iacob (431, lângă Dorotei de Marcianopol) şi Menofil[2]. La Axiopol episcopul Chiril apare în Martirologiul din Monte Cassino[3].

Orice localitate mai răsărită îşi are, de altfel, episcopul, dovadă că, din causa năvălirilor, nu se putea găsi decât în apropiere cine să sfinţească preoţii. Avem astfel un episcopat şi la Odessus, — la consiliul din Chalkedon, la 458, găsim pe „Dizas, episcopus civitatis Odyssus, Scythia“[4]. Episcopate sânt nu numai la Durostor, ci şi în Trasmarica, Novae, Zaldapa şi Scaria[5], la Abrit, la Apiaria[6]. Un „episcopus Theodorus Tropaeorum“ se află la al şaptelea sinod ecumenic[7].

Cu episcopi şi la Sabaria şi la Scarabantia, şi la Carnuntum şi la Sopianae, şi la Sirmium şi la Mursa, şi la Cibalae şi la Bassianae, şi la Viminacium şi la Singidunum, şi la Margum şi la Horreum Margi, şi la Ratiaria şi la Aquae, şi la Castra Martis şi la Oescus, şi la Remesiana şi la Naissus, şi la Novae şi la Durostorum, şi la Sexanta Prista[8], se înţelege

---

[1] V. şi Labbe, *o. c.*, V, pp. 557-8. Cf. Sozomen, VI, 21. V. B. Berliner, *Altchristliche und frühbyzantinische Beamten in der Dobrudscha*, în *Münchener Jahrbücher der bildenden Kunst*, XI (1919), Cf. şi *Byz. Zeitschr.*, XXIV, p. 248.

[2] Popa Lisseanu, *Drâstorul*, pp. 194-5. Praetextatus *(ibid.*, p. 195, nota 2) nu e de sigur un episcop.

[3] Cf. *Acta SS.*, Novembre, II[1], p. 49, şi Maiu, II, p. 361. V. şi *Zeitschr ft für Kirchengeschichte*, XII, p. 532.

[4] Seure, *Rev. Arch.*, X (1919), p. 334, nota 3.

[5] Netzhammer, *Altchrisltiches Tomi*, p. 20. Se citează şi cartea bulgară a lui Şivcicov, *Viaţa creştină în Peninsula Balcanică*, 1929.

[6] Labbe, *o. c.*, IV, p. 912.

[7] După G. V. Niculescu, *Dare de samă despre afacerile bisericeşti*, 1905, p. 52, Netzhammer, *Christliche Altertümer*, p. 29. V. şi acelaşi, *Nach Adamclissi*, în *Katholische Kirchenzeitung*, Salzburg 1906, n-le 60-1.

[8] Lista după d. J. Zeiller, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, pp. 79-80. Vezi şi la Zeiller, *L'empire romain et l'Église*, pp. 217-8. Cf. Duchesne, *Le sedi episcopali nell' antico*

Fig. 14. — Medalion al lui Constantin Chlorus.

Fig. 15. — Medalion al Elenei, mama lui Constantin-cel-Mare.

că nu poate fi vorba de altceva decât de diecese de apărare locală şi politică, nu numai religioasă.

De fapt, aceşti numeroşi şi modeşti episcopi locali, asemenea cu starețiii din primele timpuri ale vieţii noastre naţionale, corespund *chorespiscopilor,* „episcopilor de la ţară", al căror rol a fost mare nu numai în Noric şi Reţia, apoi la Salona[1], dar şi în Galia, la începutul evului mediu, şi în *Irlanda*[2].

Chorepiscopii fără reşedinţă apar în secolul al IV-lea şi în Panonia, ca acel *Euterius a Pannoniis,* „din Panonia", care ia parte la un sinod în 314[3].

Ulfila însuşi, episcop fără diecesă, e la originea acelor chorepiscopi germani pe cari i-au avut şi Romanii.

Episcopii se substituie, în Noric, autorităţii civile, dar şi în Moesia; de aici şi acea înmulţire a lor, prin toate centrele, cât de mici. Astfel, în veacul al IV-lea, nu numai în locurile citate mai sus, dar şi la Scythopolis, în „Dacia ripensis", la Nicopol, la Ulpiana, toate de limbă latină[4]. Am făcut aceiaşi constatare şi în Scitia Minoră. *O ordine episcopală vine deci în locul celei imperiale, şi, cum e vorba de o creaţiune populară, ea e latină, nu greacă, şi în regiunile odată aşa de înfloritor elenice.*

Episcopul represintă, de altfel, nu numai o conducere religioasă, ci şi o formă de organisare populară, cum vom vedea-o urmărind acţiunea Sfântului Severin în Noric, asemenea cu a acelor episcopi, de la Orléans sau de la Roma, cari ieau asupra lor apărarea oraşelor fără oaste împărătească împotriva lui Attila.

---

ducato di Roma, în *Archivio della r. società di storia patria,* XV (1892). Pentru corepiscopi, în genere, *Échos d'Orient,* VII, p. 263 şi urm.; Gillmann, *Das Institut der Chorbischöfe im Orient,* München 1903.

[1] V. *Depositio Engrafi chorepiscopi,* în *Arch.-ep. Mitt.,* VIII, p. 141. Pentru episcopi egumeni, Jung, *Römer und Romanen,* pp. 125-6.

[2] *Eph. epigr.,* II, p. 305, no. 552.

[3] Mansi, *Concilia,* III, c. 43 şi urm. Cf. şi nota lui Pârvan, *Contribuţii epigrafice,* p. 42, nota 177.

[4] *C. I. L.,* III, p. 755 ad. Cf. Pârvan, *o. c.,* p. 61, nota 285 şi Mansi, *o. c.,* III, c. 43 şi urm. Cel de la Aquae şi în Novela XI a lui Iustinian. Ar fi, după Pârvan, Negotinul; v. *Contribuţii epigrafice,* p. 48. Se menţine şi cel din Ulpiana, cel din Remesiana; *ibid.,* pp. 49-51.

E şi, în jur, o societate episcopală, trăind prin sine şi pentru sine. Cutare episcop de Apameia în Siria are o armată pe care o pune la dispoziţia pretendentului Longin[1]. Cu preoţi, cu foarte modeşti vlădici de ţară, asemenea cu chorepiscopii din Galia, religia lui Hristos se întinde mai mult şi mai uşor.

Cutare inscripţie din Dalmaţia („Depositus Primus, episcopus, XII kal. Febr., nepos Domniones martores" (299)), arată şi caracterul cultural al acestui episcopat provincial, în legătură cu martirii, şi limba de care se serviau cei din jurul lui[2]. E multă umilinţă, sărăcie şi ignoranţă în aceste chilii episcopale. Mormântul lui Daniil, episcop de Durostor, îl primeşte pe dânsul, dar, într'o scrisoare mai urâtă şi îngrămădită, şi rămăşiţile succesorului lui, Dulcissimus[3].

Rostul unor astfel de episcopii se păstrează, de alminterea, de sigur, şi la Perşi, ca, în Arzanena, la Chlomaron, unde funcţiunea de apărare contra asediatorilor se exercită acum faţă de Romanii înşii[4].

Unii din aceşti episcopi ai „poporului", de o canonicitate ca a celor din vechiul Ardeal românesc ieau parte, de sigur, şi la sinoade[5].

Cei mai mulţi dintre aceşti episcopi erau latini, precum pe coasta adriatică la începutul secolului al IV-lea aflăm episcopi ca Natalis, Maximus[6], dar mai târziu şi Nemesion. Numele latine rămân, de fapt, până târziu pretutindeni: la Durostor e cunoscut Auxentius, autorul Vieţii lui Ulfila; cu o rădăcină greacă e şi numele lui Palladius de la Ratiaria. Curat latini se numesc însă Ursacius de la Singidunum, Germinius de la Sirmium, Valens de la Mursa[7]. Ca episcopi latini,

[1] Eustatiu, în *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 141, no. 6.

[2] *Bullettino d'archeologia e storia dalmata,* 1900, p. 265; *Rev. Arch.*, XXXIX (1901), p. 141, no. 60.

[3] Kalinka, *o. c.*, c. 285, no. 361.

[4] Menandru, ed. Bonn, fragm. 57.

[5] Pentru sinoadele secolului al V-lea, *Byz. Zeitschr.*, XXIV, pp. 218-9.

[6] Jireček, *Gesch. der Serben,* I, p. 91.

[7] Pič, *Die rom. Landschaften,* p. 347. Şi Húnfalvy (*l. c.*, p. 53, nota 2) adauge, după Tomaschek (*Brumalia und Rosalia,* p. 395), pe Vitalis din Aquae, pe Calvus de la Castra Martis, lângă un Protogenes din Serdica, un Valens din Scium (Cius) şi un Gaudentius din Naissus, la 347.

și Auxentiu de Durostor și Paladiu de Ratiaria sânt pomeniți în textul ulfilian de la Dunăre[1]. Un Secundianus e în același timp pe acolo, ca și, mai departe, spre Vest, un Maximinus, considerat ca autorul fragmentului de propagandă ariană[2].

Acest creștinism, chiar când episcopul se întâmplă să fie Grec sau crescut grecește, e, deci, *latin cum cere și cum știe poporul care l-a creat și-l vrea.* Despre cutare se spune mustrător că „nu știe latinește ca grecește". Astfel despre Victorin de Pettau *(non aeque latine ut graece noverat)* și de aceia are greșeli în *compositio verborum*[3], dar el va scrie așa încât să fie înțeles. Aceasta înseamnă întrebuințarea unei limbi populare. Originea greacă a cuiva cu numele așa de latin arată însă câtă precauțiune trebuie pentru a despărți în acest timp pe oameni după nume La sinodul din Niceia, episcopul de Serdica e Protogene și cel din Marcianopol Pistus (am aflat în „Gotia", care nu poate fi decât Crimeia, pe Teofil). Am văzut că tot un Grec, din Mesopotamia, Audius, predică la Goți. Dar tot acolo apare un Domnus din Panonia[4]. La Cavarna se cetește într'o inscripție latină că biserica a fost făcută „din darul Impăratului": „de donis d[omin]i [aedificata est haec ecclesia] Scti Cosmae", etc.[5].

Limba populară ajunge astfel și la rangul de literatură, ca în casul lui Fortunatianus de Aquileia, care supt Constantin, explică Evanghelia „pe scurt", *rustico sermone*[6].

In lupta grecismului cu latinismul popular, acesta, venind din interior, învinge deci. S'a atras atenția asupra faptului că părinții din Marcianopol scriau la 451 latinește și că avem opere latine de la episcopii de Durostor și Naissus[7]. Inscrip-

---

[1] Waitz, *Ulfila,* p. 23.
[2] *Ibid.,* p. 27.
[3] Ieronim, *De viris illustribus,* LXXIV, (și ed. I. N. Dianu, 1909).
[4] Harnack, *o. c.,* pp. 201-3, care citează pe Sozomen, *Istoria bisericească,* VII, 19 (episcop în Scitia).
[5] Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.,* X, p. 186.
[6] Ieronim, *De viris illustribus,* c. 47.
[7] Jung, *Römer u. Rom.,* p. 71, nota 2.

ţia citată a lui Dulcissimus de Durostor arată aceiaşi biruinţă [1].

De altminterea, expresia de „graiu simplu şi uşor de înţeles" *(simplex et nitidus sermo)*, ceia ce înseamnă latina populară, se întrebuinţează, atunci, şi despre opera literară a unui Nicetas [2]. Tot aşa scrie şi Auxentius din Durostor de atâtea ori pomenit în Viaţa învăţătorului său Ulfilas, ca şi autorul lămuririlor contemporane pe care le-a descoperit Waitz [3]. Când Chiril de Constantinopol („Cyrila") spune episcopilor africani: „Nescio latine", i se răspunde că nu e adevărat [4].

Când Goţii, adresându-se lui Valens, au cerut să fie creştinaţi, dar prin oameni de limba lor [5], aceasta înseamnă că *împrejur era un creştinism de o altă limbă, a vechilor locuitori*, la cari forma greacă era acum dispărută, *Kirche*, din κυριακὴ, în Biblia lui Ulfilas, *fiind un cuvânt adus de el din Capadocia lui, de limbă greacă.*

Se văd însă episcopi, ca Valens, de pe la Poetovio, cari apar îmbrăcaţi barbar *(more indutus gentilium)*, cu lanţ la gât şi brachiale [6]. Icoană a amestecului de naţii e Gotul Theotimus, episcop de Tomi [7].

Din viaţa oricum mai bogată orăşenească am văzut că vine basilica, pe când în Iliric se cunoaşte mai mult *ecclesia*, iar Goţii arieni, trăind în sate, au numai „Casa Domnului", cu acel nume grecesc, κυριακὴ, —, „dominica", de unde *Kirche*, *church*.

Apostoli pentru malul din faţă se adaugă, ca acel Nichita de Remesiana, al cărui rol a fost măiestrit exagerat de Pârvan,

---

[1] *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 205, no. 90.

[2] V. Gennadius, *De viris illustribus*, cap. XII, ed. Richardson, în *Texte u. Untersuchungen zur Gesch. der altchristl. Lit.*, Lipsca, XIV (1896).

[3] *Leben des Ulfilas.*

[4] Ed. cit., pp. 45-6. Pentru creştinism şi biruinţa vulgarei, Schuchardt, *Vokalismus*, p. 58.

[5] Iordanes, *Getica*, p. 92. Un „episcop al Goţilor" Selenàs, pe vremea discuţiilor ariene, la Suidas, *sub. v.* Ἀρειανοί.

[6] Sf. Ambrosiu, *Epistolae*, X, 9.

[7] Sozomen, VII, 26.

pentru a învedera rolul misionarilor într'o Biserică a Daciei fără organisaţie şi ierarhie [1].

Ei trec între barbari cu primejdia vieţii. Une ori episcopul misionar vine de foarte departe. In Dalmaţia găsim un episcop adus din Antiohia [2]. Dar, aici, Roma, fiind departe şi legătura întreruptă prin strecurările necontenite ale cetelor de barbari, nu-şi trimete emisarii oficiali cu titlul episcopal, cum s'a făcut după retragerea legiunilor din Marea Britanie cu un Paladiu care predică, având calitatea episcopală, la Scoţi [3].

Martirii, din cari am citat o sumă mai sus, formează a treia categorie de agenţi ai unui creştinism de străveche pătrundere lentă [4].

Dincoace de Dunăre legenda aşează patimile între Goţi ale Sfântului Sava, ucis la 12 April 372 [5]. Ambrosiu, în Epistola către episcopul de Tesalonic, Ascholius, pomeneşte şi el de martirii de peste Dunăre, prigoniţi de Goţi [6].

---

[1] După scrisorile lui Paulin de Nola, prietenul lui Nichita *(Epistolae;* mai ales XXVIII; *Carmina,* XVII, XXVII). V. şi Duchesne, *Les missions chrétiennes au Sud de l'Empire romain, Mélanges d'archéologie et d'histoire,* XVI (1896), p. 79 şi urm.; A. S. Burn, *Nicetas of Remesiana,* Cambridge 1903. Cf. Zeiller, *Les origines chrétiennes,* p. 549 şi urm. (şi altă bibliografie, analisa operelor).

[2] *Passio quatuor coron.,* p. 120. De altfel şi în Galia Greci, ca Pothin (Potheinos, „cel dorit"), sânt cei cari vin cu „evanghelia".

[3] Prosper de Aquitania. Cf. *Niceta of Remesiana, De vigiliis,* în *Journal of theological studies,* 1921, pp. 306-20. Pentru Nichita de Remesiana, şi dom Germain Morin, în *Échos d'Orient,* XIII, pp. 209, 375. Ar fi scris şi un Te-Deum. V. şi Wilhelm August Patin, *Nicetas, Bischof von Remesiana, als Schriftsteller und Theologe,* München 1909.

[4] Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie,* în *Ann. Boll.,* XXXI (1912), pp. 161-300 (cf. *Byz. Zeitschr.,* XXII, pp. 253-5).

[5] *A. SS.,* April II, p. 967; Septembre, V, p. 40. Viaţa Sf. Sava, afară de numirea unui râu identificat ipotetic cu Buzăul, nu cuprinde nimic de adevărat interes istoric. Pentru Nichita, şi Nichifor Patriarhul, XI, 48. Cf. şi Sozomen, VI, 37. Mai ales Zeiller, *o. c.,* p. 429 şi urm.

[6] *Epistolae,* 338-9. Waitz adauge *(Ulfila,* p. 49, nota 5) şi menţiunea din vechile calendare, ca acela din Milan. Socrate vorbeşte de prigonirea convertiţilor arieni ai lui Ulfila.

CAPITOLUL III.

Neamul

Niciun Stat barbar neîntemeindu-se până pe la anul 400, când vom reveni la istoria legăturilor cu Imperiul, pe malul stâng al Dunării, ţara rămâne o *Romania*[1] şi cine o locuieşte păstrează numele de *Român*, care e corespunzător lui *homo romanus* din Galia, confundat în curând cu barbarii, stăpânii săi.

Orosiu arată cum Ataulf a răspins ispititorul gând de a face o *Gothia* din *Romania*[2]. *Romania* e opusă conceptului *barbaries* la poetul gal Venantius Fortunatus. Possidius, în Viaţa Sf. August, numeşte pe Vandalii veniţi în Africa „răsturnători ai Romaniei" *(Romaniae eversores)*[3].

În sfârşit, pentru a se vedea larga răspândire şi sensul lui, cuvântul de „Romania" pentru o ţară romanisată se găseşte şi în Britania Mare părăsită de legiuni, la Gildas: *„ita ut non Britannia, sed Romania censeretur"*[4].

---

[1] Ῥωμανία în sens politic, şi la Sf. Ata asiu şi la Epifaniu; v. Jung, *Römer u. Romanen,* şi alte casuri în Spania, Africa şi Galia. In Noric, ca nume de persoane: *Romanius, Romania; C. I. L.,* III, 5078; *Eph. epigr.,* IV, p. 94, no. 284. Pe o ţiglă din Dalmaţia şi *Romanensis; C. I. L.,* III, p. 410. Cf. Gaston Paris, în revista *Romania,* I, p. 1 şi urm. şi articolul d-lui Bartoli, *Romania* e Ῥωμαία, în *Mescolanze Renier,* Turin 1912, p. 981 şi urm.

[2] Ut, obliterato romano nomine, Romanorum omne solum Gothorum imperium et faceret et vocaret essetque, ut vulgariter loquar, Gothia quod Romania fuisset et fieret nunc Athaulfus quod quondam Caesar Augustus; VII, 43; dar şi I, 2: „in media Dacia, ubi *et* Gothia" (n'ar fi „Gothi?").

[3] Citat de Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache,* p. v.

[4] Ed. *Mon. Germ. Hist.*

Fig. 16. – Soldați romani. Sculpturile de la Tropaeum.

Termenul se întâmpină, de altfel, în acest sens geografic, şi la Iordanes[1].

Germanii conlocuitori confundă şi pe aceşti „Romani" între acei Valahi, al căror nume pleacă de la primii Celţi cunoscuţi în Galia, *Volcii*[2].

Dacă Sf. Atanasiu vorbeşte de Ῥωμαία şi tot aşa Epifane[3], la Ulfila se zice „Rumun" („du Ruunim"), observa Cipariu[4].

Şi, dacă pentru Sfântul Augustin nu mai există decât „Romani" în tot Imperiul[5], o largă concepţie de Romanie fără imperiu[6], cu ai ei „Romani" neatârnaţi de vre-un rege barbar care să li fi impus numele său, ajunge a se întinde popular pe largi suprafeţe din foastele provincii guvernate direct. Şi, peste trecere de un mileniu şi jumătate, în care noţiunea a evoluat, scriitorul frances Mérimée va ajunge a cunoaşte astfel, într'un articol din *Moniteur Universel*, această *Romania*, cu nume nou, care nu e pe hartă, dar a cării limbă e vorbită şi în „Ungaria, Ardeal, Basarabia şi aiurea".

---

[1] *Gotica*, p. 127. E Rumelia la Sud de Bulgaria dunăreană. Tot aşa şi în *Romana* a aceluiaşi, p. 32.

[2] V. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 111. De aici Valais, Vallons, Wales.

[3] Jung, *Römer u. Romanen* (şi alte casuri în Spania, Africa şi Galia). Apoi Dieterich, *Römer, Romäer, Rumanen*, în *Neues Jahrbuch für das klass. Alt.*, XIX (1907), pp. 48-99. Pentru ἡ Ῥωμανία πέρασεν şi Ῥωμανία πάρθεν, Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1922, p. 170. S'a putut scrie, de d. Ephtaliotes, o Ἱστορία τῆς Ῥωμαιωσύνης, Atena 1901. V. şi E. Fehrle, *Romania bei Ammianus Marcellinus*, în *Philol. Wochenschrift*, XLV (1925); Gardthausen, *Die geographischen Quellen Ammians*, 1873.

[4] *Despre limba română*, p. 17, care citează ediţia Gabelentz şi Loebe, I, p. 221. Cf. „Cist parloient romanz"; Gulielm de Tir; II, 17. Lupta unui Constantin cu Longobarzii şi Ῥωμέων, *Rev. Arch.*, XXX (1929), p. 404. Nume Ῥωμανὰ, *Arch.-ep. Mitt.*, IX, p. 129, no. 83. Romanilla, *Rev. Arch.*, X (1919), p. 412, no. 37. O Romania Naesia la Sissek; *Arch.-ep. Mitt.*, VI, pp. 95-96. Romania ca nume şi în *Eph. ep.* IV, p. 94, no. 284. O Romana la Constanţa, lângă un Foca, o Konstanzia; Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 30, no. 63.

[5] Omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur. V. şi L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Ostrom*, 1906.

[6] Dar se zice de Goţii cari trec supt Valens, fiind „primiţi de milă" *(suscepti sunt in Romania pro misericordia)*, că s'au mutat în „Romania" guvernată de Impărat; *Consularia Constantinopolitana*, ed. Mommsen, în *Chron. Minora*, I, p. 242.

De odată apare, astfel, între Adriatică şi Marea Neagră, între Carpaţii beşchizi şi până în Peloponeş, un popor care, de şi trăind supt regimuri deosebite, se considera şi numia, în puterea unui trecut pe care nu-l uita, şi a unei aşteptări a Imperiului, necesar, inevitabil, logic şi sacru, pe care nu o putea părăsi: *Romani.*

Incercările de a găsi punctul de plecare cronologic al expresiei, făcută cu scopuri tendenţioase, ca să se arăte că Românii n'au rost la Nordul Dunării — *ca şi cum râul ar fi o despărţire,* — n'au ajuns decât să dea statistici care în ele înseşi pot fi folositoare[1]. De fapt, acest sens se poate stabili printr'o serie de inscripţii. Astfel în expresia polemică *Syri ante Latinos romanos*, dintr'o inscripţie din Arabia, se arată că sensul latinităţii, *al latinităţii pentru sine în afară de forma Imperiului*, era viu şi în astfel de locuri depărtate.

Făcând din „Român" numai un termin social[2], Tamm uita expresia „Românul mieu" pentru „omul mieu", „soţul mieu" şi că se spune curent „ştii românește?". Dar însuşi cita un sat din Mehedinţi cu osebirea Români, şi uita că Macedonenii, cari n'a avut Stat şi-au zis totdeauna: Aromâni.

In sfârşit e cunoscută osebirea pe care o face, în veacul al X-lea, compilaţia Impăratului Constantin Porfirogenetul

---

[1] V. Treml-Tamás, în *Ungarische Jahrbücher*, XV (1936), şi în *Archivum Europae contro-orientalis*, I (citează şi note ale sale, ca în *Egyet. phil. Közlöny*, LVII (1933), şi articolul lui Theodor Gartner, în *Bukowinaer Nachrichten*, 1893. — Cum cunoaşte eruditul maghiar izvoarele, o arată (v. şi Cancel, *Despre „român" şi despre unele probleme lexicale slavo-române*, Bucureşti 1921), citarea în loc de „quadraginta tyranni" a unei „quadrigae tyrannorum" (p. 70. nota 11) (v. ca stil şi p. 82, nota 73: „*Kontinuationsproblem*" [d. Treml e totuşi German]). Pentru archeologie şi istorie tânărul autor nu e decât un spicuitor pueril şi naiv al d-lui Alföldi, a cărui ştiinţă adevărată e dominată de interese şi prejudecăţi naţionale, sau al d-lui Patsch. Ca bun simţ, ajunge acest citat: „Nous ne comprenons pas trop pourquoi on n'aurait pu, sous la protection d'une armée concentrée et dirigée par l'empereur même, transporter jusqu'à un demi-million de colons d'une rive à l'autre (p. 81). Autorul adauge: „mais n'insistons pas". Toată lumea va fi de părere că în adevăr ar fi crud să insistăm.

[2] *Ursprung der Rum.*, p. 4.

între Romanii politici (Ῥωμαίοι) şi cei de limbă romană Ρωμάνοι [1].

Romani se numiau supt stăpânirea francă aceia cari n'aveau situaţia juridică a Francilor; deci *Romanus* e acela care conservă felul de a fi de supt Imperiu chiar dacă are un stăpân barbar, dar *Romania* nu e decât teritoriul care nici nu mai face parte din Imperiu, dar nici n'a trecut la atârnarea de un rege barbar.

Când, în Basarabia-de-jos sau la Novae, a fost o conlocuire cu barbarii, admişi sau aşezaţi de Imperiu, aceiaşi osebire ca în Francia a trebuit să se impuie între Got şi între *homo romanus*, trăind în alte împrejurări de drept. Acelaşi e casul pentru Românii din Pind şi pentru „Romanii" de pe ţermul adriatic.

---

[1] *De Adm. imp.*, cap. 32: Ῥωμάνους τοὺς νῦν Δελματίαν καὶ τὸ Δυῤῥάχειον οἰκοῦντας... Cap. 29: Οἱ... Ῥωμάνοι εἰς τὰ τῆς παραλίας κάστρα διεσώθησαν καὶ μέχρι τοῦ νῦν κρατοῦσιν αὐτὰ ἅτινά εἰσι τάδε κάστρα: τὸ Ῥασῦσιν, τὸ Ἀσπάλαθον, τὸ Τετραγγούριν, τὰ Διάδωρα, ἡ Ἀρβῆ, ἡ Βέκλα καὶ τὰ Ὄφαρα, ὡντινῶν καὶ οἰκήτορες μέχρι τοῦ νῦν οἱ Ῥωμᾶνοι καλοῦνται.

CAPITOLUL IV.

Limba[1]

Acest popor în formaţiune, *romanic* întâiu, *românesc*, pe urmă, este astfel mai ales prin limbă, pe care, pentru toate gândurile şi nevoile sale, înainte de a culege nume şi nuanţe de la alţii, şi-o formase pe base pe care le-am dovedit că sânt, în parte, foarte vechi, — aceasta şi în ce priveşte o fonetică în care *ă* şi *â* stau alături de un *ş* necunoscut limbii latine şi de un *ţ* care nu are în aceia atâta răspândire.

In Apus confusia decăderii lingvistice, a supravieţuirii elementelor din limbile locale şi a capriciilor individuale s'a repartisat pe ţeri, ducând la formarea limbilor noi prin separarea regatelor barbare, stăpânite de Germani de mult iniţiaţi în cultura romană pe care o găsiseră mai uşoară de însuşit decât complicatul sistem lingvistic, prins în legături de nedesfăcut, al Grecilor.

In Răsărit nu s'a întemeiat însă acel Stat barbar, pe care, în interesul culturii generale — el ar fi fost tot de graiu romanic, — l-ar fi dorit Burckhardt în frumoasa-i carte despre Constantin-cel-Mare. Pe de altă parte, Statul, care era cel est-roman, nu putea cunoaşte decât tradiţia latină pură, dar, de la o vreme, el a trecut la norme greceşti: Biserica, şcoala şi caracterul populaţiei din capitală i-au impus aceasta.

Nu rămâne astfel decât explicaţia pe care am dat-o mai înainte: întrebuinţând tot ce se făcuse în domeniul limbii latine în mai vechile teritorii de peste Dunăre, *Dacia populară e aceia care a fixat, desvoltat şi păstrat limba românească.*

---

[1] Puşcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Bucureşti 1920; *Rumänisch und Romanisch*, în *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen*, CLXIV (1933), pp. 209-33. V. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în *Mem. Ac. Rom.*, V 1930), pp. 1-36.

Dacă nu se poate stabili în crearea limbii românești nici originalitatea absolută a acestor regiuni și rase, nici oprirea în margenile lor a unor noi fenomene care se par a fi pătruns până departe, și în Egipt — găsim chiar și rotacismul în anume dialecte italiene: astfel *mănăstirea* devine în Sardinia *muristeni*[1] și forme populare, amintiri dialectale se vădesc, cu o uimitoare bogăție, în inscripții și pe papirusuri, — *consolidarea pe un anume teritoriu a formelor flotante nu s'a putut face însă decât într'o formație politică, fie ea și numai de caracter popular, iar aceasta nu s'a putut realisa în partea de supt Dunăre, veșnic tulburată și trecută oficial la supremația grecității bizantine, ci într'o lume închisă, de sine stătătoare, supt nominala suveranitate a triburilor, trăind în lagăr sau în hordă, ale noilor stăpâni, — deci pe malul stâng.*

Colonisările în masă de barbari mergând până în Bitinia nu mai permiteau dincolo o viață așezată și unitară, capabilă de a păstra și desvolta o limbă pe basa unei culturi neîntrerupte. E deci dovada că numai malul stâng, pe care nu se putea face colonisări, provincia fiind oficial părăsită, a putut îndeplini această funcțiune, încă din veacul al V-lea măcar. *Și, iarăși, ca să se păstreze limba cu toate nuanțele ei, trebuie presupusă continuarea unei culturi mai înalte între Români în toate timpurile, cultură complectă, orășenească și rurală, de o mare varietate*[2].

In sfârșit, în noile condiții s'ar fi produs de sigur mai multe dialecte romane, dacă nu s'ar fi împotrivit la aceasta, nu o conștiință de unitate a Statului, pe cale de a dispărea sau de a se refugia într'o concepție de drept sau într'o speranță de viitor, ci altceva: *o intercirculație deosebit de activă*[3].

Ea se exercită la orașele dalmatine prin tot ce le unește

---

[1] Solmi, *Studi storici sulle istituzioni di Sardegna*, p. 165. — Forma „domnes", Ebersolt, *Mission archéologique*, p. 51.

[2] Cf. Heilmaier, *Ueber die Entstehung der romanischen Sprachen unter dem Einflusse fremder Zungen*, Aschaffenburg 1894; cf. și A. Rinse, în *Berliner philologische Wochenschrift*, 1900, c. 435 (raport despre năvălirile Goților).

[3] Cf. Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, *Beihefte zur Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXVI, p. 17 și urm.; cf. Fritz Werner, *Die Latinität der Getica des Jordanis*, Halle 1908 (bibliografie, pp. XII-III).

ca interese de comerţ. Iar, în interior, prin tot ce răspândeşte în sensul unităţii, prin părţile Pindului ca şi prin acelea ale Carpaţilor, *păstorul transhumant,* care amestecă şi armonisează graiul.

O despărţire va rămânea, astfel, din causa osebirilor în condiţiile de viaţă: limba oraşelor din Apus dalmată, limba muntelui, a sălaşelor de păstori.

Cât priveşte limba plugarilor, ea dispare în Balcani, lăsând doar câteva urme în numele unor sate care nu par a fi în legătură cu drumurile şi popasul ciobanilor. Din potrivă, ea se menţine, într'o regiune unde oraşele mor, dar unde păstorul nu e a toate stăpânitor, deci pe acel mal stâng al Dunării.

Insemnătatea părăsirii oficiale a Daciei e, astfel, hotărâtoare pentru alcătuirea limbii româneşti. Un graiu romanic unitar opus limbii artificiale a Statului nu se putea forma decât prin ruperea raportului cu acesta. Dar pentru o astfel de operă delicată se mai cerea şi alt ceva: încetarea până la un timp a pătrunderilor barbare, şi, afară de colţul unde momentan străbat Hunii în a doua jumătate a secolului al IV-lea, fără intenţia şi fără putinţa economică de a rămânea, noi invasii nu se produc, în acelaşi timp când stratul gotic, unde a fost şi atâta cât a fost, se revarsă dincolo de Dunăre, lăsând în urmă vaga autonomie peste care se întinde numai, cum vom vedea analisând regimul, aşa de fals înţeles, al lui Attila, alături de pretenţiile şi întreprinderile fără urmări statornice ale Imperiului, deci „suzeranitatea" de caracter mongolic fiscal a Impăratului turanian din Panonia.

Această stare de lucruri va ţinea, cu o Dunăre păzită de Imperiali pe ambele maluri, până la apariţia altor cete turanice, care, de altfel, fac acelaşi lucru ca şi Hunii, fără nicio atingere a acelei autonomii, până la Iustinian şi după domnia marelui Impărat de restauraţie romană. Pe când în Balcani barbarii cad unii peste alţii, o instalare ostrogotă, cu centrul la Novae (Sistov), ţiind mai bine de un veac, pe când acolo li se repartisează oficial sălaşuri cu viaţă proprie, pe când regimul fiscal slăbeşte o veche populaţie aservită unei mari proprietăţi apărătoare, pe când grecismul resistă în oraşe până în ultimul moment, — în altfel de condiţii, de libertate, ale malului stâng, s'a ajuns la creaţiunea unui graiu romanic,

ale cărui caractere înainte de influența slavă se pot stabili, arătând o întreagă stare de spirit, la un nivel cultural înalt.

O astfel de prefacere din elenism în latinism nu era gata nici pe malurile Pontului. Aici o necontenită legătură între cetăți le apăra de amenințătoarea desnaționalisare complectă. Relațiile cu Atena, cu insulele Archipelagului, cu cele de pe coasta Asiei Mici, cu puternicul elenism din această Asie Mică însăși au stat mult timp în calea transformării. S'au produs chiar întoarceri ofensive ale limbii grecești. *Când Bizanțul a devenit cetatea lui Constantin, o piedecă hotărîtoare a stat apoi în calea unui proces, și așa destul de slab și adesea întrerupt.* In sfârșit viața cetățenească, de și se continuă slab și până în veacul al VI-lea, se stânge acolo pe încetul, nu din causa pătrunderilor slave care se făceau neîntrerupt pe la vadul de la Noviodunum, ci din causa lagărului întărit al Bulgarilor, admis și sprijinit de ocrotitul lor, Iustinian al II-lea.

De mult legăturile prin Moldova-de-jos cu lumea dacică ruralisată dispăruseră. *Și acești coloni semi-barbarisați ca viață economică nu dădeau acestor cetăți șubrezite aceiași clientelă ca Slavii cu State din dosul cetăților romanice ale Dalmației. Slăbirea esențială a negoțului la Marea Neagră arată chiar neexistența unor mase barbare în adevăr organisate în părțile noastre.* Bulgarii se vor mulțămi cu ce rămăsese, ca autonomii locale, din cetățile moesice și vor păstra numai vitalitatea regiunii de țerm, corespunzând, la Marcianopole, cu Preslavul lor.

Fragmentul latin tipărit de Waitz ca adaus la Viața lui Ulfila, goto-greco-romanicul din veacul al IV-lea, dă formele: *invisivilis, incorruptivilis, scribturare, temtare, sibe* (pentru *sibi*), *histe*, lângă *eretici, effugabat*, dar și *praba, dereliquid, ducator* (nu pentru *edacator*, ci pentru *ductor*), *thunc; m* final cade *(ad Oriente)*[1].

Deci confusia între *a* și *b*, între *d* și *t*, oscilarea între *e* și *i*, aspirația înaintea lui *i* sau dispariția lui *h*, confusia formelor verbale. Prepozițiile își pierd normele *(mitto in vobis)*[2]. Forme ca *ducator* și *factor*, în înțelesul de *făcător*, arată și schimbări de vocabular. O altă bucată de polemică

[1] *L. c.*, p. 32.

[2] *Ibid.* Ca forme de cas: *Constantinopolim obiit; ibid.*

din acelaşi text pe care l-am numi „dunărean“ are pentru *reus* înţelesul de „rău“ („cum prece rea ab imperatore veniam postulas“ [1].

Am mai spus că fenomene romanice se simt şi la Got-Alanul Iordanes, care scrie: *Spania, scubitor* (cf. românește *scobitor),* schimbă pe *i* în *e* (astfel: *Belesarius),* pe *o* în *u (consubrinum),* preface *Ariadne* în *Ariagne.* De altcum, spre a explica unele forme, Waitz a trebuit să admită întrebuinţarea şi a unui text latin pentru traducerea din greceşte [2].

M e căzut în *obita ad vita sua* dintr'o inscripţie dobrogeană [3]. Tot acolo cei doi *i* se contrag: *„fili, patri et matri“* [4]. *Um* dispare, fiind înlocuit cu *o,* în toată întinderea Tabulei Peutingeriene, unde *b* e trecut în *v (Tivisco)* [5]; numele Ratiariei, Novei, Durostorului sânt în acusativ.

Unele fenomene însă nu sânt nouă şi strict locale, ci foarte vechi şi de un caracter sud-est european.

In Olympia găsim astfel pe *d* prefăcut în *z,* după o veche deprindere tracă. Precum inscripţiile acestea de la Olympia au pe *di* trecut în *z,* tot aşa şi în dialectul ţaconian întâlnim azi: ἐζάκα (ἐδιάβηκα), ζαλέκον (διαλέγω) [7].

Pare că avem pe *ă* aiurea, în forma de trecere ὄετράνος [8].

S'au semnal- şi de alţii degradări din latina artificială, pe care Imperiul ·oise *unică.* Diftongarea lui *o* e şi un fenomen

---

[1] Şi acolo *fabor, aput, scribture, Hulfila, temtare, Archadius,* Adaug: *Cristiani, storiographus; ibid.,* p. 22, nota 2. Alte casuri, *ibid.,* pp. 30-2; cf. *ibid.,* p. 10 şi urm. Pentru pre-româna ante-dialectală, v. Philippide, II, p. 233, nota.

[2] *Ulfila,* p. 55. Cf. J. Grimm, *Grammatik,* 1-a ed., p. XLVI.

[3] Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.,* XIX, p. 89, no. 29.

[4] *Ibid.,* no. 30.

[5] Cf. dubletul român: *vrabie* şi *brabete.* Vom vedea la numele animalelor şi aiurea prefacerea lui *v* în *b.*

[6] *Die Ergebnisse der von dem deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung, hggb. von Ernst Curtius und Friedrich Adler,* Berlin 1896: *Die Inschriften von Olimpia, bearbeitet von Wilhelm Dittenberger und Karl Purgold,* Berlin 1896: Ζι ὀλυντιοι, ζικαια, ιζιων, οὐζεμια.

[7] Hubert Pernot, *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien,* 1934, p. 18.

[8] Seure, *Rev. Arch.,* XVIII (1911[2]), p 443.

spaniol *(mortem-muerte, portam-puerta)* şi prefacerea lui *e* în *ie* unul italic *(tenet-tiene)*.

O observaţie generală se impune: că *nu e schimbare fonetică în româneşte care să nu fi existat în latina vorbită a altor provincii*. Adaug că *o* se preface în *u* şi aiurea sporadic, iar permanent în dialectul sard şi în cel sicilian[1]. Avem dispariţia lui *e* între o altă consoană şi *r*, ca în *socru;* în adevăr, cetim pe o piatră din Apus: „Claudiae acceptae *socre*[2]". *En* prefăcut în *in* se află şi în Galia *(munimintum)*[3].

Chiar şi formele care se par mai osebit ale noastre se află aiurea, ca *neguciator*[4]. Ba şi, în culegerea de papiruri a lui Martini, în Ravena secolului al VI-lea, ναγουζάτρο pentru „negustător"[5]. La Roma chiar, încă de pe vremea lui Quintilian căzuse *m* final din acusativ[6]. Prefacerea lui *q* în *č* e obişnuită şi în Italia: *cot* pentru *quot*[7]. Găsim însă africarea în alte locuri: *cinque, sicis*[8]. Şi în inscripţii occidentale găsim pe *imi* pentru *mihi*[9].

De altfel, ce schimbări suferia limba în inscripţii nedatorite lapicizilor cu ştiinţă de gramatică, o dovedeşte aceasta din Tunisia, pe vremea creştină: „Victorianus bixit pace anos quarageta meses ceque ere setima"[10].

Ca fenomene de dislocare sintactică, de „degenerare" anali-

---

[1] V. şi Cipariu, *Despre limba română*, p. 9.

[2] *Rev. Arch.*, XXXIX (1901), p. 146, no. 77. Pentru epitafe, în genere, Frédéric Plessis, *Poésie latine, Épitaphes*, Paris 1905.

[3] *Rev. Arch.*, IX (1907[1]), p. 349, no. 13.

[4] După Le Blant, *Inscriptions chrétiennes de la Gaule*, p. 41. Cf. Corssen, *Aussprache*, I, p. 55.

[5] *Ibid.*, p. 66.

[6] Etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur"; IX, IV, 40.

[7] *C. I. L.*, IX, 3058.

[8] Corsen, *Aussprache*, I, p. 47. S'a putut admite africarea lui *c* în secolul al VII-lea; Schuchardt, *Vokalismus*, p. 101. Greutatea existenţei lui *c* în albaneză acolo unde noi avem pe *č* arată două epoci deosebite, dar e greu să se admită africarea în secolul al VII-lea.

[9] *Rev. Arch.*, XXIV (1914), p. 365, no. 232.

[10] Cagnat, *Nouvelles explorations*, p. 34. Schimbări fonetice la *Ulmetum*, Daicoviciu, în *An. Inst. de st. clasice*, I, pp. 13-4. Cf., pentru consoane, J. A. Candrea-Hecht, *Les éléments latins de la langue*

tică se continuă, în afară de ce se moştenise pentru subjunctiv de la fondul trac, cu ceia ce se poate observa şi la scriitorii, din secolul al V-lea, ai „Istoriei Auguste", dacă nu înlocuirea formelor declinaţiei prin surogatul prepoziţional cu *de* şi *ad*, ceia ce se observă în Apus, limba românească preferând adăugirea demonstrativului *(omului, homo-illius, casei, casae-illius)*, — noi am păstrat şi locativul *(stăi locului)*, pe când aiurea apare circumscrierea cu *apud*. Ca şi la acei scriitori am menţinut, precum şi ceilalţi romanici, pe *azi* (cf. *oggi)*, pe *ieri*, dar în *alaltăieri* e acelaşi proces ca în *altera die* de la aceşti biografi [1].

Şi unele fenomene semasiologice sânt comun latine. Vedem astfel apărând şi aiurea *visul*, în sensul de *rêve* [2] *(visu monitus)*. O inscripţie africană are „*ex visu*" [3].

Această limbă e a întregului Sud-Est romanic, care formează o singură unitate, fiecare regiune dându-şi partea.

Astfel *pavimentum—pământ* şi *scăldarea*, cu amintirea băilor, arată laturea cetăţenească a limbii. De altfel cuvântul nu mai are noţiunea de „pavare" în cutare formulă a lui Varro, care recomandă „pavimentum proclive *in lacum*" [4]. *Humă—humus* a ajuns să însemne doar pământul vânăt, de olărie.

Tiktin constată asămănarea limbii româneşti mai mult cu cea italiană şi găseşte şi note fisice comune [5].

Totuşi originalitatea creaţiunii populare româneşti nu stă, cum s'a putut crede, şi s'a admis prea uşor, în fonetică, ori

---

roumaine, Le consonantisme, Paris 1902 (în Bibliothèque de l'École des Hautes Études"), V. şi, mai ales, de acelaşi, *Câteva substrate latine vulgare*, Bucureşti 1892.

[1] V. Wölfflin, în *Sitzungsberichte* din München, 1892, pp. 473, 475.

[2] Dessau, *o. c.*, I, p. 487, no. 2439.

[3] Cagnat, *Nouvelles explorations*, p. 121, no. 87. Cf. şi *qui mihi auscultabant*, la Plaut.

[4] Ed. Deux-Ponts, I, p. 113. Dar v. şi o *terra pavienda*, la Corssen, *Aussprache*, p. 359, nota *.

[5] *Die Balkanfrage*, 1914, p. 51. De v. şi Sextil Puşcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*. Acum, şi I. Şadbei, *Le latin de l'Empire d'Orient*, Iaşi 1932; Jud, *Problem der altromanischen Wortgeographie*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXXVII, p 58 şi urm.

chiar în sintaxă, ci în semasiologie, în schimbarea de înțeles. Aici o parte e fără îndoială datorită vechiului fond „barbar". Astfel d. Sextil Pușcariu semnala la Academia Română că *zăpadă*, de origine slavă, înseamnă *cădere,* dar în nicio limbă slavă nu există această semnificație, pe care ar fi întâlnit-o, cred, și în albaneză. *Altele din aceste schimbări vin însă din desvoltarea cugetării „poetice", creatoare, a poporului nostru, în legătură cu cercul său de vedere, cu ocupațiile și cu experiența vieții sale* [1].

Caracterul profund romanic, în toată țesătura, rămasă neatinsă, dar și în vechiul tesaur de cuvinte, până la cel d'intâiu puternic amestec cu un graiu străin, îl recunoștea un învățat ca Diefenbach, specialisat în cunoașterea Sud-Estului european, prin aceste cuvinte: „In general cred că trebuie să se admită că odinioară limba românească a fost tot așa de complect romană ca oricare alta din surorile ei, până ce un val slav a luat cu el poate în scurtă vreme o mulțime din cuvintele romanice (latine) și le-a înlocuit în cea mai mare parte prin slave *fără totuși a putea să deromanisezе limba*" [2].

Și, apăsând asupra caracterului fundamental, tot el scria aiurea: „Și cea mai puternică amestecare a unei limbi cu elemente străine nu-i poate dărâma temeiul, atâta timp cât încă formele cele mai însemnate ale formațiunii cuvintelor și ale flexiunii, — chiar și dacă și acestea nu sânt fără adăugirea de îngrediente străine, — sânt visibile" [3].

---

[1] V. și Șaineanu, *Semasiologia limbii române,* carte mare, pe nedrept uitată.

[2] „Im Ganzen glaube ich annehmen zu dürfen dass die rumänische Sprache einst eine so vollständig romanische war wie nur irgend eine ihrer Schwester, bis ein slavischer Strom in vielleicht kurzer Zeit eine Menge der romanischen (lateinischen) Wörter wegschwemmte und meistentheils durch slavische ersetzte ohne jedoch die Sprache entromanisieren zu können"; *Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebiete,* Darmstadt 1880. p. 191.

[3] *Die rumänische Sprache in ihrer ethnologischen Bedeutung,* în *Ausland,* LIII (Stuttgart 1880), p. 81: „Selbst die stärkste Versetzung einer Sprache mit fremden Stoffen ihr Fundament nicht

Ca epocă de formaţiune a unei limbi specifice acestui Sud-Est european, ca limită de la care începează latina vulgară—, *dar aceasta n'a putut avea niciodată un singur sens, nici măcar în Italia,* — şi încep limbile romanice, limită pe care o căuta Schuchardt[1], e momentul când provinciile nu mai pot împrumuta una de la alta, când se închid în regalităţile barbare sau în „Romaniile" lor populare. Limba românească ar putea deci represinta, după Tomaschek, care citează pe Miklosich, starea lui *sermo rusticus* de la 400 la 600 după Hr.[1], vocabulariul creştin latin fiind un împrumut din Balcanii încă supuşi Romei[2]. Oricum, ea e deslipită dintr'o foarte veche latină, cu forme, cum vom vedea, „obsolete încă din vremea lui August"[3].

Pe când, pentru a-şi lămuri originea limbii româneşti, Schuchardt[4] trebuia să recurgă la ideia unei asimilări, armonisări *(Ausgleichung, mehr gleichmässig Abänderung der verschiedenen als Abänderung der gleich gewordenen)* a felului divers de vorbire al oamenilor veniţi din toate părţile, trebuie să se vadă mai curând *originea populară, pe un singur teritoriu, a primului graiu, importat, gata făcut, în Dacia şi lângă care au trăit tot felul de diformări particulare ale noilor veniţi, care însă au rămas sterpe.*

Lingvistul belgian Van den Gheyn, făcând o asămănare între această limbă romanică şi surorile ei din Apus, scria[5]: „Mai mult decât orice altă limbă romană, cea românească e bogată în flexiuni, în locuţiuni care erau acuma arhaice pe vremea lui August". Unele schimbări de sunet chiar, sânt arhaice,

---

zerstören kann, so lange noch die wichtigsten Formen der Wortbildung und Flexion, — wenn auch selbst diese nicht ganz ohne Zugesellung fremder — sichtbar wird".

[1] *Vokalismus,* p. 101 şi urm. El constată într'o ordonanţă a unui „rege" din Coimbra la 734 ceva care ar avea „un aspect specific portughes sau spaniol"; *ibid.,* p. 102.

[2] „Den Zustand des sermo rusticus von 400 bis 600 n. Chr."; *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1882, p. 486.

[3] Pp. 486-7.

[4] *Vokalismus,* p. 83.

[5] „Plus que toute autre langue romaine, le roumain abonde en inflexions, en locutions déjà surannées au temps d'Auguste"; *Les populations danubiennes,* din *Revue des questions scientifiques,* Bruxelles, p. 234.

ca *lacusta* la Plaut, *ceresia*[1]. Pe lângă această atât de mare vechime, se poate observa că unele cuvinte arhaice latine sânt numai la noi. Astfel a *începe*, înlocuit la Romanii din Apus prin *cominciare*, *commencer*[2]. Aceasta e „limba conruptă", nu o „limbă populară", aceiași pretutindeni, pe care Isidor de Sevilla, osândind-o, și-o explică prin aceia că întinderea necontenită a Imperiului, tot cu alte „moravuri și oameni", a adus firește atâtea „solecisme și barbarisme", limba pe care Solomon Reinach o numia, opuind-o aceleia a lui Cicerone și Seneca, fabricată cu o nesfârșită artă, dar si cu măsură romană: *limba sclavilor*[3]. Inscripțiile romane încercaseră zădarnic a păstra noua limbă de Stat, fabricată, în provincii[4].

Domeniul semasiologic e plin de atâta originalitate românească. Astfel *strat*, ca așternut chiar (nu numai în stratul de pușcă și stratul de flori), s'a menținut încă[5].

Această limbă are nesfârșite nuanțe, care o fac potrivită, și fără neologisme, și cu expresia literară cea mai fină. Întregul aparat de sufixe[6] servind să arăte tocmai varietatea nesfârșită a nuanțelor, — acest semn sigur al pătrunderii sufletești și al valorii estetice a unei limbi, — s'a păstrat (*eiu*, *el*, *ot*, *otă*, de veche origine elenică) tot din fondul latin, și, cum vom vedea, ori de câte ori un sufix străin, fie el slav sau chiar maghiar, a părut că poate adăugi la nesfârșita finețe a discriminării, el a fost adoptat. In această privință întrecem pe orice alt popor romanic.

Dar impresia pe care sufixele de împuținare și alintare,

---

[1] V. Graur, în *Romania* pe 1907, p. 504 și urm.

[2] Isidor, *Orig.*, IX, I, 7: Mixta, quae post imperium latius promotum simul cum moribus et hominibus in romanam civitatem irrupit, integritatem verbi per soloecismos et barbarismos corrumpens.

[3] „Le français et l'italien", scria Salomon Reinach, „ne dérivent pas de la langue de Cicéron et de Sénèque, mais de celle de leurs esclaves"; *Rev. Arch.*, XI[2] (1920), p. 150.

[4] Franz Eyssenhardt, *Römisch und romanisch*, Berlin 1882, p. 102. V. și *ibid.*, pp. 12-3.

[5] Har. Mihăilescu, în *Anuarul liceului Petru Rareș, Piatra-Neamț*, 1934-5, p. 72.

[6] V. G. Pascu, *Sufixele românești*, București 1916, *passim*; cf. *Revue de dialectologie romane*, II, 1-2, Ianuar-Iunie 1910, p. 56 și urm.

aşa de numeroase în poesia lui Alecsandri, i-o făcea marelui prosator frances Mérimée îl aducea să vorbească de „o oarecare graţie cochetă şi *mignardă*, care aminteşte decăderea greacă şi latină“ [1]. Se păstrează şi o mare bogăţie de proposiţii şi conjuncţii, toate latine.

Cercetarea cuvintelor care numesc principalele noţiuni, împărţite pe categorii, va învedera caracterul fundamental al limbii [2].

Elementele: *foc* (v. şi *fum*), *apă*, *râu* (nu şi *izvor*, *părâu* şi *şivoiu*, *şipot*, *baltă*, *mlaştină*, slave), sânt din acest tesaur. Aspectele naturale: *cer*, *pământ* [3]—*pavimentum* e introdus din limbagiul urban pentru că *ţară* a ajuns să însemne regiune, de unde *ţeran* —, *soare*, *lună*, *stele*, *luceafăr* sânt redate exclusiv cu cuvinte latine. *Munte* (nu şi *stâncă*), *vale* (nu şi *deal*), ca şi *culmea*, *piciorul*, *plaiul*, care aminteşte *plaga*, „plaja“, şi *gaură* (*cavula*), sânt latine. A nu se uita *cenuşa*, *lutul* şi *huma*, iar la *mare*, al cării nume arată necontenitul contact cu *ţermul* latin şi *malul* dacic, *unda*, *spuma*, *valul*. Tot aşa fenomenele atmosferice: *rouă*, *brumă*, *fulger* (*fulgetrum* la Pliniu cel Bătrân [4]), *curcubeu* — ar fi din *concurveu* [5] — *tunet*, (*trăsnet* e onomatopeic), *furtună*, *ploaie*, *grindină*, *piatră*, în sensul de grindină, aflător la Sf. Augustin [6], *nea* (lângă slavele *zăpadă* şi *omăt*), *ghiaţă* şi *gheţ* [7], *frig*, *răcoare*, *pulbere*, *căldură*, *arşiţă* (cu sufix slav).

Tot aşa punctele de orientare ale *cerului*, cu *seninul* şi

---

[1] „Une certaine grâce coquette et mignarde qui rappelle la décadence grecque et latine“. Şi i se mai părea că „Românii se complac în descripţii, în comparaţii, ei grămădesc bucuros imagini, adesea cam vagi, şi musica de cuvinte face poate ilusie asupra golului cugetării“.

[2] Cf. Iorga, *Psychologie du roumain*, în *Revue hist. du Sud-Est-européen*, VIII (1931), p. 191 şi urm.

[3] Pentru sensul lui *pavimentum* în literatură, v. Pliniu, *Hist. Nat.*, XXXVI, p. 60 şi urm.: „pavimenta credo primum facta quae nunc vocamus barbarica“. Dar şi *ibid.*, p. 64: „pulsa deinde ex humo pavimenta in cameras transiere e vitro“.

[4] II, 55.

[5] Şaineanu, *o. c.*, p. 132.

[6] In *De Civitate Dei*.

[7] Capidan, în lucrarea despre Megleniţi, p. 131.

Fig. 17. — Monedă a lui Iustinian.

norii, cu *negurile (nebulae)* din: răsărit, apus[1]. *Dreapta* şi *stânga* (v. ital. *man stanca*, pe lângă *sinistra)*[2] vin tot de acolo.

Nu mai puţin anotimpurile: *iarnă*, *primăvară*, *vară* (la Macedoneni, după Cavalioti, şi *secerare)*, *toamnă*, *merinde* (crepuscul, după Cavalioti)[3].

Ca elemente *omeneşti* determinând o acţiune, *suflet* şi *inimă* arată o cugetare populară concretă. *Cugetarea* şi *păsarea* rămân lângă *gând*, acceptat şi pentru asămănarea cu forma verbală de gerundiu[4]. *A păsa* e din *pensare*, „a cântări", care a dat în Apus *penser*, *pensar*, verbele gândirii. *A încerca* pare a fi în legătură cu deprinderea cailor, dar e şi *cercare*, *chercher* din Apus.

Cantitatea *(cât*, *câtime)*, ca şi *măsura*, pe care o vom cerceta pe urmă în legătură cu determinările latine care s'au păstrat credincios: *mare*, *mic* (din *micus* greco-roman), *nalt*, *jos*, chiar *puţin*[5] sânt latine, *scund* (de la *abscondo)*[6], ca şi *sterp (exstirpo)*.

Vom vedea mai pe larg, în analisa, greu de împărţit pe categorii, a acestui subiect, că, în acest domeniu al abstracţiilor curente, vrâstele omeneşti, *tânăr (tenellus*, „fraged"), *june* (şi acum în Ardeal), *bătrân*[6] sânt latine.

Vom regăsi în această cercetare, asupra căreia trebuie să ne oprim mai îndelung, însuşirile: *bun*, *rău* (din *reus*, vinovat, *ceia ce înseamnă o puternică viaţă juridică)* (la Apuseni *mauvais* înseamnă rea preţuire şi *cattivo*, captivul).

---

[1] Dar şi *asfinţit* şi *zori*, slave. Pentru *amurg*, mai departe. V. mai departe.

[2] V. şi Şaineanu, *o. c.*, tabla, şi Şiadbei, *Elementele*, pp. 54-5. Sensul de rea menire, de oboseală (it. *stanca, manca)* e, se pare, în toate limbile. A se vedea şi *înainte*, dar *înapoi*.

[3] Capidan, *o. c.*, p. 131.

[4] Se va reveni pe urmă în legătură cu acţiunea sufletească şi cultura.

[5] „Spude *pusinna* miserima, v. an II, m. III, d. XX", în Dessau, II², *o. c.*, p. 941, no. 8493.

[6] Şi în greceşte: Anderson-Cumont-Grégoire, *Studia Pontica*, p. 176, no. 169: Συλπίκιος Γερμανὸς ψετρανὸς ἐνθάδε κεῖται. Cf. la Heuzey-Daumet, ὀψετράνος; *o. c.*, p. 325.

In ce priveşte *lumea* (cf. *lumina*), deci: ceia ce se vede[1], dacă *laiu* ar putea veni de la *laia* Ţiganilor, nume adus de ei, şi *sur* e slav, ca şi, la cai, *pag, pintenog*, dar nu *roib*, dacă *murg* e trac, se păstrează toate colorile latine: *alb*[2], *roşu*[3], *negru, galben (galbinus; v. jaune), verde* şi dublul termen *albastru* („albicios") şi *vânăt* (trecut şi la Bizantini)[4].

Intre animale: *fiară, vită, urs (ursă) (bârlog* e slav), *leu*[5], *lup, vulpe, iepure, dihor, bursuc, râs, taur* (dar şi *buhaiu), bou, vacă* (şi *uger), viţel, mânz, junc, juncă, mascur, cal, iapă, şoarece* (dar *guzgan, şobolan, dihor, bursuc, nevăstuică, biber*[6] sânt de altă origine), *mulare* (mac. = catâr), *noaten, armăsar*, — şi în legea salică *armissarius* —, *câne, cerb, căprior, căprioară (capreolus)* (nu şi *ciută), pecură, oaie, berbece*[7], la Megleniţi — *areate* —, *miel, mioară, noaten, capră, ied* (se pare şi *ţap*[8]), *lână, porc* (mac. *poarcă), scroafă, căluşă, cotoi (cât, a câţii*[9] faţă de *pisică, mâţă), ariciu, asin (măgar* şi *catâr, măscoiu* sânt străine[10]). Dar *broască* e trac şi *vidră* slav.

Păsările[11] sânt numite romanic: *găină*[12], *gaiţă, puiu, clapon*

---

[1] S'a pus alături acelaşi amestec de sens în slavonul *svet* (Rösler, în *Zeitschr. f. österr. Gymn.*, 1872, p. 169). Rămâne a se vedea dacă nu Slavii au luat de la Români. — Se zice încă: *lume de inel* în poesia populară.

[2] Pentru *aube* la Francesi, — lângă *blanc* (la Italieni şi *bianco* şi *albo*) —, ca zorile şi o haină preoţească (cf. *aubépine), Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLI (1921-2), p. 182 şi urm. (Wartburg).

[3] *Russus*, la Macrobiu, *Saturnalele*, I, XVI, p. 17.

[4] *Venetus* ca „vânăt" în acest text legislativ: „utetur autem et veneranda atque antiqua veneta (de purpurea plane stola loquimur"; *Institutiones*, VIII, IV, CIII.

[5] Observaţia lui Dio Chrysostomos că odată erau şi în Macedonia; ed. Dindorf, p. 297.

[6] Dar *viverris*, la Pliniu, *Hist. Nat.*, XI. 109, ar fi *dihorul*.

[7] Şi forma *berbex;* Dessau, *o. c.*, I[1], p. 194, no. 1477 a.

[8] V. *zappus;* Graur, în *Romania*, 1930, p. 266. Şaineanu, *o. c.*, p. 103.

[9] *Catus* din **căt* şi *cată*, de unde *a acăţa;* Hasdeu, *Etymologicum*, pp. 128, 131. De acolo şi *cătuşe;* Şaineanu, *o. c.*, p. 81.

[10] *Moimă, moimiţă, maimuţă*, e de origine necunoscută.

[11] *Pasăre* ca vrabie în Bucovina; Marian, *Ornitologia*, I, p. 408;

[12] *Găina*, franc. *géline, gélinotte. Cocoş* poate fi şi apropiat de *coq* galicul, supt anume influenţe de la Celţii Dunării-de-mijloc.

(curcă e o formaţiune după *curcan*, care e *truthahn), raţă, rândunică, porumb, vultur, vultan, struţ, aceră, cuc, potârniche* sau *peturicle* (mac.), *turturică, păun, pùpăză (upupa)* (nu: *cocor, gâscă, buhnă, cucuvaie, huhurez*, onomatopeic), *corb* (nu şi *cioară, stancă), mierlă, sturz;* numai *fasan (phasianus)* e neologism (dar slave: *barză, cocostârc, lebădă, şoim, prepeliţă, bibilică-pichire*, ceia ce înseamnă „pictată"; cf. *pintada*, fr. *pintade)*[1].

Aşa şi insectele: *furnică, viespe, păianjen* sau *paingăn, paing, ţânţar* (fr. *cincelle)*[2], *tăun, greier, muscă* (nu şi *muşiţă; ploşniţă* e slav), *purice, păduche, lăcustă*. Dacă ar fi slav *albină*, poate să fi revenit de peste hotar, cum s'a întâmplat cu francesul *buvette* devenit *buffet* (i se zice şi *muscă*[3]; apoi v. *fagure, favulum;* nu şi *stup, prisacă), ceară, miere*[4]. *Fluture* e de la *fluctuare*, după Diefenbach[5] (v. *perperună* mac.; cf. *papillon* şi bizantinul *papillio*, „pavilion", rămas în nomenclatura militară). Şaineanu admitea şi *cicula* (din a *cicăli)*, de la *cicada*[6]. Din slavonă, *gândac, cărăbuş, caradaşcă*, dar e latin *boul lui Dumnezeu*[7].

Ca reptile: *şarpe* (slav *năpârcă),* cu *venin, aspidă* (prin cărţi bisericeşti), *scorpie, limbric, vierme (şopârlă* e slav).

Une ori o formă latină se poate descoperi mai greu. Dacă *pisică* e onomatopeic de origine, pentru *mâţă* s'a citat o formă italiană corespunzătoare[7]; *catta* se păstrează în *cotarlă*. Şi *avicellus*, de unde franc. *oiseau*, a fost găsit la noi, în *auşel, aucellus*[8]. *Cloşca*, de aparenţă slavă, e *clocă* în Ardeal (v. *a cloci),* şi la Columella[9] găsim: *glocientes gallinae*[10].

---

1 Pentru gâscă, *gauta,* la Pliniu, X, 22, 27.

2 V. Ch.-V. Langlois, *La connaissance de la nature et du monde au moyen-âge,* Paris 1911, p. 151. Cf. it. *zincala,* la Graur, *l. c.,* p. 266.

3 *Musca alvina* la Şaineanu, *Semasiologia,* p. 131.

4 Zahărul, *zaccharon,* medicinal, la Pliniu, *Hist. Nat.,* XII, 17.

5 *O. c.,* p. 189.

6 *O. c.,* p. 91, nota 1.

7 Şaineanu, *o. c.,* p. 177. V. şi *catulire,* din care ar fi ieşit şi *a gâdila* şi a *gudura,* ceia ce pare foarte greu; *ibid.* şi p. 100. Marco Antonio Canini *(Studii istorice asupra naţiunii române,* Bucureşti 1858) citează (p. 66) ferraresul *gadolo,* cu sensul de a *gâdila.*

8 Ţicăloiu, în *Zeitschr. f. rom. Phil.,* XLI (1921), pp. 588-9.

9 VIII, 5.

10 V. în franc.: *les poules gloussent.*

Cu elemente luate din latineşte, ca şi din limbile ajutătoare, şi unele păsări au nume create prin analogie sau în glumă: *domnişor*, *turculeţ* (din causa *colorii roşii)* pentru *sticlete (stigleţ)*[1].

Bourul, *buărul* (din *bubalus)* s'a păstrat la noi, trecând din causa coarnelor, şi la melc, al cărui nume de *buhăr* e luat de Bulgari de la noi[2].

Numele de *peşte* e latin, dar nu şi al ouălor de peşte *(icre)*. Dintre deosebitele categorii, cele mai multe se numesc cu termini slavi: *ştiucă*, *moran*, *biban*, *lostriţă*, *păstrăv*, *somn*, *zvârlugă*, *ţipar (chişcar)*[3]; *crap* singur poate veni din latineşte. Tot slav e şi *rac*, *chit* (cf. lat. *coetus)* şi *scrumbie* (din *skombros)*, dar cuvântul a venit poate pe altă cale. *Scoică* e slav.

Trecând la înfăţişările, aşa de bogate şi felurite în aceste părţi, ale regnului vegetal, *pădurea*[4] vine din *paludem*, pădure de baltă, ca la Dunăre — şi terminul se află în Venet şi la Bari din acelaşi motiv de amestec cu balta —, la Albanesi *piul*. *Paludis*, prefăcut în *padulis*, se găseşte într'o sumă de exemple şi până în veacul al VI-lea, de altfel şi în vechea spaniolă *(paul)*, în portugheză şi sardă[5]. „Pădurea" înlocuieşte pretutindeni *silva*, — pe care au pierdut-o şi alte limbi romanice —, afară de *sihlă* şi de adjectivul *sălhuiu*, ca şi de *sălbatec*, care şi la Romani se aplica şi varietăţilor necultivate ale pomilor şi vegetalelor[6]. Pentru *codru* s'a găsit un echivalent albanes, *kodre (quodrum)*, cu atât mai mult, cu cât vechiul sens e şi de *pâne* („flămândul codri mănâncă"[7]). Industria lemnului dă *scânduri*.

---

[1] V. Şaineanu, *Semasiologia*, tabla.

[2] Candrea, *Straturi de cultură*, p. 18.

[3] Şi câteva nume turceşti. Pescarii deosebitelor regiuni şi-au impus nomenclatura.

[4] Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Lipsca 1866, p. 29. Pentru schimbarea *paludem-padulem*, v. la Slavi, *gomiles-mogilo*.

[5] Schuchardt, *Vokalismus*, p. 141. V. şi Şaineanu, *Semasiologia*, p. 161 (după Schuchardt, care citează o diplomă latină din Apus, la 551).

[6] V. *silvatica pirus* la Macrobiu, *Saturnale*, III, XIX, 2.

[7] Graur, în *Romania*, 1928, p. 504.

Fig. 18. – O scenă de luptă între Romani şi Goţi.
Sculpturile de la Tropaeum.

Pomii (v. *poamă*), *arborii* (dar şi *copaci*) (cu *rădăcina, trunchiul, ramurile, scoarţa, foaia, frunza;* la Macedoneni şi *frutu; nuiaua* e din *novella* şi română e şi *varga*), sânt latini: *păr, nuc, alun (avellaneus)*[1], *castan, corn, prun* (dar şi sl. *perj*), *salcie, cereş, vişin* (din grecul ϑιθύνιος, din Bitinia, pronunţat de Romani *vissinius*), *gutuiu (malus cydonia,* din Cidonia Asiei Mici) şi *piersicul* (din *malus persica, măr* din Persia). *Smochinul* pare a fi de formaţiune românească, *lămâiul* fiind luat de la Greci, direct sau prin Romani, în timpuri mai vechi[2], *Măslinul* e de origine slavă („copac de grăsime"; v. şi *maslu*), dar *untul-de-lemn* arată a fi străvechiu, ca şi *uleiul*. Lipsa de nume pentru măslin, smochin, ca şi pentru *migdal, castan,* ar dovedi că limba s'a format *definitiv* pe malul stâng. Şi copacii din pădure, *sălbateci, pădureţi,* afară de *stejar*[3] (dar şi *cer — cerrus;* v. însă *ghindă*), de *gorun* şi de *brad* (la Megleniţi: *pinul*), de *scoruş, molid, tisă,* sânt latini; deci: *ulm, frasin, fag* (nu şi *jir*), *răşină, teiu, arţar (acer), plop, corn, carpen*[4], *jugastru (?), sorb, soc, vâsc, iuniper* (dar şi *jneapăn*), *păducel*[5], pe lângă parasitul copacilor; *iedera*[6]. *Mărăcine* e slav. In alt domeniu, *papura (papyrus), spinul* sânt din acelaşi fond (nu şi *scaiul, trestia, stuful*). *Fragi* se întâlnesc şi la Pliniu[7]. *Iarbă* e latin, ca şi *legumă* („legumă" se zicea şi pe la 1600). Avem apoi *in* şi *cânepă*.

La buruienile de hrană: *ridiche* e latin, ca şi *verzele, ceapa, aiul (allium), usturoiul, faua (bob* e slav), *fasolea, lintea, lăptuca, ceacirea* (mac.; *cicer*), *curechiul, napul*[8], *pătrunjelul*[9].

---

1 *Aluna* apare şi la Romani ca *aulana, alana;* Bucheler, *Kleine Schriften,* I, pp. 345-6.

2 *Rodia* e de la Grecii noi, ca şi *portocalul* şi *migdalul,* pomenit de Pliniu, *Hist. Nat.,* XII, 20. *Piperul* şi *scorţişoara* par a fi şi ele recente.

3 De la *steajă,* pe care el o produce.

4 *Carpinus;* Pliniu, XVI, 30.

5 *Peducellus;* Capidan, *o. c.,* p. 221.

6 A se adăugi, se pare, *fericea* sau *ferega, mura. Plută, răchită* sânt de altă origine.

7 Aliud corpus est terrestribus fragis; *Hist. Nat.,* XV, 28.

8 V. Pliniu, *Hist. Nat.,* XIV, 9.

9 *Sparanghel* pare modern, fără niciun raport cu *asparagas, Sparigus, sparago.* V. şi Schmidt *(Medicinisch-botanisches Glossar von*

(nu *mărarul);* poate şi *spanacul* (trecut din latină şi la Germani). *Pepenii* vin de la Romani *(castravete* e de târzie origine slavă), ca şi *cucurbăta.* Mai departe, *cicoarea (cichorium), lăurusca (labrusca)*[1], *lăptuca, păstârnacul (pastinaca*[2]*), urzica (urtica), neghina (nigina)*[3]. *Viţa* din *vie* şi *vinul* sânt din acelaşi capitol; *uva* a trăit în *auă.* Fiind mai curând unul din acei vechi termini greco-dacici, *strugurul* (τρύγος) va fi venit din greşita interpretare la plural a *strugurilor*[4], precum azi începe a se scrie *ţermure,* în loc de *ţerm;* dar Moldova zice *poamă*[5]; apoi avem: *laurul, măsălariul (maxillarius), mătrăguna* (it. *mandragora), vioreaua* (prin Traci). *Oţet* e latin, ca şi *must.* Afară de *muşchiu (muscus),* avem păstrarea *cucutei* latine *(cicuta). Ciupercă, burete* sânt de altă obârşie.

Avem apoi *grânele*[6] (cu *spicul): grâul, ovăsul* (v. şi forma derivată Ovesea, deci nu *ovăz;* cuvântul a putut călători şi la Slavii dunăreni şi reveni, ca pentru *albină,* la noi), *orzul, săcara*[7].

Romanii nu par să fi adus în Dacia culturi noi de grâne sau copaci, afară de cireşul, piersicul şi gutuiul, asiatici. Via au găsit-o, şi se pare că întinderea ei n'a fost mărginită prin lege, ca în Galia[8]. Dintre legume, curechiul, dovleacul sau cucurbăta şi bobul sânt considerate ca fiind de loc din

---

Siena, Hermes, XVIII, p. 529 şi urm.). V. şi *vâsc: viscus, hiscus* (p. 539).

[1] Pentru *lăuruscă* şi Candrea, *Éléments latins,* pp. 81-2.

[2] Pliniu, *Hist. Nat.,* XX, 14-5, 57; Columella, VI, 17; IX, 4; XI, 3: Vegeţiu, III, 4; Palladius, III, 24. *Parstinaca,* în edictul lui Diocleţian, *C. I. L.,* III², 829. — Pe lângă *fasolă,* şi *făsuiu* (Graur, în *Romania,* 1930, p. 108).

[3] Pliniu, *Hist. Nat.,* XXVII, 82.

[4] *Stafida* poate să vie direct din antichitate; v. Pliniu, *Hist. Nat.,* XXIII, 12-3.

[5] Alţi termini în legătură cu via, cutare dubios, la Giurescu, *Ist. Românilor,* I, p. 169, unde această parte e tratată cu îngrijire.

[6] *Grâu* e *vipt* la Macedoneni (Şaineanu, *o. c.,* tabla).

[7] Şi la Pliniu, *Nat. Hist.,* XVIII, 141. Jung, *Rom. Landschaften,* p. 427, nota 2, necunoscând cuvântul românesc, dădea alt sens celui latin.

[8] Jullian, *o. c.,* V, pp. 187-8.

Italia[1], numele *mazărei* fiind dacic (dar în *măzăriche* e sufixul *-cula* latin).

Intre flori, *nalba (malva)* e dir tesaurul latin. *Liliul* roman, înlocuit cu *crinul* grec, trăieşte în *lilicele* macedonene şi până în zilele noastre. *Şofranul* poate fi tot aşa de vechiu. *Trifoiul (trifolium)* se adauge firesţe. Se pare că *ţintaura* nu vine din *centauris latin*[2]. Romanii, cunoşteau *limba boului*[3] şi *ochiul boului*[4].

Numele florilor au fost reluate însă de imaginaţia populară ori au primit nume barbare. Unele numiri descriptive, ca pentru „gura leului" se află întocmai şi în alte limbi. Iar *portulacul* se întâmpină şi la scriitorii despre agricultură romani. *Busuioc* (din *basilicum)*, sună la Sârbi *bosioc,* dar şi aici poate fi casul unei rătăciri revenite la locul de origine. D. Skok a explicat răspândirea terminilor bizantini prin grădinile de mănăstire; ar fi trebuit să se gândească şi la cele împărăteşti, ca, la Turci, cele ale lui bostangî-başa cu bostangiii lui, cari întrebuinţau şi grădinari creştini balcanici, prin cari s'a făcut răspândirea[5].

Trandafir, cu toată prefacerea lui *l* în *r* (prin analogie cu *fir),* nu pare a veni direct din tesaurul grec vechiu sau nou *(rujă* e venit prin Polonia). Alte nume sânt turceşti *(lalea, liliac).* Cele mai multe aparţin însă folklorului descriptiv, glumeţ, cu asămănări *(nemţişor, nemţoaică, ungurean* şi *ungureancă, stânjinel, conduraş* sau *condurii Doamnei),* dar cu unele corespondenţe şi aiurea.

In genere o parte din vocabulariul despre flori e de origine păstorească. Astfel de cuvinte ciobăneşti sânt *cerceluş, mărgăritărel, sufleţel, lăcrămioare, primăvareţă, lumânărea* (sau *lumânărica Domnului), luminiţa nopţii, frăţiorii, clopoţeii, ste-*

---

[1] *Ibid.*, p. 193.

[2] Pliniu, *Hist. Nat.*, XXV, 32.

[3] Buglossos, boum linguae similis; Pliniu, *Hist. Nat.*, XXV, 40.

[4] Buthalmos, similis boum oculis; *ibid.*, 42. *Verbenaca (ibid.*, 60) n'a dat *verbina* noastră, care vine din *verveine.* Pentru *crista, creastă,* întrebuinţată în calitate de component la unele numiri de flori, *ibid.*, XXVII, 23.

[5] Skok, în Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, p. 468. *Marulă* ar fi de la Bulgari, *ibid.*

lişoarele, toporaşii, fetica, condurii Doamnei, rochiţa rândunelei[1]. Celelalte, cu cuvinte slavone, se explică şi prin aceia că, fiind medicinale, *vracii*, moştenitori ai doftorilor bizantini, le-au introdus ei.

Metalele sânt toate latine: *aur, argint, argint viu, fier, aramă, cositor*[2], *plumb, rugină;* pe lângă *pucioasă* (de la a *puţi*), *sare, salitră, păcură*[3] (dar şi slavul *dohot*) *şi marmure*.

Tot ce se ţine de fiinţa fisică a omului vine de la aceiaşi strămoşi.

Om („stat" de om), *bărbat, muiere* au rămas, *femeie* viind din *familia*, cu un sens care s'a păstrat multă vreme[4]. Tot aşa trupul: *cap, ţeastă, creştet, frunte, creier*[5], *faţă* (dar şi *obraz*), *ochi, gene, pleoapă (plehupă), nas, nări, sprincene* (şi *sufrâncea*, lângă *frânce*)[6], *lacrămi (plâns), urechi, gât*[7] (nu şi *gâtlej*), *grumaz, cerbice, bucă, barbă, mustăţi*[8], *gingii, gură, limbă, fălci, dinţi, măsele, cerul gurii, împărăţel* (pare a fi o formă viciată din *palatinus*). Apoi: *gurguiu (gurgulia), păr, unghie, vână, sudoare, muc, os* (dar şi *ciolan*), *sânge*. Urmează *umeri, braţ, piept, furca pieptului, inimă, pântece, vintre, vintricel, splină, foale, ficat* sau *maiu, fiere* (dar şi *pipotă* şi *rânză*), *spate, gheb*[9], *supţioară, şele, beşică, măduvă, rinichi,*

---

[1] Cf. C. Negruzzi, *Scrisoarea despre plante*, Alecsandri, *Concertul în luncă;* dr. Brândză, *Limba botanică a ţeranului român*, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 392.

[2] Ar fi de origine greacă, dar canalul e de sigur latin.

[3] Weigand, în *Balkanarchiv*, III, p. 111, n'o admite.

[4] Rösler (în *Zeitschr. f. österr. Gymn.*, 1872, p. 169) se gândia la *femella*. V. *fămeală* = copii, la Megleniţi; Capidan, *o. c.*, p. 115. Cf. şi *feama; ibid.*, p. 126.

[5] Pentru *crier*, v. Candrea, *Éléments latins*, pp. XVI-VIII.

[6] La Macedoneni: *sufrăcare* şi *a se sufrăsi, a se mânia*, la Graur, în *Romania*, 1930, p. 105.

[7] De ce *gât* ar veni din slavă, şi nu din *guttur*? V. Candrea, *Straturi de cultură în straturi de limbă*, p. 18.

[8] *Mustaceus* e un fel de plăcintă; *Script. rei rust., ad v.*

[9] V. şi latinul *glebosus*. — Pentru *flaccus*, Pliniu, *Hist. Nat.*, XI, 50. E cu neputinţă ca *fleac* să vie de aici.

rărunchiu, buric (umbilicus), măruntaie (dar şi *maţe*[1], *picior, genunchiu* (nu *fluier*), *mână, deget, policar*[2], *palmă, pumn, talpă.*

Ca aspect: *frumos, supţire, ager* (nu şi *mândru, iute, sprinten);* s'a încercat şi legătura dintre *urât* şi *horresco*[3].

La animale, *corn* (nu şi *bot,* de la *botulus,* de unde *boudelles* şi *boyau)*[4], *coardă, rumegare, său, osânză (axungia;* şi în dialectul veneţian). La păsări, *creasta* e latină (nu şi *plisc* şi *ghiare).*

Puţine nume de *boli* (slav; *bolnav, a boli, bolniţă),* s'au păstrat: *durere, dor*—în acest sens şi în Africa[5]—, *usturime, fior*[6], *friguri, tusă, junghiu, ameţeală, amorţire, lânged, lingoare, pecingene, impetinca* la Macedoneni *(inpetigo)*[7], *vărsat, vărsătură, desgust, greaţă, îngreunare, usturare, sarcină, lepădare, lepădătură, încuiare, urdinare (?), tremur*[8], *negi, scrofule*[9], şi *venin. Şchiop* răspunde francesului *écloppé,* din **sclopus; schioppo* numele puştii la Italieni, poate fi pus în legătură cu aspectul puştii-archebuse, pusă pe crăcane. *Orb* se găseşte şi în italieneşte: *l'orbo delle canzonette*[10]. Latin e şi *lunatec*[11].

In faţă, *putere, vârtute.*

Vindecarea venind de la *vindicare,* care-şi are şi sensul de *a uşura:* aceasta presupune intervenţia vrăjitorului[12].

Ca *îmbrăcăminte,* fondul roman dă *veşmântul* (verbul *învăscut)* în colindă:

Un Dumnezeu nou născut
In scutice învăscut.

---

[1] Pentru „matia, intestia, quae sordes emittunt bei Papias", Rösler, *Zeitschr. f. österr. Gymn.,* 1872, p. 169. Parte din *pudenda* sânt de origine slavă; două din aceste cuvinte, latine.

[2] Capidan, *o. c.,* p. 239.

[3] *Ibid.,* p. 318.

[4] Graur, în *Romania,* 1930, p. 107.

[5] Augustin, *De doctrina christiana,* II, 13, 20 (ed. Migne, *Patr. lat.).*

[6] Şaineanu, *o. c.,* p. 128. Din *febris.* V. şi Candrea, *Éléments latins,* p. 65.

[7] Columella, VI, 31; Vegeţiu, II, 81. V. şi nota ediţiei Deux-Ponts, IV, la acest nume, cu citaţii din Cornelius Celsus şi Quintus Serenus.

[8] Altfel *stremur, stimulus,* la Cipariu, *Gramatica,* p. 105.

[9] Dar *leşin* pare slav.

[10] I. M. Lombardo, *Su e giù per l'Italia,* Freiburg, 1911, p. 18.

[11] *Lunatici,* la Isidor, *Origines,* IV, VII, 6.

[12] V. Şaineanu, *o. c.,* p. 185.

Copilul se *înfăşură* în *faşe (fascia)*, în *scutice*. Bărbatul poartă *căciula*, în rădăcina de la care e de sigur „cap" (* *capitiula*[1], cu căderea lui *p*, ca a lui *g* în *târşor* de la *târgşor*); *gluga* trebuie să aibă o legătură cu *cuculla*[2]. Apoi *cămaşa*, a cării păstrare înseamnă nu o tradiţie de înaltă civilisaţie, ci reducerea veşmântului la dânsa, cu *mânecile* ei şi *brâul*[3], *piepţii (-tar)*. Moda de aiurea a schimbat şi amestecat numele elementelor din care se compune în amănunte costumul femeiesc, dar nu trebuie să se uite *vălul* (la care se va adăugi slavul *vâlnic*). *Incingerea* (v. *cingătoare*) se face cu *cureaua*, pe lângă amintirea *braccelor* galice adoptate de Romani (v. şi *brăcinar*)[4]. Dar *mantus*, *mantie (mantà* e turcesc), apare şi la Isidor de Sevilla[5].

Incălţămintea — a încălţa cizmele ar fi de la *insoleare*[6], a le „tălpălui" —, cu *călţunii, colţunii*, e latină, dar se vor numi sandalele *opinci*, după *opanka* a Slavilor, forma opincilor rămâind felul de a se încălţa al vechilor legionari. Numele de detaliu vin de la negustorii de alt neam.

Ostaşul poartă *coiful*, care s'a putut alătura de *coiffe*[7]. Şi *cununa*, la Megleniţi: *coruna* s'a păstrat pentru *pieptănătură* (cu *pieptenele pletelor* (şi a *împleti* de la *plectere)* şi cu *încreţire*.

Actele principale ale vieţii se rostesc numai prin cuvinte latine: *a se deştepta, a se scula, a se spăla, a se pieptăna, a umbla, a merge, a păşi* (nu a *alerga*), *a fugi, a ajunge* (nu *a sosi*), *a gusta, a mesteca, a mânca, a mistui, a se scărpina, a se culca, a dormi;* apoi: *a aprinde, a aţâţa, a stupi, a vânturа (ventulare)*[8], *a cuteza* (s'a propus *cottizo*[9]), a *înfrunta, a învinge, a bate (a tăia;* la Megleniţi)[10], *a îndupleca*,

[1] După Barić, *Albano-rumänische Studien*, I, p. 11, din * *catteulla* sau *capiteulla*.

[2] La Gali, *bardocucullus* (Marţial, XIV, c. CXX, VIII); v. şi cea liburnică; *ibid.*, CXXXIX.

[3] V. şi *şerpar, mânecar*.

[4] Şi la Greci ἐρέικια; Suidas, *ad v.*

[5] *Orig.*, XIX, XXIV, 15.

[6] V. Şaineanu, *o. c.*, p. 51.

[7] Rösler, în *Zeitschr. f. österr. Gymn.*, 1872, p. 169.

[8] Şaineanu, *o. c.*, p. 51. V. şi *desculţ*.

[9] Graur, în *Romania*, 1928, pp. 508-9.

[10] Capidan, *o. c.*, p. 115.

a dura, a învolba (a înholba, a holba), a muta, a strămuta. In raporturile sociale: *a vinde, a cumpăra* (nu *a întâlni* şi *a găsi*), *a îndemna (indignare), a învăţa, a înşela* (de la caii cărora li se pune şeaua), *a îngâna*[1], *a înveli, a cerceta (circitare)*[2]. Tot aşa pentru acţiuni de violenţă: *a spânzura (expendulare), a strămuta (extramutare)*[3], *a arunca (averuncare), a înspăimânta, a ucide, a neca (înecare)*[4], *a junghia (jungulare), a lua (ieau = levo*[5]*); a despica.*

In ce priveşte viaţa casnică: *ospăţ* (şi *oaspe, oaspete), mâncare, bucătărie* sânt latine (dar *cuhne,* slav, şi *fel* unguresc), cu *pâne, carne* (v. şi *cărnar, cârnaţ);* tot aşa cu *merinde.* Ca operaţii de gătire: *a coace, a frământa* (nu a *dospi), a fierbe, a frige, a încălzi* şi a *usca. Coptura* noastră corespunde unei *cottura* italiene[6]. Apoi: *a bea, băutură*[7]. *Flămând* a fost adus din *flamabundus*[8]. Am păstrat *cuţitul, păharul* şi *cupa, lingura, furcuţa, butea* vinului. *Ciurul* vine din *cibrum.*

La mâncări, *vipt,* se *gustă.* Avem: *aluat (allevatum)*[9], *plăcintă, turtă, muşchiu, bucate, udătură.*

Pentru toaletă, — *a se spăla (experlavare),* cu *leşie (lixivium)*[10], *a se pieptăna* (şi mai sus). *Săpunul* e făcut din *cenuşă* şi *grăsime* (v. şi *untul).* Se poartă *inele* şi *cercei (circelli), brăţare.*

Xenopol[11] observa că am pierdut pe *domus,* dar nici Italienii, cu *casa,* nici Francesii, cu *maison,* de la *mansio,* „locul unde stă cineva", nu-l au. La Traci cuvântul căpătase sensul de oraş, ca în Uscudama. Dar *casa* nu e o locuinţă săracă,

---

[1] Şaineanu, *o. c.,* p. 98 (în legătură cu *ingannare,* it.).

[2] *Rev. Arch.,* XVII (1891), p. 109. Totuşi d. Leo Wiener credea că vine din bizantina numai.

[3] Capidan, *o. c.,* p. 276.

[4] *Ibid.,* p. 260.

[5] *Ibid.,* p. 165.

[6] Edm. et Jules de Goncourt, *L'Italie d'hier,* 1894, p. 8.

[7] Pentru *zemă,* Graur, în *Romania,* 1930, p. 109.

[8] Capidan, *o. c.,* p. 128.

[9] *Ibid.*

[10] Pentru *lişă,* v. G. Meyer, în *Sitzungsberichte,* citate în primul volum, p. 39.

[11] *Teoria lui Rösler,* p. 44, nota 2.

precum s'a crezut; nu lângă astfel de „case“ *(ad casas)* se învoiau de Stat *nundinele*, bâlciurile[1]. Macedonenii au *cămara;* toţi Românii: *uşa, fereastra, coperemântul* (nu *pragul, hornul, soba;* dar *funinginea* e latină). La Macedoneni şi *murul*. Păstrăm *turnul, fântâna, puţul*. Tot aşa: *cămin, vatră, treaptă, scară*, poate, dacă e vechiu, *celar*. In rostul acesta al casei, sânt, afară de locuinţile sărace, şi *încăperi*. Iar, ca mobilă: *masa, scaunul, cheia, scrinul*[2], *patul*, bizantinul πάτος (în legătură cu verbul *patere*, a „se întinde“); *a se aşterne* (v. *aşternut)* e de veche origine latină. Ba *masa* trece de la noi la Bulgari şi chiar la Grecii din Tracia[3].

Alte cuvinte se potrivesc după felul de viaţă al populaţiei de aici: rural, păstoresc, ca *a înşela*[4], *a înţărca* (de la *ţarcul* oilor), *a înfrunta* (a lua în frunte boul), *a încărca*[5], *a smulge* (de la *a mulge)*[6], *a sparge* (de la sămănat)[7]. Apărare, *apparare, arătare (adrectare)* trebuie să fie, ca sens, în legătură tot cu fenomene sufleteşti din vechiu fond dac.

In lucrul de casă al femeii, care *ţese pânză*[8], din cânepă şi in, şi lucrează şi *lâna,* vocabularul strămoşesc s'a păstrat: *torc, urzesc (ordire)*[9], cu *fusul* (şi *fusceii)* şi *furca (furca*

---

[1] *Ephem. epigr.*, II, p. 274 şi urm.

[2] V. şi franc. *escrinet (scrinetum)* şi *écrin*.

[3] Revista Θρακικά, I. — Din *casă* se trece în *curte* sau în *cale*, la *drum*, greco-dacic. Deducţiile d-lui Candrea din cartea citată, p. 14 şi nota 1, despre părăsirea lui *lectus* pentru un simplu aşternut de paie şi despre sensul târziu al lui *pat* ca mobilă sânt mai ingenioase decât verosimile, cum se gândeşte cineva la viaţa clasei ridicate în Dacia. Dormitul pe pământ, care se păstrează şi azi la Bulgari, nu e obişnuit nicăiri la Români. D. Candrea citează, *ibid.*, p. 15, nota 1, şi *cama* iberică, împrumutată de la grecul χαμαί, „pe jos“. E o influenţă a stăpânirii bizantine, necercetată de-ajuns, la Spanioli. V. şi *căpătâiu (pernă* e nou).

[4] V. mai sus, p. 131.

[5] Şi la Sf. Ieronim şi Venantius Fortunatus; Şaineanu, *o. c.*, p. 132.

[6] *Ibid.*, p. 159.

[7] Pentru *a sparge, a răspândi, ibid.*, pp. 162-3. V. şi *spartul târgului*.

[8] *Pandia*, de la *pandere*, a întinde; Capidan, *o. c.*, p. 228.

[9] *A ursi* să nu aibă acelaşi punct de plecare, opera *ursitoarelor urzind* de fapt viaţa?

trece şi la Bulgari), făcând *fuiorul*[1], prin *iţe (litia)* şi *spată*. Urmează *a scărmăna (excarminare)*, *strămătură* (span. *estramadura)*, şi cu lucrul la *piuă (pillula)* al *flocilor*. Avem *deapăn* (s'a propus *depilo)* din *ghem*, şi *stric*, la început pentru pânză, din *extricare*[2]; se face *scamă*. *Fir, aţă* şi *nod* sânt latine, ca şi *frânghia (fimbria)* şi *funia*. Tot aşa în case de dregători din Egipt, femeile lucrau ţesături după vechea datină[3].

Măsurile sânt de aceiaşi origine, afară de *stânjenul* luat, se pare, mai târziu, şi de *pogonul* de origine greacă, poate prin Romani: *cot (cubitus)*, *pas, palmă*, *deget*[4]. Macedonenii au *împărţătul* (v. *parte, a împărţi)*, pe care Cavalioti îl dă ca echivalent cu *orgya*. Am spus că *butea* se păstrează lângă slavul *poloboc*. *Litra* şi *dramul* par să fie de origine greacă mai nouă. S'a găsit o etimologie latină şi *găleţii (galleta;* franc. *galette)*[5]; *cântarul* a trecut şi el prin formele de derivaţie româneşti.

La unelte, *par, vas, roată, ol* şi *oală*, *ţest (testum)*[6], *căldare*, *frigare*, *ac, foarfece*[7], *căldare,* acea *ligula*, despre care Marţial zicea că „gramaticii ignoranţi" o numesc *lingula: lingură*, *cute*, *mătură, umblăciu.*

A se adăugi *sacul, piedeca,* pentru cai (şi a *împiedeca)*, *şeaua* şi *frâul* cailor, *căpăstrul, scara, traista,* care ar fi din *tegestrum, theristrum,* nu şi *dârlogii*. La boi, *jugul, strămurările*. Din *stupa (étoupe)*, a ieşit vastul sens al verbului *a astupa*. La lucrul de câmp, *secerea*[8], *aratrul, voamerul* la Macedoneni. La uneltele de războiu: *armă, fuşt* (şi *fustaşi),*

---

[1] * *Folliolus;* Capidan, *o. c.,* p. 131.

[2] Candrea, *Straturi de cultură şi straturi de limbă,* Bucureşti 1914, p. 21.

[3] Ulrich Wilcken, în *Forschungen und Fortschritte,* 1936, p. 90.

[4] *Cot, pas, picior, palma (palmus), unghiu* şi la „gromaticul" Balbus; ed. Lachmann, *Gromatici veteres,* I, p. 96 şi aiurea. Impărţirea romană cu *palmus* şi *digitus* şi la Mommsen, I, ed. a 2-a, p. 209.

[5] Candrea, *Éléments latins,* p. 73; Capidan, *o. c.,* p. 131.

[6] Caton, LXXIV.

[7] La Caton, X şi XI, *forpices* pentru *forcipes*.

[8] Nu *coasa*.

băţ, scut, arc, săgeată, scară, şea, spată. Măciuca se întâlneşte şi la Bizanţ[1]. Avem şi *pieptar (zea* e târziu, ca şi *platoşă* şi ca şi *sabia* şi tot ce s'a mai luat de la Slavi: *coif, oblânc,* şi de la Turco-Tatari: *tolbă, săhăiduc, ciomag).*

Oaste e *hostis,* ca în francesul *host,* italianul *oste,* care sânt însă în sensul adevărat de „armată", ceia ce înseamnă că numai la noi *n'a existat oastea care ataca (a lupta, a apăra,* se întâlnesc însă din latineşte). *Veghea, veglu*[2] (la Greci, θίγλα) au aceiaşi origine. *Prada* suferită e latină, *pleaşcă, pleavă, jaf* slave, dar dese ori elementele romanice se asociau, ca pe vremea Tatarilor, cu năvălitorii. *Măcel, macello* în italieneşte, e *maisiel* în vechea franceză[3].

A se adăugi *sacul, piedeca* pentru cai (şi a *împiedeca)*[4], *şeaua* şi *frâul*[5] cailor, *căpăstrul*[6], *scara, traista* (din *tegestrum*[7], *theristum*[8], nu şi *dârlogii).*

Vânatul şi tot ce se ţine de vânat — se zicea şi „a vâna peşte", pe lângă „a prinde peşte", „a pescui" — s'au păstrat cu întregul capitol latin: urşii, vulpile erau urmăriţi de societatea romană ca şi de înaintaşii barbari. *Corn* şi *a scorni* vine de la vânătoare, ca în fr. *tromper* (de la *trompă)*[9].

Din alte domenii: *sul (sub ulum), sula*[10], *pila*[11], *amnarul (manuarium)*[12], *mătura, laţul, securea, maiul (malleus).*

Viaţa păstorească — venim la felurile de viaţă, pe care *le avem, pe toate şi în toate nuanţele, romanisate* — va străbate secolele. In Maramureş se mişcă oile în strigătul de *hi pecuă,*

---

[1] Un Matzukatos pe la 1300; Pachymeres, la cap. *Andronic Paleologul,* c. 27.

[2] Capidan, *o. c.,* p. 323.

[3] Monstrelet, *Chroniques,* IV, p. 267.

[4] Capidan, *o. c.,* p. 218.

[5] *Fârnu* la Macedoneni; *ibid.,* p. 128.

[6] *Capistrum* în edictul lui Diocleţian; *C. I. L.,* III, p. 833.

[7] *Rev. Arch.,* II[1], p. 132.

[8] Isidor de Sevilla, *Orig.,* XIX, XXV, 6. V. aici, p. 133.

[9] Şaineanu, *Semasiologia,* p. 90.

[10] Capidan, *o. c.,* p. 280.

[11] *Ibid.,* p. 221.

[12] *Ibid.,* la acest nume. Sculele vin de la greceşte: σκῦλα în sens de obiecte prădate; Teofane, ed. Bonn, p. 425. Şi σκυλεύειν, p. 430.

şi *păcurarul* — şi la Macedoneni, la Megleniţi [1]; a se vedea şi Păcurarii Iaşului, într'un cartier asemenea cu al Vlahernelor, de Vlahi, de la Constantinopol, după „fântâna lui Păcurariu", şi numele de familie Păcurar, — se păstrează alături de *păstor*, care se pare că înseamnă proprietarul de *turme*, *al căror nume arată împrumutat de la vocabulariul militar*. Dacă şi nume turanice, ca acela de *cioban* poate şi *baciu* [2], se întâlnesc în acest domeniu, trebuie să ne gândim la o moştenire scitică, ce se păstrează alături [3]. *Nutreţ* e latin. In ce priveşte tehnica acestui meşteşug, cu *staulul*, *laptele*, *coarsla*, *caşul*, *zerul*, operaţiile de *mulgere*, etc., ea e pur romană, din capitolul roman fiind şi *strecurarea*, iar Dacii lăsând numai *brânza* lor (nu *urda*), căreia toţi romanicii îi spun *formaticul (fromage, formaggio)*, pe când cuvântul trecut la Români se va întinde larg, odată cu păstoritul lor transhumant, în toate regiunile vecine.. *Butyrum* a dispărut, înlocuit cu *unt* [4], care poate fi „de lemn", dar e opus *grăsimii*. S'a păstrat şi *săul*.

In agricultură, ale cării produse le-am presintat mai sus [5], la boi, *jugul*, *strămurările*. Aici însă tradiţia romană se păstrează toată.

Agricultura, pe *câmp*, — *ogor* e slav, dar derivat, probabil, tot din limba latină —, pe *hoară* (χώρα), pe *agru* la Macedoneni, numeşte principala ei unealtă *plug*, cuvânt germano-slav, de şi iliric în origine, venit la noi de sigur prin meşteri *fierari*, *fauri*, din cetăţile slavisate de pe malul drept — plugurile romane de fier fură introduse asemenea cu cele de la Rin [6] —;

---

[1] *A paşte păcatul* ar fi o traducere servilă a Scripturii din evreieşte; Şaineanu, *o. c.*, p. 69.

[2] Capidan, *o. c.*, p. 221.

[3] V. şi *dulău* alături de *câne*. La Lujerdiu (v. Chelcea, *Lujerdiu*, p. 12), cel ce paşte oile e *păcurar*, iar cel ce păzeşte vitele, *cioban*. Acolo şi curioasele nume de *oaie oacără*, *bală*; p. 9.

[4] Pliniu spune de unde-i vine Romei untul; *Hist. Nat.*, XI, 97.

[5] P. 126.

[6] V. Damé, *Vocabulariul*. *Plug* e de altfel retic: „non pridem inventum in Rhaetia Galliae, quod genus vocant plaumo Raeti"; Pliniu, XVIII, 18, 48. V. şi Hruševskij, *o c.*, p. 247, nota 4. Cf. Goos, *Chronik*, p. 110. — Pentru opera de romanisare, *din aceiaşi epocă a lui Traian*, în Belgia v., de altfel, Ceulencer, în *Eph. epigr.*, IV, p. 500.

dar în Balcani se păstrează *aratrul*. Dacă *rariţa, vălătucul,* nu şi *sapa,* şi *grapa,* nu sînt latine, aceasta vine tot din *introducerea unei tehnice nouă, bizantine,* prin aceiaşi Slavi negustori, sau prin aceia întrebuinţată în gospodăria împărătească de la Constantinopol. Se păstrează romane şi operaţiile: *a ara, a sămăna, a săpa, a culege, a secera*[1], *a treiera (tribulare), a măcina (machinare)*[2], nu şi a *plivi*. Dar pretutindeni s'au păstrat morile de mână, de unde şi forma *moară* din *mola,* nu aceia din *molendinum,* ca francesul *moulin* (slavă e *râşniţa* şi deci a *râşni),* unde se face *făină* (dar a *cernc* nu e latin; şi *scocul* e slav, deci, ca totdeauna, slavo-bizantin; tot aşa *tărâţa)* şi *lamura. Gireada* e slavă, dar între felul cum e făcută la noi şi acela din Galia sînt asămănări evidente, care pot fi mai curând romane, de şi *Italia nu le cunoaşte,* decât celtice.

La îngrijirea albinelor, avem: *stup* (de la *stuppo;* v. fr. *étoupe*[3]). *Runcul* se păstrează şi azi în numele de localităţi după *runcare* romanul, întocmai ca în Alpii retici, unde s'au găsit nume ca Rungg, Runggen, Rungebuns *(ruca bona),* Rungeletsch sau Rungelitsch („runculeţ"), descoperite de cercetătorul urmelor romane în aceste regiuni, meritosul Steub[4].

Cum, deci, *runcare* la Ladinii din Alpi pentru crearea pământului arabil are corespondenţa la noi cu substantivul *runc* şi cu verbul *a arunca,* putem spune cu Julius Jung că, şi aici, „când Germanii au venit n'aveau păduri merec de distrus, curţi şi sate de întemeiat, pentru că totul exista. Trebuiau numai să se aşeze în cuiburile romanice[5]". Aceasta cu atât mai mult, cu cât Got agricultor n'a existat până la aşezarea lui Teodoric în Italia, iar o vreme mai nouă în care elementele adăugate ar fi putut face între Carpaţi şi Dunăre runcuri până în munte, ca la Dorna, nu se poate fixa.

---

[1] V. Capidan, *o. c.,* p. 262 *(sicilare).*

[2] *Ibid., ad v.*

[3] Graur, în *Romania,* 1930, p. 226.

[4] *Rhaetische Ethnologie* şi *Herbsttage in Tirol.* După dânsul Jung, *Römer u. Rom.,* p. 167 şi urm.

[5] In *Zeitschrift für österreichische Gymnasien,* 1876, p. 99: „Als die Germanen kamen, brauchten sie keine Urwälder auszurotten, keine Höfe und Dörfer zu gründen. Sie brauchten sich nur in die romanischen Nester hineinzusetzen".

Şi *pescăria*, cu tot ce a împrumutat pe urmă, e de străveche origine. *Unghiţă* (nu *undiţă*), pe lângă *voloc, plasă;* de sigur odinioară şi *reţea (retella*, de la *retis*). Dacă ea s'a îmbogăţit enorm cu o terminologie slavă, e că Slavii, intrând în contact cu Bizanţul, au creat termini noi pentru idei până atunci şi lor necunoscute [1].

La *meserii*, nume nou, *măestru* (şi *măiestrie*) este lângă *meşter* [2], şi din minunile ce pot ieşi din mâna omenească vine apoi sensul zilelor *măiestre (magistrae)* şi al calificativului de *măiestru*, pentru un cântec ca şi pentru o faptă.

La *construcţii, varul* e de import, dar *cărămida*, κεραμὶς („ceramica") e un împrumut făcut de la Greci în epoca romană. Industria ţiglelor a dat un material de construcţie de o soliditate şi de o eleganţă deosebită. *Marmura* (şi *marmor*) se scotea din munţii Banatului; dar se lucra mai ales *în piatră*.

Pentru alte meşteşuguri, avem *tâmplarii (stoler* e din germ. *Stühler; dulgher* e, se pare, slav), *faurii*.

La instrumentele de muzică, pe lângă dacicele *fluier* şi *naiu*, avem *vioara*. *Condeiul*, din κονδύλιον, a venit la noi prin Romani, — pentru *cerneală* se zice şi *negreală* —; poate şi *călimara* (v. *calamaria theca* — din *calamus* — la Suetoniu) [3].

Argintarii arată păstrarea luxului în obiecte de metal [4].

Pentru industriile alimentare, avem, la „pâne" (şi *pită*), pe *pitar (brutar*, de la *Brod*, vine din Ardeal, prin acele femei deprinse la copt, pe care le cerea Alexandru-Vodă Lăpuşneanul) şi pe *cărnar, măcelar (casap* e turcesc, venit prin furniturile de la Constantinopol). Am spus că numai Românii au,

---

[1] D. Candrea, în *Straturi de cultură şi straturi de limbă*, p. 16 şi urm., admite, după diletantul dr. Emil Fischer, că lipsa de nume latine pentru varietăţile de peşte şi pentru uneltele de piscicultură vine din retragerea elementului românesc de la Dunăre şi din ocuparea exclusivă cu creşterea vitelor (ba şi numele Dunării ar fi fost uitat; dar atunci cum s'ar fi reluat?). D. Candrea nu observă că terminii despre peşti trebuie să-i ştie şi *cine-i mănâncă*. Explicaţia e alta: Slavii au adus osebirile dintre peşti şi o tehnică nouă de prins peştele.

[2] Slavici, *Rumänen*, p. 154. V. şi Iorga, *Istoria meseriilor*, cap. I.

[3] *Claudius*, XXXV: *calamaria theca*. Cf. καλαμαρὰς ἀπαιτητὴς la Bizantini, Wassiliewsky şi Jernstädt, *Cecaumeni Strategicon*, Petersburg 1896, p. 19.

[4] *Ferrarius, argentarius* şi în limba latină; *Klio*, XV (1918), p. 293.

pe lângă *uleiu* (în Moldova: *oloiu*), *unt-de-lemnul*, în această formă perifrastică.

Pe *căi* şi *drumuri* (pe *mare* şi *râuri* — dar şi *gârle* — se merge cu *luntrea* şi cu vechea *corabie* greacă), pe *cărări*, drumuri de car, socotite în *leghi* (*leucae*, *călătoresc negustorii*, cu negoţul lor, cu *lucrul* (*câştig*), care a căpătat apoi un aşa de vast sens — şi în lituană, *loba* înseamnă şi „câştig[1]“; e deci acelaşi vechiu element barbar de basă —, pe când Romanii din Apus au în loc: *cosa*, *chose*, din *causa*. Ei *vând* şi *cumpără*, *schimbă*, *numără* (*a socoti*, e mai târziu ca şi *plata*), *împrumută* capitalul: *capetele*. *Dobânda* poate să fi trecut Dunărea pentru a ni reveni într'o formă slavă. *Dator*, *datorie* aparţin vechiului capitol, care e în legătură cu o puternică activitate de negoţ. Cum s'ar putea crede că nu s'a dat nimic gratis până la adoptarea cuvântului turcesc „*degeaba*“? Sânt *avuţi*, cu *avere*, dar şi *mişei* şi *measeri*.

Suta înlocuieşte derivaţia, imposibilă ca sunet, din *centum* (de altfel poate fi şi o influenţă venită de la negustorii slavo-bizantini). *Numeralele* romane s'au conservat, însă, cu toatele, de la *unul* până la *zece*, iar de acolo cu forma particulară care raportă a doua zece la cea d'întâiu, cu *spre* (*patruspre-zece*; cf. celticul *petrudecaneto*[2]); nu, precum a rămas pe urmă, o direcţie, ci o „întrecere“, pe când la Romani era substragerea faţă de *douăzeci* pentru *optsprezece* şi *nouăspre-zece*; *duo deviginti*, *undeviginti*. Am pierdut pe *viginti*, dar Macedonenii îl au încă, în *giginţi*. Bulgarii numără „tracic“, ca noi. Păstrăm calcularea pe zeci (*douăzeci*; cf. franc., *soi-xante-dix*, *quatre-vingt* şi *quatre-vingt-dix*, sau *quinze-vingt*, care se păstrează pe lângă *octante*, *nonante*, din *octaginta*, *no-naginta* la Picarzi), până la acea *sută* slavă, peste care se trece la *mia* latină. A nu se uita terminul militar de *întâiu* (de la *antaneus*, ostaşul care merge înainte).

Anul, *luna* (în acest sens[3] şi într'o inscripţie de la 205[4];

---

[1] Şaineanu, *o. c.*, p. 132.

[2] Jullian, *o. c.*, VI, p. 109, nota 6.

[3] Şi în sanscrita şi la Greci (μήν); Şaineanu, *o. c.*, p. 132.

[4] *C. I. L.*, III, 1051. Cf. Pârvan, *Contribuţii*, p. 130; Şiadbei, *Problemele*, p. 12.

la Macedoneni şi Megleniţi, *mes;* la Daco-Romani e influenţa germanului *Mond-Monat), săptămâna* cu zilele ei vin din latină [1].

S'a observat că în „săptămână“ [2] nu se întâlneşte prefacerea lui *s* în *ş,* şi s'a crezut că ar fi o dovadă că vorba a venit din „latinitatea eclesiastică“, ceia ce nu e acceptabil, căci prefacerea e mărgenită la casurile când *s* iniţial se află în prima silabă accentuată. La Duminică, de care se ocupă acelaşi Şaineanu [3], e de observat că forma adevărată e Duminecă, şi aceasta poate veni din *Dominica* [4]. *Oara* s'a păstrat în „a doua, a treia oară“, alături de *dată.*

Dimineaţa şi *seara* (adecă „târzia“, *sera), noaptea, zorile, răsăritul* şi *apusul* (ca la Italieni: *ponente), amiaza* (cf. *miez, amiezi)* şi *miazănoapte* merg alături cu *amurgul,* termin trac, care e în legătură (ca la calul murg), cu coloarea roşie a cerului (se mai zice şi *asfinţit,* şi la Greci, *împărăţeşte* soarele, βασιλεύει). *Alba,* în sensul francesului *aube,* se întâlneşte şi în *alba 'n căpistere* (cf. *albul zilei* şi *alba 'n sat)* [5].

Ca nume ale deosebitelor *luni,* de multă vreme însă ieşite din us, Ianuar e şi Cărindar, nu numai Gerar. Februar apare la Macedoneni ca şi la Albanesi ca „Scurtul“. Mărţişorul nostru a putut da pentru şnurul roşu de la 1-iu Mart grecul μαρτίτζα. Lângă Prier este şi la Macedoneni Prir. Florarul lui Maiu n'a putut fi numit decât în neo-româna latinisată a Dicţionariului de Buda şi „Prătar“. Cireşar precede pe Cuptor, pe Gustar, care e şi „Măsălar“, al secerişului (de la *messis).* S'a găsit de mult această etimologie, ca şi Răpciune de la *raptio* pentru Septembre. Vinar la Aromâni, Brumărel, la noi, e numele lui Octombre. Ca şi la Croaţi, cu nume de sfânt,

---

[1] V. Iorga, *Câteva observaţii asupra celui mai vechiu tesaur cultural românesc,* în *Mem. Ac. Rom.,* XIII (1932).

[2] Pentru σάμβατον grec, *Byz. Zeitschr.,* IV, p. 187.

[3] Şaineanu, *Semasiologia,* p. 41.

[4] *Ibid.,* p. 42. Pentru *dies solis, Cod. Theod.,* VIII, 1. La Valentinian şi această zi şi Paştile; *ibid.,* II. V. şi „solis dies quem dominicum rite dixere maiores“; VIII, VIII, II. V. şi *ibid.,* XI, VII, XII. — Cf. şi Domnica soţia lui Valens.

[5] Ţicăloiu, în *Zeitschr. f. rom. Phil.,* XLI (1921-2), pp. 588-9. V. şi aici, mai sus.

Undrea înseamnă Decembre[1]. Alături, analogic cu aceste nume ale lunilor româneşti după caracterul lor, ar fi acela de *Suhi*, „Uscatul", pentru Mart într'o însemnare rusească de la 1141, în Caramzin[2].

In domeniul activităţii sufleteşti şi al culturii pe care o produce, *a cugeta* se înfrăţeşte cu *a mintui* la Macedoneni, *gândul*, slav, adăugindu-li-se; *jocul, giocul,* cu alt sens, al Macedonenilor, stă lângă *cânt* şi acel *cântec,* care, de sigur e, prin influenţe bisericeşti foarte vechi, *canticul* Bisericii latine. Singuri Românii au păstrat, apoi, *minte*, şi au numit pe acela care e pentru alţi Romanici *savius: cuminte* şi *înţelept*, alt cuvânt pe care-l au numai ei. Ar ajunge pentru a se vedea nivelul la care se afla populaţia care a format naţiunea[3]. A pricepe (din *pricepere)* se aşează, de altfel, alături de *a cugeta* şi de *a înţelege. Compătul* trece din domeniul material al negoţului, care a dat francesul *compte* şi italianul *conto,* pentru a fi *cumpăt.*

Am putea spune că şi numele româneşti sânt, pe lângă evidente împrumuturi, cea mai bună dovadă, pe de o parte, a unei moşteniri vechi romane, pe de alta a puterii de creaţiune a neamului nostru[4].

A scrie s'a păstrat, cu *scriitor* şi *scriptură,* cu „ouă scrise". *Carte* vine numai în româneşte de la *charta,* materialul scrisului, care a devenit şi *hârtia* (din *chartia* greacă), iar, dacă a dispărut *legere* (de unde *legere* it., *lire* franc.), e pentru a evita

---

[1] Şaineanu, care dă *(Semasiologia,* pp. 41-2) mai pe larg aceste nume populare, vorbeşte şi de un Ningău-Decembre. El observă aceste nume şi în Cazania din 1580 a lui Coresi (cap. XIV). Tot caracter popular au lunile şi în tsakonă: Iunie, Σερικὴ, Iulie, Ἀωνάρι, Septembre, Τρυγικό; Hubert Pernot, *Introd. à l'ét. du dial. tsakonien,* p. 361.

[2] Traducerea germană din 1820, I, p. 58. Cf. şi W. Schmidt, *Das Jahr und seine Tage bei den Romänen.* V. Candrea, în *Rev. p. ist., arch. şi filol.,* VII, p. 82; *Éléments latins,* pp. 35, 41 şi *ibid.,* p. 34. — Şi la Slavii de Sud se întâlnesc asemenea creaţiuni, ca „luna căderii frunzelor" *(listopad)* pentru Octombre. Sau, la Bulgari, pentru Februar, ca şi la Ruşi pentru Mart, *Secico, Secula;* Tzenoff, *Ursprung der Bulgaren,* p. 317. V. şi studiul mieu citat în *Mem. Ac. Rom.,* 1932.

[3] V. şi Puşcariu, în *An. Ac. Rom.* pe 1936.

[4] V. studiul nostru despre *Numele la Români;* extras din revista *Cuget clar.*

omonimia, de unde introducerea slavonului *a ceti*. Insemnări se fac însă şi pe *răboj* (slav). *Condeiul (kondylus)* a trecut prin schimbările fonetice româneşti, dar odată se scria cu *pana*, care a avut şi acest sens. Şi *călimările* au trecut prin fonetica noastră[1]. *Şcolii* au voit să i se găsească o origine străină[2], dar Macedonenii au *scolia*, şi de mult *invitiare* a devenit *a învăţa* şi *a şti* a găsit un alt sens, poate şi *a afla* (de la *adflare*). Socotelile s'au făcut pe *numere* şi *a aduna*, *a scădea*, *a înmulţi* şi *a împărţi* nu sânt, cred, neologisme.

Rolul *judecăţii* în latineşte a fost cu dreptate notat şi aiurea[3]. De acolo vine *dreptul*, *dreptatea*, *îndreptăţirea*, *judele*, *scaunul de judeţ*, de *judecată*, *judecătorul* sau *judele*, *părţile*, *legea*, *legea peste lege* (apelul), *pedeapsa* (greco-latin), *a rămânea de judecată*, *jurătorii*, *răul* (*reus*, vinovat), *păcat*. In administraţie *diregătorii* şi *diresele*. Mai târziu *vinovat* (termin slav) a ajuns să însemne *rău* şi s'a relevat[4] că aceiaşi prefacere e şi la Petrarca, *rei* fiind opus lui *migliori*. Dar *pâră* e slavon şi *hotărârea* e în legătură cu *hotarul* maghiar.

Toate nuanţele legăturilor de familie sânt latine. Macedonenii au *ghinta* lângă *fara* ilirică. Cu toţii: *femeia*[5], *bărbatul*[6], *bunicul*, *auşul* şi *auşatec* (mac.), *părintele*, *tata* (şi în Romagna italiană şi în limba ragusană, dalmată), *mama*, *muma*, *vitregul (vitricus)*, *pruncul* (după d Sextil Puşcariu din *puerunculus* latin, acceptat şi de d. Capidan), *fătul*, *fata*, *fratele*, *fârtatul*, *căsătoria* (şi *căsători*)[7], *văduv*, *socrul*, *soacra*, *unchiul cumnatul*, *cumătrul*, *feciorul*, *ginerele*, *nepotul*; la Macedoneni apoi: *virghir* şi *gione*, *oarfan*. *June*, la Ardeleni, *bătrân*, *senec*[8] sânt cuvinte latine. De *mama* şi *tata* îşi râde trivial epigra-

---

1 V. mai sus, p. 137.

2 V. Iorga, *Istoria învăţământului*, cap. I.
Jullian, *o. c.*, VI, p. 106.

4 Şaineanu, *o. c.*, p. 183.

5 *Familie-femeie* nu poate veni de la poligamia turcească la Români şi Greci (!); M. L. Wagner, în *Zeitschr. f. rum. Phil.*, XLI (1921-2), p. 586 şi urm.

6 In acest sens, *barbatus*, la *Arch.-epigr. Mitt.*, VI, p. 124, no. 77.

7 Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. 5, la Şaineanu, *o. c.*, p. 51.

8 Notă a lui Bogrea, în a mea *Ist. a poporului românesc şi a civilisaţiei lui* (diferite ediţii).

mistul Marţial, puindu-le în gura unei Africane. *Maşteha, maştiha* au venit mai mult prin noţiunile de drept îmbrăcate în limbagiul slavon. In faţă stă *străinul, extraneus.*

Insurarea e în legătură cu *uxor. Credinţă* şi a *încredinţa* stau în faţa cuvintelor slavone *logodnă* şi a *logodi.* Şi prima întâlnire între viitorii soţi, *la vedere,* se numeşte latin. Apoi vine *nunta, cununia, mirele* şi *mireasa* având nume vechi trace; *nunul* însuşi pare a fi latin[1]. In loc de slavul *iubire,* Macedonenii au *vreare,* şi Ardelenii *a plăcea* pe cineva.

Peţitorul e latin. Găsim, în adevăr, *petitor,* în sens de candidat, la Macrobiu[2]. *Zestrea* a fost pusă în legătură cu sensul de „dar" al latinului *dextra*[3]. S'a dat lui *fin* o etimologie *filianus*[4].

Lumea se adună pentru *mâncare* la *cină* şi *prânz* în amiază. Se primeşte bucuros *oaspetele,* care se *ospătează.*

Castellum a dispărut (ca şi *castra,* care în Britania a dat *cester, chester, xeter,* ca Viraconium, Wraxeter)[5], dar, dacă din maghiarul *kostély* a venit *coşteiul* nostru, e întrebarea dacă nu e reluarea cuvântului vechiu românesc. Numele Costolaţului arată păstrarea pe Dunăre şi la Slavi a terminului roman.

Viaţa politică păstrează *cetatea* şi ea avea odată *cuvântul-adunare,* pe care Albanesii l-au păstrat în *kovent*[6].

O extraordinară putinţă de a îmbogăţi limba prin metafore a îmbogăţit apoi necontenit acest fond[7], care *nu e numai o basă, ci un tesaur complect.*

Şaineanu releva cu dreptate „sonoritatea am putea zice solemnitatea cu care poporul trata cuvintele de origine latină"[8]. Elementul vechiu barbar a contribuit însă adesea a face

---

[1] *Nonnus,* la Philippide, *Or. Rom.,* II, p. 649.
[2] *Saturnale,* III, 14, 7 şi urm.
[3] Şaineanu, *o. c.,* p. 103.
[4] *Ibid.,* p. 48.
[5] Inscripţii latine şi în Irlanda.
[6] Pentru *conventus,* Coroiu, *Actele congresului de studii bizantine* din Sofia, p. 363 şi urm.
[7] Şaineanu, *o. c.,* p. 135.
[8] *Ibid.,* p. 247.

ca înţelesul să fie altul sau măcar şi altul. Şaineanu a relevat o sumă de cuvinte care şi-au schimbat sensul latin într'unul corespunzător cu cel albanes. Astfel pentru *falce*, *grâu*, *măiestru*, *muşchiu*, *a ura* (din *orare*, a ruga), *soţ* (în sens de *coniux*), *a astupa*, *vară* (în loc de *primăvară*), *vârtute* (ca putere fisică) [1]. Şi cu limba lituană s'au relevat asămănări, ca pentru *cerul gurii* [2], care nu pot veni, — ca şi în casul *doinei*, — decât din asămănarea supt multe raporturi a Lituanilor şi Leţilor cu Dacii. Tot prin vechiul temeiu barbar se explică *ficatul*, „îngrăşat cu smochine", corespunzător cuvântului grec [3].

Insă şi unele limbi romanice au, ascunse, forme, ca ale noastre. Cetesc astfel în *A travers les Espagnes* de „l'auteur des Horizons Prochains" [4]: „Des cavaliers... vont l'amble sur le chemin" [5]. De mult, enciclopedistul diletant Marco Antonio Canini pomenia, din italieneşte: *fa-ti in quà* („fă-te încoà"), *fa luogo* („fă loc") [6].

Intrebuinţarea de Români, a acestei comori e la înălţimea valorii pe care o are ea însăşi.

Se poate ca pretutindeni, afară de cântecul păstorului pentru a ritma mersul oilor, să se fi plecat de la cântecul religios. Oricum, ritmul precedă cuvintele. O literatură populară e de sigur străveche [7]. Căci ritmul, odată deprins, a creat, necontenit, bucăţi lirice, pentru anume momente ale vieţii, ori pentru anume sentimente. Păstorul nu e, cum s'a crezut, principalul creator; el are numai *anume* cântece, pe care le răspândeşte în rătăcirile lui. Altele au trebuit să vie de la *datina* cântecelor de serbătoare şi de la morţi (*naeniile* romane, *voceros* în Corsica).

In ce priveşte cântecul eroic, Apusul e acela care îl va trimete: din Franţa, la Neapole, din Neapole în Albania, din Albania la Sârbi, cari nu cântă nimic anterior veacului al XIV-lea, al gloriei şi suferinţilor. Numai din secolul al XVI-lea

---

[1] *Ibid.*, pp. 86-7.
[2] *Ibid.*, p. 102.
[3] *Ibid.*, p. 103.
[4] Ed. a 4-a, p. 81.
[5] De acelaşi şi „les figuiers déploient leurs *frondes*".
[6] *O. c.*, p. 68.
[7] V. Iorga, *Ist. literaturii româneşti*, I, cap. I.

la ei epopeia se sparge în bucăţi[1], ca „romanţele“ *romancierului* spaniol.

Se ştie că astfel de cântece se aud şi la Greci până la începutul veacului al XVII-lea[2].

O străveche boierie ceremonioasă a dat de sigur şi frumoasele „oraţii“ — dovadă şi cuvântul — de la nunţi. E curios ce bine samănă cu unele francese. Astfel, în Franţa:

Honneur à la compagnie
De cette maison,
A l'entour de la table,
Nous vous saluons:
Nous sommes venus de pays étrange
Dedans ces lieux.
C'est pour vous faire la demande
De la part à Dieu.

Sau:

Mame de céans,
Vous qui avez des filles,
Faites-les se lever,
Promptement qu'elles s'habillent.

— ca în „Sculaţi, sculaţi, boieri mari“ —,

Nous leurs passerons un anneau d'or au doigt
A l'arrivée du mez de Mai
Nous leur donnerons des bagues et des diamants
A l'arrivée du doux printemps[3].

---

[1] V. Jireček, în *Sitzungsberichte* din Viena, II, p. 60, nota 9. Şi despre Duşan şi Uroş *(ibid.)*. Se merge până la Ştefan de Herţegovina. La Spalato în 1547, găsim: „cantando in schiavone del re Marco“; p. 61, nota 2.

[2] Se consolent en chantant communément une longue et lamentable complaincte qui fut faicte sur la mort de Scanderberg, Milo Comnene et autres princes grecs, contenant leurs beaux faits d'armes contre le Grand Seigneur, car ils luy firent longtemps la guerre et ne se peut jamais le Turc emparer de la Grece que après leur mort; *Peregrinations du S. Jean Palerne, Coresien*, 1606, pp. 497-8. La p. 506, prinderea cu vrajă a lui „Milo Comnene“. La p. 507: „Le chasteau du dict Comnene appellé Zechau“. Cf. şi Julius Sahr, *Das deutsche Volkslied*, Lipsca 1905 (şi pentru bătălia de la Mohács).

[3] Ampère, *Poésies populaires de France*, p. 388.

In genere, e o poesie care nu se transmite, ci se improvisează necontenit[1], — ca şi viaţa politică, une ori, în această lume populară care a păstrat numai, ca în *lege* pentru religie, în preceptul moral al lui *se şade, se cade, se cuvine,* cu tot ce vine din această rădăcină *(cuviinţă, cuviincios),* disciplina strictă a Romei.

Musica urmează fără niciun amestec roman[2] vechile linii ale melodiilor preistorice, cărora li datoresc aşa de mult şi actualii Sud-Slavi, ieşiţi în mare parte din aceiaşi tulpină[3]. Şi în ce privevte arta, ea continuă tradiţiile preistorice[4]. Deci arta populară în tot acest Sud-Est european păstrează une ori cu o credinţă uimitoare vechile forme de vase. Cele ce se fac astăzi la Silistra au o perfectă formă antică şi în unele ornamente în relief din părţile Argeşului, dar şi în Balcani,

---

[1] In Bosnia orice bucată se spune numai odată; Jireček, *Mem.* citat, p. 62. V. şi Dragotin Subotič, *Yugoslav popular ballads;* Gesemann, *Studien zur süd-slavischen Volksepik,* Reichenberg 1926.

[2] Melodiile pentatonice „maghiaro-secuieşti cu versuri octosilabice" ale d-lui Bela Bartok (v. *Musică şi poesie,* I, 9-10, p. 22) sânt o închipuire ca şi raportul cu Ceremişii de lângă Volga, deci „o comoară culturală a Maghiarilor, adusă de la hotarele Asiei" *(ibid.),* sau cu cele heptasilabice (p. 23). Cf.: „Şi formele româneşti de obârşie maghiară sânt din nou preluate de Maghiari" p. 23. Cf. de acelaşi, *Volksmusik der Rumänen von Maramureş,* München 1923. V., de acelaşi, *Chansons populaires roumaines du département Bihor,* Bucureşti 1913. Acelaşi Bartok face parte şi Ţiganilor din ce a rămas; *ibid.,* p. 24. Doar am avea ceva prin Bihor şi Huniedoara, p. 23. Cât despre Românii din Ţară, ei au luat ce au şi ce ar mai fi ca în Maramureş şi Ugocea) din Irac şi Persia, p. 25. V. şi *Die Volksmusik der Magyaren und der benachbarten Völker* (din *Ungarische Jahrbücher,* XII).

[3] Pentru *bugarşţa,* μέλος βουλγαρικόν, Jireček, *Mem.,* II, p. 61, nota 2. Pentru ce e comun în literatura populară balcanică, Dieterich, în *Zeitschr. des Vereins für Volkskunde,* Berlin 1902, pp. 145-55. Cf. Reinhold Trautmann, *Das russische Heldenlied,* în *Euphorion,* XXVII[3], Stuttgart 1926. Povestea lui „meşterul Manole" şi la Ţenoff, *Abstammung,* pp. 299-301.

[4] Ornamentele de la Chalkopratela sânt ca acelea de pe covoare; Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance,* p. 81.

sânt figurile şi procedeele tehnice ale „bolurilor megariene“ aflate la Olbia[1].

Această comunitate se întâlneşte şi în proverbele româno-albanese, româno-sud-slave şi greco-slave.

In vechi vremuri a trebuit să pătrundă, prin Bizanţ[2] — dar nu e sigur dacă şi prin Slavii-de-Sud — povestea venită din India: oriental poate fi rolul tuturor dobitoacelor. Prelucrarea ei cu figuri cavalereşti, — şi cultul calului, al armăsarului minunat până la bătrâneţă —, ca a lui Făt-Frumos, corespunzător lui Digenis Akritas, arată vremea cruciatelor, iar amestecul cu Impăraţii „verzi“ şi „roşii“ dovedeşte un contact cu Turanicii cari înseamnă astfel punctele orizontului. Numele *zmeului* e balcanic, dar ideia lui poate fi pusă în legătură cu „draconismul“ traco-dac şi cu acel cult al *şarpelui* care a stârnit şi bizare teorii moderne. Mediul imperial, şi cu cultul fetei de Impărat, e însă bizantin. E curios că unele teme, ca aceia a părechii de iubiţi pe cari-i urmăreşte cu dogoarea lor Impăratul jignit, se află în literatura portugheză, altele le-am întâlnit în Limousin, drumul fiind direct prin Bizanţ sau Arabi, cari nici aici n'au putut crea nimic. De acolo iese că avem a face cu o împletitură sintesă, în care am introdus doar vioiciune şi duioşie, iar în poveştile caricaturale, ca *Neghiniţă din urechea boului*, hazul specific al naţiei. In poveştile albanese apare şi dracul, *dreki*[3].

Aceleaşi sânt, de altfel, şi spectacolele populare comune la serbători: aceiaşi „urşi“, aceleaşi „capre“, aceiaşi falsi „moşnegi“[4].

---

[1] Minns, *o. c.*, p. 352.

[2] V. *Byz. Zeitschr.*, XVIII, pp. 247-8.

[3] Pentru originea indiană a poveştilor, v. Şaineanu, *Basmele române*, şi Kretschmer, în *Festschrift gewidmet den Teilnehmern am Deutschen Orientalistentag*, Viena 1930. Cf. Leskien, *Balkanmärchen*, Iena 1915; şi Maximilian Lambertz, *Albanesische Märchen* (în *Schriften der Balkankommission*). Viena 1922; acelaşi, *Vom Goldenen Horn, Griechische Märchen aus dem Mittelalter, nach dem Urtexte verdeutscht*, Viena 1922. Cf. şi *Die Volkspoesie der Albanesen*, Seraievo 1917, şi Hans Lietzmann, *Byzantinische Legenden*, Iena 1911.

[4] V. Wace, *Mumming plays in the Southern Balkans*, în *Annuals of the British School of Athens*, XIX (1912-3), pp. 248-65.

In sfârşit, superstiţii comune se întâlnesc, pe un vechiu fond preistoric, de la un capăt al acestei lumi sud-est europene la altul. Astfel şi „zilele babei“ au şi ele un corespondent, măcar la Greci: τῆς γριᾶς οἱ μέρες[1].

---

[1] Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1922.

CAPITOLUL V.

Grupările politice fundamentale

Cel mai mare neajuns în judecarea lucrurilor de trecut românesc e în totala ignorare din partea străinilor a condițiilor în care și astăzi trăiește acest popor și mai ales în structura grupărilor populare organice aproape de două ori milenare.

Locuințile singuratece ale poporului românesc[1] *reprezintă cea mai modestă formă de viață a lui.*

O atenție deosebită o merită cărbunarii (în Bihor) și blidarii, reprezintând *viața în poieni.*

De altă parte e *popasul* păstoresc, care înseamnă mănunchiul de pomi, fântâna, malul apei, adăpostul. Astfel de nume sânt și în Italia, ca *ad duas, tres tabernae*[2].

Urmează, în al treilea rând, ca forma cea mai modestă a așezărilor agricole, *colibașii*[3] *din colibe,* păstrați azi doar lângă cetatea Branului[4], cu „casele-cetăți" la 1300 de metri altitudine; ei sânt crescători de vite cu adausuri agricole,

---

[1] *Plebe* și *pupul,* în Zagor, sânt însă de origine târzie venețiană, Hâciu, *Aromânii,* 1936, p. 62 și nota 2. Cf., în genere, Henry Maine, *Village communities in The East and West,* Londra 1907, Slater, *The english peasantry;* Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven,* 1895.

[2] Jung, *Geographie,* pp. 37, 39.

[3] *Kalibia; Rev. Arch.,* VI[2] (1849), p. 142. Kabile și la Amian Marcellin, XXXI, 11, 2-5. Viața în colibe a Albanesilor din Musakia, Ἐπετηρὶς βυζαντινῶν σπουδῶν, I, p. 254.

[4] V. și I. Simionescu, în *Universul,* 1936, no. 180. Ca sate: Moeciu (vechiu slav), Cheia, Fundata, Sohodol.

de fapt vechi păstori transhumanți, închiși în popasul lor vremelnic. Despărțirea e prin „haturi cu huceaguri".

Ceva mai sus e *cătunul*, al cărui nume avea la Bizantinii secolului al XII-lea o semnificare militară, trupele oprite într'un loc trebuind întâiu a „se cătuni".

Intr'o regiune de atâția *vici*, numele de *vicus* [1] a dispărut și el, ca și acela de *colonia*, care numai la Rin a dat, alături de Coblenz-Confluentia, de Mainz-Moguntiacum: Köln. In loc e, ca în Albania și în Egipt, unde Cairul se chema odată El Fostat, *fossatum* [2], de unde, prin *fsat*, păstrat de Albanesi, *satul*. Dar aceasta nu e decât „locul încunjurat cu șanț"; el nu vine din desvoltarea *cannabei*, ci din acele *fossae limitales*, care se prevăd în statutele coloniilor [3]. De altfel *vicus* nu s'a păstrat nicăiri, la urmașii Romanilor. Statul oficial, militar, a înlocuit pe cel barbar sau de creațiune spontană.

Această derivație nu se întâlnește însă în nicio altă regiune romanică. La Francesi *ay* la numele satelor vine de la *-acum*, ceia ce înseamnă moșia, *fundus* al colonului, de unde a plecat așezarea. Acest sufix lipsește complect și de-a dreapta și de-a stânga Dunării.

Curtea se formează însă, cu toate rosturile ei seniorale, cum vom vedea-o în secolul al V-lea pe latifundiile dunărene ale marelui general Aețiu, și numele de *chorta*, din *cohors*, apare și în inscripții [4]. *Se lucra* (de la *lucrum*, câștig) „în parte" încă de atuncea. Se știa ce e *loc* și ce e *margene*.

In desvoltarea lor, tinzând spre crearea unor unități mai vaste, care vor căpăta apoi și alte nume, satele se întind pe o linie de colonisare care se poate urmări pe hartă. Un tânăr cercetător, d. H. H. Stahl, a urmărit-o petru Vrancea [5]. Une ori satul nou e lângă cel vechiu, și avem atunci satul „de sus" și satul „de jos", cu locuitorii „Suseni" și „Joseni" sau, după caracterul locuitorilor, „Pământeni" și d. ex. „Ungureni".

---

[1] La Germani un Bardonwic: Jung, *Geographie*, p. 115. Și la Sârbi *vâs, vas;* v. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 147, nota 3.

[2] „Phossaton" și în legislația bizantină zisă *Prôcheiron*. Citat de Jireček, *Arch. f. slav. Philolog.*, XXII (1900), p. 213.

[3] V. al coloniei Iulia Genetiva (supt Cesar), în *Ephem. epigr.*, II, p. 112.

[4] Dessau, *o. c.*, I, p. 512, no. 2568.

[5] In *Arhiva socială* a d-lui Gusti, 1932.

Derivaţia e arătată de obiceiu prin sufix: astfel Scăienii vin din Scăioşi sau Clejanii din Cleaja, prin emigrare. In Prahova este chiar un sat Bătrâni, opus celui creat de tineri, care şi-a luat alt nume.

Se face osebirea, în Ardeal, între *sat adunat* şi *răsfirat*[1]. Astfel, întinderea locuinţilor rămase romanice, are un liniştit caracter sedimentar, pe când dincolo de Dunăre e un teren frământat de explosiile cuceririlor şi colonisărilor. Aceasta resultă în chip firesc din acţiunea *numai acolo* a unui Imperiu care s'a menţinut prin astfel de transplantări pe un teren atât de adese ori ruinat şi pustiit de necontenitele lupte *care n'au avut loc pe malul stâng, de simplă trecere.* Şi anume de trecere *numai pe la cele două mari vaduri, cum se învederează prin urmele, slave sau turanice, în aceste singure două puncte: Isaccea şi Porţile-de-fier.*

Incă de foarte de vreme noile sate, de o fundaţie populară, ca a vechilor *vici*, apar. Ele poartă numele strămoşului, cu finala *-eşti*. Iar în alte părţi cei din nou aşezaţi se leagă prin finala *-eni* cu satul de origine sau cu aspectul locului. Se întâmplă ca ambele sufixe să se încalece. Astfel, pe lângă Popişteni, acei cari vin de la Popeşti, Văleneşti, acei cari-şi trag originea de la Văleni, de la „oamenii văii", râului.

Mai ales în Moldova înaintează şi la satele de coborîre genealogică acest sufix *-eni*, de origine geografică, de unde Liteni, Folticeni, Focşani (din Litu, Folticiu, Focşa), sau Răducăneni, din Răducanu. In Nord e şi finala slavă genealogică *-ăuţi*, cu o rădăcină tot slavă sau un nume comun: Rădăuţi, ba chiar unul hotărît românesc: Frătăuţi. Une ori, când e vorba de o „strămoaşă", se dă simplu numele ei, fără sufix: Fărcaşa, Ţibana, Comana, Vidra. Dar găsim şi nume bărbăteşti singuratece ca Panciu, Buftea, Chitila (din Chitilă, „satul Chitilei").

Aşezarea locală se întâlneşte în Gârleni, Râureni şi Văleni, cari au acelaşi sens: de „lângă apă", în Pădureni, Bălteni, Rogojeni, Singureni (din singurătate). Ba chiar de la cărare şi lumină: Cărăreni, Lumineni[2]. Urlaţii ar putea fi în le-

[1] Chelcea, *Schiţă monografică asupra Lugerdului-Someş*, p. 8.

[2] Damian P. Bogdan, în *Raze de lumină*, VI (1934), p. 341. Origini naţionale sau aparent naţionale se întâlnesc în Ungureni, Tătărani, etc. Jideşti vine de la vechiul Jid = uriaş. Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 119.

Fig. 19. — Ostaş roman de pe vremea Impăratului Valens.
Sculpturile de la Tropaeum.

gătură cu o cascadă. Urzicenii sânt după șesul cu urzici. Merei înseamnă pădurea meree. Humor și Homoriciu vin de la *holm*, deal. Izvoarele-și spun originea. Pădurenii și Poienarii întră în aceiași categorie. Se presintă localitatea și cu sufixul *-iș* sau *-et.* (Periș și Peret), Gornet (din Gorun), Cornet din Corn, etc. Pe alocuri e forma de nominativ plural a semnului osebitor: Peri, Meri, Soci[1]. Sufixul *-iște* înseamnă o stare anterioară, desființată: Silișteunde a fost un sat (slav *selo*), Cărpinișteunde s'au tăiat carpenii.

Producția e arătată în Ocne, în Doftana (de la *dohot*), în Pucioasa. Anume creațiuni sociale pot da numele localității: Moreni, de la mori.

Corbii-de-piatră pomenesc o stemă sculptată a țerii, cum, probabil și Lăunii, Leii.

In numele satelor, mai ales dat fiind antagonismul firesc dintre cei vechi și cei veniți peste dânșii, e dese ori porecla: Pârliții, Afumații sânt cei veniți după un foc sau la cari a fost focul. Din causa desprețului cu care Cojanii, probabil „coșanii", cei rătăcitori în căruțe acoperite cu „coșuri", răspund desprețului Mocanilor, de origine ciobănească, intercăsătoriile fiind rare, cutare sat ciobănesc e numit de vecini: Râncezi, din causa cămășii scăldate în zăr a păstorilor.

Drumurile ciobanilor se pot de altfel foarte bine reconstitui. Astfel în Ialomița prin localități cum sânt Cireșul, Cioara, Stanca, Malul; Făurii cuprindeau probabil pe Țiganii cari îndepliniau anume rosturi față de turme.

Animale se pomenesc une ori, ca în Corbu, dacă nu în Vidra. In Boureni se văd cei ce vin de la pădurea cu bouri.

Unele nume din Moldova sânt militărești: Dărăbani, Sulița —, ceia ce pare să însemne același lucru ca în Apus o lance, cu unitățile omenești ce cuprinde. Vechi întărituri dau numele *Cetății*.

Altele din sate sânt în legătură cu ocupații de negoț, ca Bivolarii, Podul Iloaii, cu târgurile, ca Târgul Frumos. Astfel de ocupații dau numele Podarilor de la Olt, Vădenilor, de la *vad*.

Satul, închinat odată orașului, ajunge acum de sine stătă-

[1] M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci*, p. 79.

gătură cu o cascadă. Urzicenii sânt după șesul cu urzici. Merei înseamnă pădurea meree. Humor și Homoriciu vin de la *holm*, deal. Izvoarele-și spun originea. Pădurenii și Poienarii întră în aceiași categorie. Se presintă localitatea și cu sufixul *-iș* sau *-et.* (Periș și Peret), Gornet (din Gorun), Cornet din Corn, etc. Pe alocuri e forma de nominativ plural a semnului osebitor: Peri, Meri, Soci[1]. Sufixul *-iște* înseamnă o stare anterioară, desființată: Silișle, unde a fost un sat (slav *selo*), Cărpinișle, unde s'au tăiat carpenii.

Producția e arătată în Ocne, în Doftana (de la *dohot*), în Pucioasa. Anume creațiuni sociale pot da numele localității: Moreni, de la mori.

Corbii-de-piatră pomenesc o stemă sculptată a țerii, cum, probabil și Lăunii, Leii.

In numele satelor, mai ales dat fiind antagonismul firesc dintre cei vechi și cei veniți peste dânșii, e dese ori porecla: Pârliții, Afumații sânt cei veniți după un foc sau la cari a fost focul. Din causa desprețului cu care Cojanii, probabil „coșanii", cei rătăcitori în căruțe acoperite cu „coșuri", răspund desprețului Mocanilor, de origine ciobănească, intercăsătoriile fiind rare, cutare sat ciobănesc e numit de vecini: Rîncezi, din causa cămășii scăldate în zăr a păstorilor.

Drumurile ciobanilor se pot de altfel foarte bine reconstitui. Astfel în Ialomița prin localități cum sânt Cireșul, Cioara, Stanca, Malul; Făurei cuprindeau probabil pe Țiganii cari îndepliniau anume rosturi față de turme.

Animale se pomenesc une ori, ca în Corbu, dacă nu în Vidra. In Boureni se văd cei ce vin de la pădurea cu bouri.

Unele nume din Moldova sânt militărești: Dărăbani, Sulița —, ceia ce pare să însemne același lucru ca în Apus o lance, cu unitățile omenești ce cuprinde. Vechi întărituri dau numele *Cetății*.

Altele din sate sânt în legătură cu ocupații de negoț, ca Bivolarii, Podul Iloaii, cu târgurile, ca Târgul Frumos. Astfel de ocupații dau numele Podarilor de la Olt, Vădenilor, de la *vad*.

Satul, închinat odată orașului, ajunge acum de sine stătă-

1 M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci*, p. 79.

tor. Şi în Asia Mică se află „sate cu o construcţie independentă, decalchiată după aceia din πόλεις“ [1], dar cu tribut către acestea [2].

Oamenii *se adună* în *adunări* cărora li s'a zis la început *cuvânt*, ca în albanesul *kovent* [3], fiind, în acelaşi timp, cum se va spune mai târziu, şi *hramuri* bisericeşti [4] şi *bâlciuri* sau *bunciuri*, după cuvântul unguresc *bucsu*, cu acelaşi sens, sau *iarmaroace* (germ. *Jahrmärkte*) în Moldova, *panaiuri* (πανηγύρεις) în Dobrogea, *sboruri* sau *nedei* (după *nedelia*, Duminecă), în Muntenia, — odată şi *mărturii*.

Ca grupări, una din cele mai vechi şi mai larg răspândite e a *Câmpulungurilor*, aceleaşi pe tot malul stâng dunărean, în legătură cu cel din Pind şi având corespunzătoarele în Franţa (Longchamp). Ele au de sigur un caracter general roman şi merită, ca şi Chioajdele (de la *Kövesd*, ung., care pleacă de la *Kö*, stâncă, într'o regiune unde muntele Siriul înseamnă „movilă“, şi Cobâlele [5], să ne oprim asupra lor.

Pe lângă „Câmpulungul“ moldovenesc, muntean, rusesc, maramureşean, cel pe care-l pomeneşte în Balcani un izvor bizantin, pe lângă Câmpul moldovenesc al lui Dragoş în judeţul Neamţ, avem deci în „Cobâle“ (sensul din colibaşii şi Cabilii africani), şi în Chioajdele de pe Bâsca, o viaţă ca aceia din Vrancea şi din Chigheciu sau Tigheciu (nu de la *a tivi*, *tighel?*).

O astfel de viaţă o duce şi grupul, judeţul de la Suli, vestiţii Sulioţi, cari, Români de origine, au ajuns a vorbi greceşte şi albaneseşte. Sânt cinci sate, în care nu există autoritate străină decât a spahiului ales de Sultan, ca şi vornicii din Câmpulung şi din Vrancea ai Domnilor noştri. Au sate supuse, care li dau struguri, vin, grâu. Se păstrează, ca basă

---

[1] Une sorte de constitution indépendante calquée sur celle des πόλεις; Victor Chapot, *La province romaine proconsulaire d'Asie depuis ses origines jusqu'à la fin du Haut Empire*, 1904 (în „Bibl. de l'École des Hautes Études“, 150), p. 96. *Comarchi, ibid.*, pp. 97-8.

[2] *Ib'd.*, p. 98.

[3] Şaineanu, *o. c.*, p. 34, nota 1 (după Lexiconul de Buda şi *Contemporanul*, II, p. 595). Pentru ce corespunde la schimbările de sens ale lui *cuvânt*, *ibid.*, p. 127.

[4] Pentru *hram*, Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 244, nota 1.

[5] Nu intervertire din Colibele?

economică, lucrul la câmp cu rândașii, „moșnenii" fiind, după vechea datină bizantină, „zeugiți". Numai fiii succedează. Prada se împarte egal, împărtășind și biserica. Zestrea e de doi până la patru boi, de douăzeci de oi, pe lângă veșminte. Bătrânii cârmuiesc „țara". Nu e nicio dajde. Legea e obiceiul, și județul aparține acelorași bătrâni. Omorul se plătește prin omor, ca la Albanesi, dar și prin răscumpărare [1].

Peste această lume de sate ori din Răsărit ori din Apus, fără osebire, amintirea Impăratului necesar era așa de vie, încât până la Augusta Vindelicorum se pomenia ca *dominus noster perpetue Augustus* Impăratul Foca de la începutul secolului al VII-lea [2].

Peste toate deci noțiunea Imperiului stăpânește. O spune așa de frumos Optatus de Mileva contra Donatiștilor: „Nu e Statul în Biserică, ci Biserica în Stat, adecă în Imperiul roman, de oare ce mai presus de Impărat nu e decât singur Dumnezeu" [3].

O *„regalitate"* galică, de calitate barbară, dar cu bază romană, se constată în Galia năvălită de Sarmați, Visigoți, Burgunzi și Franci. E represintată de un Egidiu și de un Siagriu, care ar putea să-i fie fiu, de și nu sânt probe. Din *magister militum* ce era supt Impăratul Maiorian, el ajunge a exercita o putere în adevăr regală. Când e atacat de Visigoți, localnicii rurali din *tractus armoricanus* lângă Orléans sar

---

[1] F. H. Marshall, în Bees, *Byz.-neugr. Jahrbücher*, 1932, p. 145 și urm.: „Gubernium patriarcale... Patres familiae gubernant maximique patres familiae, qui phari nomitantur, sunt sequentes... Ceteri minores sunt cum maximis consanguineis. Leges nullas habent scriptas, sed quicquid evenit contra leges naturales illud arbitrio senium deciditur... Divisio praedarum aequaliter fit et ecclesia unam habet partem... Contributiones nullas habent". V. „capote blanche de peau de bouc à longs poils, qui est la capote ordinaire des Suliotes" (ai lui Chicio Giavella); *Tableau de la Grèce en 1825 ou récit des voyages de M. J. Emerson et du comte Pecchio*, Paris 1826, pp. 34-9.

[2] *C. I. L.*, III, 12030, 1. V. și nume date la păsări; *împărătuș, împărățel*, citat și la Șaineanu, *o. c.*

[3] Non enim respublica est in ecclesia, sed ecclesia in republica, id est in Imperio Romano, cum super Imperatorem non sit nisi solus Deus; în Migne, *Patr. lat.*, II, p. 999. Relevat de Bryce, *The Holy Roman Empire*, ediția a 7-a, 1880, p. 13.

să-l apere. De altfel el părăseşte, pentru misiuni depărtate, ca la Vandalii din Africa, teritoriul său[1]. Şi un al treilea şef neatârnat se întâlneşte acolo, contele Paul, mort la Angers în 463-4[2]. După un izvor necunoscut, Matei Palmerio Florentinul vorbeşte de tentativa lui Servandus, care, din Galia, *Gallorum praefectus,* caută să usurpe[3]. Acelaşi proces se va constata şi, pe vremea lui Iustinian, în Africa, la cei adăpostiţi în munte, cari-şi fac un rege şi pentru Romani şi pentru Mauri, amestecându-se şi numele oamenilor şi titlurile dregătorilor şi sângele[4]. O regalitate momentană apare apoi, mult mai târziu, în secolul al XI-lea şi la acel Forchitorio, „rex Sardiniae de loco Callaris", „rege al Sardiniei din localitatea Cagliari"[5]. Un Teodor, ὕπατος καὶ δοῦξ, „consulator şi consul", pe la 706, se află în aceiaşi Sardinie[6].

Dar dedesupt, în realitate mai modestă, sânt *autonomiile.* In Aquitania, contele Littorius, cu călăreţii lui, luptă autonom la 349 cu Visigoţii, scăpând Narbona[7]. Avem a face cu apărările locale. Poate tot aceiaşi e calitatea lui Vitricus, „reipublicae nostrae fidelis", pe care acelaşi izvor îl laudă pentru isprăvile de ostaş[8].

---

[1] După menţiunile din Idaţiu, Sidonius Apollinaris, Priscus, fragm. 20, Grigore de Tours, Gabriel Monod, *Études critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne;* Tamassia, *Egidio e Siagrio,* în *Rivista di storia italiana,* III[2], 5-6; Cessi, *La difesa della diocesi galica;* acelaşi, *Egidio e l'opposizione imperiale romana nelle Gallie,* 1917 (din *Atti dell' Istituto veneto,* LXXVI[2]). V. şi Ludwig Schmidt, *Das Ende der Römerherrschaft in Gallien, Chlodowech und Syagrius,* în *Historisches Jahrbuch,* XLVIII (1928), pp. 611-8.

[2] Grigore de Tours, II, 18.

[3] In ed. de la 1529 a lui Eusebiu.

[4] V. Boissier, *L'Afrique romaine,* Paris 1895, pp. 309-10.

[5] La 5 Maiu 1066; Besta, *La Sardegna medioevale,* p. 77. V. şi mai departe.

[6] *Ibid.,* p. 39. V. şi acelaşi, *Il liber iudicum turritanorum con altri documenti logudoresi,* Palermo 1906; *La Sardegna medicevale; Le vicende politiche dal 450 al 1326,* Palermo 1908; Mimaut, *Histoire de Sardaigne,* Paris 1825; Manno, *Storia della Sardegna,* Milan 1826; Capolago 1840; Di Tucci, *Storia di Sardegna.*

[7] Prosper de Aquitania, *Chronicon,* la această dată. La a. 442.

Forma obișnuită a cârmuirii, cuprinzând mai ales judecata, e însă cum se vede și din casul lui Atanaric, ca și dintr'o serie de probe italiene și mai ales din păstrarea la noi a *judelui, județului, judecului* — în Sardinia părăsită s'a menținut același obiceiu, cu *judiko*, trecut printr'o formă intermediară bizantină — *a judelui*[1].

De altfel, în regiunile macedonene vedem un Roman ca *iudex* pus de Traian, care judecă afaceri de hotare între comunitățile grecești vecine, cu privilegii încă de la tatăl lui Filip al II-lea Macedoneanul[2].

In Dalmația la 1113 găsim alături, după schimbările, mai mult de nume, aduse de năvălirea slavă, juzi, casnici, sednici[3]. Sânt acolo și juzi ai ciobanilor, ca „Grubessa, filius iudicis Stan de Tribina", la 1320[4].

Curia, la Reți, de unde orașul Coira, Chur, nu înseamnă decât același regim sprijinit pe *jude*. Asămănările cu Sud-Estul european sânt mari în această regiune. Un Victor, „curiensis Raetiae comes", e citat astfel la Walafrid Strabo[5].

---

[1] Pentru *iudex publicus*, guvernator, și Éd. Beaudouin, *Les grands domaines dans l'empire romain d'après des travaux récents*, Paris 1899.

[2] Wace și Thompson, în *Annual of the British School of Athens*, XVII, p. 193 și urm.; Arthur Rosenberg, în *Hermes*, LI (1916), p. 499 și urm. *Iudices*, în secolul al V-lea, și la Salvian, *De gub. Dei*, pp. 109-10.

[3] Dümmler, *Die aelteste Geschichte der Slaven*, p. 350, nota 6.

[4] Jireček, în *Arch. f. slav. Philol.*, XXII (1900), p. 172. V. și Ernst Mayer, *Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung, im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen*, în *Zeitschr. der Savignystiftung für Rechtsgeschichte*, XXIV (1903), *Germanistische Abteilung*, pp. 21-308; Reutz, *Verfassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte und Inseln im Mittelalter*, 1841. Statute pentru Budua, Scardona, Fara, în *Monumenta iuridica Slavorum meridionalium*, I-III; pentru insule Arbe, *Archeografo triestino*, pp. 67-100, 358-407; pentru Zara și Cattaro, Manzoni, în *Bibliotheca statutaria*, I, p. 491. V. și Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio, ora detta Traù*, Veneția 1873. Pentru Curzola, *Mon. hist. iuridica Slavorum meridionalium*, I (Zagreb 1877), p. XXII. La Traù „datina veche" și *antiqua consuetudo*. Pentru Macedonia românească, obiceiuri din Samarina la Sterie Papagheorghiu, în Λαογραφία, I, pp. 432-46.

[5] *Vita S. Galli*, XII. Alți *comites* germani, *ibid.*, XV. — Pentru Victor se citează și *Vita S. Othmeri*, I.

Cât priveşte Apusul, Veneţia porneşte cu juzi, tribuni, adunare a poporului, peste cari Bizanţul îşi trimete ducele, dogele[1]. O astfel de organisaţie se întâlneşte în toată Italia-de-Sud, care, supt Bizantini, ca şi supt Normanzi, se guvernează cu episcopi şi juzi[2]. In Roma însăşi, unde Papa are alături o întreagă organisaţie populară, puterea e în mâna unor juzi[3]. Judecata se face prin *jurători* ca şi apoi la Unguri[4]; şi la ei judecătorul chiamă pe martori şi se face raportul[5]. Se verifică şi acolo gradul de credinţă al părţilor, nu faptul însuşi. Calitatea socială a acestor *adeveritori* trebuie să corespundă cu aceia a părţilor. *Coniuratores, consacramentales* se pomenesc necontenit şi la Sârbii influenţaţi de înaintaşii romanici[6]. Şi tot aşa, în Balcani, judecarea nobililor se face cu „vladalacii" lor[7], oricare ar putea fi socotită originea lor, pe care cu greu am putea-o crede slavă.

Vedem supt Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei din prima jumătate a secolului al XV-lea, douăzeci şi patru de „vlastele" mergând pentru hotărnicie[8]. Muntenegrul însuşi cu episcopul-domn, ţiind şi loc de jude, — cum judeca, acum în urmă, regele Nichita, — nu e decât o rămăşiţă a regimului pe care-l vom regăsi în Noricul Sfântului Severin[9].

---

[1] Emil Daniels, *Der Staat von Venedig in seiner aelteren Zeit*, în *Preuss. Jahrbücher*, CXXIII (1906), pp. 1-48.

[2] In genere, Iorga, *Di alcune formazioni popolari romane nel medio evo*, din *Studii Medievali, nuova serie*. „Iudices domini imperatoris"; Carl Hegel, *Geschichte der Städteverfassung von Italien*, p. 2. V. şi *iudices civilis scabini*, p. 39. La Pisa „consules, vicecomites, iudices et sapientes"; p. 215. *Provinciarum iudices* aleşi *ab episcopis et primatibus;* p. 143. In Istoria *homines capitanei*, p. 225. V. pentru aceasta acum în urmă comunicaţia mea la Congresul de studii bizantine din Roma, *La province byzantine*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, 1937.

[3] V. mai jos, pp. 157-8.

[4] Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, p. 481. E cu *sibi similes, ibid.*, p. 482.

[5] *Ibid.*, pp. 484-5.

[6] Jireček, în *Arch. f. slav. Philol.*, XII (1900), p. 183, nota 2. Şi *boni homines iuratores, ibid.*, p. 184.

[7] *Ibid.*, XXII (1909), p. 185.

[8] *Ibid.*, p. 197.

[9] V. în *English Historical Review*, XXXV (1920), articolul d-lui William Müller, *The hereditary prince-bishops of Montenegro*.

Arătând ce a fost la început dogele Veneției, ca și ducii bizantini din Sudul Italiei, d. Eug. Musatti reducea la atâta privilegiile lui, întru toate asemenea, dar pentru tradiția populară, cu ale Voevozilor noștri: impunerea la dijme și alte venituri, primirea de presenturi ca „păsări, vin, fructe", pe lângă altele care nu ne privesc [1].

Șefii orașului Amalfi sânt intitulați *gloriosissimi iudices* [2].

Toată coasta Dalmației era plină de astfel de „State" [3]. Mai jos, și Epirotul Argyrokastron formează până târziu o „republică autocratică" [4] de exact același tip ca și al cetăților dalmate rămase autonome. Regimul bătrânilor „proestoși" în sate a trăit și până la crearea Statului național în părțile grecești ale Sud-Estului european, iar supt regimul venețian în Moreia, în secolul al XVII-lea, „oricc castel, aproape orice sat aspira să se ridice ca o republică" [5].

Tot așa, supt Turci insula Chios era guvernată de trei demogeronți aleși de nouă persoane, dintre care trei foști „bătrâni" în biserică [6], întocmai cum se proceda în Ardeal cu alegerea juzilor români din Săliște [7].

Organisația aceasta se întâlnește și la cantoanele elvețiene până ce se unesc la 1291, dar se admite că unele părți din

---

[1] *Il principato veneziano,* în *Nuovo Archivio Veneto,* XXXIV[1], p. 6. Pentru ce se păstrează până azi ca urme de viață populară romană în Atlasul african v. Jérôme și J. Tharaud, *Marrakech ou les seigneurs de l'Atlas,* pp. 51-3. Cf. și Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs,* Lipsca 1891.

[2] Camera, *Codice,* I, p. 128. Pentru juzii aceștia din Italia-de-jos *(iudex civitatis)* cu *militia* sa, une ori „tribun", „consul", *loci-servator,* mai ales Gay, *L'Italie méridionale,* pp. 554-6; pentru *boni homines* acolo, pp. 445, 560. Ei se adună, ca în koventul albanes, în *conventus planus; ibid.*

[3] Pentru „Statul" Poljca v. *Mon. hist. iur. Slav. mer.,* IV, p. 59. In genere, pentru juzii din cetățile Adriaticei, Jireček, în *Arch. f. slav. Phil.,* XXII (1900), pp. 171-2. Ai regeiui, *ibid.,* p. 172 și urm. La castelani, *ibid.,* pp. 175-6.

[4] Gelzer, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien,* p. 221.

[5] William Müller, *The Venetian revival in Greece,* în *English Historical Review,* XXXV (1920), p. 360.

[6] Fustel de Coulanges, în *Archives des missions scientifiques,* V (1853), p. 636.

[7] V. Iorga, *Sate și preoți în Ardeal.*

act sânt mai vechi[1]. „Văi" și „comune" alcătuind „toată țara", „toată obștea țerii", se află și în Engadina[2]. „Văile" se leagă prin jurămintele făcute de „landamanni" cari sânt de fapt juzi.

Ceva de acest fel e și la basa organisației de clanuri din vechea Scoție.

O astfel de organisare, de „plebe", *pieve*, a existat în Trentin până și în epoca modernă. Din prima formă unică s'au desfăcut „comunitățile". Odată, ele erau guvernate de „oameni buni"[3], sau bătrâni, sau jurați, cărora li se zice mai târziu numai: consilieri, formând și un „consiliu mic" al grupului întreg, — ei, *populari* sau „fiduciarii dei villaggi", delegați ai satelor, unindu-se pentru aceasta cu delegații episcopului de Trento, „magistrati del principe". In frunte stă un sindic, un „sindaco generale della pieve", care e ca un duce, un „voevod", dar obișnuit fără rosturi militare. In fiecare sat e o „vicinia", o „vecinie", ca „vecinii" Moldovei. Se realisa astfel, spune istoricul „obștii", o „perfectă libertate", în sensul, neîncurcat de teorii, al evului mediu[4]. Acolo, la Condino (s'a propus etimologia *comitinum*), care e format dintr'un „grup de sate și de cătune *(casali)*, câte unul în adevăr foarte mic", singurul „feudal" n'are nicio autoritate. El încearcă une ori a trece drept „vecin", căpătând drepturi care nu i-ar fi revenit altfel. Dar în aceste regiuni, ca și în Sardinia, există județul însuși, *giudicaria*, compus din șapte *pievi* de acestea, și în frunte stă „judele" cu titlul de „căpitan"[5]. Așa se

---

[1] Cf. *Revue d'histoire suisse*, IV, 1, 2; Küpfer. *Le problème des origines suisses*, în *Bibliothèque Universelle et Revue de Genève*, Ianuar 1925, p. 96 și urm.

[2] V. Fritz Jecklin, *Materialien zur Standes- und Landesgeschichte, III. Bünde (Graubünden), 1464-1803*, Basel, 1909: „von dess ganzem Lande in dem Engedin, das gantze Land in dem Engedin gemaynlich. Vom gantzen und gemeynen Land Engedin"; pp. 16, 28 și urm.

[3] La Maxa, citat de Șaineanu, senatorii buni, *o. c.*, p. 127, nota 1.

[4] È come una grande associazione, nella quale ognuno dei componenti, senza alcune differenze senon quella che veniva dall' autorità morale o dalla fiducia dei compagni, portava il contributo del suo consiglio, *della sua opera, della sua volontà;* Papaleoni, *Un commune trentino*, p. 49, în *Nuovo Archivio Veneto*, Iulie-Decembre 1919.

[5] Le giudicarie o sette pievi dipendevano dal principe ed erano governate da un capitano"; *ibid.*, p. 36.

trăia până la căderea republicii veneţiene şi în văile bergamasce.

La Roma, regimul a fost veacuri întregi al „juzilor" şi miliţiei. In viaţa Papei Adrian I-iu găsim: „iudices romanae urbis, tam de clero quam de militia", ca şi la barbari: „Longobardorum iudicum filii", „fiii juzilor Longobarzilor". Regele Desideriu fuge „cum suis indicibus". O definire pentru populaţia romană supt Franci e aceasta: „iudices, duces nempe et graphones" (deci conţii, grafii, ducii sânt şi ei „juzi"). Unii sânt prinşi în Franţa: „romani iudices qui in Francia tenebantur captivi" (supt Eugeniu al II-lea). La Viaţa Papei Conon, *Liber Pontificalis* scrie: „juzii şi cu căpeteniile oştirii"[1]: „Iudices cum primatibus exercitus". La Viaţa lui Sergiu avem aceiaşi „fruntaşi ai juzilor şi ai oştirii miliţiei romane". De altfel, şi la Papa Deodat se spune: „cu juzii ce s'au găsit". In secolul al VIII-lea, supt Constantin al II-lea, supt Ştefan al III-lea, acelaşi e regimul.

Satul sicilian supt Arabi e întocmai aşa[2], şi autonomia oraşului din Italia de Sud, „patriotismul local", le semnalează şi Guy[3] şi Heinemann[4].

In toată Italia-de-jos, oraşele, rămâind de tradiţie politică bizantină, ajung a se apăra în „libertate" şi contra Arabilor şi contra Normanzilor francesi. Şi aici grija e cea îndoită: judecata şi apărarea. Sânt pentru „popor" „juzi" pe cari Bizanţul îi numeşte κριταί, sânt fruntaşi, „arhonţii"[5].

---

[1] Santacroce, *La genesi delle istituzioni municipali e provinciali in Sicilia,* în *Arch. st. per la Sicilia orientale,* II (1905), pp. 177 şi urm., 323 şi urm.

[2] V. şi comunicarea mea la Congresul de bizantinologie de la Roma, citată mai sus.

[3] *L'Italie méridionale.*

[4] *Gesch. der Normanen in Unteritalien und Sicilien,* II, Lipsca 1894, p. 21.

[5] Nelle provincie bizantine della Terraferma d'Italia, le frequenti mutazioni della signoria aveano dato occasione alle maggiori città di costituirsi in corpi politici, come si si trae dagli esempii di Bari e di Salerno, che cita lo stesso Gregorio, e degli accordi che altre città tenevano coi capitani normanni... Le cità sciolte dai fastidi degli uffiziali bizantini e costrette a far dassè sotto il giogo degli Infedeli, aveano dovuto inforzare lor ordini municipali nel IX e

Dar în sate ca Naxos, Fitalia, Mirto, San-Marco hotărăsc, fixând şi *hotare* — la noi aceste noţiuni sânt conexe — „oameni buni“ *(buoni uomini)*, (şi simplu: *homines)*, dar şi greceşte: καλοὶ ἄνθρωποι, *maiores nati*[1] şi „bătrânii“ *(anziani)*. La Oppido, în Calabria, care aminteşte un vechiu oraş roman, în 1138 încă, aceşti „oameni buni şi bătrâni“ asistă pe dregătorii Statului să determine drepturile feudatariului. Şi acolo se ajunge une ori la simbiosele cele mai curioase, ca acelea romano-goto-slave din părţile noastre: la Petralia „creştinii şi musulmanii, ţinând sfat, hotărâră să se dea condottierului normand[2], cum se va face la Dunăre şefului bulgar. „Bătrânul“, „gherontele“, cu caracter de jurat şi sarcină de judecător, devine astfel, în chipul cel mai firesc, „şeicul“ arab[3].

Şi la Savona, de altfel, se urmăreşte viaţa locală prin *boni homines*[4]. In genere, *boni homines* sânt egali cu *nobiles, idonei, veteres, archontes*[5].

Supt Bizantini cutare e, în secolul al XI-lea, „jude al Peloponesului şi Helladei“, κριτὴς Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος[6].

Dar nicăiri mai clar nu se vede funcţionând *regimul judicatelor, judicaturilor, judeţelor*, peste lunga stăpânire bizantină şi în secolele de complectă isolare, decât în Sardinia,

---

X secolo, per provvedere all' amministrazione della giustizia, soddisfare a lor obblighi verso i nuovi signori e difendersi civilmente dai soprusi“; Amari, *Storia della Sicilia*, p. 280.

[1] *Ibid.*, p. 285, nota 3, pp. 286-7.

[2] *Ibid.*, p. 281.

[3] *Ibid.*, p. 285.

[4] *Ibid.*, pp. 288-9. In genere, pentru *iudices* şi *sapientes*, Hegel, *Geschichte der Städteverfassung von Italien seit der Zeit der römischen Herrschaft bis zum Ausgang des zwölften Jahrhunderts*, II, Lipsca 1847, pp. 210-11 (dar el nu vede decât „Rechtskundigen“). Interesanţii *maiores vicinarum* în Milan în secolul al XII-lea, *ibid.*, p. 219. De curând Giardina, *I „boni homines“ in Italia, contributo alla storia delle persone e della procedura civile e al problema dell' origine del consolato*, Bologna 1932.

[5] Şi în Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, I, Paris 1907, pp. 673-4.

[6] Wassiliewsky şi Jernstädt, *Cecaumeni Strategicon*, Petersburg 1896, p. 73.

unde cutare jude ajunge a fi rege, dar până atunci, *berbecarul* e unul din marii demnitari ai Statului"[1].

Acolo satul, de caracter evident genealogic, lucrează, ca și la noi, în primele timpuri, un pământ care se împarte după nevoile fiecăruia. Lângă primar, *maiore,* sânt, pentru pază, fruntași ciobani și *maiores de mandres*[2].

„Judecătorii" *(judike),* numiți de exarhul Africei întâiu, devin apoi cu totul independenți[3]. Papa, care-și atribuie și aici dreptul imperial, dă apărarea în sama episcopului[4]. Ea se face supt acești juzi în chip neted popular[5]. Situația e astfel arătată de un istoric al insulei, care presintă pe un duce autonom ca voevodul-duce al nostru: „Astfel ducele, de și apare în forma sa exterioară ca un funcționar bizantin, în fond începu să exercite puterea lui liber. E îngăduit, mai la urmă, să se afirme că, în veacul al X-lea, s'a repetat pentru Sardinia ce s'a întâmplat cu arhonții și ducii din Neapole, din Veneția, din Amalfi și din Galia, cari la început erau miniștri trimeși din Bizanț, cu putere temporară, și cari, după o oarecare perioadă de supușenie nominală de Împăratul de Orient, se proclamă independenți de fapt"[6].

Se ajunse astfel la cele patru „judicaturi", *județe,* ale „clerului, notabililor și poporului", din veacul al XI-lea: Torres, Arborea, Gallura, Cagliari, șefii putându-se aduna la o *corona, corona de legu,* cu jurați *(jurathos)* pentru casuri grele: acolo

---

1 V. Tola, *Codice diplomatico di Sardegna.*

2 Raffaele de Tacci, *Manuale di storia della Sardegna,* Cagliari, f. an, p. 39.

3 *Ibid.,* p. 29.

4 *Ibid.,* p. 31.

5 Gli isolani organizzarono essi stessi i mezzi per opporsi alle furidonde incursioni dei Saraceni; *ibid.,* p. 32.

6 Così il duca, anche apparendo nella sua forma esteriore come un funzionario bizantino, in fondo cominciò ad esercitare il potere liberamente. È lecito in somma affermare che, nel secolo decimo, si sia ripetuto per la Sardegna quanto avvenne con gli arconti e i duchi di Napoli, di Venezia, di Amalfi e di Gaeta, che prima erano ministri inviati da Bizanzio, con potestà temporanea e che, dopo un certo periodo di sudditanza nominale dall' imperatore di Oriente, si proclamarono independenti di fatto"; *ibid.,* pp. 34-5.

se ieau măsurile de căpetenie, se hotărăşte adunarea de bani, *colleta (gollecta)*[1].

Pe când la noi se vor lua şi din Răsărit şi din Apus numele şi rostul dregătorilor, în Sardinia ele vin de la ocupaţii. Şi dregătoriile cele mai înalte arată acolo triumful vieţii populare de la ţară. Pe lângă „vestaritul" bizantin (v. *vestes* de la Roma, Vistierul nostru"), comisul *(maiore de caballos)* şi camerierul *(maiore de camara);* pe lângă neexplicabilul „genezzariu", găsim un *armentariu de pecugiare* (mai mare peste turme), un *berbecariu* şi un *porcariu.* Căci şi acolo „satul represintă agregarea normală a locuinţelor Sardiniei"[2].

Sistemul judicaturilor din Sardinia, descris şi de istoricii locali, Manno, Tola, ca şi de arabistul Amari şi de Solmi[3], a fost recunoscut şi ca „o continuare a vechii tradiţii romane cu adaptare locală"[4]. Juzii au une ori şi titluri bizantine[5]. Găsim şi o „boierie" de *nobiles ac possessores Sardiniae insulae*[6].

In curioasa bucată din Galia, *Querolus,* scrisă supt Impăratul Teodosiu[7], apare unul care, fiind „privat şi puternic" *(privatus et potens)*, despoaie, *bate pe vecin,* prin a lui *potentia.* Alături, pe Loira, trăiesc alţi oameni „de drept popular" *(iure gentium)*, cari judecă, liberi, şi procese capitale, „supt copac" *(de robore)*, şi-şi scriu sentinţile pe scânduri *(in assibus,* nu: *ossibus).*

---

[1] *Ibid.,* p. 38. V. şi un Porkotorios, ἄρχων Σαρδηνίας, în Besta, *La Sardegna medioevale,* p. 48.

[2] Il villaggio rappresenta l'aggregazione normale degli abitati di Sardegna; p. 38: „Un gruppo di famiglie stanziava in modo permanente in mezzo ai territori che cultivava; *ibid.*

[3] Solmi, *Studi storici sulle istituzioni di Sardegna.*

[4] M. L. Wagner, *Die Beziehungen des Griechentums zu Sardinien,* în *Byz.-neugr. Jahrbücher,* I, p. 195 şi urm.

[5] *Ibid.,* pp. 161-2.

[6] Paul Koch, *Die byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700,* Iena 1903.

[7] *Le Querolus, comédie latine anonyme,* în „Bibliothèque de l'École des Hautes Études", fasc. XLI (1880). V. Paul Thomas, *Le Querolus et les justices de village,* în *Philologie et linguistique offerts à Louis Havet par ses anciens élèves et amis,* Paris 1909, p. 531 şi urm. Se citează Loyseau, *Discours de l'abus des justices de village,* Paris, 1628. Găsim acolo şi *patus, patul,* ceia ce arată un original grec.

Şi în toată Franţa veche judecătorul făcea chemările la adunări de sate. Şi acolo, în Bigorre, ca la noi, oamenii se zic vecinii şi adunarea lor *vezian* [1]. In Proventa avem iarăşi *vecini* şi *vecine,* cari hotărăsc într'o chestie de loc [2]. Adunarea se face şi aici supt un pom, în faţa bisericii [3]. Cum la noi se zice: „un popor de vie", acolo „zece locuitori fac un *peuple* [4]. Votarea se face ca la Sălişte cu glas tare [5].

Cumanii vor duce şi în Ungaria noţiunea de „jude" sau „domn" *(princeps)* pentru fiecare neam [6].

La noi, cuvântul de *despuietor* în sensul de *dispositor,* de stăpânitor, nu lipseşte în cele mai vechi traduceri, dar el poate veni dintr'un text latin întrebuinţat de tălmăcitori. *Ţiitor* există în Crez, a cărui primă traducere trebuie să fi fost foarte veche. Vor fi fost „ţiitori" însă şi pentru *ţinut,* care vine fără îndoială din *tenutum* [7].

Un jude poate fi intitulat şi *jupan,* chiar şi aiureă decât în teritoriul sârbesc. Astfel se dă, de cronicarul Ansbertus, pe la 1200, acest titlu unui „satrap al Bulgarilor" [8].

In Balcani *celnicii,* fruntaşii vor conduce *cetele* şi la Sârbi [9].

La Arles în sec. al VII-lea se vorbia greceşte; Bouquet, II, p. 384 A, la Tougard, *L'hellénisme dans les écrivains au moyen-âge,* p. 13.

[1] A. Babeau, *Le village sous l'ancien régime,* ed. a 3-a, Paris 1882, p. 22: „Dans le Bigorre les habitants jouissant des droits municipaux s'appelaient *les voisins,* leur réunion formant la communauté, *le vezian*".

[2] *Ibid.,* pp. 23-4. Văduvele ieau locul soţilor; p. 29.

[3] V. „juges dessous l'orme"; *ibid.,* p. 32, *ibid.,* p. 33.

[4] *Ibid.,* p. 159.

[5] V. şi Caggese, *Classi e communi rurali nel medio evo italiano,* Florenţa 1907.

[6] Pentru Cumanii în Ungaria, Timon, *o. c.,* p. 233 şi urm.

[7] Şaineanu, *o. c.,* p. 84, nota 4, a găsit în Dicţionarul latinităţii medievale al lui Ducange numai *tenementum,* „ţinemânt" (asemenea cu *aşezământ,* el însuşi foarte interesant pentru vechea ordine).

[8] *Mon. Germaniae Historica, N. S.,* V: „iupanus vel satrapa Bulg."; cf. *Godişnic* din Sofia, XXIX (1933).

[9] Jireček, în *Arch. f. slav. Phil.,* XXII (1900), p. 192, nota 1. Cf. o visită la „Cuţovlahi" a lui H. Müller în Kardica (Beoţia), unde află *tsellinges* (celnici) şi *akrivates;* Heinrich Brisker, *Abriss der Gesch. der Balkanstaaten,* p. 113 şi urm.

Vom vedea că numele de loc pe care le aduce Procopiu nu vin dintr'o antichitate depărtată, ci represintă însăşi această creaţiune populară, cu predominare păstorească.

Nu trebuie să ne gândim la alte forme de concentrare arhaică anterioare veacului al X-lea. Consideraţiile d-lui Silviu Dragomir[1] cu privire la *jupele* şi *ohabele* din Banat şi Ardealul-de-jos ca înfăptuiri speciale româneşti, adevărate grupări politice, neînrîurite de alţii, nu se pot admite. *Jupa*, *jupalnicul*, cu *jupani* cu tot, se datoresc primei colonisări sârbeşti, din veacul al XV-lea (dar Supafalva, „satul-jupă" e de la 1389; un altul cu acelaşi nume din 1447). Argumentul că de la o vreme „jupa" ca formă de organisare slavă dispare (dar se recunoaşte că nu şi în Bosnia) nu împiedecă păstrarea cuvântului în vocabulariul viu. I. Bogdan lămurise deplin „ohabele" ca scutiri, asemenea cu „sloboziile" din Muntenia răsăriteană şi din Moldova. Tot aşa de puţin putem atribui o „patrie" definită *crainicilor* cari, evident, ca şi în Puchenii-Crainici din Prahova, n'au nimic a face cu strigarea *(héraut d'armes)*, ci înseamnă oameni din *Craina*, din „colţ". Iar *prisăcile* de care vorbeşte acelaşi cercetător şi pe care noua istoriografie ungurească le pune în legătură cu acele *indagines*, margenile păduroase, nelocuite, din care ar fi să iasă o aşa de numeroasă populaţie, au a face numai cu sensul prisăcii de albine din codri, care se păstrează şi până acum.

---

[1] *Dacoromania*, I (1921), pp. 147-61: *Urme ale organisaţiei de Stat slavo-române*.

CARTEA a III-a.

ÎNTRE ÎMPĂRATUL ROMAN ȘI HANUL TURANIC

CAPITOLUL I.

Opera Impăratului Teodosiu

Impăratul Teodosiu (379-95)[1] va pune capăt rătăcirilor de bandă germanică, pe care le-am întâlnit până aici, revenind la ideia lagărului așezat căruia i se încredințează apărarea unei provincii, dar și exploatarea ei, cu retragerea și a legiunilor și a personalului administrativ. Aceasta va fi situația Ostrogoților așezați la Novae, după ce Alaric — să nu uităm: un *magister militiae per Illyricum* pentru Roma orientală —, a plecat în Italia, *fără îndoială nu fără un mandat din Constantinopol pe care vechea Romă n'a vrut să-l recunoască*, și de aici conflictul și prădarea venerabilei cetăți. Așa se va face mai târziu cu Teodoric însuși, și el trimes în aceiași Italie care, după ce a suportat usurparea lui Odoacru, de și în forma de supunere față de singurul Imperiu existent după demiterea lui Romulus cel mic, a primit cu mulțămire pe acest vicariu care a trecut prin inițiarea culturală în Bizanț și a ajuns astfel a fi sufletește un Roman.

Dar situația Ostrogoților la Novae (Sistov), pe Dunăre, cu drepturi în dreapta și în stânga, fără îndoială și pe malul celalt, al Daciei vechi, e aceiași ca și a înaintașilor Goți de Apus în Dacia după pactul încheiat de cine știe ce șefi obscuri ai lor cu Aurelian.

In adevăr, Moesia n'a fost părăsită de populație, care e, din potrivă, deosebit de prosperă, cum nici Italia, de fapt evacuată, n'a rămas un pustiu: aceiași conclusie se impune deci și pentru vechea Dacie.

---

[1] Güldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius;* Gerhard Rauschen, *Jahrbücher der christlichen Kirche unter dem Kaiser Theodosius dem Grossen,* Freiburg în Breisgau, 1894.

De aceia, teoria lui Réthy, care vorbeşte de păstori italieni veniţi tărziu către Dunăre, cuprinde o visiune confusă, falsă supt raportul cronologiei, a unui mare fapt existent[1].

Imperiul a rămas, întreg, incapabil de a fi împărţit. Ca un singur organism îl înţeleg acei fii ai lui Anthemius, elenisantul, care fusese pus, din Răsărit, Impărat în Roma şi a cărui stăpânire fu aşa de răpede întreruptă. De aceia aceşti tineri, dintre cari unul se chiamă, greceşte, Procopiu, dar celalt poartă numele voinicului Impărat militar Marcian, se răscoală pe vremea lui Zenon, Marcian, ruda lui Leon Tracul, fiind şi soţul Leontinei, fiica acestuia[2]. Leon îi cruţă. Marcian, călugărit, e ajutat de călugări din mănăstirile săpate în stânci, pe care le-a studiat părintele Jerphanion. E trimes la Caesareia Capadociei, de unde stârneşte o răscoală lângă Ankyra, pentru ca, prins, să fie închis între stâncile celelalte ale Isauriei, la Tars. E interesant că fratele lui caută un adăpost la Teodoric al lui Triariu, care-l priveşte de sigur ca pe un Impărat legiuit[3].

Aşa de greu se desrădăcinează marile idei politice care domină antichitatea.

In Roma depărtată abia dacă răsună însă ceva din ce se petrece pe aici şi pentru a exprima un adevăr contemporan se întrebuinţează vechi formule „getice" şi chiar împrumuturi din vechea poesie, ca în casul lui Prudenţiu[4].

Pe Goţi, Ştefan din Bizanţ, citând pe Partenie din Foceia şi „Bizanticele" sale însuşi, îi arată „mutaţi în interiorul Tra-

---

[1] V. Réthy, în *Budapesti Szemle,* XC, pp. 161-71. De acelaşi şi *A romanizmus Illyricumban.* Pentru bibliografia generală balcanică (395-120) şi Eugen Horváth, în *Külügyi Szemle,* II (1921-2), pp. 367-412.

[2] Eustatiu, în *Fragm. hist. gr.,* IV, p. 140, no. 3.

[3] Candidus, fragm. 1 (ed. Bonn sau *Fragm. hist. gr.*). Candidus cunoaşte perfect aceste lucruri ca unul care e însuşi din Isauria. V. şi Eustatiu, *ibid.,* p. 140, no. 3. — Hirotonisirea ca preot poate să fi venit mai tărziu, dar legăturile cu călugării arată închiderea lui prealabilă în mănăstire.

[4] *Carmina,* ed. Albert Dressel, Lipsca, 1861: *Contra Symmachum,* II, v. 730; „Getici tumultus", „geticus tyrannus", „patrio veniens iuratus ab Istro", p. 279.

ciei[1]". De sigur că orașele de la Dunăre n'au primit pe Goți până ce Impăratul Teodosiu li-a dat lagărul de la Novae ca unor clienți ai Imperiului. Nu lipsesc însă, aiurea, amestecurile. Infrățirile dintre Romani și barbari se fac, de altfel, și solemn, ca la nunta Placidiei cu Ataulf, care se înfățișează roman cu acest prilej: „joacă și se bucură" împreună unii cu alții[2].

A rămas, în lipsa poporului distinct, provincia de osebire geografică schimbătoare, al cării nume la Romani arată o origine greacă, venită de la cetățile de pe malul Adriaticei. La 379 regiunile până atunci legate de Apus, Iliricul acesta daco-macedonean, trec la Răsărit[3].

O singură viață țerănească se întinde însă acum pe ambele maluri dunărene. Ea continuă ce s'a observat de atâtea ori în vechile vremuri romane. Și Iordanes, adesea singurul nostru izvor[4], cunoaște Dunărea înghețată și străbătută de care[5]. De și Solomon Reinach[6] a relevat că Iordanes e un „mauvais ouvrage", cu lucruri „legendare și grosolan greșite", că nu avea, scriind, cartea lui Casiodor înaintea lui și că vorbește însuși de ce a adaus *(plura in media mea dictatione permiscens)*, știrile date de acest cleric semi-barbar ni vor servi pentru a întregi icoana vieții dunărene pe ambele maluri la începutul veacului al V-lea, când ele erau de o potrivă latine. Și e a se observa că Iordanes scrie latinește fără vre-o influență a limbii grecești, care va căpăta apoi dominația, supt influența Constantinopolului grecisat. De altfel, și corespondența episcopilor din Marcianopol cu conciliul din Chalkedon e în latinește[6]. Nimic n'a rămas din tradiția grecisantă de odinioară.

Latinisați vor fi fost, în forme romanice, evoluând spre o

---

[1] *Sub v.*

[2] Καὶ συντελεῖται ὁ γάμος παιζόντων καὶ χαιρόντων ὁμοῦ τῶν τε βαρβάρων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς Ῥωμαίων; Fotiu, *Bibliotheca*, p. 265. Ei au un fiu, Teodosiu, care va fi îngropat la Barcelona în sicriu de argint. Se spune că Ataulf πλέον ἠσπάζετον τὴν πρὸς Ῥωμαίους φιλίαν, p. 268).

[3] După Sozomen, VII, 7, Zeiller, *o. c.*, p. 5.

[4] *Getica*, p. 130.

[5] *Rev. Arch.*, I (1915[1]), p. 16.

[6] Bury, *Later Roman Empire*, II, pp. 15-6.

românească închegată, şi barbarii colonisaţi, cari sânt, aici, mulţi în noua oştire. In armata secolului al IV-lea găsim astfel tot felul de barbari germanici: *comites alani*, şi, între *vexillationes comitatenses*, şi *honoriani, Taifali iuniores* [1], pe lângă Marcomani [2] şi *Herali seniores* [3], rămăşiţe germanice aclimatisate. Intre legiunile palatine se află şi „Moesiaci seniores [4].

In aceste condiţii, care supt multe raporturi sânt altele decât ale recentului trecut, Impăratul Teodosiu începe cu o biruinţă asupra „barbarilor" la Sirmiu [5]. El nu e numai un curăţitor, ci şi acel care consolidează peste ruinele de atâta vreme acumulate.

Aşa, el trimete pe Eunomiu, seducător religios al curtenilor săi, la Halmyris, care era deci încă un centru important. Dar oraşul e luat apoi de „barbari", cari vin pe ghiaţa Dunării, Eunomiu fugind la Cesareia Capadociei [6].

O lume creştină de acolo, solid înrădăcinată. Supt Graţian, Valentinian şi Teodosiu, un Teramius e „episcopus Scythiae" [7].

Barbarii stau înaintea Impăratului ca şi localnicii. Ca „aduşi în Romania" apar, supt Teodosiu şi Arcadiu, Greutungi [8]. Unuia din şefi, dovedit credincios, — Rhothesteu, — Impăratul îi ridică o coloană, după Temistiu.

Tot pe acest timp, Goţii aduc cu ei episcopi şi călugări [9]. In corturi purtau cu dânşii altare [10]. Altfel ar fi căpătat cu

---

[1] *Notitia dignitatum*, I, pp. 31*, 39*, 40*, 122. *Alauni, ibid.*, p. 122. Cf. *ibid.*, p. 264 şi urm.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 33*. V. şi ediţia von Seek, 1876. Pentru *Hermundunduri*, Aulus Gellus, XVI, 4, 1. V. şi Ernest Devrient, *Hermunduren und Markomanen*, în *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*, 1901, p. 51 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 23*, 33*.

[5] Philostorgiu, IX, 19.

[6] *Ibid.*, X, 6. Apoi trece la moşia lui: Δακοροηνοῦ δε τοῖς ἀγροῖς ὄνομα. De aici e dus la Tyana; *ibid.*, XI, 5.

[7] *Cod. Theod.*, XVI, III.

[8] Şi în Jung, *Pässe*, p. 17, nota 4.

[9] Eunapiu, *Fragm. hist. gr.*, IV, pp. 38-9, no. 55. Cf. *ibid.*, pp. 40-1, no. 60; acelaşi, *Viaţa lui Aidesios*, *ibid.*, p. 39, no. 65.

[10] Ieronim, *Epistolae*, 107, 2.

greu legăturile cu femei romane: soţia lui Stilichon e Serena. Dar, în noul mediu, ei păstrează une ori vechile nume. In inscripţii găsim pe un Paul care e şi Anakubaros[1]. De altfel şi Traci se mai poartă cu nume păgâne, că acela de Kutilas, de fapt împrumutat de la Goţi[2].

Intre apărătorii părţii orientale a Imperiului se întâlnesc, alături, astfel de Traci, adecă, precum vom vedea, locuitori ţerani, pe lângă acei Tervingi[3]: *Constantinii dafnenses* (de la Daphne) şi *balistarii dafnenses Tzanni*[4].

Lupta n'a încetat multă vreme însă la Dunăre. Se vede aceasta după marele document militar al vremii. Dar s'a căutat să se înlăture caracterul contemporan al descrierii apărării dunărene în *Notitia*[5]. Ar fi vorba de o bază necontenit adăugită şi înlocuită numai când era prea mare desordinea şi nepotrivirea. Pentru Orient s'ar fi redactat de Occidentali când era la Milan o singură cancelarie a Curţii; Curtea din Constantinopol n'ar fi comunicat schimbările de la 397 înainte. Numai ce privia ţerile cedate se ştergea, şi adesea necomplect. In casuri particulare, astfel, Flaviana, pentru Scitia, e în luptă cu Sucidava, Ad Novas şi Pisicum; Gratiana ar fi adausă. Ordinea de supt Constanţiu e păstrată ca un lucru de trecut şi locurile de reşedinţă nu se schimbă.

Această arhaisare, adaug, corespunde aceleia, vechi, din Tabula Peutingeriană.

Dunărea apare, de altfel, şi aiurea necontenit tulburată, existenţa flotei, de care ascultau ambele maluri, părând a fi momentan întreruptă, pentru ca să fie însă reluată pe urmă în evul mediu. La 394 Honorius mergea cu soţia, Serena, în Italia prin Tesalia, Epir şi Dalmaţia, pentru că nu era sigură calea Dunării[6].

---

[1] Dumont, *o. c.*, p. 411. Şi un negustor, Κώμης Μαγζάρθων, ceia ce ar trimete la „Maghiari"; *ibid.*, p. 412. O Magava, *ibid.*, p. 417.

[2] Tomaschek, *o. c.*, I, pp. 77-9.

[3] *Notitia dignitatum*, II, p. 24.

[4] *Ibid.*, p. 31.

[5] Otto Seeck, *Hermes*, XI, p. 71 şi urm. *Notitia* ar fi după Collingwood Bruce, în *Hand-Book*, p. 12, de la începutul secolului al V-lea.

[6] Claudian, în *III consulatu Honorii*, v. 113 şi urm.; cf. *Epithalamus Pall.*, 88.

Poetul Claudian[1] presintă Panonia şi Tracia, Moesia cu totul nenorocite, expuse unui *cursus sollemnis*, ca „un câmp în prada furiei", şi locuitorii ca tâmpiţi de nenorocire.

Situaţia grea în care e pus Impăratul Graţian, care face la Sirmiu coleg pe Teodosiu, se vădeşte şi prin aceia că se serveşte de garda de Alani şi neglijează oastea romană[2].

Supt Teodosiu către 386, auxiliarii goţi devin nesuferiţi şi trebuie să-i răspingă şi să-i ucidă comandantul de la Tomi, Gerontius. Un rege al lor, Aristindinus, îi conduce. Ca şi Turcii la Galipole, ei vreau să ia oraşul. Valoarea personală a lui Gerontius singură poate da curaj apărătorilor[3].

Fără barbari Imperiul ar fi perit. La un moment dat, Teodosiu se razimă pe un Gainas şi un Tribigild, un Fravita[4]. Dar barbarii încep a crede că accastă lume romană, pe care romană o vor, ar trebui să li aparţie. Şi frumosul Rufin se gândise să înlăture ca Impărat — τῆς βασιλείας ἔρως — pe slăbănogul Arcadiu[5]. De altfel soţia lui Arcadiu era fiica barbarului Baudo[6]. Atot puternicul adevărat stăpân al Impăratului care e Stilichon ar fi vrut să-şi facă Impărat fiul, după ce dăduse Impăratului pe fiica sa; ar fi bătut şi bani, numai fără chipul său[7].

Malul stâng nu se putea să nu fie atins de aceste schimbări şi creaţiuni ale veacului al V-lea.

Incă de la 412, Alaric fiind plecat în Apus, Impăratul ho-

---

[1] In *Rufinum*, II, 15. Seeck, în *Hermes*, XI, p. 69, cita şi pasagiul din *De bell. get.*, 540, în care Alaric spune că prăda an de an (*omnibus annis*). El adauge menţiunile din Epistolele lui Ieronim, LX, 16; CXXIII, 17.

[2] Sextus Aurelius Victor, *Epit.*, XLVIII.

[3] Zosim, IV, 40, 1-5.

[4] Philostorgiu, XI, 8. Supt ei Traci. e complect prădată. Se adauge şi garda Isaurilor; *ibid.* Gainas e ucis. Pentru Teodosiu şi Ilirici, Stein, în *Rheinisches Museum*, LXXIV (1920).

[5] Philostorgiu, XI, 3.

[6] *Ibid.*, 6. Şi încă o barbară aspră; *ibid.* Dar fiii se chiamă Pulcheria, Arcadia, Marina şi Teodosiu; *ibid.*

[7] *Ibid.*, XII, 2. Atunci puterea e a luii Sarus, alt barbar, în luptă cu Alaric; *ibid.*, 3. Se va urma cu un Ardaburiu şi un Aspar; *ibid.*, 11.

tărăşte condiţiile flotei dunărene[1]. Când Vegeţiu[2] vorbeşte de sistemul lui Teodosiu de a apăra graniţa cu castele, malul Dunării se vede locuit de plugari pe cari-i apăra acea nouă flotă imperială[3]. Deci Honoriu va putea trimete în Orient, întrebuinţând *acest* drum, pe Placidia şi pe fiii ei.

De aici, din legăturile restabilite cu malul stâng, vine faptul că la Galaţi, între patru mii de monede găsite la 1836, pe lângă cele de la Antonin şi Diocleţian, aflăm şi unele de la Arcadiu[4]. Tot aşa în comitatul Albei-de-jos, au ieşit la iveală monede ale lui Constantin, dar şi în Alba-de-sus[5], în Secuime, lângă Odorheiu, apoi bani de la Valentinian al II-lea, de la al doilea Teodosiu, şi lângă Sighişoara[6]; de la Marcian şi de la Leon (457)[7]. Aur bizantin s'a scos la Korond, în acelaşi părţi secuieşti. Până în depărtatul Sălagiu, şi-au lăsat monedele Împăraţi de după presupusa evacuare, şi, anume, într'un singur tesaur: Maximian, Constantin, Constanţiu, Valentinian şi Valens, Graţian[8]. De cealaltă parte a ţerii, la pasul Tulgheşului, găsim bani de la Constanţiu[9]. Incaltea pasul Vâlcanului e de o rară bogăţie în monedele, bătute în parte la Siscia, pe vremea campaniilor contra Sarmaţilor: plecând de la Tiberiu, — se ştie cât de mult ţineau barbarii, cum o spune Tacit, la vechiul metal —, ele merg prin Probus şi Maximin Daia, prin cei doi Licinii, la Împăraţii dinastiei lui Constantin, până la Iulian[10]. Şi obiecte de artă de acelaşi caracter bizantin au răsărit pe Târnave[11]. La Ocna Sibiului s'a descoperit un *aurar* al lui Honoriu[12]; lângă Mediaş

[1] *Cod. Theod.*, VII, 17.

[2] Pentru Vegeţiu, Seeck, *Hermes*, XI, p. 61 şi urm.

[3] Delusoriis quae in Danubio agrariis cotidianis tutantur excubiis reticendum puto; IV.

[4] Neigebaur, în *Arch. Zeitung*, 1845 (Iulie), şi *Rev. Arch.*, II[1] (1845), p. 106.

[5] Goos, *Chronik*, p. 135.

[6] *Ibid.*, p. 134.

[7] *Ibid.*, pp. 132-3. E vorba de „peste 300 de *solidi* bizantini".

[8] *Ibid.*, p. 137.

[9] *Ibid.*, p. 138.

[10] *Ibid.*

[11] *Ibid.*, pp. 133-4. Şi corăbioare de aur cu capete de animale, la Apoldul Mare; *ibid.*, p. 136.

[12] *Ibid.*, p. 136.

monede de la Teodosiu I-iu şi al II-lea, de la Zenon, Atanasie şi Iustin, pe lângă lucruri de artă[1]. D. C. Moisil a aflat astfel de tesaure şi dincoace de munţi. Şi întrebarea se pune: *cu cine se făcea acest comerţ?*

Ca noduri ale apărării, Ratiaria şi Horreum Margi reapar în *Notitia dignitatum*[2] şi le vom întâlni apoi şi de-a lungul secolului al VI-lea.

In împărţirea militară a naţiilor, în Scitia se găseşte legiunea a patra scitică, Dalmaţii, Iliricii, Maurii Ilirici, aripa I *salutaria* a Iutungilor, cohorta primă a Goţilor, „Helela", cohorta primă Ulpie a Dacilor, Claudiana[3]. Aşa de mult se păstra vechea tradiţie. In schimb, prin Armenia se află şi o „prima Ulpia Dacorum", pe lângă „cohors apuleia civium romanorum"[4].

O deosebită grijă se dă astfel în acest timp apărării acestei Scitii, unde e un duce. Sucidava e un *cuneus* de călări scutari, la Capidava altul de „solenses", la Cium al „stablesianilor", la Bireum *(sic)* alţi „stablesiani", la Arubium călări catafracţi, la Aegyssus numai călări armigeri, la Talamonium călări arcaşi. Ca auxiliari, la Flaviana marinari *(nauclerii)*, la Axiopolis *superventores*, la Carsum „milites scythici", ca şi la Dinogetia sau „Dinigothia", la Troesmis „milites secundi constantiani", ca şi la Noviodunum; la Salsovia „milites quinti" ai aceluiaşi Constanţiu; la Gratiana „milites primi gratianenses".

Legiunile malului *(riparienses)* cuprind aceste prefecturi: la Troesmis a legiunii II Herculiană, la Axiopolis a cohortei V „pedaturae superioris", la Troesmis a celei inferioare, la Noviodunum a legiunii I Iovia, aceiaşi ca la Axiupolis, la Aegyssus acelaşi ca la Troesmis, la Platypegiae[5], „Musculii scitici" şi flota[6].

Aceiaşi grijă în Moesia secundă, cu călări scutaşi la Secu-

---

[1] *Ibid.*

[2] II, p. 39.

[3] *Ibid.*, p. 88. Ilirienii şi „Mauri Ilirienii" şi în Osrhoena; *ibid.*, p. 90. Ilirienii în Mesopotamia, p. 93.

[4] *Ibid.*, p. 36.

[5] Salsovia, v. observaţia lui Böcking, *ibid.*, p. 456.

[6] *Ibid.*, III, pp. 38-100.

risca, „Latri" (Iatros) şi Appiaria, „solensi" la Dunum, „armigeri" la „Tegra" şi Sexagintaprista[1], „stablesiani" la Sucidava. Găsim apoi auxiliari: „preventori" la Ansamus (Asimus), constanţiani la Trimammium (Trimanion la Ptolomeu), dacisci la Mediolana, marinari „tertii" la Appiaria, soldaţi din Novae la Transmarisca, „primi moesiaci" la Candidiana, moesiaci simpli la Teglicium (Τιλικίον la Procopiu, probabil Telița)[2], „quarti Constantiani" la Durostor, „Cimbriani" la Cimbrianae (v. râul Ciabrus), marinari „altinensi" la Altinum, unde Procopiu notează un „pustiu".

Prefecturile riparienilor sânt: la Novae pentru prima italică, *praefectura ripae legionis primae italicae cohortis quintae pedaturae superioris*", la Sexagintaprista pentru cea inferioară, la Durostor pentru legiunea XI Claudia, la Transmarisca pentru cohorta V a ei, „pedatura superioară" şi cea inferioară, iar la un loc necunoscut, a „năvilor de pe râu" *(naves amnicares)*.

De aici se desfac apoi cohorţi în Rodope şi Tracia[3].

Moesia primă are la Pincum, — de unde Picensii lui Amian Marcellin[4] — călări ai lui Constanţiu şi dalmaţi (şi la Cuppae), la Flaviana promotori, la Tricornium (Grodzka), arcaşi, Dalmaţi la Aureus Mons, pomenită şi în Viaţa lui Probus, care ar fi Semendria[5], „promoţi" la Laederata. Ca auxiliari, „reginenses" la Castra Reginae, Tricornensi (şi Aureomotani), la Tricornicum, Novensi la Novae, Margensi la Margus, Cuppensi la Cuppae, Gratianensi la Gratiana, Taliatensi la Taliata.

Prefecturile sânt la Singidunum (legiunea şi flota Dunării V Flavia), la Viminacium (legiunea VII Claudia) şi la Cuppae, la Castra Augustoflavianensia (ostaşi de la Contra Margum), la Novae (exploratorii, şi la Taliata), la Laederata (Vincentiensii), la Zmirna (exploratori), la Margus (flota „stradensis" şi gemensis")[6].

---

[1] Incercare de a o indentifica, şi cu trimetere la Τριστὴ, Πριστὴ a lui Ptolomeu, *ibid.*, p. 460.

[2] *Ibid.*, p. 465.

[3] *Ibid.*, II, pp. 101-3. — Aceleaşi şi în Itinerariul lui Antonin, reprodus şi aici, p. 458.

[4] V. *ibid.*, p. 475.

[5] *Ibid.*, p. 478.

[6] *Ibid.*, I, pp. 104-6.

Se poate face comparaţie cu Itinerariul lui Antoniu şi Itinerariul Ierosolimitan, cu Pentingeriana, şi ea nu va fi fără folos.

In Dacia Ripensă ducele are aceşti *cunei* de călări: Dalmaţii „fortenses" sânt la Bononia, Dalmaţii „divitenses" la Dorticum şi Drobeta, scutari la Cebrus şi Aegeta, Dalmaţi simpli la Augusta şi Varina, „stablesianii" la Almus, „Constantinienii" la Utus.

Ca auxiliari: la Drobeta primii Dacici, la Burgus Zonus cei de-ai doilea, la Crispitia călări cu acest nume, la Oescus „auxilium Mariensium", la Translucus al „Claustrienilor", la Transdierna „exploratorii".

Prefecturile legiunilor sânt la Variana, Cebrus, Oescus, Sucidava (V Macedonica), la Aegeta, Transdrobeta, Burgus Novus (XIII Gemina). La Aegeta şi „flota istrică", la [Ratiaria] cea *ratiarensis*, la „Siosta" tribunul cohorţii „reducilor secunzi", la „Sostica" al cohortei noi [1]. Deci, încă odată, se păstrează vechile cetăţi, şi flota imperială ţine, pe la noi, fluviul. Pe Dunăre veniau trupe din Vest până la Castra Martis [2]. Găsim determinarea între *pseudocomitatenses* şi *Romanenses* [3], al căror nume trebuie fără îndoială reţinut. Dar un *barbaricum (in barbarico)* se localisează şi în Vest, pe la Aquincum [4], la Dunărea mijlocie plină de coloni romani, într'un timp când Sarmaţi *gentiles* garnisonează Italia [5].

Arsenale erau, sau fuseseră, la Adrianopol, Marcianopol, la Tesalonic, Naissus, Ratiaria şi Horreum Margi [6].

De altfel, toţi barbarii de la hotare, Goţii şi deci aliaţii lor provisorii, Sarmaţii, Alanii, Hunii, pe lângă multe mai mici seminţii, nu formau o unitate solidă, cu care s'ar fi

---

[1] *Notitia dignitatum*, II, pp. 107-10.

[2] V. Alföldi, *Dar Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, II, Berlin-Lipsca 1926. Heruli seniori, Batavi, şi în inscripţii, unde apare Otraustaguta, Ostrogotul; Dessau, *o. c.*, I, p. 552, n-le 279 şi urm. In ce priveşte materialul uman de pe malul stâng, *o cohors apuleia civium romanorum* serveşte supt ducele Armeniei; comentariu la *Notitia dignitatum*, I, p. 689.

[3] *Ibid.*, pp. 28*, 36.

[4] *Ibid.*, p. 36*.

[5] *Ibid.*, pp. 120-3*.

[6] *Ibid.*, II, p. 39.

putut pacta, cum s'ar fi putut face cu un Stat civilisat. În cete răsleţe, supt feluriţi conducători, ei cutreierau ţara, când certându-se între ei, când uniţi cu Roma. Astfel aflăm deci de un război de guerilla foarte întins în timp şi spaţiu, cu pace şi legătură, odată cu acest şef, odată cu acela [1].

Mulţi se „dau la brazdă" în adevăratul înţeles al cuvântului lucrând pământul. Lui Teodosiu panegiristul Latinus Pacatus îi vorbeşte de „Istrul crusit de măcelul sarmatic [2]. Impăratul lăudat apare ca acela care a făcut din Goţi ostaşi şi plugari [3].

Barbarii organisează chiar cetăţile panonice odată prădate de ei. Goţii, Hunii, Alanii îndeplinesc serviciul de pază, ascultători de ordin, cruţători de provisii [4]. La Siscia, un atac grăbit de călărime biruie dintr'o dată pe „publici proditores" [5].

E, de la o vreme, o uşurare. Dar *opera de curăţire s'a făcut cu concursul populaţiei locale.* Astfel Temistiu laudă pe Teodosiu, care a înlăturat frica de barbarii cari prădau totul, dar Impăratul apare ca acela care *înarmează şi pe plugari contra barbarilor* [6] şi se adauge că *şi locuitorii de la minele de aur, vechii Bessi, acum romanisaţi, devin ostaşi.*

Aceşti ţerani, a căror rasă nu e de sigur pură, sânt tot mai mult temeiul. Sf. Ieronim, în Prologul la Comentariul II al epistolei către Galaţi, spune că latinitatea „se schimbă zilnic după regiuni şi vremi" [7].

Insăşi figura Sfântului Martin, un Panonian, cunoscut, din

[1] Seeck, *Die Zeit des Vegetius,* în *Hermes,* IX, p. 67. Şi el observă că, după ce, la 382, se spune că toţi Goţii s'au supus şi au fost aşezaţi în Imperiu, printr'o *infida pax* după Idaciu, Valentinian are la 382 lupte în Panonia şi la 391 se dau alte lupte, grele, în Tracia: noi bande trec Dunărea.

[2] V, 2. In *Panegyrici veteres,* II, ed. 1779, p. 250. Presenţa lui la Dunăre, X (p. 269).

[3] Receptos ad servitium Gothos castris tuis militem, terris sufficere cultorem; *ibid.,* XXII, 3; pp. 316-7. Şi „Sciţii" aleargă să i se supuie; XXXII, 3; p. 358.

[4] *Ibid.,* XXXII, 4; pp. 358-9.

[5] *Ibid.,* XXXIV, 1; pp. 366-8 *(rebelle agmen).*

[6] *Καὶ τοὺς γεωργοὺς φοβεροὺς τοῖς βαρβάροις;* Oraţia XIV. Şi în Oraţia XV e vorba de *Σκύθαι οἱ ἁλιτήριοι.* El speră (Oraţia XVI) că „Sciţii" vor veni la o viaţă civilisată, devenind şi ei *ὁμόσπονδες, ὁμοτράπεζοι, ὁμοῦ στρατευόμενοι, ὁμοῦ λειτουργοῦντες.*

[7] Et ipsa latinitas et (= ex) regionibus quotidie mutatur et tempore.

nenorocire, numai prin mărturii care n'au precisiunea acelei a lui Eugipiu despre Sf. Severin, e în legătură cu această viață rurală care se ridică supt Imperiu și e capabilă a-l înlocui. Mila de săraci — cămașa împărțită în două — e una din însușirile de căpetenie ale acestui spirit creștin, tot așa de deosebit de pasivitatea Orientului, ca și de realismul din Occident.

De fapt, barbarii sânt și rămân, pentru aceste regiuni, numai ca strălucitoare elemente de suprafață. Alaric el însuși, *condus și dominat de episcopi*[1], *se încadrează în Roma, se încorporează ei.* El cere lui Stilichon, Vandalul romanisat și prin căsătorie, „Roman" deci ca oricare altul, și fiindcă nu e, ca Alaric, „rege", 4.000 de livre de aur pentru a servi. Și după ce a prădat Roma — vestita pradă a Romei de către dânsul e, după Casiodor, din potrivă, o acțiune cruțătoare[2] — el se privește tot ca auxiliar al ei. Acești oameni nu poartă războiu, cu ideie de Stat și în vederea unei înlocuiri, ci se dedau la accese de mânie pentru stipendii întârziate sau se pun în serviciul unei ambiții romane care i-a scormonit[3]. Alaric își are unmai un sălaș și un izvor de venituri: în Noric, Dalmația, teritoriul venet, chiar și fără titlul de *magister*, cu care se mândresc așa de mult acești șefi[4], dar de aceia barbarul refusat își va crea un Impărat ca acel Attalus cu numele macedonic, amintind pe vestitul rege al Pergamului, care va consimți să-l decoreze cu acest mare titlu[5].

Oricând, în oricare din domeniile vieții publice, se încearcă a se imita Roma în obiceiuri și titluri. Astfel Teodahad își va zice în inscripții „gloriosissimus rex"[6].

---

[1] V. Mommsen, *Stilicho und Alarich*, în *Hermes*, XXXVIII, p. 1 și urm.; Salomon Reinach, în *Rev. Arch.*, I (1915[1]), pp. 16-9.

[2] His consulibus Roma a Gothis, Halarico duce, capta est, ubi clementer usi victoria sunt; Casiodor, *Chron.* Am spus că în Italia, Ataulf, urmașul lui, s'ar fi gândit la o „Gothie", dar respectul pentru Roma neapărată îl oprește; Orosiu, VII, 43.

[3] V. Zosim, V, 29, 42, și Olimpiodor.

[4] Zosim, V, 49; Sozomen, IX, 7.

[5] V. Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, L'invasion Germanique et la fin de l'Empire*, a 3-a ediție, Paris 1911, pp. 419, 422.

[6] *Rev. Arch.*, 1928[2], p. 387. Asupra atacurilor barbare citate de Claudian, Salomon Reinach, *Les loups de Milan*, în *Rev. Arch.*, XXIII (1914), p. 237 și urm.

Germanii n'au învăţat, în genere, aici, în Orient, limba găzduitorilor: găsim astfel un „interpetrus Germanorum" la Brigetio [1].

Dacă marele general roman şi regent al părţii răsăritene din Imperiu, Stilicho, e de origine germană, nu însă sufleteşte un German, ci „crescut în Orient", probabil în Constantinopol, având educaţia i cariera nobilului roman, fără şcoală însă [2], e natural că dintre aceşti barbari pot răsări pretendenţi la coroana Imperiului: astfel, după Ioan Primiceriul (425), Ioan Vandalul [3].

Literatura timpului nu poate osebi între unii şi alţii dintre aceia cari îşi împart puterea şi paginile istoriei, şi ea n'are interes la aceasta. Archeologia dă mâna cu confusia literară, dar nu fără să fulgere prin aceste neguri o rază de adevăr. Poetul Claudian pune împreună Geţi, Daci, Sarmaţi, Masageţi şi Geloni [4]. Sânt laolaltă „turpes Huni" şi „impacati Alani" [5]. Sarmaţii i se par blonzi [6]. Nu se uită „săgeata dacică" [7]. Dunărea apare trecută de cară [8]. La el se văd Bastarnii distruşi poate lângă Mysi — nu Visi [9] —, „feroci pe carăle lor" [10].

Intr'o visiune poetică, poetul vede pe Gruthungi lucrând la câmp şi aşezând viţa [11]. Dar ei apar pentru moment ca duşmani, după ce li se daseră „câmpii şi case" [12].

Ostaşii lui Stilichon sânt deprinşi, de altfel, a înfrunta

---

[1] *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 115.

[2] Mommsen, în *Hermes*, XXXVIII, pp. 113-5.

[3] Lehmann-Haupt, în *Klio*, XV (1918), p. 438.

[4] *In Rufinum*, I, p. 308 şi urm.

[5] *Ibid.*, II, p. 270-1.

[6] *De nuptiis Honorii*, p. 123.

[7] *Iaculum Daci; Paneg., de tertio consulatu Honorii*, v. 28, lângă „scythici arcus".

[8] *Ibid.*, v. 149. „Getica plaustra"; *De quarto consulatu*, v. 53. Cf. *De consulatu Stilichonis*, III, v. 325 şi urm. Şi *ibid.*, I, v. 175: „odrisiae orae"; *In Rufinum*, II, Prefaţa, v. 18; II, v. 425. Şi aiurea.

[9] Ceia ce ar fi Visigoţii, după editor.

[10] *De cons. Stilichonis*, I, v. 94-5

[11] Bene rura Gruthungus Excolat et certo disponit sidere vites; *In Eutropium*, II, v. 196-7. Pentru „Getul" Tarbigil, *ibid.*, p. 102. v. 176-7. Pentru el şi Gruthungi, *ibid.*, v. 399.

[12] *Ibid.*, v. 576-9.

„cetele Tracilor“ [1], cari sânt înţeleşi aici geografic ca barbari. Când se produce încercarea, supt Arcadiu, a Gruthungilor lui Odotheu de a trece Dunărea pe trei mii de luntri, ei se îneacă în părţile Peucei [2], deci în vecinătatea ştiutelor băiţi de la gurile Dunării.

Claudian va celebra însă mai mult pentru blândeţă — *mitis erat* — pe acela care a triumfat la Capitoliu după „frângerea Dacilor“ [3].

Cetăţile sufăr — *miseranda moenia Thracus* —, dar se văd alături ogoare rodnice [4], „arva Mysorum“, care hrănesc Capitala.

Stabilitatea care lipsia de atâta vreme e în sfârşit câştigată prin sistemul acceptării barbarilor în Balcani [5] pentru a-i trimete apoi în Apus. S'a citat pasagiul din opera acestui contemporan al fiilor Impăratului Teodosiu în care se vede cum *„colonul se întoarce la hotarele sale şi Curtea se umple iarăşi de dările ilirice“* [6].

---

[1] *In Eutropium*, II, v. 412.

[2] *Paneg. de quarto consulatu Honorii*, v. 623 şi urm.

[3] *Ibid.*, v. 318.

[4] *In Rufinum*, II, v. 45-6. Pentru *limes mysiacus* şi *limes scythicus* de la Honoriu la Teodosiu, *Cod. Theod.*, VII, XVII, 1. — Soldaţii îşi impun fiii ca urmaşi. Pentru mutilări, *spurca amputatio digitum*, *ibid.*, VII, XIII, VIII. Pentru *burgarii*, *ibid.*, VII, XIV, 1. Pentru robii la barbari, *Rev. Arch.*, X (1854), p. 435 şi urm. (şi închipuirea Sf. Paulian că ar cădea prins la „Geţi“ şi Alani).

[5] Consulul Gadalaippus, *Rev. Arch.*, IV[1] (1847), p. 175.

[6] *De laudibus Stilichonis*, II, 206:

„Inque suos tandem fines redeunte colono,
Illyricis iterum ditabitur aula“.

Cf. Jung, *Romanische Landschaften*, p. 445. Pe când Panonia e recăpătată de Imperiu; Alföldi, *Der Untergang*, *passim*.

CAPITOLUL II.

In umbra lui Attila [1]

Asupra acestei lumi sătești se întinde în curând o stăpânire hună, care dă un nou tip dominației barbare: acela din lagărul închis care strânge pe toți ostașii, din ceia ce pentru Avari, cu un termen german, luat de la supuși, va fi *ringul*, gruparea concentrică pe care o întâlnim de la Peching până la Cremlin, iar, pentru Tatari, considerând doar oamenii, *horda* [2].

Attila, asupra căruia se exercită, atotputernică, influența unei lungi tradiții care duce până la milenarele concepții ale „ceresculuí" imperiu universal al Chinei, va putea fi pentru Romani, ca și Alaric, un străjer al graniței, un „ofițer" înscris în ierarhia constantiniană, dar el e, pentru dânsul și ai săi, Hanul, Impăratul, domnul lumii: el pune pe un pictor să-l presinte în Scaun de aur, iar „Impărații romani cu traiste pe umeri vărsând aur la picioarele lui" [3].

Attila n'a bătut însă monedă niciodată, ci a întrebuințat pe aceia a Imperiului roman. Impodobit cu un titlu înalt dat de Impăratul, el petește, cu voia ei, pe o princesă din Apus. E astfel un candidat și la acestălalt ținut roman, el care aducea cu dânsul nestersele amintiri ale Sfântului Imperiu, de altă lege, al depărtatului Răsărit. Rostul unui *magister militum*, așa de mare în această vreme, întărește încă si-

---

[1] Pentru Attila, *Byz. Zeitschr*, XXVII, p. 480.

[2] Mommsen (*Hermes*, XXXVI, pp. 524-5) face pe Attila domn de la Atlantic la Eufrat!

[3] Suidas, *sub v.*

tuaţia lui Attila. „Roman“ e, prin această situaţie ca şi prin faptul că aşezarea lui politică stăpânia atâta romanitate, de la care luase, ca Decebal, nu numai arhitecţi, meşteri, secretari, cari, evident, scriau latineşte în numele imperialului „rege“, dar şi obişnuinţile mai înalte ale unei vieţi care ieşise din adăpostul corturilor şi din obişnuinţile transhumanţei turanice, ca şi din momentul marilor migraţiuni. Am putea zice că în „curtea“ lui cu cerdac şi cu covoare Hanul mongolic, acest vechiu „Turc“ mare, era, înaintea Românilor, acum aproape deplin formaţi, un fel de „Domn român“, ca şi Seuthes din dosul Bizanţului şi ca şi Decebal din munţii Haţegului. Căci condiţiile trainice impuse de natură şi întărite de lungul curs al desvoltărilor istorice sânt mai tari, nu numai decât schimbarea şefului, dar şi decât succesiunea popoarelor.

Pentru a ajunge la acest Imperiu vedem, întâiu, la Sozomen, pe Hunii lui Uldis, în 408, veniţi după prădăciuni în peninsulă, dar trimeşi ca plugari; scriitorul îi află şi la Olimpul Bitiniei [1]. Ici şi colo găsim şi în pământ urmele artei lor, străine şi stranii. Astfel cu tesaurul de la Sânmiclăuşul Mare, care ar fi datorit unor argintari din Altai [2].

Vechii izgonitori de Goţi pradă însă mai mult *pentru a se impune, pentru a căpăta pe unde au năvălit omagiu, tribut, dar înainte de toate robii pe cari li se sprijină gospodăria de Stat.* In acest sens e a se înţelege menţiunea din Cronica lui Casiodor că „Hunii au pustiit Traciile şi Iliricul cu un sălbatec jaf“ [3].

Ei aduc, firește, o civilisaţie reală, care vine dint'un foarte lung trecut şi nu e capabilă de modificare. Admirabila descriere a lui Priscus [4] despre Attila şi Curtea lui e întru toate ca a misionarilor franciscani veniţi la horda Impăratului mongol din secolul al XIII-lea.

Datini din vechea patrie, ca închinarea fierului scitic, audi-

---

[1] IX, 5. Şi *Codex Theod.*, V, 4.

[2] Heinrich Glück, *Türkische Kunst,* în *Mitteilungen des ungarischen wissenschaftlichen Instituts in Konstantinopel,* Budapesta-Constantinopol, 1917.

[3] Hunni Thracias et Illyricum saeva populatione vastarunt.

[4] Analisa lui Priscus şi la d. Grecu, în *Codrul Cosminului,* VIII (1934), pp. 432-8.

enţa cu regele întins pe pat, obiceiul că tatăl ia de soţie pe fiică, că femei sânt oferite călătorilor, trăiesc în noua patrie. Turnuri se ridică de-asupra locuinţilor. Regele, căruia soţiile demnitarilor lui îi aduc hrană şi vin, gustă din ele de-a călare de pe tablă. In uşa palatului său el judecă pe oricine.

La audienţele lui, pahare cu vin trec de la un oaspete la altul, cari, pe rând, îşi moaie buzele, şi i se închină. Ca vechiul Dromichaites, Impăratul care oferă bucate în vase de argint îşi gustă carnea pe taler de lemn, şi din pahar de lemn şi bea. Fiecare dintre şefii lui dă câte un cal oaspeţilor.

Dar sânt şi datine găsite pe noul pământ. Astfel casele de lemn acoperite cu şindilă, gardurile de lemn ale „palatului" lui Attila. Stâlpii sânt săpaţi cu îngrijire şi legaţi prin arce ca în pridvoarele noastre. Jos sânt întinse covoare şi femei ţese în jurul Kerkăi, „Impărătesei". O datină locală, poate tracă, e cântarea isprăvilor războinice îndeplinite de înaintaşi sau de cei în viaţă, cari se înduioşează până la lacrămi.

Alte obiceiuri, ca răstignirea vinovaţilor, se ieau de la Romanii oraşelor. Cu pietre din Panonia şi un arhitect din Sirmium se fac băi ca acelea cu care se lăudau odinioară Quazii. Glumele în trei limbi ale lui Zerkon Maurul, ca şi ale cutări Hun, fac parte din elementele de petrecere la Curtea imperială mai mult decât din ce putea îngădui acea severitate divină a Monarhiei orientale de care Attila nu se desface decât atunci când zimbeşte copilului iubit şi-i ciupeşte obrazul. Se vorbeşte laolaltă limba germană şi cea romană, cea greacă.

Un fel de feodalitate mongolă e arătată în raportul lui Priscus: astfel cutare rob e al văduvei lui Bleda, fratele lui Attila. Cutare trimes la Impăratul celalt e domn al mai multor sate. Popoare de aceiaşi rasă şi-au dat şi ele partea Impărăţiei, larg concepute.

In fund, cu mai mulţi regi, dintre cari unul se chiamă Kuridah, sânt Acaţirii turci, gata să se plece ori spre Romani ori spre Huni[1].

In sate se află şi elemente hune, ca acelea de la care se aduc provisii misiunii bizantine. Cultivarea meiului e însă în raport

1 Priscus. Lângă ei, Saragurii (fragm. 37). V. şi Suidas, *sub v.*

cu vechea gospodărie românească, pe când numele berii, *kamos*, trăieşte şi azi în mongolicul *kumis*. Colibele, καλύβαι, de străveche origine tracă, aşa cum le descrie şi Xenofont, corespunzând locuinţii colibaşilor de astăzi la Bran [1], au rămas în limba noastră.

In ciuda tratatelor, σπονδαί, συντάξεις, care cedau barbarilor ca sălaş, din voia generalului roman Aeţiu, cu al cărui mare rol, roman şi barbar, dar mai ales local, ne vom ocupa îndată, Panonia, şi aceasta li asigură venituri, φόροι, Huni apar la „panairuri", bâlciurile din Balcani, şi pradă ori şi ucid, ca, peste o mie de ani, Cazacii la târgurile de pe Nistru [2]. Episcopi, ca acel de Margus, speriaţi, dar şi câştigaţi prin oferte, în loc să apere, cum vor face alţi clerici în Apus, oraşele, preferă să le dea regelui barbar, care cere necontenit fugari şi pretendenţi la tron Impăratului [3], şi acesta e bucuros să mai promită câteva mii de livre de aur peste suma obişnuită, contribuind şi „cei înscrişi în senat" cu partea lor [4].

Attila urmăreşte să-şi adauge la Panonia tot şirul acestor centre romanice până la Novae, unde stau, de mult, alţi musafiri barbari, Ostrogoţii lui Teodoric [5]; el a şi luat Nişul, unde vrea să mute emporiul de hotar, şi ameninţă că, dacă nu i se admite aceasta, va merge şi până la Sardica [6]. De altfel, când el cere ca soţie pe princesa romană Honoria, — cum va face Gotul Ataulf cu Placidia, — cu „sceptru" cu tot — şi i se spune că numai bărbaţii au dreptul de a moşteni, va fi fost îndemnat de aceasta însăşi să-i vie în ajutor, aşa păgân cum era [7], cum şi din Galia francă îi vin chemări din partea cutărui pretendent [8].

---

[1] V. I. Simionescu, în *Universul* din 1-iu Iulie 1936.

[2] P. 140 din ed. de la Bonn. Cf. *ibid.*, p. 168. O traducere românească a dat-o d. Popa Lisseanu, în colecţia sa cu traduceri, *Izvoarele istoriei Românilor*.

[3] P. 141; cf. şi p. 168.

[4] Pp. 142-3.

[5] P. 147.

[6] Pp. 151-2. Distrugerea ei, p. 171. Paza bună la Dunăre, p. 162. Relaţii şi lupte cu Goţii, pp. 163-4.

[7] *Ibid.*, pp. 152-3.

[8] S'a afirmat că Priscus, *Fr. Hist. Graec.*, arată Hunii şi la Hârşova. De fapt Karsos în Tracia e în calea lor; p. 169.

„Impărat", cum spuneam, Attila crede că onorează dinastia imperială, cerând să i se dea, cu zestrea, o parte din Imperiu, pe acea princesă Placidia, care se pare că i s'ar fi oferit [1].

In cursul acestor iuruşuri, răsar însă, nu numai satele, de străveche origine, care se simt pretutindeni pe malul stâng, Hunii stând în hordă, dar, pe malul drept al Dunării sau mai în fundul balcanic, cu episcopi, senatori şi obişnuiţii cetăţeni, de sigur şi cu ţerani din împrejurime, cu ciobanii obişnuiţi [2], oraşe „cu mult popor", ca aşa de vechea Ratiaria, ca Asimus (după râul care e azi Osma), cu Asimuntenii săi, „cetate tare" [3], cu ziduri, cari jură fals că n'au primit în cuprinsul lor pe fugarii reclamaţi. Dunărea, străbătută de luntri, cu luntraşi „barbari" cari nu pot fi huni [4], căci se spune apriat aiurea că sânt „luntrile de care se folosesc locuitorii de pe maluri [5], şi e vorba şi de străvechile plute, care se aduc gata făcute pe căruţele cu boi [6], e vie pentru negoţ, şi vedem pe un sol al lui Teodoric, de bună samă atunci la Constantinopol, care vine pe mare de la Odessos [7].

Tot aşa va fi fost şi de-a lungul acelor râuri care, păstrând, afară de neexplicabilul Derkon sau Drenkon, de la care vine însă de sigur Drencova bănăţeană, vechile lor nume de Tisa [8] (e scris prin greşeală [9] Tigas) şi Timiş (Tifisas), se dovedeşte că a fost cine să le transmită şi, anume, nu într'o formă barbarisată [10].

Cu toate prădăciunile pe care şi le închipuie, de veacuri, atâţia cari n'au în de ajuns simţul realităţilor, ca represintând

---

1 Pentru căsătoria Placidiei cu Constanţiu se cere „Gothi placati"; Casiodor, *Chron.*

2 P. 164.

3 *Φρούριον καρτερὸν;* pp. 143-4.

4 *Σκάφεσι μονοξύλοις, ποροθμεῖς;* p. 172.

5 *Τοῖς μονοξύλοις πλοίοις οἷς οἱ προσοικοῦντες τοὺς ποταμοὺς κέχρηνται;* p. 183.

6 *Σχεδίαι, ἅμαξαι;* p. 183.

7 P. 171.

8 Pentru numele Tisei, v. Melich, în *Magyar Nyelv,* XX (1924), pp. 37-8.

9 Explicabilă în scrisoarea latină, nu în cea greacă, ca şi pentru cel următor (*f* pentru *b*).

10 Pp. 183, 213.

o distrugere totală a ţerilor străbătute, în furia-i de a ucide şi de a nimici, de „biciul lui Dumnezeu", Priscus, solul cu nume latin — raportul însuşi pe care-l cunoaştem şi care e un aşa de binecuvântat izvor contemporan, va fi fost scris latineşte şi tradus greceşte numai cu prilejul compilaţiei practice a lui Constantin Porfirogenetul, din care face parte, — trimes de Impăratul Marcian la Attila, îl presintă ca pe un impunător suveran.

De fapt, Attila apare şi ca un asociat imperial la viaţa populară din aceste părţi.

Se ospătează la Serdica „distrusă" cu boii şi oile locuitorilor din împrejurimi, Traci romanisaţi [1]. Izvorul bizantin citat arată pretutindeni sate, unde se iea hrana — şi Hunii, ca toate seminţiile turceşti, stau în lagăr, în *ring*, şi nu în aşezări săteşti —, unde se face acea mămăligă de meiu şi se oferă drumeţilor miedul [2], — „aşa numit de locuitori" — care nu e decât băutura vechilor Traci, *sabaia, braga* de azi [3], pe când Hunii preferă chefir-cumisul din lapte acru obişnuit în stepă şi acum [4].

Aceste sate au „colibe" [5], pe când nomazii, cum se ştie, şed în corturi, şi ei n'au vetre, ci se încălzesc numai cu uşorul foc de papură [6]. Se pescueşte în heleşteiele vecine [7]. Alături se vor găsi pomii cari lipsesc în ringul stăpânilor [8]. Satele pot fi cedate numai membrilor clasei domnitoare, cum au făcut apoi Turcii cu acelea din Ungaria sau din raialele de la noi, de exemplu în a Brăilei.

Acel Rusticius care vine la Impăratul pentru o afacere

---

[1] P. 170.

[2] Pentru *mied*, v. Tolnai, în *Ethnographia*, XXX, 15, pp. 101-2.

[3] *Κάμον οἱ βάρβαροι καλοῦσιν αὐτὸ; ibid.* Dar se face confusie cu berea din orz. Pentru *μέδος* ca romanic, Heinrich Gelzer, *Byz. Zeitschr.*, XXIV, pp. 313-3.

[4] *Κατὰ κὼμας τροφαί, ἀντὶ μὲν σίτου κέγχρος, ἀντὶ δὲ οἴνου ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος;* p. 183.

[5] *Καλύβας τῆς κώμης;* p. 184.

[6] *Καλάμος; ibid.*

[7] *Οἱ τῆς πλησίον ὑδρεύοντο κώμης;* p. 183.

[8] P. 188.

privată[1], pus de ai săi la petreceri alături de Cesarul roman, de care deci ei recunosc că atârnă teoretic, aparţine aceleiaşi lumi, foarte vioaie, care a găsit răpede cum se poate trăi şi în aceste vremuri de sigur aspre[2]. Scrisorile la Curtea Hanului le alcătuieşte un Romanic, Constanţiu, dat de Aeţiu, prietenul vechiu, gata oricând de serviciu[3]. Un Constantiolus e Panonian[4]. Tatăl lui Oreste, aşa de legat de Attila, poartă numele de Tatulus, Τατοῦλος, pe care, ca Tatul, îl vom găsi peste o jumătate de mileniu la un domn al Silistrei. Acest Oreste, care e din Panonia, iea pe fiica unui Romulus din Petavio, în Noric, şi fiul lor, tot Romul, cu adausul de August, va fi cel care e considerat ca ultimul Impărat în Apus[5].

Incunjurul de lemn al palatului lui Attila, asemenea cu zăplazul sau cu ostreţele satelor moldoveneşti[6], e de o potrivă şi cu acela pe care Xenofont l-a văzut în jurul curţii lui Seuthes. Cerdacul[7] de la casa sfetnicului Oneges se păstrează şi azi la locuinţile noastre săteşti; doar turnul să fie roman, ca şi, firesţe, băile[8] pe care Impăratul pustei a pus să i le facă, întocmai ca înaintaşul său Decebal, şi se spune anume că a fost adus acel arhitect din Sirmiu, care se păstra roman. Poate că forme de pagodă sânt înţelese în descrierea, pentru locuinţă, a „cercurilor" care se ridică treptat de la pământ spre înălţime[9], un biet Cremlin de lemn în ţinutul fără piatră.

In ce priveşte obiceiurile[10], „cântecele scitice" ale fetelor —

---

[1] P. 176.
[2] P. 176. V. şi p. 207.
[3] P. 176.
[4] P. 198.
[5] P. 185.
[6] *Περιβόλῳ ξυλίνῳ κυκλουμένα (οἰκήματα)*; p. 187. Şi *θύραι τοῦ περιβόλου*; p. 195.
[7] *Τοῖς ἐκ τῆς ἐρεὰς πιλωτοῖς τοῦ ἐδάφου σκεπομένου ὥστε ἐπ' αὐτῶν βαδίζειν*; p. 197.
[8] *Πύργος, βαλανεῖον*; p. 187.
[9] *Οἱ δὲ κύκλοι, ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀρχόμενοι, ἐς ὕψος ἀνέβαινον μετρίως*; p. 197. Intreg sistemul de construcţie turanic este astfel, fiecare din cercuri reprezintând un rost social. Originea e în Imperiul chines, de străveche cultură.
[10] P. 190. Cf. p. 206. Tot acolo, un Hun care vorbeşte „ausonian".

la Turci nu cântă femeile — arată originea lor gotă sau gepidă, care se vede, de altfel, şi din vălurile lor, care pot fi împrumutate de la cele milenare, trăind şi până astăzi, ale Tracilor. Şi, de altfel, se spune că această lume amestecată, de origini aşa de deosebite, se foloseşte şi de limba gotă şi de aceia a Ausonilor [1], adecă a Italienilor, pe când greceşte ştie foarte puţin, afară de unii robi din Tracia şi de pe „litoralul iliric", ceia ce înseamnă numai din cetăţile care rămăseseră elenice, dar se pomeneşte şi unul, de bună samă negustor, din Viminacium [2]. Covoarele ce se ţese de roabe „în colori felurite" aparţin unei datini artistice care a trecut de la locuitorii Sud-Estului european, peste Anatolia, prin Asia Centrală şi prin Manciuria, mai sus de Industan până în insulele Sondei [3]. Cu aceste scoarţe se acopăr, ca şi acum în gospodăriile noastre săteşti, paturile [4]. Sânt vechile ţesătoare trace ale căror urmaşe sânt meşterele femei ale lumii noastre ţerăneşti.

Masa aminteşte mai mult ospeţele trace decât sobrul fel de hrană al rasei turceşti, care-şi face din sofraua de piele, obişnuită şi la Turcii otomani, în acelaşi timp punga şi „faţa de masă" [5]. Se bea ca la un Seuthes, dar pe urmă aşteaptă afară cântecul germanic, care a devenit, trecând peste ţeri şi mări, cântecul nostru bătrânesc [6]. Bufonul scit, pe lângă Maurul Zerkon, cu nume mai curând dacic, vine din obişnuinţa asiatică [7].

Alături sânt, şi cu vechi nume romane, ca Romul, conţi ai Imperiului, căruia-i aparţine şi Noricul [8].

---

[1] V. şi în Dumont, *Mélanges*, p. 360, Mihail Impăratul, intitulat tot aşa. Pentru sensul cuvântului „Ausoni", Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 362 (la Constantin Porfirogenetul).

[2] Pp. 190-1. Dar soţia e barbară; p. 191.

[3] P. 197.

[4] *Ibid.*

[5] P. 204 şi urm.

[6] P. 205.

[7] P. 205 şi urm.

[8] P. 184.

Un şef bagaud la Attila, Stein, *o. c.*, p. 494.

Dacă Viminaciul şi Ratiaria se pradă, dacă la Naissus[1] doar bolnavi dăinuiau în bisericile ruinate[2], episcopul de Margus fuge, cu tot ce poate prinde, la Attila, şi-l aduce la despoiarea oraşului[3]. Cel din Sirmium, asediat, se pregăteşte, încredinţând unui conaţional vasele de aur ale bisericii, a se răscumpăra pe sine sau pe cetăţeni. In schimb anume regi sciţi fug la Romani şi preferă moartea, întoarcerii lor.

O altă atitudine o au oamenii din Asimus. Ei fac războiul pe sama lor. Nu numai că primesc pe robii Hunilor şi-i liberează, ba chiar şi Huni fugari, dar iese din ziduri şi prind pe barbarii cari adumelcă prada. Oamenii Impăratului cari comandă în Tracia trebuie să negocieze cu dânşii, cari nu dau pe cei opriţi decât după ce ai lui Attila jură că nu sânt la ei ciobănaşii căzuţi în mâinile acestora[3].

Alături, ţara lui Attila se întinde şi pe malul drept până la Novae spre Răsărit, coborându-se în adânc până la Naissus, unde aşează el emporiul[4]. Dincolo de hotar, supt pretext de vânătoare, Hunul se aruncă din când în când[5].

Cutare negustor grec din Viminacium, ajuns ostaş al lui Attila, arată toate motivele de nemulţămire ale fugarilor romani la regele hun: reaua apărare militară, biurocraţia, fiscalitatea, formalităţile pe care le ştiu numai bogaţii şi puternicii şi de pe urma cărora se ruinează şi desnădăjduieşte slabul sărac, apoi justiţia de paragrafe, care se dă pe bani[6]. In zădar încearcă Priscus să-l recheme la alte sentimente; fie şi legile bune, spune fugarul, dar dregătorii sânt răi.

La un Imperiu şi la celalt, care se frământă îndelung între ele e, astfel, una şi aceiaşi lume, proporţiile singure variind, şi vechiul amestec se continuă. Attila trimete Impăratului, alături de credinciosul său Edecho, pe Oreste, provincialul din Panonia; eunucul cu numele grecesc care e Spătar îm-

---

1 Resistenţa Naissului contra lui Attila, în *Revue Archéologique*, 1868[2], pp. 89-90.

2 Priscus, fragm. 2.

3 *Ibid.*, fragm. 8.

4 *Ibid.*, fragm. 5-6. Mai târziu se reface hotarul Dunării prin cedarea de bună voie a lui Attila (fragm. 14). Fiii lui Attila vor cere de la Impăratul Leon emporiu la Dunăre (fragm. 36).

5 *Ibid.*, fragm. 8.

6 *Ibid.*

părătesc învaţă pe Edecho să între în societatea a cării aparentă splendoare o admiră acesta. Goţi sânt la Attila, şi fetele lor primesc pe „Împărat" cu cântece în limba lor, iar la Curtea bizantină un Got Vigilas e tălmaciu. Puternicul Aeţiu, al cărui nume grec înseamnă „vultur", născut la Durostor, are un fiu Carpilio, şi acestălalt nume aminteşte pe Carpii de la gurile Dunării. Lui Attila, care-şi cerea un secretar pentru latineşte, acelaşi Aeţiu-i trimete pe un Constanţiu; un alt Constanţiu servise în aceiaşi calitate Hanului. Şi un Constantiolus din Panonia e lângă acesta.

De sigur că unii dintre Huni ştiu latineşte, şi limba acestora e cunoscută lui Rusticius, născut în Moesia-de-sus, cu numele aşa de roman [1].

In sfârşit, robii duşi la Attila din oraşele latine prădate ale malului drept al Dunării adaugă la populaţia romanică a celui stâng.

Patronatul turanic al Hunilor e de fapt mai ales un nou şi mare factor de sinteză. „A se face Hun" e un fenomen obişnuit în vremea lui Attila. Cu dreptate s'a scris despre sistemul vechiu unguresc, care e în fond acelaşi ca al Hunilor: „Omul care se bătea bine, oricare i-ar fi fost rasa, căpăta un pământ, un titlu, care-l făcea să între cu drept deplin în nobilime [2]. Nu se poate zice că în această ascultare era şi iubire. Cu gândul la Attila, se pare, Alexandru-cel-Mare e pentru Orosiu „ille gurges miseriarum atque atrocissimus turbo totius Orientis" [3].

In definitiv, regalitatea acestor barbari nu represintă la început nicio administraţie peste un teritoriu stăpânit de fapt; e numai un drapel de luptă. „Nu se conduc", spune Amian Marcellin, marturul cel mare pentru secolul al IV-lea, „cu vre-o severitate regală, ci se mulţămesc cu conducerea îmbulzită a fruntaşilor [4]". Attila nu e decât produsul ulterior

[1] Bibliografia lăturalnică a lui Attila în J. Geffcken şi E. Giebarth, Lübker, *Reallexikon des klassischen Altertums, ad v.*

[2] Jérôme et Jean Tharaud, *Quand Israël est roi,* p. 142.

[3] III, 7. Cf. şi III, 20.

[4] Aguntur autem nulla severitate regali, sed tumultuario optimatum ductu contenti; XXXI, 2, 7.

al concepţiilor chinese amestecate cu amintirea regalităţilor din Europa centrală şi din Dacia.

Din palatul său panonian „magister"-ul barbar [1] merge spre Apus, nu atât pentru a peţi — ca un Timuş Hmilnitchi pe fata lui Vasile Lupu — pe Honoria, sora „colegului" occidental, căreia după ideile lui mongolice i-ar reveni jumătate din Statul roman, ci ca Împărat al lumii care vine să facă a i se recunoaşte această stăpânire mondială.

Intors, el va muri obscur, şi cu dânsul acest Imperiu se va pierde în cetele personale ale urmaşilor lui [2].

Atitudinea Imperiului de Răsărit faţă de lumea romană din vecinătate trebuie acum cercetată.

---

[1] V. şi Boak, *The master of the offices in the later roman and byzantine Empire,* Londra-New-York, 1919.

[2] Pentru moartea lui Attila, Moravcsik, în *Körosi-Csoma Archivum,* II (1926), pp. 83-116. Monede pentru înfrângerea lui Attila, *Rev. Arch.,* XXIV (1914), pp. 308-9; cf. Blanchet, în *Rev. hist. du Sud-Est européen,* I, pp. 97-102 (pentru lupta lui Teodosiu al II-lea cu Attila).

CAPITOLUL III.

Crisa socială supt Imperiul restabilit

Am spus că „Statul" hun nu putea să aibă o lungă durată: el era sprijinit doar pe împărţirea prăzii teritoriale între membrii familiei. Astfel Attila ucisese pe Bleda, „frate şi tovarăş în domnia sa"[1]. Legătura chiar a triburilor supuse e personală. *Dispare stăpânul, totul e pus în chestiune,* cum se considera oarecum lucrul, până foarte târziu, şi la Sultanii turci stăpânitori de noroade.

Mai mulţi regi sânt pomeniţi şi mai departe chiar la Huni, unul fiind doar primul[2], ceia ce pregăti disoluţia la moartea lui Attila.

Aceasta era cu atât mai posibilă, cu cât între barbarii stăpânitori nu se făcuse o unificare. Vechile neamuri, ca Boiscii, mai sânt la Dunăre, adăugindu-se aceşti „Turci" cari sânt Ilimarii, Amilzurii şi Tonosurii[3].

Nici hotarele Statului nu erau bine fixate. La 400 Uldin nu îngăduise o aşezare barbară peste Dunăre[4]. S'a pretins că

---

[1] Fratrem et consortem in regno suo... eiusque populos sibi parere compellit; Casiodor, *Chron.*

[2] Astfel *Χαράτων, ὁ τῶν ὑηγῶν πρῶτος;* Candid, în Fotiu, *Bibliotheca,* p. 264. Pentru sensul cuvântului Hun, v. şi Kiessling, în *Real-Enzykl.,* VIII, pp. 2583-61, şi Németi, *Die historisch-geographische Beweise der Hiung-Hun Identität,* 1910. Cf. Baynes, în *English historical Review,* VIII, xxv.

[3] *Ur* e în turceşte „domn"; v. ungurescul *úr* şi numele Uroş la Sârbi. Alte nume de acest fel, ca Alcisurii, la Iordanes. Cf. Zeuss, *o. c.,* p. 709. Alături, Acaţirii, cu ai lor regi, câştigaţi de Imperiu; Priscus, pp. 181-2.

[4] Zosim, V, p. 22; Sozomen, IX, 5, şi *Codex Theod.,* V, 6, 3. După Seeck, citat de Alföldi, *o. c.*

la 433 Aeţiu ar fi cedat lui Rua Panonia; Marcellinus Comes socoate însă că erau cinzeci de ani de când Panonia era hună *(ab Hunnis retinebantur)*, la 427, când a fost reluată.

Urmarea n'a putut fi, mai ales după plecarea lui Teodoric din lagărul de la Novae, *şi el o consecinţă a desfacerii stăpânirii lui Attila*, decât revenirea vechii ordini de lucruri: un senator către Senatul roman vorbeşte de Dunărea făcută romană[1], ceia ce înseamnă revenirea la sistemul de garnisoane, de mult părăsit. In adevăr, pacea Dunării apare şi la poetul Merobaudes *(Danuvii cum pace redit)*[2], care, de şi trăind în Galia pare bine informat.

Se continuă şi în acest veac al V-lea exploatările de mine, poate şi în Dacia, şi se vorbeşte tot astfel de *ferrariae venae* în Dalmaţia[3].

In afară de influenţa hună rămăsese, apoi, toată Scitia Minoră cu episcopii ei. Contra lui Nestorius şi Eutyches scrie — după Marcus Mercator — la 448 episcopul Ioan[4]. Ea continuă a fi basa dominaţiei militare a acestei Rome răsăritene care evoluează spre Bizanţ.

Dar aici Roma Nouă înseamnă Aeţiu, puternicul între puternici, şi Aeţiu represintă regimul unei mari proprietăţi, unui patronat şi unei seniorii aproape independente[5].

Un pasagiu din scriitorul pierdut Renatus Profuturus Frigeridus, ajuns în Istoria Bisericii galice a lui Grigore de Tours, arată pe Flavius Aetius — Flavii se făceau şi barbarii — ca fiu al unui fruntaş scit, Gaudentius, din Durostorum, fost „conte al Africei", şi al unei Italiene. Moştenitor de pământuri

---

1 Casiodor, *Variae*, XI, 2. Cf. şi Enslin, *Die Ostgoten in Pannonien*, în *Jahrbücher* ale lui Bees, VI, p. 146 şi urm.

2 *Panegyricus*, 1.

3 Casiodor, *Variae*, III, 25. Pentru Eugipiu şi tabloul Noricului v. mai departe şi capitolul lui Jung, *Römer und Romanen*, p. 133 şi urm.

4 Migne, XLVIII, pp. 1087-8. Reprodus după Germain Morin, *The Journal of Theological Studies*, 1905, pp. 74-7, în Netzhammer, *Christliche Alterthümer*, pp. 18-9.

5 Aeţiu ὁ ἀέτιος din ἀετός, vultur. Un Aetios în Pausanias, *Corinth.*, II, XXX, 7. Un Aeţiu din Ecclesiria, Philostorgiu, III, 14 şi urm.

întinse şi de numeroşi clienţi — ca un Warwick engles din veacul al XV-lea sau un beiu albanes până astăzi —, el creşte în lagărele unde miliţia era alcătuită din săracii rămaşi în sama acestor mari proprietari *(a puero praetorianus)*. Pe atunci între Roman şi barbarul în serviciul Romei nu se făcea deosebire; de aceia el învaţă armele la încă atotputernicul şi temutul Visigot Alaric. Va cunoaşte şi pe Hunul Attila, cu care se va certa, se va împăca şi va veni vremea când, cu o coaliţie de alţi barbari, îi va tăia drumul în Apus[1].

Aeţiu se căsătoreşte cu fata unuia al cărui nume aminteşte pe Dacii liberi. Carpilio, fiul, primind şi el acest nume, care e deci îndătinat (am pomenit pe Carpilio şi la Priscus). Dar ambiţia lui, ca şi frământările vremii, îl desfac de această patrie. Ajunge la Curte *comes domesticorum*, sprijină pe usurpatorul Ioan, se ceartă cu Aspar şi cu Bonifaciu, se retrage la el acasă, dar apoi cumpără moşii în Italia şi ajunge în curând, cum va rămânea până la moartea silnică, stăpânitorul întregului Imperiu, care ascultă astfel de acest om de la Dunărea noastră.

Aeţiu, duce supt tiranul acela Ioan, avea după uciderea acestuia până la „60.000" de barbari, pe cari-i opune lui Aspar. Li dă drumul când face pact cu Placidia şi Valentinian, fiind numit *comes*. La plecare, se schimbă ostatecii şi se fac jurăminte[2].

Cronica lui Prosper de Aquitania presintă în sfârşit pe Aeţiu devenind, la 432, *magister militum* din plugar, *ex agricola*. In luptă cu Bonifaciu, la 435, acesta murind, biruitorul revine „in agro suo", la ţară, unde un inimic caută să-l ucidă. Acest tipic represintant al provincialului dunărean trece la Roma, apoi în Panonia, unde, cum am spus, se pune în serviciul Hunilor: „cu prietenia şi ajutorul lor" face şi pacea

[1] V. şi Merobaudes, în Panegiricul citat; şi p. 204 şi urm; Zosim, V, 36. Cf. Georges Lizerand, *Aëtius*, Paris 1910. V. şi Wurm, *De rebus gestis Aetii*, Bonn, 1844; Amédée Thierry, *Aëtius et le comte Boniface*, în *Revue des deux mondes*, 1851, p. 270 şi urm. Tatăl ar fi murit în Galia, într'o „émeute de soldats", p. 287. Apoi Carlo Bugiani, *Storia di Ezio, generale dell' Impero sotto Valentiniano*, III, Florenţa 1905. Cf. şi Mommsen, *Gesammelte Schriften*, IV, 1906, pp. 531-45.

[2] Philostorgiu, XII, 12.

Impărăţiei“ [1]. Şi ajutorul şi emulul său Littorius luptă „Hunnis auxiliaribus“ [2]. Aceiaşi trebuie să fi fost libertatea de acţiune a lui Albinus, care concurează în Galia pe Aeţiu [3].

Aeţiu represintă, ca şi Bonifaciu, — Constanţiu, soţul Placidiei, era Ilir din Panaisos [4] —, rivalul său, a cărui biografie nu se poate scrie, dar care se pare a fi aparţinut nobilimii italice, *tendinţa elementelor romane de a înlocui ele, iar nu şefii barbari, incapacitatea de a guverna a urmaşilor lui Teodosiu.* Din nou e *pornirea provinciilor de a pune mâna pe putere prin oamenii lor, dar fără aspiraţie la coroană ca în secolul al III-lea* [5].

In definitiv, trăind unde trăieşte şi fiind ce este prin moştenire şi avere, Aeţiu joacă la Dunăre un rol ca al lui Cid în Spania, care a fost, cum se ştie, când prieten, când duşman al Arabilor. El, fostul aliat şi client hun, apare în *Cronica* lui Casiodor, supt numele Impăratului Valentinian, ca biruitor al Hunilor pe cari-i adusese în Italia usurpatorul Ioan [6].

Pe vremea lui, poetul galic Merobaudes vorbeşte de pacea Dunării şi încetarea primejdiei de la Tanais, de liniştea dată de Caucas şi de „regii sălbateci“ cari nu mai vreau lupta. „Geţii“ nu mai ţin legături cu cei neaşezaţi şi taie brazdă cu „geticele“ lor pluguri, lumea fiind scăpată de „furiile scitice“ [7].

Apoi Dunăreanul ajunse factorul Imperiului cel mare al apărării şi în Apus [8].

---

[1] Quorum amicitia auxilioque usus, pacem principum Aëtius interpellatae potestatis obtinuit.“ Şi mai târziu Aeţiu cu Hunii luptă contra Visigoţilor; Casiodor, *Chron.*, la a. 440.

[2] *Ibid.*, a. 442.

[3] *Ibid.*

[4] Oraş τῆς Καδίας; Candid, în Fotiu, *Bibliotheca*, p. 276.

[5] Cf. şi Mommsen, *Aetius*, în *Hermes*, XXXVI, p. 516 şi urm. (puţin original; ce interesează pe marele erudit e mai mult instituţia militară pe care o represintă Aeţiu)); acesta ar fi Ilir; *praetorianus* ar fi „notar“.

[6] Qui in Italia erant Ioannis praesidio, per Aetium mira felicitate devovit.

[7] *Mon. Germ. Hist., Auctores Antiquissimi*, XIV, p. 11. „Tolbele scitice“, p. 14. Săbiile „Sciţilor“, p. 16. Regele got, *ibid.*

[8] Aetius, multis Francis caesis, quam occupaverant propinquam Rheno partem recepit Galliarum; Casiodor, *Chron.*

In legătură cu această predomnire a marelui proprietar ajuns general, *Curtea*, asemenea cu *Hof* sau *Hube* la Germani, se întâlnește la noi în sensul de centru al unui domeniu agricol pe care-l are numai în Lorena franceză (Avricourt, Héricourt), unde toată toponimia e dominată de aceste forme. Dar aceasta impune credința că domenii agricole ca al lui Aețiu s'au păstrat permanent în Sud-Estul european.

Alături de această putere a dominatorilor neîncoronați ai Impărăției, grupe de provinciali arată continuarea vechii vitalități. Avem pentru aceasta un cas curios, a cărui deplină lămurire nu e ușoară.

Excerptele găsite de Wascher din Priscus arată cum un „Valips" se răscoală și iea Noviodunum, cel din Apus, gătindu-se de prădăciuni în Tracia și Iliria[1].

Valips apare ca Οὐάλιψ, nume imposibil, de înlocuit cu Valens. El atâță pe „Ῥούβοι"[2], contra „Romanilor din Orient". El cârmuește (διεχειρίσατο) pe „unii din locuitori" și iea „toată averea din cetate". Ai lui vreau să inoveze (νεωτερίζειν). Copii sânt puși pe zidurile Noviodunului ca să oprească atacul. Se ajunge la înțelegere și la părăsirea asediului. Nu e vorba de lucruri de pe vremea lui Attila, ci mai vechi (πάλαι), afară numai dacă aceasta nu e un adaus în excerpt.

Impărații înșii ajung a se ridica din aceste mase populare. Astfel eroicul Marcian. Urmașul lui, Leon Tracul, e însuși din acest aluat romanic popular; la Malalas, cronicarul antiochian, i se zice: Bessul, ceia ce se întărește și de Iordanes[3]. Alături însă e și concurența noului barbar, încă necomplect asimilat, sau a Asiaticului, al cărui rol, de la o vreme, crește în locul Germanului. Astfel Armeanul Ardaburiu (Ardabur)

---

[1] V. Dindorf, *Hist. graeci minores*, I, p. 278, 10; C. Wascher, în *Revue Archéologique*, 1869, p. 86 și urm.; cf. și Buecheler, *Kleine Schriften*, I, p. 664. Pentru asediul la Naissus, *ibid.*, ed. Dindorf, p. 279, 18.

[2] Ὁ πάλαι τοὺς Ῥούβους τοῖς Ῥωμαίοις ἐπαναστήσας, In ei, fără dreptate, Mommsen (*Rev. Arch.*, 1858², p. 91) vede pe Rugi, pentru că și ei se află, după Sidonius Apollinaris, VII, v. 321, între ai lui Attila.

[3] Bessica ortus progenie; *De succes.*, 127.

e exilat de Antemiu fiindcă umbla după tron: „imperium tentans“ [1].

Adese ori dominația însăși a barbarilor în provincii e privită *pretutindeni*, din motive sociale și religioase, cu mulțămire. Și aceasta *ni arată marele motiv de slăbiciune al acestei restaurări; nemulțămirea generală a claselor de jos strivite de regimul fiscal*, care odinioară le aruncase în brațele Hunilor și care va face, în Siria, în Egipt, ca Arabii, la început, până n'au învățat prin uneltele lor romane năravul, să fie priviți drept niște liberatori [2]. Pentru Salvian, unul dintre cei mai însemnați propagandiști creștini ai secolului al V-lea, Goții sânt „pudici“ și numai supușii lor romani apar plini de păcate [3].

Ca moralist, Occidentalul va pune în față lumea gotă, în care niciun nevinovat nu sufere [4], în care e curățiе și virtute [5].

Criticul social presintă chiar pe aceia împovărați de dări cari nu trec la barbari pentru că „nu pot duce acolo lucrișoarele și căsuțele și familiile lor“ [6]. E cineva deci supus al Impăratului numai fiindcă nu poate altfel.

Salvian ni arată cum cei ce nu pot fugi la barbari „se dau, pentru a fi ocrotiți, celor mai mari, supuindu-se bogaților și trecând oarecum în sama lor și în a lor proprietate“ [7]. Și, adauge el, de fapt ei sânt exploatați și despoiați de acei cari ar trebui să li fie sprijin. Se ajunge acolo, în vânzarea de servicii, încât „vânzătorul nu dă nimic și primește tot, iar cumpărătorul nu primește nimic și pierde tot“. Câmpul se

---

1 Casiodor, *Chron.*: Un „Romanus patritius affectans imperium“ e decapitat.

2 Pentru greutatea decurionatului încă de la jumătatea secolului al II-lea, Schiller, *o. c.*, I[1], p. 890, nota 1. Cf. și S. Dill, *Roman Society in the last century of the Western Empire*.

3 Gothorum gens perfida, sed pudica est. Alanorum impudica, sed minus perfida; *De gub. Dei*, p. 176. Și: „iam apud Gothos impudici non sunt nisi Romani, iam apud Wandalos nec Romani“; p. 191.

4 *Ibid.*, p. 120.

5 *Ibid.*, pp. 153, 167.

6 *Ibid.*, p. 114.

7 Tradunt se ad tuendum protegendumque maioribus, dediticios se divitum faciunt et quasi in ius eorum dicionemque transcendunt; *ibid.*

duce și sarcina rămâne, dar capitația odioasă se plătește și mai departe. Așa oameni liberi devin *coloni, inquilini, servi.* Iar alții se adăpostesc de barbari prin castele [1].

De sigur că lui Salvian îi e milă de șefii romani cu mâinile legate la spate, ajunși de râsul femeilor și copiilor, cari zac în temnițe de mișcă și pe barbari [2], dar i se pare lui că, în genere Goții tratează, de altfel, bine pe Romanii „cari trăiesc între ei" și cari nu doresc decât să nu treacă supt regimul roman *(in ius transire romanum)*, ci să fie lăsați „a-și duce viața cu barbarii" *(ut liceat eis vitam quam agunt agere cum barbaris).* „Și ne mai mirăm că nu sânt învinși din părțile noastre Goții, când Romanii preferă să fie la ei decât la noi [3]!".

Cei, și din clasele de sus, cari „fug de dușmani", lasă acolo și „umanitatea romană". Nu li pasă de deosebirea de obiceiuri, de limbă, de „putoarea barbarilor". Ei merg la Goți, la Bagauzi, și nu li pare rău. „Mai bine să trăiască liberi supt aparență de robie decât supt aparența de libertate captivi." Ajunge a se urî și numele de Romani.

Și aici vine pasagiul decisiv pentru *barbarisarea fără barbari:* „Chiar și acei cari nu fug la barbari, sânt siliți totuși a fi barbari, precum este adecă o parte mare a Spaniolilor și una nu prea mică a Galilor, în sfârșit toți aceia pe cari în toată lumea romană nedreptatea romană i-a făcut să nu mai fie Romani" [4].

Apoi măsurile sociale ale lui Iustinian vor scădea și valoarea militară a acestor oameni acum „legați de glie" [5].

Aceasta se face, de și criticii cei mai aprigi ai sistemului

---

[1] *Ibid.*, pp. 113-6.

[2] *Ibid.*, p. 168-9.

[3] *Ibid.*, pp. 113-4.

[4] Et hinc est quod etiam hi qui ad barbaros non confugiunt, barbari tamen esse coguntur, scilicet ut est permagna Hispanorum et non minima Gallorum, omnes denique quos per universum romanum orbem fecit romana iniquitas iam non esse Romanos; *ibid.*, p. 109.

[5] In Codicele lui, „coloni thracenses", cari „par liberi", „să se socoată servi ai pământului în care sânt născuți". Viața de la țară descrisă de Libanius, în Σύγκρισις ἀγροῦ καὶ πόλεως, arată mai mult păstori.

imperial recunosc obişnuinţa de a înşela a „Hunului şi Gepidului", „datinele foarte sălbatece ale „Sciţilor sau Gepizilor" [1].

In schimb, încă supt Iulian „barbarii" de la Pont apăruseră lucrând pământul [2].

Salvian presintă pe Huni ca fiind şi chemaţi de Romani, cari însă refusă solia de episcopi a Goţilor, capabili de a se închina şi la preoţi străini. *Dar aceşti „alieni sacerdotes" nu pot fi decât ai populaţiei supuse* [3].

Totuşi se ajunge în locurile ocupate la o „viţiare", la o „impuritate", la o „germanitate" a Romanilor [4].

---

1 *Ibid.*, p. 89: „Si fallat Chunus vel Gipida, quid mirum est". Apoi „Scytharum aut Gipidarum inhumanissimi ritus", p. 94.

2 Libanius, Panegiricul lui Iulian, II, p. 246: τὰ ὅπλα κρεμάσοντες, ἁλοκίζουσι τὴν γὴν.

3 *De Gub. Dei*, p. 167.

4 *Ibid.*, p. 136.

CAPITOLUL IV.

Ridicarea elementului latin

In acest secol al V-lea aparența ar fi că Imperiul e condus de barbari fără a se ține în samă cât de mult puternicul prin arme a desbrăcat barbaria sa.

Astfel, stăpânul Apusului, Ricimer, în a doua jumătate a secolului al V-lea, e Suev după tată, „Get“ după mamă[1]. Poetul vorbește de „geniul regelui, strămoșul lui“[2]. Dar în cronica alexandrină Ricimer apare ca Richomeros[2]. El e un om cult, mare amic al lui Libaniu[3].

Dar, mai ales, fondul provincial ajunge a ieși tot mai mult la suprafață. Aceleași regiuni ca ale noastre dau Romei ca Impărat pe Antemiu, fiul, născut la Constantinopol, al unui Procopiu, patriciu, general, negociator al păcii cu Perșii, el însuși ginere al bătrânului Antemiu, pe care lăudătorul Augustului roman, care a luat pe fata lui Marcian din Orient, îl presintă ca descinzând din Impărații cei vechi[4]. Lauda-l presintă făcând de copil isprăvile vitejiei și străbătând ca vânător pădurile, în același timp când își câștiga învățătura vremii clasice, grecești întâiu, latine pe urmă. E și el din seria lui Aețiu. Ca și acesta, el, având acum rangul de comite, luptă la Dunăre, unde „străbate, sfătuiește, așează, scutură, înarmează malurile dunărene și regiunea vastă a limanului[5].

---

[1] Sidonius Apollinaris, Panegiricul lui Antemiu.

[2] *Ibid.*, „quem spiritus armat regis avi“; *Rev. Arch.*, 1911 (1908[1]), p. 111. V. și Keller, *Stilicho*, 1884; E. Vogt, *Die politischen Bestrebungen Stilichos*, 1870.

[3] *De vita sua*, ed. cit., p. 67.

[4] Panegiricul lui Antemiu.

[5] Comitis sed iure recepto, Danubii ripas et tractum limitis Ampli circuit, hortatur, disponit, discutit, armat.

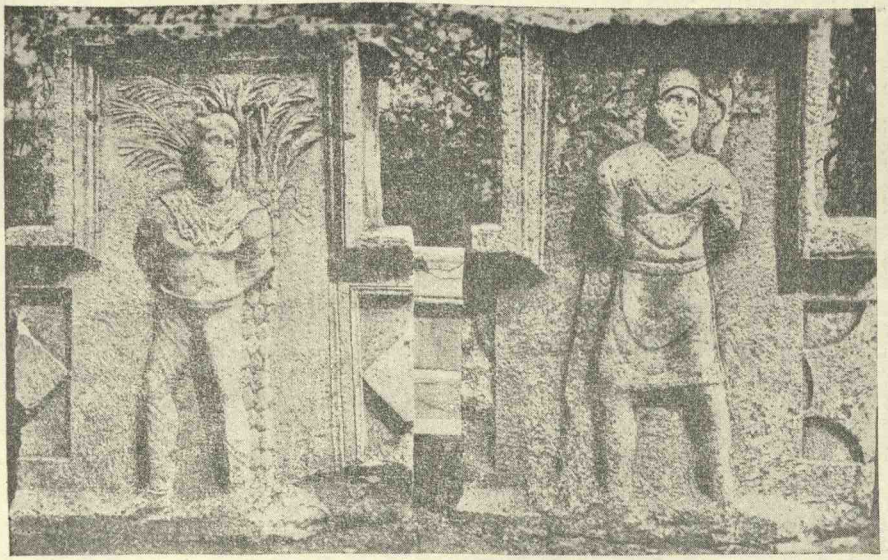

Fig. 20. – Barbari prinși (Goți). Sculpturile de la Tropaeum.

El cruță „ţermul iliric“ de dominaţia Gotului Valamir şi, bătând „mulţimea rătăcitoare a Ţinutului scitic, bogată în sălbătăcie, grozavă, jăfuitoare, mai barbară decât înseşi neamurile barbare de acolo, înfruntă pe urâţii Huni ai lui „Hormidas“, cărora li se face o descripţie ca aceia din Amian Marcellin, adăugind trăsături noi. Aceştia apar trecând cu carăle Dunărea, îngheţată sau curgătoare [1].

Ca luptător din aceleaşi locuri e presintat şi viitorul Impărat Maiorian, care, în ciuda Curţii, rămâne credinciosul prieten al lui Aeţiu [2]. Dar soţia barbară, de neam regal got [3], a acestuia îl prigoneşte [4], temându-se pentru soarta fiului, Gaudenţiu.

Despre Maiorian, Sidonius spune că „strămoşul lui a guvernat Iliricul, cu ţermurile Istrului, acolo unde în Panonia înfloreşte războinicul Acincus“ (Aquincum) [5], pe vremea când Teodosiu era proclamat la Sirmiu.

Acest bunic după mamă al eroului cântat se înfăţişează, într'un pasagiu destul de obscur, luptând cu flota în Scitia Minoră, cu colonii ei *(scythicis illata colonis)* la Hipanis (Bugul) şi la „îngheţata Peuce“ *(Peucemque rigentem)*.

Il vedem pe Maiorian la Sidonius atacând cu trupe dunărene pe Vandali şi se înşiră, archeologia, poesia şi ignoranţa fiind astfel unite: Bastarnul, Suevul, Panonul, Neurul, Hunul, Getul, Dacul, Alanul „ştiut“, „bello notus“, Rugul, Burgundul, „Vestul“ (Visigotul), „Alitul“ (Alanul), Bisaltul, Ostrogotul, Procrustul *(sic)*, Sarmatul, Moschul [6]. Numai Tuldila, Got şi el, de la Istru, e împotrivă. Dar cei cari de atâtea ori trecuseră Dunărea îngheţată sânt răpede bătuţi.

---

1 Gens ista repente. Erumpens solidumque rotis transvecta per Istrum. Venerat, et sectas inciderat orbita lymphas; *ibid.*

2 Sidonius Apollinaris, Panegiricul lui Maiorian.

3 *Ibid.*

4 Exclusa sceptris geticis.
Fertur Pannoniae, qua martia pollet Acincus,
Illyricum rexisse solum cum tractibus Istri
Huius avus.
Panegiricul lui Maiorian.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*

O luptă se dă astfel, dincolo de „câmpiile dace" *(dacica rura)*, lângă Serdica, de o armată perfect disciplinată, după acest lăudător; lagărul năvălitorilor e asediat. „De şi soldaţilor li lipsia adesea Cererea (pânea) şi totdeauna Lyaeus (vinul), n'a lipsit totuşi disciplina"; când colegul lui Antemiu, poate un barbar, trădează, fugind, frontul se menţine, şi fugarul e pedepsit perind între vrăjmaşi [1].

Ca şi Aeţiu, şi Maiorian, după luptele cu Tracii în Galia, se retrage pe moşiile lui, ca un Cincinat [2].

Şi cu alţi fruntaşi de provincie se petrece aceiaşi readucere acasă. Strămutarea lui Marcellin în Dalmaţia e ca a lui Egidiu în Apus. Şi depusul Impărat Nepos e în afară de autoritatea ambelor Impărăţii.

In Galia, tot aşa viitorul Impărat Avitus dispune de miile barbarilor şi stăpâneşte întinsele-i domenii, ca Aeţiu la Dunăre [3]. E presintat de Sidoniu ca emulul lui Traian, învingătorul pe Rin al Germanilor [4], pe când cu Geloni şi Rugi, cu Gepizi, Burgunzi, Neuri, Bastarni, pe lângă Germani la el vine Attila [5].

Dar aşezarea, aprobată, une ori chiar cerută şi totdeauna folosită de Imperiu a barbarilor aduce o osebire între ce li se lasă lor, dar ca *sălaş*, şi ceia ce se numeşte *romanae partes*. Sidoniu Apollinaris, poetul gal [6], care scrie şi „rex Gotthiae" [7], şi cunoaşte prăzile „Masageţilor", celor mai noi la Dunăre [8]; acest scriitor, adânc înrâurit de moda orientală, de altfel pretutindeni întinsă, spune că numai oraşul Arvernilor a ră-

---

[1] *Ibid.*

[2] Et illum (Aëtius)
Rure iubet patrio suetos mutare labores,
Fatorum currente rota, quo disceret agro
Quid possessorem maneat; *ibid.*

[3] Sidonius Apollinarius, Panegiricul lui Avitus.

[4] *Ibid.* Tot acolo scutul sarmat, secerea Gelonului.

[5] *Ibid.*

[6] Scrisori, VII, v.

[7] *Ibid.*, XII.

[8] *Ibid.*

mas „romanis partibus", Bistonii fiind, la Strymon, iar „Hunul, Sarmatul, Getul, Gelonul" la hotare [1].

Din acest Orient al nostru însă poetul galo-roman ştie atât: că se razimă pe Tracia, „ţară fecundă în eroi", că acolo e frig, că de la început în zăpadă cresc copiii, că ei beau mai mult sânge de cal decât lapte, că din fragedă vrâstă se exercită la gerid, că, vânători de curând, ei caută fiarele în peşteri, că sabia hotărăşte totul, că bătrâneţii i se preferă sinuciderea [2]. El vorbeşte de Sarmat, de Mosh, de „Geţii deprinşi a bea lapte de a-şi mânji cu sânge *(venis)* păharele" [3]. Amintindu-şi de Ovidiu, el pomeneşte pe „duşmanul cu cojoc" *(pellitus)* „care acuma cârmuieşte pe Goţi supt judele nostru" [4].

Tot aşa de neştiutor, un alt poet, Avitus, pomeneşte pe „Alamannus, Saxo, Toringus, Pannonius, Rugus, Sclavus, Nora, Sarmata, Datus, Ostrogotus, Francus, Burgundio, Dacus, Alanus... Suevus" [5]. Nici istoricul general al Bisericii, Orosiu, n'are o vedere mai clară de la noi. El crede — în veacul al V-lea! — că Dacia şi Gotia e acelaşi lucru [6]. Dar Eurul dulce drege clima răcită de „suflările bistonice ale Crivăţului"; chiar Perşi şi Indieni vin de se închină la Bizanţ [7].

Dar unitatea Imperiului, în ciuda grecisării sau măcar a modei elenisante, larg răspândite, o arată şi Sidonius Apollinaris în panegiricul Impăratului trecător Anthemius, glorificând pe Leon care „e mai presus de Domnie fiindcă o dăruieşte": „mai bine va sta acum Statul nostru unul singur,

---

[1] V. Epistolele în versuri.

[2] Panegiricul lui Antemiu.

[3] *Ibid.* In *Ep.*, IV, I, *Geloni equimulgi,* Alanii din Caucas.

[4] Qui dictat modo iura sub iudice nostro; Panegiricul lui Maiorian.

[5] VI[2], p. 195.
In medio Dacia, ubi et Gothia; I, 2.

[7] *Ibid.* In scrisorile lui Sidoniu: Anthedius, Pannyechus, Graecus, Euphrasius, Palladius, Himerius, Philagrius, Tryfetius, Megetus, Oresius, lângă Salonius şi Nicetius. Apoi Afranius, Syagrius, Auxanius, I, VII, Erdicus; III, III. Theodorus, X, Genesius, IV, VI. Evodius, VIII, Elaphius, XV. E o vreme de grecisare arhaisantă la care se supun toţi scriitorii.

care astfel a fost făcută a doi"[1]. El laudă „regina Orientului, Roma universului *(orbis)*" sau „născătoarea de Imperiu".

O privire largă şi adâncă în viaţa acestor regiuni ni-o mijloceşte însă Viaţa Sfântului Severin — Severus, Severinus sânt nume dese în Panonia-de-sus[2].

---

[1] Facta priorum
Exsuperas, Auguste Leo, nam regna superstat
Qui regnare iubet: melius respublica vestra
Nunc erit una magis, quae sic est facta duorum.

[2] *C. I. L.*, III, 3873, 3874.

CAPITOLUL V.

Viaţa populară romană

Viaţa în viitoarele părţi austriece, la Favianae, oraş întemeiat pe o veche moşie de familie, la Petavio, la Quintanae, unde au cvartir Alamani[1], la Lauriacum, odată moşie privată, la Ioviacum, la Comagena, cu numele asiatic, la Tiburnia, se înfăţişează astfel, în toate amănuntele ei bogate şi felurite, la acel Eugippius, refugiat în Italia după evacuarea Noricului, în Viaţa învăţătorului său, acel Sfânt Severin a cărui amintire, păstrată şi în cetatea ungurească de la podul lui Traian, n'a dispărut mult timp din aceste regiuni.

Episcopul funcţionează ca vrăjitorul care lucrează cu puterea crucii: „Nu te lasă Domnul meu Isus Hristos să treci dincolo de acest semn al crucii“[2].

El apare ca patronul unei cetăţi cu ziduri şi *burg*, unde este câte un tribun purtând războinicul nume de Mamertinus[3]. Locuitorii, *populi*[4], continuă tradiţiile romane provinciale. Sânt deci ţerani în margene, apoi meşteri, negustori şi chiar giuvaergii, cari pot face şi podoabe pentru un rege, după învăţătura luată din Asia şi din regiunile Pontului[5]. Ţeranii pot să fie *mansores*[6], să aibă *mansi* de proprietate par-

---

[1] P. 35; ed. Mommsen, în *Mon. Germ. Hist.*

[2] Non te sinit dominus meus Ihesus Christus hoc signum crucis exedere; *ibid.*, p. 27.

[3] Pp. 14-5.

[4] P. 35. Terminul s'a păstrat la noi ca *popor*, numai la vii.

[5] Cred că trebuie cetit: quosdam enim aurifices barbarus (nu barbaros) pro fabricandis regalibus ornamentis clauserat arta custodia; p. 19.

[6] V. şi „mansoribus in messe detentis“; p. 32.

ticulară, de unde francesul *mas* (din Mas-Latrie, etc.); ei ies, ca Sicilienii, azi, dintre ziduri ca să meargă la ţară la ei, la ogor, *ad agros exire* [1]. Işi au acolo şi „bisericile dincolo de ziduri" — şi vedem şi aici terminul de *basilica* în loc de *ecclesia* [2].

Sfatul „omului lui Dumnezeu", ales de comunitate [3], pe care-l venerează şi păgânii, e totdeauna folositor, arbitragiul lui se impune, binecuvântarea lui e cerută de cei cari pleacă în lume să-şi cerce norocul [4].

Apărarea se face cu „ostaşii oraşelor" şi cu mercenari cari se aşează la hotare [5]. Mici birurinţe se pot căpăta de forţele orăşeneşti: astfel Alamanii sânt biruiţi la Petovio, de şi s'au aşezat la Quintanae [6]. Dar, alături, Turingii distrug întregul oraş Lauriacum, dintr'o singură aruncare [7]. Se întâlnesc „fugarii din castele" [8].

Forţe ale Imperiului sânt în *castele*, cum e Cucullis [9]. De acolo se aduc şi salariile [10].

Legăturile cu lumea romană [11] încă necotropită se fac prin luntrile care, din Reţia, vin pe Inn şi pe Dunăre [12], afară de vremea de iarnă, când, cu apele îngheţate, provisiile ajung a fi puţine [13], dar, ca pe Dunărea-de-jos, umblă carăle cu boi,

---

[1] P. 24.

[2] „Basilica extra muros" la Petovio, p. 31.

[3] La Tiburnia; p. 31.

[4] Barbari, cum ad Italiam pergerent, promerendae benedictionis ad eum intuitu deverterunt; p. 18.

[5] Milites oppidorum... Pro custodia limitis publica stipendia; p. 31. Milites turmae..., numerus batavinus; *ibid.* Cei patruzeci dintre Romani cari apără un oraş; p. 32. „Veghile" lor; p. 38.

[6] P. 35.

[7] Excidium oppidorum... Omnis populus; p. 36.

[8] Transfugae castellorum; p. 38.

[9] Pp. 22-3, 28 („oppida vel castella").

[10] Extramum stipendium commilitonibus allatum; p. 31.

[11] Raporturi şi cu Milanul; pp. 34-5.

[12] Danuvii navigatio; p. 32.

[13] Rates plurimae de partibus Raetiarum, mercibus omustae quam plurimis, insperatae videntur in litore Danubii, quae multis diebus crassa, Aeni fluminis glacie fuerant colligatne quae Dei imperio mox soluta ciborum copias fame laborantibus detulerunt; p. 14.

plaustra[1]. „Scafele“[2] romanice vor da germanicul *Schiff* pentru corăbii.

Dar e drept că negoțul nu se mai poate face regulat din causa necontenitei perindări de barbari fără căpătâiu cari nu caută niciun *foedus*. In zădar Sf. Severin e trimes de orășeni la ei ca să li ceară voia de a umbla cu mărfurile: el prevede vremea când, ca și unele castele acum părăsite, viața de afaceri nu va mai putea fi păstrată. „Intre aceasta cetățenii acelui oraș (Petovio) veniră rugători la fericitul, ca, mergând la Tava, șeful Rugilor, să ceară pentru ei voia de a face negoț. Cărora el li-a răspuns așa: „s'a apropiat vremea acestui oraș ca să rămâie pustiu ca și celelalte castele din sus, și lipsit de cultură. Deci ce mai e de nevoie să aprovisionăm locurile cu mărfuri, când nu va mai putea să apară vre-un negustor?[3]“. Se anunță și „părăsirea“ altor orașe din causa „îmbulzirii barbariei“[4]. „Puține orașe“ mai rămân astfel pe linia Dunării[5].

Afară, trec barbarii, își înșiruiesc căruțele scitice, își întind corturile, băciuiesc un timp în acest loc de bun popas, așteptând să li se aducă daruri care sânt de fapt un preț de răscumpărare cu privire la care se poate și discuta. Se ajunge la o învoială, la un *foedus*[6]. Atunci ei pot să fie primiți între zidurile a căror pază li se încredințează[7]. Adesea, ca pentru Turcii lui Urcan pe la jumătatea secolului al XIV-lea, de frica unui cutremur ei au cerut să fie admiși în cetate[8].

---

[1] P. 16.

[2] P. 33.

[3] Interea beatum virum cives oppidi memorati suppliciter adierunt ut, pergens al Fabanum, Rugorum principem, mercandi eis licentiam postularet. Quibus ipse: „tempus“, inquit, „huius oppidi propinquavit ut desertum, sicut cetera superiora castella, cultura destitutum remaneret. Quid ergo necesse est locis mercimonia providere, ubi ultra non potest apparere mercator?“; p. 32.

[4] Quamvis et illud oppidum quo pergimus, ingruente barbarie, sit quantocius relinquendum; p. 36.

[5] Ex paucis quae super ripam Danuvii remanserant oppidis unum; p. 49.

[6] Initi foederis pactio; p. 28.

[7] Barbarorum intrinsecus consistentes qui cum Romanis foedus inierant custodia servabatur; p. 12.

[8] P. 13.

Alții rătăcesc prin împrejurimi, în cete mici, și fură vitele ori atacă pe orice drumeț[1]: li se zice *scamarae*, de fapt *scaarae, Schaaren*[2]. Se ascund prin păduri[3]. La bâlciuri, *nundinae*, se întâlnește însă toată lumea[4].

Une ori e însă o forță organisată: Goții din Panonia-de-jos, Rugii cari merg spre Apus, pregătind luarea în stăpânire a Italiei de Odoacru[5], Alamanii lui Gibuld[6]. Ei silesc pe „Romani" a-i servi[7]. Se ajunge acolo, încât unii din ei culeg un „tribut" de la orașe, pe care, cum face Rugul Fava, zis și Feletheus, contra Alamanilor și Turingilor, își simt apoi datoria de a le apăra[8], așa că se poate „trăi cu ei în societate binevoitoare"[9], ca adevărați „supuși"[10] ai unui Stat care era să se întemeieze în această regiune a Noricului, unde germanisarea s'a făcut mai târziu într'o formă mai amestecată și mai confusă. Incepe a se îndulci chiar numele acestor „domni" ai unei societăți lăsate de capul său: acela de Friedreich devine în gura locuitorilor romanici *Ferderichus*[11], așteptând pe Federigo și Ferigo al Italicilor.

E un adevărat *Stat de filtrare*, care nu va putea să se menție. Se stabilesc și relații *inter-barbare:* Astfel Onoulf, fratele lui Odoacru, care va fi în curând stăpânul Italiei, stă la viitorul dușman, înlocuitor și ucigaș al acestuia, Teodoric, în așezarea moștenită a acestuia de la dunăreana Novae, Sișt ovul de astăzi[12].

Barbarii vin pe cară *(vehicula)*, cu gândurile cele mai pașnice, pe care le vor părăsi numai când se vor amesteca anume

---

[1] P. 17: „turbo latrocinantium barbarorum".
[2] Latrones quos vulgus Scamares appellabat; p. 20.
[3] Hostes silvarum occultati nemoribus; p. 39.
[4] P. 20.
[5] P. 16. El cere „trecerea" *(transitum)* de la șefii Goților *(a Gothorum principibus); ibid.*
[6] Pp. 29-30.
[7] P. 19.
[8] „Cum sint nobis", spune el, „vicina ac tributaria oppida"; p. 40.
[9] Benivola cum Rugis societate vixerunt"; *ibid.*
[10] Subiecti; p. 47.
[11] P. 49.
[12] Ad Theodoricum regem, qui tunc apud Novas, civitatem provinciae Moesiae, morabatur"; p. 49.

„oameni pătaţi“ *(homines maculosi)*, pe cari povestitorul, ofiţerul sirian romanisat, care a luptat şi în aceste părţi, Amian Marcellin, îi cunoaşte bine, personal: Lupicinus, Maximus[1].

O plecare în masă spre Italia se produce în aceste regiuni în care veşnica tulburare se îndulceşte însă prin mijloacele pe care oamenii strânşi de nevoi ştiu să le descopere şi să le varieze până la nesfârşit, dar *ea are un caracter particular. E un ordin de la Odoacru, care s'a aşezat acolo* şi care-şi chiamă pe aceia pe cari-i priveşte ca supuşi ai săi. „Dar Onoulf, urmând ordinul fratelui său, a poruncit tuturor Romanilor să se mute în Italia; atunci toţi locuitorii, ca din casa robiei egiptene, astfel din zilnica barbarie, prădaţi foarte adesea, au fost scoşi“[2]. Şi mulţămirea pe care o rosteşte strămutatul biograf al Sfântului Eugipiu, nu e decât un omagiu, care caută a înegri trecutul, din partea noului Italian cu nume grecesc, care scrie destul de târziu, supt Impăratul Anastasiu[3].

Aceiaşi viaţă se învederează şi prin cercetarea nomenclaturii în aceste părţi. Iordanes pomeneşte o Bassiana[4], moşie de senior, şi prin vechile nume păstrate pe ceia ce Jung[5] numeşte „calea galo-iliră“: păstorescul Arbor Felix, „copacul fericit“, veche aşezare celtică din Campodunum, un roman Abodiacum, la Pons Oeni, „podul de Inn“, peste care treceau necontenit caravanele, pe lângă Iuvavum şi Lauriacum, de care a fost vorba mai sus[6].

---

[1] XXXI, 4, 5.

[2] Onoulfus vero, praecepto fratris admonitus, universos iussit ad Italiam migrare Romanos; tunc omnes incolae, tamquam de domo servitutis aegyptiae, ita de cotidiana barbarie frequentissime depraedati, educti; pp. 52-3.

[3] P. VIII. Citarea în Amian Marcellin, *Excerpta*, 45 vine dintr'o adulterare a textului. Cf. şi Amédée Thierry, *Histoire d'Attila*, şi Fustel de Coulanges, *L'invasion germanique*, p. 321 şi urm. V. p. 326: „la bande guerrière“; cf. şi p. 357, nota 1. Pentru dispariţia cetăţii Lauriacum, v. Alexander Gaheis, *Legionslager und Zivilstadt Lauriacum am Donaulimes*, în *Forschungen und Fortschritte*, XII, 20-1.

[4] P. 55.

[5] *Zeitschrift für österrechische Gymnasien*, 1876, p. 104 şi urm.

[6] V. şi Amian Marcellin, XXXI, 10, 20: „Gratianus exinde digressus per castra quibus Felicis Arboris nomen est, per Lauriacum... tendebat“.

De altfel, mult timp după plecarea lui Alaric, luptele între barbari nu se dăduseră la Dunăre, ci în Dalmația, unde, printr'o biruință asupra unui alt rege german, „Odina", Odoacru se pregătește pentru mai marele său rol italian[1]. Căci Dunărea e a vestitului Got, marele Teodoric.

Un timp, toată Tracia-de-Nord a fost însă a celuilalt Teodoric, fiul lui Triarius. Sabia spânzurată la întrarea cortului său, și de care va peri prin accident[2], părea că amenință Bizanțul. Împărații trebuiau să răscumpere pe cei căzuți în mânile lui și cari totuși sânt une ori uciși[3]. Eustatiu din Epifania, Sirian trăit la Constantinopol, asigură că, dacă nu s'ar fi descoperit o conspirație alor săi pentru a-l ucide, el ar fi putut lua Constantinopolul[4]. Acolo, ca și barbarii din Apus, și-ar fi așezat el Împăratul, și nu s'a acordat importanța cuvenită aportului pe care l-a dat candidatului la Imperiu care a fost Procopiu, fiul Împăratului Antemiu[5]. Teodoric al lui Balamir îi stă în față până ce e adus a trece în Italia. Une ori ei se combat, dar comunitatea de origine și interese îi apropie[6]. Viitorul stăpân al Italiei pradă frumosul Stobi, îndreptându-se și spre Tesalonic[7]. Imperiul nu-l poate confirma, și episcopii sânt aceia cari, trăind în aceleași împrejurări ca acelea care ni se vădesc pentru Noric prin Eugipiu, apără și răscumpără populația[8], retrasă prin cetăți, ca acei din Apus odinioară față de Attila[9]. Cutare alt Got[10], Sidimund, are o întreagă provincie la Epidamn. Se evacuează cetăți întregi pentru a face loc năvălitorilor cari-și caută o așezare[11]. Ofi-

---

[1] Odovacer în Dalmatiis Odinam vincit et perimit. Tot așa pe Pheba, *rex Rugorum;* Cronografia lui Casiodor.

[2] Eustatiu, în *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 139, no. 3.

[3] Malchus, fragm. 4.

[4] *L. c.*

[5] Candidus, fragm. (ed. *Fragm. hist. gr.*, IV, sau Bonn).

[6] *Ibid.*, fragm., 14 și urm.

[7] *Ibid.*, fragm. 18.

[8] *Ibid.*

[9] *Ibid.*

[10] Ostrogoții ar fi „strălucitorii"; Visigoții „bunii", Wilhelm Streitberg, *Ost- und Westgoten*, la Gustav Meyer, în *Indogermanische Forschungen*, IV (1894), p. 300 și urm.

[11] Eustatiu, *ibid.*, p. 140, no. 4.

ţerii imperiali li arată unde e mai mult gol de locuitori, ca în Dardania. Când li se dă bani barbarilor, şi când se încearcă o lovitură trădătoare contra lor. Teodoric cel Mare fusese întrebuinţat de Impăratul Zenon ca să suprime răscoala unui nou Isaurian, Leonţiu, la Tars [1].

Dar în curând Apusul, şi Panonia, şi Dalmaţia, au în Teodoric, vicariul imperial din Italia, un *dominus noster*, ca Impăraţii de odinioară [2].

Restaurarea romană supt urmaşii lui Marcian se face deci pentru partea centrală şi apuseană a Imperiului prin acest vicariu, barbar, însă de educaţie şi concepţie romană, care e marele rege ostrogot, considerat între ai săi ca presidentul tuturor regilor în jurul Italiei. El garantează pacea, munca şi schimbul în părţile care-i sânt atribuite şi în care nu întră acea Dunăre-de-jos pe care o restituise, la plecare, Impăratului.

Relaţiile de comerţ de care Teodoric are nevoie au rămas însă întinse şi solide, între Apusul noii locuinţi şi Răsăritul de care era legat prin origine şi o atât de largă parte a vieţii sale. In Noric se întâlnesc boii de acolo cu cei din Alamania [3]. In unele privinţi el iese chiar cu totul din concepţia osebirilor barbare. In scrisoarea XXXII a lui Casiodor, Panonia e numită „sălaşul *de pe vremuri* al Goţilor" *(quondam sedes Gothorum)*.

Când viaţa romană e stabilită, supt puternica sulită a regelui italian, trebuie să admitem deci o restituire a unităţii economice militare şi populare. El a trebuit să ia cu dânsul în Italia şi elementele romanice sau goto-romanice de la acea Dunăre-de-jos unde stătuse atâta vreme [4]. El n'a putut pierde din vedere aceste locuri, şi marea lui operă de refacere, cu

---

[1] *Ibid.*

[2] Contra Francos a D. N. (Theodorico) destinatur exercitus qui Gallias, Francorum depraedatione confusas, victis hostibus ac fugatis, suo adquisivit imperio; Casiodor, *Chron.* Aiurea întâlnim această formulă, pe un vas; *Regnante d. n. Theodorico, felix Roma;* Cozza, *o. c.*, p. 303.

[3] Casiodor, *Variae*, III, 50.

[4] V. Enodiu, Panegiricul: un Pitzia ca general al lui. V. şi Hodgkin, *Dynasty of Theodosius*, 1896; Pfeilsch, *Theodorich der Grosse*, Maienţa 1910.

oraşe, castele, palate, a trebuit să atingă şi partea din Europa centrală şi sud-est-orientală care-i aparţinea[1].

In această peninsulă a Sud-Estului european, lăsată în sama urmaşilor lui Arcadiu, aspectul latin: dalmat, ca supt Anastasiu din Epidamnum[2], tracic, ca supt Iustin şi dinastia lui[3], cu câte o intercalare asiatică, dar mediteraniană, ca a Isaurianului Zenon, — fratele lui, candidat la Imperiu şi rebel, se chiamă însă Longin[4], — se păstrează. Aceştia nu sânt de altfel represintanţii importanţei unei provincii aşa de mici şi de sărace, ci ai unei bande militare, plătită cu un mare stipendiu anual, care ajunsese stăpână pe Constantinopol[5].

E deci tot o veche viaţă populară care, ca în secolul al III-lea, dar acum fără amestec visibil de barbari, se ridică la culmile Impărăţiei. Folklorul romanic de aici domină prin vânjoşia sa Monarhia, şi provincia de limbă latină cucereşte grecisantul Bizanţ.

In acest timp însă Iliricul pare că tinde a se despărţi, ca o formaţiune aparte, sprijinită pe cetăţile maritime şi pe unele alcătuiri de văi în interior. Apare guvernarea, pomenită, a lui Marcellin, în care caută un adăpost fostul Impărat Iulius Nepos[6]. Să nu credem că e vorba, la acesta, numai de un refugiat, trăind în retragerea pensiei sale: e Impăratul legitim şi aceste teritorii nu s'au desfăcut încă din legăturile cu Apusul unde guvernase el, rămânând însă pretutindeni tot un Impărat. Supt scutul acesta încă puternic, în unele oraşe ca Durazzo populaţia se alcătuieşte de sine supt un πρωτεύων[7].

---

[1] Sub cuius felici imperio plurimae renovantur urbes, munitissima castella conduntur, consurgunt admiranda palatia, magnisque eius operibus antiqua miracula superantur; Casiodor, *Chron.*

[2] Eustatiu, în *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 140, no. 4.

[3] Vărul lui se chiamă Marcian; Teofane, *ibid.*, V, p. 271, no. 4. Rudele lui Iustinian poartă numele vechi latine de Germanus, Patricius; Ioan din Epifania, *ibid.*, p. 276. V. şi A. Rose, *Kaiser Anastasius I.*, 1882.

[4] Eustatiu, *l. c.*, p. 140, no. 5.

[5] *Ibid.*, p. 142, no. 6.

[6] *C. I. L.*, III, 6335. Astfel, ca Impărat, îl consideră acela care a pus inscripţia găsită la Belgrad.

[7] Jireček, *Gesch. der Serben*, I. p. 37, nota 1.

Cu elemente de tot felul, în Moesia-de-sus, Mundus, un Got, caută să facă el însuşi un Stat, luptându-se cu Sabinianus, comandantul roman de alături[1].

Toată linia Dunării e obiectul unei atenţii speciale, căci o nouă primejdie, cum se va vedea, începe să se pronunţe: *a coborârii Slavilor*.

De aceia, credem, în faţa unei primejdii pe care o întrevede şi ruinele marmurilor antice, Impăratul Anastasiu face a se lucra în Scitia Minoră până la Histria, unde s'au găsit atâtea cărămizi cu numele acelui[2] căruia totuşi i s'a adus învinuirea că n'a opus barbarilor armele Imperiului[3]. Şi mulţămită acestei restaurări dunărene ocrotind pe negustorii romani în Dacia se găsesc monede bizantine până în secolul al VI-lea[4].

Epocei Iliricului Anastasiu trebuie să i se atribuie şi clădirea în vechea regiune de *vici* şi *pagi* spulberaţi, de cetăţi nimicite, a unor centre cu nume de Sfinţi, ca Sf. Ciril lângă Ulmetum[5].

Aici se pune însă o chestiune. Tot ţermul dalmat are cetăţi închinate Sfinţilor ca şi atâtea din cele moesice şi din adâncul Traciei. De ce pentru cele de la Pont sfinţii tutelari nu sânt cunoscuţi, afară de acest singur cas, când totuşi nu e vorba de o cetate?

S'a crezut că în secolul al IV-lea cineva din aceşti *vici* pe la Histria ar fi închinat un altar lui Constantin şi lui Licinìu, dar cetirea nu e de loc sigură[6]; în orice cas, epoca lui Anastasiu a lăsat urme epigrafice în locurile unde Vitalian, pretins descendent al lui Aspar, a jucat un mare rol, încercând să învie de aici Imperiul de Răsărit în vechea formă latină pe care a putut să i-o dea Iustin, Iustinian şi dinastia

---

[1] Hartmann, *Geschichte Italiens*, I, pp. 152 şi urm., 170 şi urm.

[2] Pârvan, în *Dacia*, II, p. 248.

[3] Οὔτε γὰ ὅπλοις τοὺς ἐπιόντας βαρβάρους ἠμύνετο; Suidas, *sub v. Anastasius*. Un decret al lui pentru *commerciari*, în *Rev. Arch.*, 1911[1], p. 521.

[4] Fr. Müller, *Römerspuren im Osten Siebenbürgens*, în *Mitth. der k. k. Centralkommission*, 1859, p. 106 şi urm.

[5] Procopiu, *De aed.*, p. 293.

[6] Pârvan, *Histria*, IV, pp. 161-2. V. mai sus, capitolul respectiv.

lor. Ostaşii lui sânt Tracii latinisaţi, Bessi, şi Caliacra ajunse a fi, ca mai tărziu în veacul al XIV-lea, supt Dobrotici, o capitală.

Vitalian, asupra căruia vom reveni îndată, pentru a-i arăta o carieră mult timp fericită, era fiul lui Patriciolus din Zaldapa[1] şi se răzima pe ţerani, aceiaşi cari luptaseră şi în armata lui Marcian, o întreagă lume romanică. Marcellin spune apriat că erau localnici cei din jurul lui. Numele romanice abundă, de altfel, în această vreme: Marcian, Marcu, Longin, Marin, Germanus, Verina[2].

Şi povestea călugărilor din Sciţia merită să fie înfăţişată aici ca încă o dovadă a unei vieţi populare extrem de vii în aceste regiuni, în legătură cu neîntrerupte tradiţii.

„Sciţii", numiţi după provincie, cari duc lupta cu episcopul de Tomi[3], mergând până la Roma, cu plângeri către Papă şi stârnind, ca badea Cârţan la Coloana lui Traian, tumulturi acolo, aparţin firească poporului de jos latinisat de aici. Ei sânt de sigur în legătură cu încercarea lui Vitalian.

Ereticii aceştia, „theopaschiţi"[4], cari caută legătura cu Roma, rămân apoi la Constantinopol, supt pază[5]. Oricum, ei sânt una din aparitiile cele mai caracteristice ale vremii, ca unii *cari par să arăte lupta unui element călugăresc, de caracter indigen, contra episcopului din Tomi, care va deveni grecesc.* Şi întregul incident al „călugărilor sciţi" are, am spus, un caracter romanic. Episcopul contra căruia se duce lupta se chiamă

---

[1] Schafarik (*Slav. Alt.*, II, p. 158, nota 1) aşează Zaldapa la Dicalic, iar Aquae la vărsarea Timocului.

[2] V. Jireček, în *Arch.-epigr. Mitt.*, X, p. 189; Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 40 (adauge Cronica lui Marcellin, 515); cf. Pârvan, în *Histria*, IV, p. 702, care vede însă în Vitalian un „îndrăzneţ general got, cu stăpâniri personale" şi în fortificaţiile lui Anastasiu o măsură contra „foederatului rebel", rău „ocrotitor" al unor ţinuturi care din vina lui se pustiesc. Tot de la Anastasiu ar fi inscripţia (Pârvan, *l. c.*, p. 171), de la care s'a păstrat numai ţiglă cu acelaşi semn, un mare A.

[3] Pentru Paternus de Tomi (şi la 520; Labbe, IV, 1525) şi călugări v. scrisorile Papei Hormisdas, în Migne, *Patr. Lat.* (cf. Netzhammer, *Altchristliche Tomi*, p. 31 şi urm.).

[4] V. Zeiller, *o. c.*, pp. 173, 383-4.

[5] Migne, *Patr. lat.*, LXIII, p. 477.

Paternus, dar, între numele lor, pe lângă Achile, Ioan şi Leonţiu, e şi un Mauriciu.

Caracterul pur latin al peninsulei balcanice în secolul al V-lea şi al VI-lea e formal şi energic recunoscut de un Bury: „Populaţia peninsulei traco-ilirice era de limbă latină în secolele al V-lea şi al VI-lea. Din această populaţie se coboară Vlahii *în deosebitele lor locuinţi şi la Nordul şi la Sudul Dunării*. La Nordul Dunării, în adevăr, probabil a supravieţuit în Muntenia şi Moldova un rest de populaţie romană, de şi Roesler ar fi vrut ca, atunci când Aurelian a părăsit Dacia lui Traian, să fi fost în întregime evacuată de Romani, dar acest rost n'a putut fi bogat, şi Pič n'a tăgăduit că a fost o imigraţie medievală de Vlahi de dincolo de Dunăre, care a făcut o „Românie posibilă". Şi el continuă: „„Marea Valahie" din Tesalia s'a format printr'o mişcare spre Sud a acestor Romani ilirieni cari au fost probabil strânşi în regiunile muntoase ale Pindului şi promontoriile Acarnaniei de Slavi. Dar a rămas pentru câteva secunde o considerabilă populaţie vlahă în Bulgaria însăşi"[1].

Tot aşa, despre situaţia din Palestina, scria E. Rey: „Până azi s'au mărginit a o studia dintr'un punct de vedere pur occidental şi lăsând prea mult în umbră rolul important ce l-au jucat Sirienii şi Arabii în stabilimentele de care ne ocupăm. Elementul indigen, precum şi relaţiile statornice cu Grecii

[1] „It was mentioned before that the population of the Thraco-Illyrian peninsula was Latin-speaking in the fifth and sixth centuries. From this population are descended the Vlachians in their various homes both North and South of the Danube. North of the Danube indeed probably survived in Walachia and Moldavia a layer of Roman population, through Roesler would have it that, when Aurelian abandoned Trajans Dacia, it was entirely evacuated by the Romans; but this layer cannot have been large and Pič has not disproved that it was a medieval immigration of cis-Danubian Vlachs that rendered a „Roumania" possible... „Great Walachia" in Thessalia was formed by a southward movement of these Illyrian Romans who were probably pressed unto in the highlands of Pindus and the promontories of Acarnania by the Slaves. But there remained for many centuries a considerable Vlachian population in Bulgaria itself"; *o. c.*, p. 515, nota.

şi Musulmanii, au executat o influenţă considerabilă asupra societăţii principatelor france“ [1].

Dar în acest timp se produce şi *acea mişcare a indigenilor romanici tinzând a da ei Imperiului un şef.*

Impăratul Marcian e un Roman din Tracia. Urmaşul lui, Leon „Tracul“, e însuşi un Bess [2].

Vitalian [3] ţine câţiva ani Scitia, unde însă la Axiopolis se mai scria greceşte [4], cu o oaste care s'a socotit la 60.000, biruind pe Hipatiu, nepotul lui Anastasiu, şi pe Rufin, pe Alathort, generalii Imperiului [5]. Iustin va izbuti să-l răpuie numai la el, „în palat“, cu şaisprezece răni pe dânsul [6]. Moneda lui are inscripţia mândră: „D. N. Vitalianus, pp. Augustus, vicar. Augustor.“ [7]. Şi Victor Langlois a publicat [8] o monedă a lui Vitalian. Ea poartă lângă capul cesarului inscripţia latină Vitalianus, cu acel adaus αλεξ, care se întâlneşte de la Anastasiu la Iustinian [9].

Dar Vitalian, presupusul Slav sau Hun, nu e singurul, ci tipul se întâlneşte în multe exemplare până la Iustin şi Iustinian.

---

[1] Jusqu'à présent, on s'est borné à l'étudier à un point de vue purement occidental et en laissant beaucoup trop dans l'ombre le rôle important que jouèrent les Syriens et les Arabes dans les établissements dont nous nous occupons. L'élément indigène ainsi que les relations constantes avec les Grecs et les Musulmans exercèrent une influence considérable sur la société des principautés franques“; *Les colonies franques en Syrie aux XII-me et XIII-me siècles,* Paris 1883.

[2] Bessica ortus progenie; Iordanes, *Romana,* p. 43.

[3] V. mai sus. Pentru Vitalian şi Philippide, *Originea Românilor,* I, p. 7 şi urm. Kutzis, nepotul lui Vitalian, la Malalas, pp. 441-2.

[4] Tocilescu, în *Festschrift* pentru Hirschfeld, p. 351 şi urm.

[5] Iordanes, *Romana,* p. 46.

[6] *Ibid.,* p. 47. Lângă el un Paul şi un Celerianus. El ar fi un barbar, un Got, pentru unii istorici. De fapt, numele, rar, se află şi pe malul stâng al Dunării (un Publius Iulius Vitalianus; v. D. Tudor, în *Bul. Com. Mon. Ist.,* 1933, pp. 76-7).

[7] P. de Saulcy, *Essai de classification des suites monétaires byzantines,* Metz 1836, pp. 5-6.

[8] In *Rev. Arch.,* V², Ianuar 1849, p. 602.

[9] Şi la Saulcy, *o. c.,* p. 6.

Fig. 21. — Medalion al lui Iustinian.

Nume latine se găsesc astfel la generalii din secolele al V-lea şi al VI-lea. Belisariu însuşi[1], Velisariu, „fabricantul de văluri", li aparţin[2]: e de fapt, un Vitalian care s'a supus acelui, mai norocos, care domneşte. Împăratul Antemiu are doi fii, cari se ridică împotriva lui Zenon. Unul se chiamă, roman, Marcian, celalt, greceşte, Procopiu[3]. In această latinitate care acopere Imperiul de la Anastasiu la Iustinian, nepotul de fiică al lui Anastasiu se chiamă Marinus, o altă rudă Bassianus[4]. Unchiul lui Diocleţian, a cărui mamă era din Diocleia ilirică, se chiamă Carus[5].

Iustin, un Flavius, de altfel, ca şi Flavius Euthricus, consul cu el[6], e un Beudant, Trac[7], de la Bederiana lângă Naissus[8], Belisariu fiind din localitatea Germanae[9]. Numele soţiei lui Iustin, Lupicina, e latin, al mamei lui Iustinian, Viglenicia, vine de la *vigla (vigilia)*[10]. Suidas pomeneşte iubirea lui Belisariu pentru ţerani, grija lui de a nu se călca sămănăturile, de a nu se fura fructele, de a face pe săteni să profite din prada ostaşilor.

---

1 Jireček, *Die Romanen*, I, pp. 18-9. *Liber Pontificalis*, la Viaţa lui Silveriu, scrie: „Valisarius", „Vilisarius".

2 Mateescu, în *Dacoromana*, I, p. 117. Ar putea fi şi din Belisara (v. Germisara).

3 Fotin, *Bibliotheca*, p. 253 (Candidus). Cf. şi ce spune d. Aussaresses, *L'armée byzantine à la fin du VI-e siècle*, 1909.

4 V. Suidas, *sub v. Anastasius*. Pretinsele vechi nume slave (Milizza, Vulkassinus), *C. I. L.*, III, 8292, 8294. Cf. Philippide, *o. c.*, I, p. 330 şi urm. V. şi Bryce, în *Engl. hist. Rev.*, II, p. 657 şi urm, (viaţa lui Iustinian, de Theophilus), nu se menţin. E curios că un spirit critic ca al lui Jireček, atunci tânăr, în vechea-i carte *Geschichte der Bulgaren*, pp. 78-9, descoperia numele slave: Ljubkyni, Viljenice, mergând şi până la fabulosul Upravda. Iustinian e pentru dânsul un „Slav" indubitabil, cum pentru alţii Vitalian e un indubitabil Got. Pentru pretinsa origine slavă, v şi Tomaschek, *l. c.*, în *Zeitschrift f. österr. Gymn.*, XXV (1874), p. 658.

5 Suidas, *sub v. Sophia*.

6 V. Dumont, *o. c.*, p. 658.

7 *Chron. Paschale*, p. 611.

8 V. şi Hammer, în *Hermes*, 1872, p. 339 (fragment din Ioan de Antiohia).

9 Procopiu, *De bello vandalico*.

10 Un Iustin, tribun „Valentinianensium" într'o inscripţie greacă; Mommsen, în *C. I. L.*, II, p. 282.

Vitalian n'a avut noroc, dar puterea supremă a ajuns totuşi în mâna unui plebeu latin din lumea romanică, acest Iustin, din părţile Dardaniei, ca şi nepotul Iustinian, care laudă, ca un adevărat Trac „naţionalist", marile însuşiri de vitejie ale poporului originii sale[1]. Toată familia are nume romane[2]: In inscripţia de la Philae, Iustin al II-lea, Flavius, pomeneşte pe Sofia Aelia, pe Tiberiu Noul Constantin.

Bătrânului soldat, „imperator dilectissimus", i se închină o inscripţie la Nisibis, după părăsirea din secolul al IV-lea, de „exercitus omnis Orientis", care pomeneşte de „neamul barbar" între care se află[3]. Şi la Ulmetum s'a găsit o monedă de la el[4].

---

[1] Novela a XXVI-a.
[2] Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, *l. c.*
[3] Helmolt, *Weltgesch.*, IV, p. 326.
[4] Pârvan, *Ulmetum*, II², p. 75.

CARTEA a IV-a

REGIMUL „NOULUI AUGUST“ IUSTINIAN

CAPITOLUL I.

Basa romană

Fusese odată o întreagă perioadă care se poate numi în adevăr *ordinea constantiniană*, cu o rânduială de Stat, un lucru militar și administrativ, poruncit, *ca o consecință firească a schimbării centrului de greutate al Imperiului*[1].

Încă înainte de 500 fenomenul popular biruie. La 492, în oastea lui Anastasiu contra Isaurilor, găsim „Sciți, Goți și Bessi"[2]. La 502 luptă contra Perșilor „Goții și *Bessi* și alte popoare ale Tracilor"[3]. La 539 un *Bess*, Burkentios, apare în armata bizantină[4].

Epoca lui Iustinian are un al treilea caracter. *Ea reprezintă afluxul acestei vieți latine rurale, care răsare atunci, întinzându-se din Moesia și Iliric și asupra Traciei*[5], *și-și cere drepturile, pe o vreme când candidați la Imperiu, ca Vitalian, când Împărați, ca Iustin, Iustinian, Tiberiu, Mauriciu, sânt și vreau să fie latini, Romani în vechiul înțeles al cuvântului, când prin influența Papei, prin ridicarea Împăraților de răscoală, a „antarților", și în Italia, învie romanismul, iar Galia se pregătește, primind pe Franci, să facă, supt regii acestora, ca un imperiu al ei.*

---

[1] V., în genere, Holmes, *The age of Justinian*, 1905; Jörs, *Die Reichspolitik K. Justinians*, 1893.

[2] Malalas, p. 393.

[3] Teofane, p. 224.

[4] Procopiu, *De bello gothico*, II, 26. V. și în *Anthologia Palatina*, IX, 428: Ἀειδώδια ὑπό σοι δεδημένον Ἄρεα Βεσσῶν (antici).

[5] In același timp el se concepe ca Împărat al lumii, chiar dacă se păstrează regi atârnând de dânsul, cari-l menționează pe monede; v. *Rev. Arch.*, VI[2] (1840), p. 389 și urm.

Se adauge mănăstirea Bessilor la Ierusalim, despre care se va mai vorbi [1].

Chestiunea Bessilor din secolul al VI-lea e de cea mai mare importanță. Din mărturiile aduse, ei apar ca existând în acea mănăstire ierosolimitană a lor, în care întrebuințează „limba Bessilor", dar și ca *țerani săraci*, soldați romani de un rang inferior, ajutând adevăratele trupe.

Putem admite la o dată așa de târzie Traci păstrând caracterul lor și vorbind limba lor, *care ar fi avut și o literatură bisericească?* Mai ales, ținând samă de ultimul fapt, ni pare greu.

Ar trebui deci să se admită că terminul de „Bess" era doar o formulă archeologică pentru noțiuni deosebite, cum a fost, de altfel, și pentru „Scit". De o parte, la mănăstire ar fi Goți, iar, de alta, în lagăre, provincialii semi-barbarisați cari sânt strămoșii Romanilor. Să se ție samă și de aceia că la Kekaumenos, mult mai târziu, se spune despre „Vlahi" apriat că „aceștia sânt cei ziși Daci și Bessi" [2].

Oricum, această viață populară, prin câteva ultime sforțări, pune, pentru vre-o sută de ani, stăpânire pe Imperiu. Lăudând, în Novela XXVI. pe Traci, Iustinian vorbește cu mândrie de acel element romanic din care el însuși făcea parte.

Pentru el va face, *și ca un centru militar și politic*, un arhiepiscopat nou în regiunile originii sale, pecetluindu-l cu frumosul său nume latin. Tot un Latin e acela care avea acest Scaun dintru început, la 549, Benenatus [3].

Pomenind în actul de fundațiune a noului arhiepiscopat, nu numai de Viminacium, dar și de Recidava și Lederata, recuperate dincolo de Dunăre, se arată *supunerea bisericească a acestui mal către Scaunul cel nou romanic din Balcani, binecuvântat de Papa Vigiliu*, împăcat cu Bizanțul, și func-

---

[1] *Acta SS.*, Ianuar, I, p. 692 a; cf. Tomaschek, *Sitzungsberichte* din Viena, 1882, pp. 490-1.

[2] Οὗτοι γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ed. Wassiliewsky și Jernstädt. Tomaschek, în *Sitzungsberichte* citate, 1882, p. 497, semnala și Βεσιάνα, Βεσσαΐανα din *Codex Theodosianus*, în Dardania, și menționea în 7, X, 19 și 15, X, 19.

[3] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 56.

ţionând ca un mijloc de apropiere, de simbiosă chiar cu Apusul.

Care e sensul acestei fundaţiuni religioase a lui Iustinian într'o epocă în care orice eveniment politic trebuia să-şi aibă răsunetul în ierarhia bisericească şi orice creaţiune religioasă trebuia să fie influenţată de o necesitate sau o tendinţă politică?

Iustin se împăcase, cum am spus, după o mai lungă luptă, cu Papa care, întâmpinat cu adânc respect de bătrânul Împărat şi aclamat de populaţie, îşi făcuse neaşteptata apariţie în Constantinopol, ca triumfător. De sigur că acesta a fost un prilej de negocieri cu privire la ce i se recunoaşte vechii Rome şi ce înţelege Împăratul din Răsărit să reţie pentru propriul său Patriarhat, socotit de Papi ca usurpator. Deci, admiţând drepturile Romei asupra Iliricului, Iustinian voia să opuie acestei pătrunderi a Occidentalilor în Balcani linia sa de apărare.

Dar, în aceşti Balcani, ţinuturi latine nu erau numai acelea asupra cărora se întindea supremaţia ierarhică a Apusului, ci şi, în faţa celor greceşti, de pe malurile Mării Negre, ale Arhipelagului şi Mediteranei şi din adâncul tracic, acele regiuni moesice, panonice de Sud, ici şi colo macedonene unde întâia pătrundere romană făcuse pe alocuri atâta loc pentru colonisarea populară sau şi pentru cea oficială [1]. In harta subordonărilor faţă de această Iustiniana. Prima cu nume aşa de latin — o a doua „Iustiniană" nu cuprinde părţile din jos până la Salonic — corespunde cu aceia a predominării limbii romanice în regiunea de la Ulpiana [2].

E, astfel, nu o nouă orânduire formată în aceste regiuni de sinteză, ci o nouă creaţiune organică, ieşind din partea substratului rural al acestor părţi fără oraşe mari şi vechi, a romanismului din Sud-Estul Europei, şi ea cuprinde, prin solidaritatea şi interferenţa malurilor dunărene, şi influenţa,

---

[1] V. şi, pe larg, pentru delimitarea sferelor de influenţă, Jireček, *Die Romanen*, I.

[2] V. şi Dimitsas, Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας, Athena 1859 (cf. Miletici, în *Bul. Institutului rusesc*, IV, pp. 21-151; *Échos d'Orient*, V, p. 409 şi urm.; Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, IX (1859), pp. 158-60.

conștiința de drept și așteptarea de viitor asupra vechii Dacii.

De aceia pentru Iustiniana Prima, care stă în fața Iliricului, ca o cetățuie a Romei răsăritene, se aleg: Dacia Mediterană ca și cea Ripensă, perdeaua din fața teritoriului neguvernat direct de Imperiu — deci *malul stâng atârnă de același centru adânc, într'o regiune pe care n'o ating ușor năvălirile* —, Dardania legată de Dunăre, Moesia a doua, acuma după moda vremii o Mysie, Praevalitana: în sus, o parte din a doua Panonie cu cetatea *bacense* (nu e de acolo Bačica slavă?), iar, în jos, o parte din Macedonia, „Macedonia a doua“ [1].

De altfel, „cei mai mulți Traci [2] în Dardania și Iliric“, vecini cu Panonia [3], vreau pe Papă, se spunea la Roma în 517, cu tot respectul față de „prea-îndurătorul Impărat“, căruia i se cere să supuie Scaunului Sfântului Petru Bisericile orientale, ceia ce o face aproape deplin Iustin și după dânsul Iustinian.

E semnificativă și măsura de a desface de Salonic bisericile „circa Viminacium“, din Ratiaria, din Aquae, care vor avea un arhiepiscop al lor în Prima Iustiniana [4]. Episcopii Catellanius, Baunantius sânt romanici [5].

De cealaltă parte, în cetățuia, până atunci statornică, din Scitia Minoră, supt Iustinian se ridică *basilice* la Troesmis și Tropaeum [6]. Cele două lagăre din noua Troesmis a lui

---

[1] *Institutiones,* coll. II, tit. II, nov. XI (Zeiller observă dispariția ei în 545, *o. c.,* p. 104). Questorul armatei, Bonus, reședă și prin Moesia, Scitia; *ibid.,* IV, v, L. Pentru Biserica „Mysiei“, coll. V, tit. XX, CXV.

[2] „Plures Thracum“; Jaffé, *ad annum.*

[3] Vicinum Pannoniae, *ibid.* Plângeri la Roma ale episcopului de Larisa, scos de Papă; Migne, *Patr. Lat.,* LXIII, p. 534.

[4] *Institutiones,* coll. II, tit. II, nov. X.

[5] V. și Zlatarschi, despre Prima Iustiniana și Ohrida, în *Byz. Zeitschrift,* XXX, p. 484 și urm. Iustinian la Taurisium lângă Bederiana; Litzica, *Procopie din Cesarea* (în *Ioan Neculce,* VI, 1926), pp. 21-2 din extras. Și identificările pentru Iustiniana Prima, pp. 22-3. Numele ei trece la Ohrida, ca al Severinului la Râmnic. V. și Zeiller, *o. c.,* pp. 151 (multe nume latine de episcopi în Iliric), 162 și urm., 368, 385 (ar fi numai dorința lui Iustinian de a-și glorifica locul nașterii), 393, 397-8, 400-1 (Iustinian și eresia).

[6] Netzhammer, *Christliche Altertümer,* p. 21 și urm., despre basilice.

Iustinian „redeveniră fortăreţe formidabile, flancate de băşti, garnisite de şpori, apărate de imense şanţuri naturale şi de trei rânduri de retranşări. Toate materialele romane, morminte, altare păgâne, monumente funerare, religioase sau altele fură întrebuinţate ca material de construcţie [1].

Iustinian întări şi cetatea Ibida, pe care Pârvan cu dreptate o aşează la Slava Rusească [2]. El creiază aşezările Pulchra Theodora şi Neoiustiniana [3].

La Marcianopolis, de-asupra unei vechi clădiri se ridică zidurile bizantine, de bună samă din secolul al VI-lea [4].

Noii lumi bizantine care se formează, îi place a aminti şi în hotare şi în clădiri trecutul latin [5].

Jireček însuşi recunoaşte că pe vremea lui Iustinian încă se păstrau castelele de pe malul stâng [6], atât de necesare apărări. Prin opera lui Procopiu din Cesareia despre clădirile lui Iustinian cunoaştem însă *tot ce a dat restauratorul imperial liniei înseşi a Dunării* [7].

Se păstrează aici vechile Bononia, Ratiaria, Novae, Aquae, Almus, Ciabrus, Iatrus, Utus, Securisca, Daphne, Trasmarisca, Durostor, Dimum, Constantiana, Valeriana, Adina [8], Mocatiana, Zaldapa, Sexanta Prista.

Atâtea represintă numai aparenţa localităţii: Mediana, Pon-

---

1 Desjardins, în *Rev. Arch.*, XVII (1868), p. 260.

2 Procopiu, *De aedif.*, IV, 7; Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 82.

3 V. *ibid.*, p. 98, nota 1.

4 Kalinka, *o. c.*, c. 14.

5 Am pomenit Viminaciul, Recidua şi Lederata, „quae trans Danubium sunt", din novela XI.

6 *Gesch. der Serben*, I, p. 39.

7 V. şi Brückner, *Zur Beurteilung des Geschichtsschreibers Prokopios von Caesarea*, 1896; Dahn, *Prokop von Cäsarea*, 1865; Haury, *Procopiana*, 1891, 1893. In *Zeitschrift f. österr. Gymn.*, XXV (1874), Tomaschek observă că Procopiu lucra după hărţi: „Procopius schrieb die restaurierten Castelle nach einer Karte heraus, da er manche in Grenzbezirken gelegenen Orte zweimal anführt" (p. 659). Cf. Litzica, *Castele romano-bizantine în Dobrogea, Conv. Lit.*, 1920, pp. 198-205, şi Remus Ilie, în *Rev. Istorică*, XI, pp. 23-34.

8 Schafarik, *Slaw. Alterthümer*, I, p. 155, nota 2, o aşează, după Ptolemeu, la Cuciuc-Cainargi.

tes, Timacum Maius [1], Taliata [2], Palmatis, Ponteserium, Tombae, Crispae, Vicianum [3], Vindemiola, Meridium, Palatiolum. Unele sânt în legătură cu Statul, ca Augustae, Aeraria, Muciani castellum, Galices, Lapidariae (carieră), Ferraria, Argentares. O amintire de zei în Hercula.

Stăpânii par pomeniţii în Calventiae, Marcipetra, Longuriana, Variana, Cassia, Romuliana, Valentiniana, Gratiana, Variana, Aureliana, Trasiana, Susiana, Quartiana, Florentiana, Appiana, Musiana, Zitnacortis [4], Candidiana, Palatiolum, Maxentium. Armata dă: Burgus Altus (redat romanic: Burgu-Altu), Morenburgul, Saltoburgul, Alicamburgul, — nume diformat —, Lucernariaburgul, Tulcoburgul, Lacoburgul, Moreburgul, Stiliburgul sau Siliburgul, Castellum Novum, Turris Nova, Ducepratum (Δουκεπράτου), Castra Martis, Almyris, Armata, Biglana (Βιγλανῆ), iar, în Dobrogea, rămân: Ulmetum, Aegissus, Troesmis, Carsum, Axiopolis, Noviodunum, Kallatis, Tomis, pe lângă Securisca [5]. Păstoreşti sânt: Skeptekasas [6], Caput bovis [7], Tuguria (bordeie), Cunae (sălaşe), Tredecetilias (Treizeci de tei), Lupofontana, Paulimandra (Turma lui Paul), Viconova, Gemellomuntes, Lucopratus [8]. Nume creştine sânt Theodosiopolis, Sf. Ciril, la Axiopolis, şi aiurea Sf. Traian, Sf. Iulian, Sf. Sabinian, Sf. Ştefan, Sf. Donat, Tilikion (Teii). Castelul Kasibonti la Procopiu se leagă într'o inscripţie latină cu Sanctus Casebonus [9].

Găsim şi nume barbare: ale Sarmaţilor şi Hunilor, Bastarnilor. Tracice, arhaice, par a fi Zerna, Kantabaza (= biza), Muridava, Dorticum, Aedava, Sicibida. Tot aşa Altinon, Altinum (care e desigur în legătură cu Oltul, Oltina şi Olteniţa),

---

[1] Τιμαθόχιωμ; îndreptat de Litzica, p. 43.

[2] Indreptat de Litzica, p. 41. Inexplicabilă e Litterata sau Lederata.

[3] *Ibid.*, p. 37.

[4] „Curte.“

[5] Poate fi şi καρίσκα şi prepoziţia εἰς. Pentru Sekuriska şi *Sabulente Canalis*, Bury, *A hist. of the later Roman Empire*, II, 1889, pp. 127 şi nota 1, 132.

[6] După Litzica, p. 44; Septekasa.

[7] Caput fossae, după Litzica, pp. 49-51.

[8] Smornes, Kampses sânt neidentificabile. — V. şi Jung, *o. c.*, p. 373 şi Tomaschek, *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, p. 62.

[9] Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 53.

Kuestris (poate însă Quaestoris), Adina, Iudeul (Ἰουδαῖος), Κυντόδημος (de la Quintus; v. şi Κυντῶν), Trikesa, Putedis, Onos, Iskos, Tigas, Skatis. Krateskara e de sigur o Kratispara, lângă care o Kuimedava lângă Remesiana, — de sigur, cum s'a şi propus [1], o Comudava. O Dardapara se găseşte în Dardania. Alături găsim vechea Drizipara devenită, la Teofane, Sf. Alexandru, lângă o Zupara (Ζουπαρῶν), în care se păstrează vechea *para* tracă [2].

Thunmann adăugia, aiurea: Monte Regine, Maurovalle, Castella, Hemimontu, Esimontu, Arina, Gesila, un *fossaton* şi Sacromontinii [3]. Se poate întreba cineva dacă „Hunii" „fosatisi", „din sate", nu sânt aceşti supuşi romanici ai lor.

In acestelalte părţi din Vest am semnalat cândva [4]: Bessi, Isgi, Belaidi, Chesdu, Grinkia, Skari, evident de caracter iliric, alături de numiri trace în *para*, ca Priscupara, sau în *dava*, cum e Kiridava (Quiridava), Muridava, Bregedava, Itadava, Aiadava sau Aedava, Cumudava, pe lângă care am adaus Deutreva (cu sufixul, se pare *dava*), în *dapa:* Mundapa, Tharasandapa, Axiopa (= Axiepa), în *sara:* Badisara, în *beta:* Brebeta, în *ista:* Bratzista, în *dina:* Bisdina, Rhesidina, Bassidina, Beledina (ba chiar o Altina), în *izi* sau *izos:* Burtudgizi, Brigis, Kistidizos, în *bre* şi *bria:* Sukabre, Ymanparubri, Zabinibries (cu rădăcina Sabinus), în *arba:* Kastrozarba, Dalaterba, în arta: Diniskarta, Stenokarta, Zitnucorta (dar poate fi *curtis*), în *tura (durum):* Karastyra, Kuzustura. Nume de naţii vechi sânt şi în Burdepto, Skythies, Getistraus, pe lângă arhaicele Graikos, Dalmatas şi „cetatea Hunilor" [5].

---

1 Litzica, *l. c.*, p. 32.

2 *Untersuchungen*, p. 340, nota 1.

3 In desbaterile Congresului de studii bizantine din Sofia, I, p. 161 şi urm., d. P. Skok se ocupă de Clementiana, Mutzipara, diminutivul Dutzolo, Marmarata, Candida, Kastellobretera, Gesilafossaton, Pulchra Theodora. Bury admite şi echivalenţa σκοῦλκα, — *„wallachian a se culca"; Later Roman Empire*, II, p. 171, nota 2.

4 *La Romanie danubienne et les barbares au VI-e siècle*, în *Revue belge de philologie et d'histoire*, III[1] (1924), p. 35 şi urm.

5 Altele multe, mai puţin interesante, *ibid.*, p. 42. Numele care s'au crezut slave în Itinerare au finale trace: *-dizus* Beodizus, Ostodizus, Hortizus, Burtizus, greceşti, Micolitus sau Milolitus, Corintus; ilirice: Brendica (cf. Brindisium) sau neclare (Zervae, Brizica); cf.

Când dăm de forme ca Alistios lângă Listrai, Listria, ceia ce ar dovedi că adaosul lui *a* la început e vechiu [1], aici, ca şi mai pretutindeni, şi în alte părţi decât ale Dunării se afirmă iarăşi sensul limbii noi, cu dispariţia lui *m* final (Novo, Tilito, Iuliovalle) şi în mijlocul cuvintelor (Monteregine), a lui *s* (Asilva pentru ad Silvas), a lui *v* în *Kapitlboes*, cu sunete obscure (Neveiustiniana), cu *e* în loc de *i* (Modeca), apoi cu desul *ţ* (Tzonpologon, care ar putea fi un Câmpulung, Tzerzenusa, Pretzuries, Tzimes), cu *ş* traneris *sk* (pe lângă contestata Skeptocasas: Skemnes, Skitakes, Skedeva, Skemenitis, Sketudies, Cherduskera). Acusativul a înlocuit nominativul. *O* e diftongat în acel Naioduno, adecă *Noaiodina* (pentru Noviodunum). Avem o Vigranae pentru Vigla-nova. S'a crezut că în Covenkiles (Κοβέγκιλες) ar fi articolul românesc.

Astfel acela care a fost asămănat cu August credea că merge pe urmele lui Traian. Supt el, Traian e intitulat „optimus imperator“.

De altfel graniţa romană nu era o linie, ci o regiune păzită şi de barbari şi de contrabandă [2].

Dar *şi singură puternica organisaţie bisericească dată de Iustinian Imperiului ar arăta înoirea vieţii romane pe malul stâng:* episcopatul de Novae guverna şi peste Dunăre [2]. Vedem în actul chiar de întemeiare a diecesei că în Aquae, la Dunăre, era încă un episcop, care însă trebuise să-şi caute

---

Niederle, *Manuel*, II, p. 60, nota 3. Acest autor nu e convins de caracterul slav al numelor: Stredin, Dolevin, Bratzista (cf. Securisca, final celtic), Debre (cf. Debra albanesă), Beledina, Zernas (cf. Cerna), Berzana (cf. Bersavia), Labutza, Pezion, Kabetza (cf. Caveretium dalmat; *ibid.*, p. 60).

[1] V. în *West-deutsche Zeitschrift f. Gesch. u. Kunst*, V (1886) a lui Heffner şi Lamprecht, E. Paulus, şi apoi K. Samwer, *Die Grenzpolizei des römischen Reiches*, pp. 151 şi urm., 311 şi urm. Valuri cu vase, dar fără piatră, monede, pp. 151-2. — „Durch frei sich bewegende Vortruppen sowie durch befestigte Puncta, die feste Rückhalt abgaben, war ein Streifen Lands vor dem Limes bewacht. Dieser Streifen ist zwei bis drei Stunden breit; davor war ohne Zweifel wüstgelegtes und gründlich entwaldetes Land, und alles dies in friedlichen Zeiten als Viehweide benützt; p. 151.

[2] Iustinian, *Novellae*, XI, *l. c.*; cf. Pârvan, *Contribuţii epigrafice*, pp. 179-93; *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI, pp. 48-9.

legătura așa de departe ca Mesembria; acum și Aquae și toate „castelele" se leagă de noul Scaun arhiepiscopal.

Cu toată această operă de fortificații [1], ca și cea militară, — a se ține samă de gloatele adunate și întreținute de Belisariu, ca oaste a sa, de „condottiere", și Ioan Lydus [2], vorbește de „tironii", indigeni săraci, cari servesc armatei într'o situație inferioară aceleia a soldaților, — Ioan din Antiohia acusă pe Iustinian că așa de mult împuținase paza în Balcani, încât un Hun, Zabergan, trecând Dunărea, poate prăda și până la Constantinopol, cu cei 7.000 de barbari ai săi [3].

Dar formele impun. Vechiul Imperiu pare în adevăr ressă se împiedece hoția [4], precum și păstoria. La vestea unei societăți pe care noua legislație vrea s'o aducă în spirit liber creștin.

De fapt însă *potentium procuratores* [5], vechilii acestor „puternici", cari sânt adese ori și *honorati*, cei în slujbe, au la dispoziția lor toată această lume. Supușii lor sânt într'o astfel de dispoziție încât trebuie să se oprească ținerea de cai ca să se împiedece hoția [6], precum și păstoria. La vestea unei năvăliri ei fug și sânt ceruți înapoi [6]. Dușmanii vin cu *tzangele* și *braccele* lor, a căror răspândire e oprită oficial [7].

In astfel de condiții, unii preferă exilul servituții: aceasta se spune într'o pretinsă scrisoare a lui Iustinian [8].

---

1 Pentru armata lui Iustinian, Albert Müller, în *Philologus*, LXXI (1912).

2 *De magistratibus*, I, 47.

3 V. *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 622, no. 218.

4 *Codex Theodosianus*, I, VI, VII.

5 *Ibid.*, XXIV, XXX.

6 Cum per Illyrici partes barbaricus operaretur incursus, numerosa incolarum manus sedes quaesivit externas; *ibid.*, X, X, XXV. Cf. și „Afri infortunio hostilis cladis expulsi"; XVII, XLVII. Mai erau Traci căutători de aur; *ibid.*, X, XVIII, VII.

7 *Ibid.*, X, II. Și părul lung, *ibid.*, IV.

8 Admisă și de Budinszky, *o. c.*, p. 168, nota 57.

CAPITOLUL II.

Românii în Imperiul avar

O încercare de Stat barbar cu elemente care nu erau poate numai slave e pe acest timp, în povestea prințului longobard Ildigis, care merge de mai multe ori la „Varni", la Slavi și la Gepizi, întinzând cercul aventurilor sale până în Veneția, ca să ajungă în serviciul lui Iustinian și să piară la Gepizi[1]. Căci aceștia și Slavii apar acum în povestea silinților și patimilor Imperiului care părea așa de solid reașezat pe cele mai puternice temelii romane.

Dar — s'o spunem de la început — noii barbari stau, cum o impuneau *necesitățile economice ale unor nații care nu se pot hrăni ele singure*, pe temeiul vechii populații.

Nu numai că Gilpil al lui Iordanes păstrează pe *l* din Jiiu (v. ungurescul Zsyl), și el pare că presintă forma articulată, dar nomenclatura păstrată până pe la 600 arată neclintirea temeiurilor etnice[1].

E drept că, față de mărturia lui Procopiu, așa de precisă, de circumstanțiată și purtând o pecete oficială, Iordanes, de și Got-Alan și cunoscător al Traciei, nu dă, cu bucățile luate de pretutindeni, cu neinteligenta prescurtare a „senatorului" său decât știri confuse și une ori indescifrabile, ca lacul Morsianus sau Mursianus de la cursul superior al Istrului,

[1] De o stârpire de către barbari poate fi vorba tot așa de puțin ca și de una de către Romani. Cetim într'o inscripție africană: „Abscisi ex Africa Vandali extinctaque per Solomonem... universa maurusia gens" *(Rev. Arch.,* IV[1] (1847), p. 371), și totuși urmașii acelor Mauri țin și astăzi malul african al Mediteranei.

mutat pe urmă la guri [1], şi râul „Vagosola" dintre Danastris, Nistrul, şi Danapris, „Niprul [2], cu râul „Flutausis" (ceteşte „Alutansis") [3]. El crede că Dio Cassius a scris „istoria şi analele lor" (ale Geţilor) [4]. Confundă lupta lui Traian la Tapae cu a lui Dariu, care ar fi făcut vestita lui expediţie pentru că a fost refusat ca peţitor al fetei lui Antyros (Indatirs), „regele Goţilor" [5], închipuire care se află, de altfel, şi la Iustin şi la Orosiu, înaintaşii lui. Că se zice „Gepudia [6]" în epoca lui Iustinian, când scrie autorul, călugăr şi notar, întregii Dacii, e foarte greu de admis: dar el vorbeşte numai de *fines*, adecă de *hotare* ale Daciei. Dacă Gepidia ar fi existat, cum s'ar putea ca Oltul să despartă pe Iazigi de Roxolani [7]?. O luptă între Goţi şi Vandali se dă la Murăş, dar *nu acel ardelean*, ci *partea de spre Tisa* [8].

---

[1] *Getica*, p. 63.

[2] P. 61.

[3] *Ibid.*, p. 62.

[4] *Ibid.*, p. 64.

[5] *Ibid.*, p. 72.

[6] *Ibid.*, p. 75. Dar lui îi trebuie după o pretinsă „Gotie" dispărută o altă formaţiune germană.

[7] V. şi R. Loewe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle 1896. Pentru părerea că toată Dacia ar fi fost o Gepidie (cu câţi locuitori?) şi că ne coborâm în mare parte din aceşti Germani, v. Diculescu, *Die Gepiden*, I; *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XLI (1921), p. 420 şi urm.; XLIX (1929), p. 985 şi urm. (cf. R. Loewe, *Altgerm. Elem. der Balkansprachen*, în *Zeitschrift f. vergl. Sprachforsch.* XXXIX (1906), p. 263 şi urm.; P. Stok. *Gibt es altgerm. Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschrift f. rom Phil.*, XLIII (1923), p. 187 şi urm. Philippide, *o. c.*, II, p. 351, scrie: „Niciun element vechiu german, afirmat de unii şi de alţii ca atare, nu e sigur", *Ungarn und Romänen*. V. şi Diculescu, *Die Wandalen und die Goten*, Lipsca 1923 (Mannus Bibliothek, no. 34); cf. L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen;* şi Diculescu, *Din istoria religioasă a Gepizilor*, Cluj 1925; De văzut şi Giuglea, *Elemente vechi germane în Orientul romanic*, în *Dacor.*, II, p. 372 şi urm. Cf. O. Densusianu, în *Grai şi Suflet*, I (1923), pp. 161-5; Bogrea, în *Anuarul de ist. nat.*, II (1921), pp. 390-3; Mario Roques, în *Romania*, XLIX, p. 144. Pentru aceleaşi cuvinte germane şi Şiadbei, *Elementele*, p. 19 şi urm.

[8] Iordanes, *Getica*, p. 87. O arată şi cererea Vandalilor către Constantin de a li se da loc în Panonia; *ibid.*, p. 88.

Caracterul adevărat al lui Sunderic, șeful Gepizilor, uniți cu Traseric, apare și în Panegiricul lui Ennodin, care vorbește de un râu Ulca, în care s'ar recunoaște cu greu Oltul. Se vorbește de o apă care încunjură lagărul celor câteva mii de oameni „ca niște zăgazuri“ și ca niște ziduri de munți pe care nicio mașină de războiu nu le poate dărâma; *coenus*, noroiul, înecă pe oricine caută a-i urmări [1]. E vorba deci de mlaștinile de la vărsarea Tisei; acolo li e sălașul, și numai pe acolo.

Iordanes așează de altfel pe rudele sale iubite la „Mureș, *Miliare*, Jiiu *(Gilpil)* și Criș“ [2], deci numai în părțile de spre Apus de Dacia. Mai încolo, povestind biruința Gepizilor asupra rămășiților hunice, el, sau acela pe care-l copiază, arată că învingătorii au luat ringul, „sălașul Hunilor“ *(Hunnorum sedes)* și nu Dacia, ci acele „hotare“ ale ei *(totius Daciae fines)*. Vecini li rămân Goții din Panonia, pe când unele cete hunice, cu „Cemandrii“ și Sarmații, se așează la Castra Martis, dincolo de Dunăre. In Scitia Mică, unde se află, sus, și Hernac, unul din fiii lui Attila, rudele lui, Emnetzur și Ultzindur, capătă pământ în Bulgaria de astăzi, urmașii lor din Sacromontium și Fossatum *(Sacromontenses* și *Fossatenses)* trăind supt Iustinian, și în Moesia își află locuință trecătoare „Scyrii [3] și Sadagarii [4] „și unii dintre Alani cu conducătorul lor anume Chandax [5]“, din care se coboară autorul, care trebuie să știe deci bine această hartă de pe la 500. Pe la Durostorum se întâmpină Goții ziși „Minores“, cei cu vestitul lor episcop Ulfila, pe când alții se înfundă în Hem pe la Nicopolul de acolo, unde se dedau păstoritului [5].

---

[1] Ulca fluvius et (= est) tutela Gepidarum, quae vice aggerum munit Audaces (de sigur greșit) et in iugorum morem latus provinciae quibusdam muris complectitur, nullo ariete frustrandus... Mersa coeno haesere vestigia.

[2] *Getica*, p. 87. — Pentru ultimii Gepizi, Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 84, nota 3.

[3] *Getica*, pp. 126-7. Pentru Sciri, prieteni cu Goții un timp, *ibid.*, p. 129. Ei vor fi distruși apoi de aceiași Goți; *ibid.*, pp. 129-30.

[4] Aceiași cu „Sadagia“, ceva mai departe. A se apropia de numele pe care-l dă Iulian „Sarmaților“ de la Dunăre.

[5] Să nu fie la cel ce vorbește de Fossatensi o confusie cu χάνδαξ, șanț, *fossatum*, dar și nume de localitate în Creta?

Fig. 22. – Iustinian, după o medalie.

Fig. 23. – Heracliu și Heracliu Constantin, monede.

Sediul principal al Gepizilor e insula Sirmiului: o spune explicit contemporanul Menandru[1]. De acolo se întind ei spre Răsărit sporadic, prin sate răzlețe, până la Tisa. Acolo, la Tisa, aveau cele câteva sate de care vorbește Teofilact Simocata[2]. Erau foarte puțini și așa au rămas până la 863, când îi mai pomenesc Analele din Salzburg.

Departe de a forma un Stat, ei nu sânt, supt „regii" lor, decât acel grup de sate, pe care le năvălește, de o parte, viața rurală romanică, de alta, influența în toate privințile a Avarilor vecini, pe o vreme când Goții din Noric, dacă nu pasc turme, pun pe indigeni să li aibă grija, — acele *armenta Gothorum* pe care le pomenește acolo Iordanes[3].

Teoria că Gepizii ar fi avut în formarea nației noastre un rol hotărâtor, mai mare decât al Tracilor în Galia se sprijină pe interpretarea exagerată a valorii unor fibule care, după socotelile școlii din Kossina, ar fi neapărat gepide. E ușor să se înțeleagă cât pot trage în cumpănă câteva descoperiri întâmplătoare de obiecte atribuite mai mult abusiv cutării categorii germanice. Textele bizantine au fost rău interpretate de cineva deprins a lucra numai cu traducerea lor. Iar etimologiile, și pentru râuri, sânt, cum s'a dovedit ușor, cu totul fantesiste.

Ciudatul „Geograf din Ravena" e singurul care hotărăște apodictic: „Datia quae modo Gipidia scribitur", adăugind apoi că acolo sânt Avarii: „Hunii și Avarii"[4]. Dar acesta nu face decât să arăte că *e vorba, nu de vechea Dacie, ci de partea din cea nouă unde erau de fapt Avarii, pe la Sirmiu și Singidun.* Același pasagiu o și spune, de altfel: „în care acum se știe că locuiește neamul Hunilor"[5], sau, aiurea, al

---

[1] No. 64.

[2] Ed. Bonn, p. 319.

[3] *Getica*, c. 53. Pentru teoria d-lui Diculescu, și *Balkanarchiv*, III (1927), pp. 307-10; *Revue des études hongroises et finno-ougres*, IV (1926), pp. 187-91; Dopsch, în *Mitteilungen des österreichischen Instituts*, XLI (1926), pp. 428-30. V. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, p. 420 și urm. Totul e de înlăturat afară de *rofii*, de primire modernă, și *gând*, ajuns însă pe cale slavă).

[4] Ed. din 1648, p. 25; cf. ed. Pinder și Parthey, pp. 28, 202.

[5] In qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur; *l. c.*

Avarilor[1]. Dar e o traducere din greceşte, a unui om simplu, probabil Italian, care scrie abia după epoca dinastiei lui Iustinian.

Din aceste sălaşuri, care se întind de pe malurile Tisei până la capitala de la Sirmiu, cetele gepide, de ciobani, având nevoie de „bielşugul ierbii“ *(herbarum copia)*, se ieau pentru lupte în Italia sau la Rin, după o scrisoare a lui Casiodor[2].

Procopiu-i ştie tot la Sirmium şi „în locurile din acea parte“, „către Dacia“ (ἐπὶ Δακίας χώρᾳ)[3], nu în această provincie, care, de altfel, la istoricul lui Iustinian, nu înseamnă, firește, malul stâng. Imperiul îi foloseşte, ca, odinioară, pe Goţi, pentru măruntele scopuri militare. Cred chiar că *n'ar fi cu neputinţă o întrebuinţare a lor ca federaţi pentru a ţinea în*

---

[1] Pentru Geograful din Ravena, Schweder, în *Hermes*, XXIV, pp. 586 şi urm., 471 şi urm.; Gutschmid, în *Kleine Schriften*, V. — Pentru hotarele de la 925, Pseudo-Caesarius, în *Magna bibliotheca patrum*, Paris 1654, XI, p. 603; cf. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, II, p. 365 şi urm. Notele lui sânt, de altfel, adesea neidentificabile. Geograful Ravenat e din secolul al VII-lea. Scriitorul anonim pretinde, şi în special când vorbeşte de „cele două Dacii“, că se îndreaptă după „filosofii“ pe cari i-a cetit — „filosof“ în limbagiul epocei înseamnă un tehnician, un om de teorie —, unii din ei Goţi cu nume greceşti ca Aristarh şi „Melenac“, care e Menelaus cu sigla finală nedescifrată, un Athenavichus (de fapt Athanaricus, rău cetit), Eldevaldus (Adelwald) şi un Marcomir, sau un imposibil Sardatius, care ar fi roman. Originalul e grec, căci se vorbeşte de Livanius, în loc de Libanius. Ar dovedi-o şi redarea lui *s* prin *sc*, ca la Skeptekasas; astfel Murăşul e *Maruscus*. Existenţa originalului grec e şi mai evidentă în numele de localitate: Stamarisca, Σ τὰ Μάρισκα (Transmarisca). V. şi Parthey, în *Hermes*, IV, p. 134. Ricobald din Ferrara, cronicar medieval, îl pomeneşte: „Sexto ravennatis scriptoris, cuius nomen non extat, qui ex pluribus scriptoribus scripta compegit“. Şi la acelaşi, p. 135. Şi Papa Agathon vorbeşte de un „arhiepiscop şi filosof“; Mansi, *o. c.*, XI, c. 294. Pentru originalul grec al Ravenatului, v. încă Gutschmid, în *Kleine Schriften*, Leipzig 1894, p. 228 şi urm.

[2] Ceva drept însă la d. Diculescu (p. 65, nota 441) e cu privire la sătenii romanici din „Sacromontisii“ şi „Fossatisii“ (semnul de abreviare a prefăcut *ensii* în *isii*), la Iordanes. V., în genere, punerea la punct a mea, în articolul *Une nouvelle théorie sur l'origine des Roumains*, în *Revue hist. du Sud-Est européen*, II, p. 55 şi urm.

[3] *Gothica*, III, 33, 8.

loc pe Slavi, contra cărora încă de pe vremea lui Anastasiu, cum vom vedea, se făceau întăriri la vadurile, cercetate de aceştia, de la Noviodunum şi de la Durostor.

Dacă ar fi fost Gepizii în Dacia, *în oricare Dacie*, nici nu era de nevoie ciocnirea cu Longobarzii cari, în sălaşurile lor panonice, erau în drum spre Italia, unde, cu acelaşi mandat al Imperiului, care nu putea să reţie cucerirea lui Belisariu şi a lui Narses, s'au şi aşezat. Gepizii par însă a se fi strecurat în bălţile lor fără acel mandat imperial, mai mult sau mai puţin explicit, pe care l-au avut Odoacru, Teodoric şi chiar Longobarzii. Acesta este, de sigur, şi motivul pentru care, la 551, Imperiul încearcă o ofensivă spre Dunăre contra lor, dar răscoala bisericească o opreşte la Ulpiana.

Observaţia unei scriitoare americane, d-ra Manley, că „nu e probabil ca grupa de năvălitori să fi lăsat numiri de locuri, de şi astfel de urme pot să fie lăsate de *laeti*", adecă de elementele colonisate de Romani pe pământul provincial [1], poate avea greutate şi în această încercare de a căuta o nomenclatură topografică germană la noi, ba încă de forma caracterisată gepidă.

Dar domnii în aceste locuri sânt Avarii [2].

Avarii nu sânt nou-veniţi, ci rămăşiţa hunică, supusă câtva timp Germanilor răsculaţi contra Imperiului asiatic al Hunilor. Cercetări recente au arătat chiar la Longobarzi influenţe mongolice în forma craniilor ca şi în obiceiul tăierii în bucăţi şi chiar a frigerii morţilor [3], ceia ce aminteşte cutare jurământ al Molossilor cu boii tăiaţi în bucăţi [4].

Avarii sânt, de fapt, Hunii cu altă dinastie, cu altă seminţie dominantă, dar şi cu unele schimbări. Noul Stat e mult mai modest decât cel vechiu care, cu un „Impărat",

---

1 Inza Jane Manley, *Effects of the Germanic invasions on Gaul, 234-284, A. D.* (citată şi aiurea), p. 29.

2 Pentru Avari şi Šišic, *Gesch. der Kroaten*, I, p. 55.

3 V. *Forschungen und Fortschritte*, August 1935.

4 Suidas, ad. Μολοττοί. Niederle (*Manuel*, I, p. 72, nota 9) vede, fără dreptate, Longobarzi în Λαγκοβάργος din Procopiu, *De aed.*, IV, 6; cf. 27, şi în Logovardi, sat lângă Monastir. V. şi la Velleius Paterculus, II, c. IV: „Fracti Longobardi, gens etiam germana, feritate ferocior". Rugi se găsesc până jos de tot, la Vizye şi Arcadiopole; Iordanes, *Getica*, p. 266.

mişca în lupte mulţimi imense, de mai multe feluri, Haganul dispune, cum vom vedea, numai de Slavi şi de ceva resturi gepidice. Biciul lui mână la lupte rare însă, în expediţii imperiale, o adevărată oaste, în fruntea căreia stau elementele pure, relativ puţine. De obiceiu atacurile sânt numai raiduri, de simple cete [1].

Roma bizantină nu poate decât să-i recunoască, plătindu-li subsidii şi încărcând de daruri pe şefii lor, noii Hani din Panonia. Astfel o *Avaria* apare în inscripţii [2], numele fiind dat şi cutării femei: *Avarea uxor* [3].

Poetul latin Corippus, supt noul Impărat Iustin al II-lea, descrie pe Avarii aspri, cu părul ca năpârcile *(colubrimodis capillis)*, cari se lasă în jos când îngenunche înaintea lui Iustin pentru pace, lângă ei fiind „Geţi" cari nu pot fi decât Slavi sau *chiar populaţia romanică trăind supt acelaşi regim şi împărtăşindu-se, de voie sau de silă, la aceleaşi acţiuni, cum a făcut-o şi faţă de alţi barbari.*

Aşa s'a întemeiat o stăpânire de aproape două veacuri, numele de „Avari" rămâind până la anul 1000, şi în cutare act pontifical [4].

Faţă de locuitorii mai vechi, *politica avară nu poate fi decât continuarea aceleia a Hunilor.*

La Teofilact se vede cum Baian, soţul unei femei „culte", deprinse cu băile, cruţă şi mută pe locuitorii „Romaniei" [5], de şi se pretinde că, altă dată, patruzeci de „oraşe" dalmatine dispar subit. Tudunul avar cârmuieşte o lume supusă, trăind în vechea ei autonomie [6]. Trăind în bune relaţii cu aceşti clienţi şi supuşi şi păstrând asprimea lor temută numai pentru Imperialii bizantini, urmele lor au putut să rămâie şi în unele aşezăminte ale supuşilor: prin Avari, şi Croaţia

---

[1] Atacuri avare κατ'ὀλίγους; Suidas, *ad v.* ἀλάῤῥοπον. Şi la ἀνεσόβησαν

[2] V. şi broşura mea, *Les Latins d'Orient*, Paris 1921.

[3] *C. I. L.*, III, 6518. — Şi *Avarica* ale lui Gheorghe din Pisidia; Suidas, la Γεώργιος.

[4] Schafarik, *o. c.*, p. 497, nota 4.

[5] Pp. 40-1.

[6] După un izvor necunoscut, Lucius, I, 8.

[7] Bulă a lui Eugeniu al II-lea (826), citată la Schafarik, *o. c.*, II, p. 493, nota 7. Pentru *beledde* la Avari, Schafarik, *o. c.*, II, p. 167.

se împarte în Albă și Roșie[1]. Ca rămășițe de artă avem de la ei curiosul vas, mult discutat și dese ori foarte rău atribuit, de formă chinesă, de la Sânmiclăușul Mare[2].

Dar, mai ales, stăpânirea avară, care n'a lăsat, astfel, decât urme puține și discutabile, a mutat peste Dunăre pe Slavi. Astfel *al doilea popor turanic lucrează la închegarea și întărirea poporului românesc prin această curățire a unei sigure vetre*, precum prin întărirea populației de pe malul stâng lucrase primul element uralo-altaic, Hunii.

De pe urma prădăciunilor avare, datorite lipsei de mijloace a Imperiului pentru a-i plăti, și nu cine știe cării ambiții imperiale de a lua Constantinopolul, de atâtea ori atacat — nici Attila n'a voit să se mute din Panonia, unde avea condițiile de viață potrivite pentru obișnuințile poporului său expediția lui în Galia și Italia fiind determinată numai de pețirea principesei romane —, *puterea elementului romanic scade în Balcani, în măsura în care el prin readmigrare după sistemul hun crește la Nordul Dunării.* Aceasta o observase și Dimitrie Onciul în studiile sale adâncite asupra „teoriei lui Rösler“[3].

Insuși caracterul latin al Imperiului se tulbură însă un moment. După Iustin al II-lea, Impăratul latin, vine Grecul din Tracia Tiberiu[4], al cărui urmaș, Mauriciu, e Capadocian de la Asprus[5].

---

[1] *Ibid.*, II, p. 294, nota 2.

[2] *Rev. Arch.*, XXXIV (1899), după Hanpel, *A régibb középkór (IV-X század) emlékei Magyarhonban*, Budapesta 1897. Pentru d. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, II, Berlin 1926, Avarii lasă Ungurilor arta, cu luptele de animale și figurile fantastice, aduse din Asia.

[3] *Convorbiri Literare*, XIX, p. 432 și urm. Dar el admite o permanență în „Oltenia, cu partea răsăriteană a Banatului Timeșan și partea apuseană a Ardealului“ (p. 591). Intrebuințarea fabuloasei Vieți a Sfântului Dumitru (Migne, *Patr. Graeca*, CXV) e făcută prea larg și cu prea multă încredere. Dar Românii rămași supt Bulgari ar fi păstrat „principate proprii“; p. 599.

[4] După Mihail Sirianul, în *Journal Asiatique*, 1848.

[5] *Ibid.*, p. 301.

CAPITOLUL III.

Sintesa slavă

O întreagă şcoală de slavişti a căutat, timp de două veacuri, să arăte că Slavii au avut o iniţiativă politică servită de o organisaţie militară, că ei au urmărit conştient, nu ca seminţii, ci ca naţiune, o „ideie de Stat". Ea ar fi continuat, acoperind în Balcani orice perpetuare romanică şi orice urmă românească, până ce un cercetător ceh, Peisker, a ajuns să aducă în golul dunărean seminţii de ciobani turci cari, romanisându-se, ar fi dat pe strămoşii noştri [1].

Inceputurile Slavilor, împărţiţi şi de cronicarul longobard Paul Diaconul, din veacul al VIII-lea, în trei [2], în aceste regiuni de dincoace de Dunăre se pot lumina numai în parte. Am spus că nu e exclusă o fiinţă a lor mai ales în Ardeal, unde sânt atâtea numiri topografice de origine slavă care nu au niciun înţeles comun în limba noastră. Ei pot să fi întrat

---

[1] Contra teoriei lui Peisker (*Die Abkunft der Rumänen wirtschaftgeschichtlich untersucht*, Graz 1917, carte despre care s'a vorbit prea mult), în *Festgabe* pentru Losert, şi Gerland, în revista d-lui Bees, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, I; cf. Kadlec, în *Deutsche Literaturzeitung*, 1918, pp. 33-6. El credea însă că Românii au fost aduşi aici de barbari ca plugari, împreună cu ceva Slavi, dovedindu-se mai numeroşi sau mai legaţi de limba lor. V. şi curioasa părere a lui Heinrich Briken, despre o colonisare de ţerani la începutul secolului al VII-lea sau în al IX-lea; *Abriss der Geschichte der Balkanstaaten*, Berlin 1916 (în *Schriften zur Zeit*, 1, *Gesch.* 2): „Die lateinische Grundschicht im romänischen Volkstum geht entweder schon auf die Zeit des Kaisers Trajan zurück, der unter den thrakischen Dakiern eine planmässige römische Ansiedlung betrieben hat, oder auf eine aus dem Westen der Halbinsel stammende römische Bauernschaft die sich in Anfang des 7. Jahrhunderts oder erst des 9. Jahrhunderts in jenen Gegenden niedergelassen hat".

[2] *Rev. Get*, c. XXIII.

ca un element al confederației sarmatice, a cării alcătuire va rămânea totdeauna obscură. Pentru Slavii mai vechi în Ardeal nu ajunge numele, dubios, de Cerna; atâtea mii de nume slave în Ardeal, care n'au corespondentul în românește, se presintă ca dovezi. Se poate, iarăși, să ne gândim la acel nume al provinciei Vindelicia, în care se recunoaște rădăcina Vindi, Venedi, de unde și „Vinlandul" Scandinavilor, Venzii Germanilor, denominație supt care Slavii au fost cunoscuți și pe vremea lui Tacit, a lui Pliniu, ca și pe a lui Ptolemeu și a izvoarelor lui Iordanes (și în forma Uin = Vin)[1]. De și s'a propus derivarea Vindeliciei de la Vindilii vandali, germanici[2], numirea pare însă mult mai veche și o stăpânire vandală în acele părți nu e cunoscută. Este și o ipotesă celtică[3], în legătură cu numele de Vindobona al Vienei de astăzi. Ca „Venezi", Οὐενέδαι, Ptolemeu îi așeza lângă „golful venedic", în Sarmația[4]. Tacit[5] cunoaște pe Veneții purtători de scuturi cari luptă pedeștri, și ei apar apoi, pe lângă Ptolemeu, și pe hărți.

„Cei cari vorbesc", Slavii, pentru Romani, prin analogie, *Sclavi*, de unde Șcheii noștri, Slovenii, cu o ramură care se numește Anții, nume neexplicabil și care nu s'a transmis în nomenclatură, apar așa în izvoare din epoca imperială, când erau vecini direcți cu provinciile Romei[6]. Împăratul Volusian e intitulat pe o monedă antiochiană, la 253, „Vandalic, Finic, Galindic, Vendic"[7].

Apoi, cum *strava* de la îngroparea lui Attila, pomenită de Iordanes, corespunde polonului *strawa*, cu același înțeles, Slavii ar fi trebuit să lucreze cu Hunii[8].

---

[1] Zeuss, *o. c.*, pp. 67-8. Alături numele Spalilor, cari ar însemna „tovărășie", întocmai ca numele Alamanilor germani.

[2] P. 59.

[3] III, 5, § 19.

[4] *Germania*, cap. 46.

[5] *Ibid.*, p. 198, nota 1. Ar fi chiar numele „celei de-a patra ramuri celtice". V. și *ibid.*, p. 229. Erau patru seminții; *ibid.*, p. 239.

[6] *Ibid.*, și după manuscrise, pp. 68-9. Cf. Zupanić, în *Actele congresului de studii bizantine din Atena* și în *Etnologa*, Liubliana 1934.

[7] Schafarik, *Slavische Alterthümer*, I, p. 69 și urm.; *ibid.*, p. 73. Pentru Spori, *ibid.*, p. 92 și urm.

[8] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 68, nota 3.

Pe cei noi îi întâlnim însă mai ales la vaduri[1], de-a lungul drumurilor care duc la Bizanţ, căci ei n'au de gând să se aşeze, necerând o situaţie de foederaţi.

Un izvor bizantin întrebuinţat de tărziul Dalmat Lucius, scrie, supt influenţa continuei colaborări militare a Avarilor cu Slavii — şi de sigur şi cu elementele romane supuse —: „Sclavii, cărora li se zice şi Avari“[2]. Avarii sânt aceia cari-i împart după puncte cardinale în colori, urmând datina mongolică: astfel „Croaţii Albi“ corespund vechilor „Huni Albi“.

La Suidas definiţia Slavilor e încă „poporul dincolo de Istru“[3]. Acolo hotărnicia lui Iordanes[4] pune pe *Sclavini*, pe Şchei, „de la cetatea Novietunensis“, care nu e, cum se crede de obiceiu[5], cea de la Dunărea-de-jos, ci Noviotunum din susul râului, la „lacul Musianus“, care e, precum o dovedeşte şi manuscriptul din Viena, Mursianus din Panonia, şi până la Danastru, adecă Nistrul. Anţii sânt la Răsărit până la Nipru. Dar, după Procopiu, Iustinian îi caută pe la Turris, pe care li-o oferă ca să se opuie Avarilor (546)[6].

---

[1] A se vedea şi Paul Diaconul, IV, 20, pe lângă Teofilact Simokata, VI, 3-4.

[2] Σκλάβοι, οἱ καὶ Ἄβαροι; Katancsich, *De Istro*, p. 172, nota 2.

[3] Σκλαβηνὸν ἔθνος τὸ πέραθεν τοῦ Ἴστρου.

[4] *Getica*, c. 5, 23, 48.

[5] Şi Schafarik, *Slav. Alt.*, II, p. 19, nota. El vede în „lacul Mursianum“ Halmyris, identificat cu lacul Razelm, sau „balta lângă oraşul Mursa“ a lui Ptolemeu, pe care-l identifică, fireşte, cu Essek *(ibid.)* pentru ca apoi să răspingă această din urmă ipotesă. Şi el declară că nu-i prinde sensul *(ibid.*, p. 25). — Pentru Anţi acelaşi, mai departe. Se ştie că Iustinian purta titlul de învingător al Anţilor. D. Nandriş, în *Rev. ist. rom.*, II, 393, citează pe d. Mikkola care, în *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, II (1928), p. 111 şi urm., crede aşa. Şi d. Niederle admite că ar putea fi vorba de bălţile de la Mursa, la vărsarea Savei, dar uită pe al doilea Noviodunum; *Manuel*, II, p. 47, nota 1. Textul e clar: de la aceasta din urmă cetate şi de la „lacul“ Mursa la Nistru şi Vistula. De altfel, învăţatul ceh crede într'o coborâre la Dunăre, mai ales în Ungaria, încă „din secolele I-II“ (p. 49). Harta d-lui Niederle, *Manuel*, I, pune pe Tiverţi în Basarabia şi pe „Slavii transdanubieni“ în şesul muntean. Mursia, Myrsa e pomenită şi la capătul laudei, de către Împăratul Iulian, a înaintaşului Constanţiu, care se luptă în aceste părţi cu „Sciţii“. Pentru Noviodunum panonic = Gurkfeld, Böcking, *Notitia dignitatum*, II, p. 449.

[6] *Bell. goth.*, III, 14.

După d. Niederle[1], nu Avarii *ar fi împins pe Slavi*, ci pătrunderea slavă ar fi fost „susţinută" de „Huni, Bulgari şi Avari". Cu acest prilej şi Românii şi-ar fi regăsit, prin expulsare, vechea şi principala patrie. Pe când, după un istoric grec modern, d. Amantos, din contra, Slavii ar fi trecut *de frica* Avarilor[2]. De fapt, întâlnim, pe Slavi în serviciul Avarilor şi cu prilejul asedierii Cremonei italiene de ostaşii lui Agilulf[3].

Învăţaţi ca Bury credeau că încă din vremea lui Iustinian s'ar fi făcut o pătrundere în Balcani a Slavilor cu o ţintă determinată; bizantinistul engles admitea chiar că Belisariu înseamnă, într'un dialect slav, „Albele Zori"[4]. E drept însă că un Barzimeres se află la Amian Marcellin pe vremea luptei cu Goţii[5]: s'ar putea vedea în el un Barzimir sau Bârzimir, de şi nu uităm numele istoricului bizantin Pachymeres, unde

---

[1] *Manuel*, II, p. 62. Dar el retrage conclusiile basate pe cele douăzeci şi cinci de seminţii slave ce s'ar fi aflat, după Moise de Khoren (prin secolul al X-lea; v. traducerea francesă a lui A. Soucry, Veneţia 1881), în Balcani şi Slavi la sosirea lor, *ibid.*, pp. 59-60.

[2] *Οἱ βοηθοὶ γείτονες*, p. 209.

[3] Húnfalvy, *o. c.*, p. 22, a observat luminosul pasagiu din Paul Diaconul, IV, 39: „Agilulfus rex obsedit civitatem cremonensem, cum Slavis, quos ei cocanus, rex Avarorum, in solutium miserat". El admite că şi mai departe, cum, în înfrângerea cea mare a Avarilor, descriisă de Teofane, VIII, 9, 41, se socot, între prinşi 3.000 de Avari, 6.200 alţi barbari şi 8.000 de Slavi, în Hanatul avar, „Avarii par a fi minoritatea, majoritatea Slavi", *ibid.*, p. 23; traducerea lui Anastasius (ed. Bonn, p. 132), vorbeşte, atunci, de 3.000 de Avari, 700 de Slavi, 3.000 de Gepizi şi 2.000 alţi barbari. El se întreabă de ce nu se pomenesc colonii romani. Pentru că ei nu sânt, la barbari, element militar, cum nu sânt nici *homines romani* în Galia supt Merovingieni, Istoricul ungur admite cu dreptate şi o slavisare parţială a Avarilor, *ibid.*, p. 24. Se sprijină şi pe povestirea despre creştinarea Bavaresilor, *Mon. Germ. Hist.*, XI, pentru aşezările Slavilor în Panonia şi opera de creştinare şi a rămăşiţelor avare.

[4] *Later Roman Empire*, I, p. 341; II, p. 17, nota 1. Xenopol (*Ist. Rom.*, I) observase, în legătură cu o altă etimologie, asemenea: Belazora, că zorile sânt roşii. Pentru ilusia Slavului Iustinian, Schafarik, *o. c.*, II, pp. 160-1 (după ediţia lui Procopiu, de Nicolaus Alemannus, Lyon, 1624 sau Colonia, 1669, ori în ediţiile de la Paris şi Veneţia).

[5] XXXI, c. 8-9.

însă sufixul slav e posibil. Un cercetător român, ca Litzica, admitea originea slavă a localităţii Mikareka[1], supt Iustinian.

Năvălitorii cari între în peninsula balcanică în aceste condiţii şi supt această presiune şi-au zis *Sârbi*. „Sporii“ lui Procopiu, sânt, probabil, după părerea lui Dobrowsky şi Schafarik, tot Sârbi, iar nu, cum credea Jireček, Spalii[2] de la Iordanes şi chiar de la Diodor şi Pliniu, cu privire la cari n'avem nicio indicaţie. La târziul Eustatie de Salonic găsim pe „Sârbioţii nordici“, κιμμέριοι Σερβιῶται[3]. Iordanes va vorbi întâiu — şi după el toţi Bizantinii — de împărţirea, reală, între Anţii de la Răsărit (şi Nord) şi ceilalţi *Sclavi (Şchei), Veneţii*.

Incercările de a găsi altă origine numelui de Slavi decât aceia de „Sclavi“ se loveşte de forma românească Şcheiu, Şcheia, Şchiaucă, impusă ca şi Italienilor (Schiavone, Schiavonia) înainte de biruinţa numelor de Anţi şi de Veneţi. Anţii, — de la cari de sigur trebuie să vie Antina românăţeană[4], — n'au trecut în vre-o limbă medievală, — afară de Antina noastră —, dar Veneţii sânt Venzii, Windischii Germanilor, cari deci au avut a face cu ei în această vreme mai ales, nu în epoca numirii generale de Sclavi. „Sârbii“ la Români înseamnă primirea a doua oară a numelui Slavilor şi anume a lor a tuturora, căci şi Bulgarii sânt pentru ai noştri tot „Sârbi“. De altfel nu se cunoaşte vorba „şcheiască“, ci numai cea „sârbească“.

---

[1] Procopiu din Cesareia, p. 41. Tot aşa de alţii pentru o Debra, etc. Unele cuvinte slave au trecut, de fapt, încetul pe încetul în greaca bizantină. Astfel *bogat, hânsari,* în limbagiul lui Kekaumenos, *o. c.*, pp. 3, 9. Şi „a lua limbă“, p. 9.

[2] Pentru etimologia *Spali-ispolin, uriaşi,* care e inadmisibilă, *Zeitschrift f. rom. Philologie,* XXXVII (1913), p. 270; Jireček, *Serbien,* I, p. 66. Tot el *(ibid.,* p. 66, nota 2) arată că *Spori* înseamnă cei *spornici*. Spori la Procopiu ar fi Bospori, după un ms. al lui Pseudo-Kallisthenes, la Niederle, în *Arch. f. slav. Phil.,* XXIII (1901), pp. 130-3. Pentru etimologie, v. şi *Zeitschr. f. rom. Philologie,* XXXVII (1913), p. 270.

[3] La Amantos, *Οἱ βορεῖοι γείτονες*, p. 209, nota 1. Numele de Sârbi în Grecia, Niederle, *o. c.*, I, p. 97.

[4] In Râşca vecină de locul Romulei s'ar putea bănui o traducere slavă ca în forma *Rzym* a Romei, *Râm*. Dar un *Antinum* marsic în Italia, Budinszky, *Ausbreitung,* p. 23.

O întreagă poveste, târzie și fără valoare, cu caracter panslav, despre legăturile pe care le-ar avea o parte din această mulțime a semințiilor slave cu noi, se găsește la acel compilator rus căruia i se zice Nestor. De mult încă, în fața locului discutat, am arătat puternice îndoieli asupra autenticității lui „Nestor" în total [1]. *E doar a lui o introducere la cronicile ulterioare.* In cea mai veche formă, cuprinsul se află în Cronica Volinică, admisă ca fiind „pe la sfârșitul secolului al XIII-lea", și cel mai vechiu manuscris nu e decât *pe la 1425*, alte două fiind din al XVI-lea, și un al treilea cu totul nou. Versiunea „nordică" e în colecția de la Susdal, de la „începutul secolului al XIV-lea" (ms. lui Lavrintie din 1377), celelalte din al XV-lea. In forma sudică e atribuită „călugărului din mănăstirea de peșteră a lui Teodosie"; un singur manuscript are numele „călugărului Nestor" [3]. *Acest* Nestor a scris de fapt numai Vieți de Sfinți [4]. Școala lui Cacenovschi a căutat să arăte, cum o bănuiam fără a cunoaște resultatul studiilor acestor slaviști, că nu e vorba de o operă din secolul al XI-lea și că „tratatele cu Grecii intercalate acolo sânt falsificate și opera unor timpuri mai târzii" [5]. Pentru Beștiușev-Riumin întregul ar fi numai o „archivă", un deposit [6]; și Ilovaischii era contra autenticității teoriilor de rasă și raporturi cu alte popoare de la început [7].

Elementele slave întrau de mult în serviciul Imperiului, ca Anagast și Ostrui, „Antul" Dabrogeza (Dobrogost) și „Slavul" Suaruna (Șvarum) [8]. Ele servesc și supt Belisariu [9]. Grupe întregi, mutate din ordin imperial, se întâlnesc și în Bitinia [10].

---

1 V. și Iorga, *Istoria Slavilor răsăriteni,* la început.
2 V. și Hruševsky, *o. c.,* p. 654 și urm.
3 *Ibid.,* pp. 633-4.
4 *Ibid.,* p. 634.
5 *Ibid.*
6 *Ibid.,* p. 635.
7 *Ibid.,* p. 636.
8 Jireček, *Gesch. der Bulgaren,* pp. 78-9.
9 Cf. același, *Geschichte der Serben,* p. 78 și urm.
10 Pančenko, în *Izvestia,* VIII (1902), pp. 15-62; Jireček, *Geschichte der Serben,* I, p. 105, nota 3. Mai târziu, la sfârșitul secolului al VII-lea, în serviciul bizantin, cu un Nebulus *(ibid.,* asupra căruia vom reveni).

E evident că Imperiul încearcă întâiu a face din Slavi o gardă la Dunăre, contra „Hunilor" avari [1].

Dar numai de pe la 527 înainte pune Procopiu începutul năvălirilor făcute de „Huni, Slavini şi Anţi" [2], şi, dacă tot el, aiurea [3], arată luptele purtate contra lor, supt Iustinian încă, de Germanus, acesta un general înrudit cu familia imperială, în schimb e probabil că „Geţii" năvălitori, după contele Marcellin, la 517 şi 530 [4] erau Slavi, — dacă nu Avari, căci ei sânt *călări* [5]. In orice cas, pătrunderea pe la Ulmetum şi Adina sau Aldina (Altina), cum o spune Procopiu [6], se face prin Scitia Minoră. Şi Ioan din Efes ca şi Mihai Sirianul vorbesc, de altfel, în genere, de prădăciunile slave [7], servind ideii generale, a timpului că între vecini „prădarea" şi luarea de „sclavi" e normalitatea. Pentru Iordanes, dacă lupta continuă cu „Bulgarii, Anţii şi Sclavinii", e o tragedie datorită stăpânitorilor incapabili [8].

Dar, necontenit, la spatele acestor incursii, e voinţa şi interesul Hanului. Slavi, ca *bifulci,* se văd astfel luptând supt Avari până şi în cronicarul franc Fredegariu din secolul al VIII-lea [9].

Ca „autonomi" apar doar Slavii de la noi la Pseudo-Caesarius [10].

E întrebarea *dacă tipul vine de la ei, şi nu de la noi.*

---

[1] Precum, în luptele pentru Italia între Bizantini şi Vitige, regele got, întrebuinţaseră toată lumea barbară de la Dunăre. V. Procopiu, *De bello gothico,* I, c. 16.

[2] *Hist. Arcana,* 18. Cf. Zlatarschi, *Die Besiedlung der Balkanhalbinsel durch die Slaven,* în *Revue internationale des études balkaniques,* an. II, tom. I-II (2-3), 1936, p. 361.

[3] *Bell. Goth.,* III, 40. Cf. Niederle, *Manuel,* II, p. 61.

[4] La aceste date.

[5] N'are a face întinderea în Teofilact a terminului de „Get" şi asupra Slavilor. Cf. Niederle, *l. c.,* II, p. 61.

[6] *De aedificiis,* IV, 7. Cf. Pârvan, *Ulmetum.* D. Niederle ar fi voit ca „Vassili Parvan" să fi găsit şi urme ale Slavilor în cetatea unde au poposit *(τὰς ἐνέδρας πεποιηκότων),* prădând-o. De v., pentru lupte cu Sclavii dincolo de Dunăre, şi Leon, *Tactica,* XVIII, 79.

[7] Cf. Niederle, *Manuel,* II, pp. 63-4. A se vedea şi *Slovanské Starozitnisti* a aceluiaşi, II, p. 205 şi urm.

[8] *Romana,* p. 52.

[9] IV, 48.

[10] Müllenhoff, în *Arch. f. slav. Phil.,* I (1876), p. 294.

Câtă vreme se admitea o pătrundere a Slavilor mai veche în Balcani se putea crede că o populaţie romanică era slab represintată în peninsulă. Astăzi, când, după cercetarea atentă şi a unui Rösler, s'a dovedit cât de târzie e această descindere, până pe la 600, aşezările slave, şi nici acelea prea vechi, fiind pe malul stâng, lucrul se presintă altfel. Elemente romanice erau acolo unde mai târziu potopul slav a înecat totul sau mai bine *a acoperit cu deprinderea unei noi limbi pe locuitorii* cari, încredinţaţi de Imperiu, printr'un *foedus* de care vom mai vorbi, acestor noi aşezaţi, încetează de a mai avea vre-un interes pentru administraţia imperială, ca şi pentru istoria „romană".

Un pasagiu de cea mai mare importanţă e acela al unui izvor grec care presintă faţă în faţă pe „Sclavi şi Physoniţi, cari se zic şi Danubiţi". Physoniţii sânt vechii „Fossatensi", „oameni din sate", vechii localnici români[1].

După câtva timp, o cercetare mai atentă a incidentului cu sarcina căzută de pe un catâr şi intervenţia altui soldat cu *torna, torna fratre,* sau *retorna, retorna fratre,* presintată de Jireček ca un cas de comandă militară, — dar aşa de târziu, la 579! —, face să se creadă că e în adevăr vorba „de limba maternă" (πατρῴα φωνή), pentru care o înţeleg locuitorii (λαοί), cari fug *repetând strigătul*[2]. *Dar oastea însăşi e compusă din provinciali şi lupta se dă dincoace de Em.*

E clar că *Slavii din a doua perioadă au cunoscut pe Români prin Germani.* O dovedeşte numele de Valahi pe care *cei d'intâiu îl dau celor de-ai doilea*[3]. Aceasta înseamnă însă

---

[1] Pseudo-Cesariu, în Migne, *Patr. lat.*, XXXVIII, p. 986. *Οἱ Σκλαvηνοὶ καὶ Φυσωνῖται, οἳ καὶ Δανουβῖται προσαγορευόμενοι.*

[2] Teofilact, p. 99; .Teofane, I, p. 37.

[3] V. şi Jireček, *Serben,* pp. 64-5. *Tot de aceia numele de „Vlah" a trecut la Bizantini, pentru elemente romanice rurale, mai târziu păstoreşti, care nu mai erau supuse Imperiului.* V. A. Morel, *Ethnographie belge,* în *Revue de Paris,* XXXVII: Waelen la Olandesi. Şi la Francesi în limba picardă şi normandă. De altfel, şi Wales în Britania Mare, Valonii din Belgia, Valais în Elveţia, Valengin lângă Neufchâtel; poate şi la Germani, numai la Germani, acel termin de „Walvi" pentru „Cumani", adecă supuşii Cumanilor. Pentru Walchen din Reţia v. Jung, *Römer u. Rom.,* p. 84. Cf. şi I. Gherghel, *Câteva consideraţiuni la cuprinsul noţiunii cuvântului „Vlah",* în *Conv. Lit.,* 1920. V. şi Walchensel; Briebrecher, în *Programm* al Gimnasiului din Sibiiu, 1897, p. 6. Mai ales Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*

că, *în momentul când Slavii au apărut în aceste locuri, Germani* — deci Goți, Gepizi, Vandali — *erau intercalați între dânșii și populația românească*. Dar pentru apariția Slavilor la Dunăre nu se poate lua decât secolul al V-lea, pe vremea lui Attila, și al VI-lea. In acest moment deci erau Romani pe malul stâng al râului, rupt stăpânirea trecătoare a unor elemente germanice. Și numele de *Grk*, *Grcin* dat Bizantinilor de Slavi [1] a trebuit să vie tot la Români. Intr'un articol al d-lui N. von Wijk [2], se admite, de altfel, unghiul romanic între Sârbi și Bulgari.

Lauda lui Chilbudios (Χιβούλδιος), din suita, „comitiva" lui Iustinian (ἐκ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἰκίᾳ), apărător al Dunării, viteaz și desinteresat, care, strateg al Traciei, a reținut pe barbari la hotar (ἐπὶ τῇ τοῦ Ἴστρου φυλακῇ), în părțile Turnului, pomenit astfel, e făcută și de Suidas: cum cade el în luptă, „Istrul poate fi trecut în voie de barbari". Intreg Imperiul, spune compilatorul, n'a putut înlocui virtutea unui singur om [3]. In el se poate vedea primul din acei „marchisi" dunăreni a căror serie va continua în epoca bizantină. „Limba Latinilor" (Λατίνων φωνή), în care vorbește Antul care înlocuiește pe Chilbudios în fruntea așezării de la „Turnu" [4], e de sigur dialectul romanic.

Urmărit de tristele amintiri ale trecerii Slavilor pe la Isaccea, Procopiu vorbește de prada acestora la Ulmetum, adăugind că Iustinian a refăcut cetatea [5], refacere cu caracter grăbit, ca pretutindeni aiurea [6].

---

in den Denkmälern von Ragusa, Praga 1879. — Jireček e contra etimologiei Morlahi-Vlahi de la Mare (v. mai departe).

[1] Jireček, *Serben*, p. 79. — Că *Vlah* a avut la început sensul de „Român", hotărît și dușmănos opus celui de Sârb, o recunoaște Miklosich, *Wanderungen*, pp. 6-7.

[2] *Taalkundige en historicse gegevens betreffende de oudeste betrekkingen tussen Serben en Bulgaren*, în *Mededeelingen* ale Academiei olandese, partea 55, seria A, no. 3 (1926); v. și Nandriș, *Codrul Cosminului*, II-III, pp. 644-8.

[3] Epitaful lui († 534), în Ivanov, *Periodicesco spisanie*, fasc. 62, 1901. Cf. studiul nostru *Le Danube d'Empire*, în *Mélanges Schlumberger*.

[4] După Jireček, *Serben*, p. 82, poate Dinogetia, iar nu Turnu-Măgurele. E mai probabil.

[5] *De aed.*, p. 293.

[6] Jireček, *Serben*, I, p. 55.

In această perioadă avem a face, la Slavi, cu o neașezare (ἄτακτοι), o lipsă de viață politică (ἄναρχοι) și de rânduială (οὐδὲ τάξιν γινώσκουσιν), cum o spune autorul, de sigur bine informat, al Strategicului maurician [1]. Agricultura li era străină, ca unor „neașezați": ei au trebuit deci s'o învețe de la alții, *și iar ni se arată înainte necesitatea stratului de basă, venit de la vechii aborigeni și de la aportul roman. Dacă, mai târziu, această populație însăși a ajuns a numi cu cuvinte slave acțiuni și unelte pe care ea însăși le-a transmis năvălitorilor peste dânsa, aceasta nu se poate datori decât unei influențe exercitate, întâiu pe malul Dunării, din partea aceloraș Slavi, fixați acum în Balcani și deprinși cu viața așezată, deci și cu agricultura, supt conducerea elementului roman-balcanic și supt supravegherea Imperiului bizantin, care-i acceptase, recunoscuse și colonisase.*

Dar pe malul stâng era, cum se va învedera prin campaniile romane de pe la 600, o ordine militară și politică. *De vreme ce nu putea să vie de la Slavi, ea era datorită deci celeilalte populații, pe care aceștia o acoperiau, fără să aibă interesul de a o distruge și posibilitatea de a o desnaționalisa.*

Nu de la sine, având o țintă și urmând un plan, apar Slavii, ci, cum am spus, ca robi ai Avarilor, mânați de dânșii, precum Germanii fuseseră astfel în secolul al V-lea supt sceptrul lui Attila [2].

Slavii fiind pe la 600 de foarte multă vreme la Nordul Dunării [3], Avarii trag spre dânșii pe acei șefi slavi cari, *în această direcție, pot folosi mai mult.* Astfel, pe la 560, Me-

---

[1] Și la Müllenhoff, în *Arch. f. slav. Phil.*, I (1876), p. 294.

[2] Unele idei juste la Rösler, *Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*. Astfel p. 93: „Welche Rolle die Avaren dabei gespielt haben, gehört zu den vielen unaufgehellten Punkten dieser Völkerverschiebungen. Dass sie der Ausbreitung der Slaven nicht fremd geblieben sein können, ist gewiss". Cf. Iorga, în *Revue hist. du S.-E. européen*, VII, p. 1 și urm.

[3] Și Kopilar era pentru apariția mai veche a Slavilor supt alt nume, în *Kleine Schriften*, I, p. 23. De v., pentru Slavii de mai târziu, *Strategicul* lui Mauriciu, XI, 5. Și al lui Leon, c. 18, §§ 79, 99.

zamir, fiul lui Idaizios şi frate cu Kelagastos, merge la Avari[1]. De sigur din părţile de către Tisa a venit această solie a Anţilor la Avari, de mult stăpâni aici. El avea să se plângă de prada suferită, de ocuparea de teritorii, de luarea de robi, ca pe vremea când Attila făcea aceleaşi lucruri pe acelaşi pământ[2]. Solul, socotit ca foarte periculos, e ucis, şi tot aşa soli ai Avarilor la Sclavinii de supt un Daurentios plătesc cu viaţa obrăznicia cuvintelor lor[3]. Deci, o bucată de vreme, raporturile fură ca de la Împăratul mongol la şefii de seminţii aşezate prin satele încunjurate cu sămănături[4].

Avarii, cari apar chiar ca aliaţi ai Bizantinilor, cu cari au un *foedus*, se laudă că au liberat în părţile Sirmiului pe „Romanii" luaţi în robie de *Sclavini*. Aceştia li sânt tributari dar uită adesea termenul când trebuie să sosească banii la Han. Cum acesta face şi un pod pe Dunăre, trebuie să se admită că şi el aduna meşteri ca Decebal. Contactul cu elementul roman îl face, de altfel, a jura pe Evanghelie, după împlinirea riturilor celor străvechi[5]. El reclama pentru sine Sirmiul şi insula, dar admitea ca locuitorii să părăsească oraşul[6].

Locuitorii sânt pentru predare, la care Împăratul trebuie, după o lungă resistenţă, să se învoiască. Li se dase voie să iasă cu o singură haină pe ei[6], dar e sigur că majoritatea, ca şi înaintaşii lor faţă de Huni, au preferat să rămâie.

Două cronici contemporane ni îngăduie să vedem ce s'a petrecut la Dunărea-de-jos în acest timp.

Năvălirile avare ar părea să fie acelea care au împuţinat elementul romanic, pe care-l putem numi românesc, pe malul drept dunărean. Teofane arată limpede că în cea de la 579, „Haganul, rupând învoielile, a atacat straşnic Moesia şi Scitia,

---

[1] Menandru, fragm. 6 şi 48. — E curios la Iordanes, ed. Mommsen, p. 121, numele regelui ant Boz, bătut de Goţii lui Vinitharius (la care însă numele de *Venet); cele două seminţii, care poate nu erau cu desăvârşire de alt neam, represintând fiecare o altă sintesă, se duşmăniau.*

[2] Menandru, *l. c.*, sau în *Fragm. hist. gr.*, IV,

[3] *Ibid.*, no. 48.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, n-le 63-4.

[6] *Ibid.*, no. 64.

[7] *Παρασχὸν οὕτω περιβόλαιον ἕν;* Menandru, fragm. 66 (an. 581).

ruinând Ratiaria şi Bononia şi Aquae şi Durostorul şi Zaldapa şi Marcianopole“ [1]. Se dă atunci, din ordinul lui Commentiolus, generalul imperial, de subordonatul său, Castus, — *tot elemente romanice*, — o luptă învingătoare la Zaldapa chiar, patria lui Vitalian, pe când Martinus loveşte lângă „noua“ Tomi pe Haganul însuşi. Dar Commentiolus strică resultatul campaniei retrăgându-se la Marcianopol. Castus însuşi trece Dunărea şi e rău bătut şi prins de Hagan, care se întorsese dincoace de apă, în şes [2].

Cu prilejul luptelor ce urmează se produce scena povestită de Teofilact Simocata ca şi de Teofan a sarcinei ce cade de pe un catâr, nu al unui soldat, ci al unuia din ţeranii locali întrebuinţat la dusul bagajelor (φόρτος): e vorba, în adevăr, de *„stăpânul* animalului“ (δεσπότης τοῦ ζώου). Nu un camarad, ci un „tovarăş“ al „stăpânului“ (ἑταῖρος τοῦ δεσπότου) intervine şi spune acestuia ceva „în limba părintească“, „locală“ [3]. Nu ştiu ca vre-odată legionarii să se fi agrăit cu „frate“. La acest strigăt se sperie „popoarele“, λαοί —, nu soldaţii în vechiul sens al cuvântului, ci localnicii adunaţi după obiceiu supt steaguri, şi se naşte panica, Avari şi Romani fugind de o potrivă înaintea primejdiei neobişnuite. A se observa şi că aceasta s'a petrecut la Nord de Balcani, din clisurile cărora ieşise, pentru revanşă, Commentiolus [3].

Că „distrugerile“ de care vorbesc izvoarele bizantine acolo, la Bononia, Ratiaria, Aquae, Durostor, Zaldapa şi Marcianopol [4], sânt ceva cu totul relativ o arată şi, îndată după marea năvălire avară, *mediul romanic* neatins pe care, într'o nouă campanie contra Slavilor, a Şcheilor, îl întâlneşte generalul bi-

---

[1] Cu numele stricate: *Τούτῳ τῷ ἔτει ὁ τῶν Ἀβάρων χαγάνος, τὰς σπονδὰς διαλύσας, τήν τε Μυσίαν καὶ Σκυθίαν κατεπολέμει δεινῶς, καταστρέψας τήν τε Ῥατιάριαν καὶ Βωνονίαν καὶ Ἀκὺς καὶ Δορόστολον καὶ Ζαρπάδα (sic) καὶ Μαρκιανούπολιν*; Teofane, p. 396. La Teofilact, p. 48, forme mai bune: şi Tropeul.

[2] *Ibid.*, pp. 87 şi urm.; Teofane, pp. 396-8.

[3] Teofilact Simocata, p. 99; Teofan, I, pp. 397-8. Şi vechiul comentator, Iacob Goar, credea că e vorba de „voces italicae“; v. II, p. 469. — Şi Anastasiu Bibliotecariul, traducătorul în latineşte al lui Teofane, scriind: „forma, torna frater“, traduce „dominus animantis“ şi „populi“ (II, p. 117).

[4] Teofane, pp. 395-6. V. mai sus

zamir, fiul lui Idaizios şi frate cu Kelagastos, merge la Avari[1]. De sigur din părţile de către Tisa a venit această solie a Anţilor la Avari, de mult stăpâni aici. El avea să se plângă de prada suferită, de ocuparea de teritorii, de luarea de robi, ca pe vremea când Attila făcea aceleaşi lucruri pe acelaşi pământ[2]. Solul, socotit ca foarte periculos, e ucis, şi tot aşa soli ai Avarilor la Sclavinii de supt un Daurentios plătesc cu viaţa obrăznicia cuvintelor lor[3]. Deci, o bucată de vreme, raporturile fură ca de la Impăratul mongol la şefii de seminţii aşezate prin satele încunjurate cu sămănături[4].

Avarii, cari apar chiar ca aliaţi ai Bizantinilor, cu cari au un *foedus*, se laudă că au liberat în părţile Sirmiului pe „Romanii" luaţi în robie de *Sclavini*. Aceştia li sânt tributari dar uită adesea termenul când trebuie să sosească banii la Han. Cum acesta face şi un pod pe Dunăre, trebuie să se admită că şi el aduna meşteri ca Decebal. Contactul cu elementul roman îl face, de altfel, a jura pe Evanghelie, după împlinirea riturilor celor străvechi[5]. El reclama pentru sine Sirmiul şi insula, dar admitea ca locuitorii să părăsească oraşul[6].

Locuitorii sânt pentru predare, la care Impăratul trebuie, după o lungă resistenţă, să se învoiască. Li se dase voie să iasă cu o singură haină pe ei[6], dar e sigur că majoritatea, ca şi înaintaşii lor faţă de Huni, au preferat să rămâie.

Două cronici contemporane ni îngăduie să vedem ce s'a petrecut la Dunărea-de-jos în acest timp.

Năvălirile avare ar părea să fie acelea care au împuţinat elementul romanic, pe care-l putem numi românesc, pe malul drept dunărean. Teofane arată limpede că în cea de la 579, „Haganul, rupând învoielile, a atacat strașnic Moesia şi Scitia,

---

[1] Menandru, fragm. 6 şi 48. — E curios la Iordanes, ed. Mommsen, p. 121, numele regelui ant Boz, bătut de Goţii lui Vinitharius (la care însă numele de *Venet); cele două seminţii, care poate nu erau cu desăvârşire de alt neam, represintând fiecare o altă sintesă, se duşmăniau.*

[2] Menandru, *l. c.*, sau în *Fragm. hist. gr.*, IV,

[3] *Ibid.*, no. 48.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, n-le 63-4.

[6] *Ibid.*, no. 64.

[7] *Παρασχὸν οὕτω περιβόλαιον ἓν;* Menandru, fragm. 66 (an. 581).

ruinând Ratiaria şi Bononia şi Aquae şi Durostorul şi Zaldapa şi Marcianopole“ [1]. Se dă atunci, din ordinul lui Commentiolus, generalul imperial, de subordonatul său, Castus, — *tot elemente romanice*, — o luptă învingătoare la Zaldapa chiar, patria lui Vitalian, pe când Martinus loveşte lângă „noua“ Tomi pe Haganul însuşi. Dar Commentiolus strică resultatul campaniei retrăgându-se la Marcianopol. Castus însuşi trece Dunărea şi e rău bătut şi prins de Hagan, care se întorsese dincoace de apă, în şes [2].

Cu prilejul luptelor ce urmează se produce scena, povestită de Teofilact Simocata ca şi de Teofan a sarcinei ce cade de pe un catâr, nu al unui soldat, ci al unuia din ţeranii locali întrebuinţat la dusul bagajelor (φόρτος): e vorba, în adevăr, de *„stăpânul* animalului“ (δεσπότης τοῦ ζώου). Nu un camarad, ci un „tovarăş“ al „stăpânului“ (ἑταῖρος τοῦ δεσπότου) intervine şi spune acestuia ceva „în limba părintească“, „locală“ [3]. Nu ştiu ca *vre*-odată legionarii să se fi agrăit cu „frate“. La acest strigăt se sperie „popoarele“, λαοί —, nu soldaţii în vechiul sens al cuvântului, ci localnicii adunaţi după obiceiu supt steaguri, şi se naşte panica, Avari şi Romani fugind de o potrivă înaintea primejdiei neobişnuite. A se observa şi că aceasta s'a petrecut la Nord de Balcani, din clisurile cărora ieşise, pentru revanşă, Commentiolus [3].

Că „distrugerile“ de care vorbesc izvoarele bizantine acolo, la Bononia, Ratiaria, Aquae, Durostor, Zaldapa şi Marcianopol [4], sânt ceva cu totul relativ o arată şi, îndată după marea năvălire avară, *mediul romanic* neatins pe care, într'o nouă campanie contra Slavilor, a Şcheilor, îl întâlneşte generalul bi-

---

[1] Cu numele stricate: *Τούτῳ τῷ ἔτει ὁ τῶν Ἀβάρων χαγάνος, τὰς σπονδὰς διαλύσας, τήν τε Μυσίαν καὶ Σκυθίαν κατεπολέμει δεινῶς, καταστρέψας τήν τε Ῥατιάριαν καὶ Βωνονίαν καὶ Ἀκὺς καὶ Δορόστολον καὶ Ζαρπάδα (sic) καὶ Μαρκιανούπολιν*; Teofane, p. 396. La Teofilact, p. 48, forme mai bune: şi Tropeul.

[2] *Ibid.*, pp. 87 şi urm.; Teofane, pp. 396-8.

[3] Teofilact Simocata, p. 99; Teofan, I, pp. 397-8. Şi vechiul comentator, Iacob Goar, credea că e vorba de „voces italicae“; v. II, p. 469. — Şi Anastasiu Bibliotecariul, traducătorul în latineşte al lui Teofane, scriind: „forma, torna frater“, traduce „dominus animantis“ şi „populi“ (II, p. 117).

[4] Teofane, pp. 395-6. V. mai sus

zantin Priscus, supt energicul Impărat capadocian Mauriciu.

Intăiu Mauriciu însuşi iese ca să vadă „cele stricate de barbari“ [1]. Expediţia următoare nu se îndreaptă contra Slavilor ca atare, formând un Stat sau trăind în seminţii bine determinate, cu caracter politic. Războiul e contra Avarilor, cărora noul Impărat nu consimte să li mai plătească „tribut“. Se vede linia pe care o urmează barbarii, cari *trebuie să-şi fi avut, pe lângă „ringul“ panonic, un al doilea sălaş în Bugeac*, întocmai cum va fi casul cu Tatarii din Crimeia, cari-şi vor face un al doilea cuib aici, de-asupra gurilor Dunării. Horda merge spre Drizipera sau oraşul Sf. Alexandru [2] şi spre Anchial. *Drizipera e apărată de provinciali*, şi minunea aparifiei unei închipuite ieşiri de ostaşi care sperie pe Avari e luată de sigur dintr'o altă viaţă a Sfântului Alexandru decât cea cunoscută.

Ca răspuns la acest atac în care Haganul e înşelat de ameninţări transmise viclean de Impărat vine acum expediţia peste Dunăre a lui Priscus, pe care o descriu pe larg şi Teofilact Egipteanul şi călugărul Teofan, care reproduce cu unele schimbări acelaşi izvor.

Deci la 584 sau 585 „toate puterile romane“ merg spre Dunăre. Evident că e vorba, nu de Dunărea apuseană, unde era centrul avar, ci de acea regiune secundară, subsidiară, de unde plecase atacul. Ca scop apare aici, fără a se ţinea samă de războiul cu Avarii, care ar fi fost terminat prin tratatul încheiat de Haganul speriat cu Priscus, „împiedecarea seminţiilor slave de a trece râul“ [3]. Acestea nu pot fi decât în aceiaşi direcţie, dar nu în stepa bugeceană, nepotrivită cu felul lor de a trăi, care *nu putea fi încă al unor agricultori serioşi*, ci prin părţile de râuri şi lacuri dincolo de cealaltă stepă, a Bărăganului, pustiu care represinta pentru ei aceiaşi imposibilitate de a locui. Nimic nu-i arată în muscle şi în văile muntelui, unde nu au lăsat nimic ca nomenclatură.

---

[1] *Ἐξῆλθεν σὺν αὐτοῖς ὁ Μαυρίκιος ἰδεῖν τὰ ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατεστραμμένα.* Evident că Slavii, cu „chitare“ de la „capătul Oceanului apusean“ pe cari-i află (p. 414) nu pot fi Slavi adevăraţi.

[2] Din greşeală identificarea se face cu Anchial. Acelaşi povestire la Teofilact Simocata, p. 248.

[3] La Teofane, p. 417: *ὥστε τὰ Σκλαβινῶν ἔθνη διαπεράσαι κωλύσῃ.*

Regiunea locuită de ei — o alta e arătată de nomenclatură [1] în părțile de spre Porțile-de-fier, și acolo e, de sigur, *o ramură deosebită*, — se definește și prin numele râurilor, singurele slave în șesul muntean: Ialomița, cu afluentul Prahova, și Ilfovul, Neajlovul și Glavaciocul, râurile moldovenești fiind în legătură cu *așezări de Slavi nordici, cari se întâlnesc și în Secuime și în partea răsăriteană a Ardealului.*

Că e vorba de o revanșă contra Avarilor, *singurul factor și politic și militar*, o dovedește faptul că îndată Haganul apare în numele supușilor de cari se servește și *ale căror năvăliri le pomenește el, Slavii trăind în condiții care nu-i silesc la prăzi periodice.* I se răspunde că oștile imperiale n'au plecat contra „barbarilor", ci contra Slavilor. Că aceștia nu sânt considerați ca „barbari", aceasta arată, pe de o parte, *simbioza lor cu elementul romanic de la Nord și Vest* și, pe de alta, refusul Imperiului de a considera ca pierdut acel mal dunărean pe care-l întărise așa de puternic Iustinian.

In fruntea Slavilor, avangarda obișnuită a Avarilor, se află un Ardagast, al cărui nume e și în ce privește finala — v. Radagais și sensul germanicului *gast* — și în ce privește rădăcina — v. Ardaric — gotic, „gepid", dacă voiește cineva: semn al celeilalte simbiose, prea mult ignorată, germano-slavă. Dar și Bizantinii au la ei Slavi supuși, mai autentici ca rasă, și unul din ei, Tatimir, — v. și Tatos de mai târziu —, e amestecat în istoria acestor lupte.

Cum Ardagast se gătește a prăda — și aici se păstrează vechea expresie militară romană, πραιδεύειν — cu „mulțimile Slavilor", e surprins noaptea și fuge călare pe neînșelatele „Prada" o fac apoi Romanii, pe „țara d'imprejur" [2].

De aici se va ajunge la „Musokios" cel trădat de un Gepid care e creștin, — Gepidul apărând individual, iar nu ca grup și „regele" însuși nefiind arătat ca al nației sale, ci, vag, ca al „barbarilor" [3]. Creștinătatea Gepidului îndreaptă

[1] V. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la péninsule des Balcans*, în *Revue hist. du Sud-Est européen*, VII, 1-17 (citat).

[2] *Τὴν περὶ Ἀρδάγαστον διατέμοντες χώραν*; Teofane, p. 417, Teofilact Simocata, p. 253.

[3] *Ibid.*, pp. 257-8 și locul corespunzător din Teofane. Gentzon din armată romană (Teofane, p. 419; Teofilact Simocata, pp. 251, 260, 275) arată și el o origine gotică.

la o simbiosă germano-romanică în regiunile apusene, de unde, prin intercirculația Statului avar, a trebuit să vie barbarul.

Pentru a se ajunge la acestălalt șef, se trece râul, care nu poate fi decât sau un braț dunărean sau un afluent oarecare al fluviului. Nu se arată însă prin nimic ca Dunărea să fi fost trecută altfel decât pentru surprinderea contra lui Ardagast. Se vede barbarul petrecând cu prilejul unei pomeniri a morții fratelui[1], ceia ce ar trimete la obiceiuri creștine, deci la însușirea religiei asociaților romanici, *dacă el însuși nu făcea parte din aceștia*, și îmbătându-se ca Bogdan-Vodă când Petru Aron îl va prinde așa beat după ospățul de la Reuseni. Și Tatimir, trimes cu robii, se îmbătase: se vede, de o parte și de alta a Dunării, o regiune de vii — și cele de la Silistra, de origine romană, cum se recunoaște și din datinele culesului, se păstrează și până astăzi la cei deveniți Bulgari. De altfel și învingătorii cari au prins viu pe „rege“ se îmbată și erau să pățească întocmai ca ai lui Matiaș Corvinul în noaptea de Crăciun la Baia, așa de mult scene asămănătoare revin în cursul istoriei.

Musokios al lui Teofilact Simocata[1] și Teofane[2] e numit așa cu sens de rege, de către barbarii săi — s'a încercat și o etimologie germanică[3] —, deci nu este un nume propriu; originea cuvântului, evident rău transmis, trebuie căutată în limbile slave. De alminteri se găsesc și formele Musugios, care ar reduce la „Musui“, și Monsugios, deci „Monsui“, „Mânsui“; traducerea latină are însă Musacius. E o asămănare evidentă cu Musachia albanesă, și la aceasta originea e în Mușat (v. și Mușa), a cării origine pare a nu fi slavă, ci ilirică. Informatorul, descriitorul oficial al campaniei pe care-l reproduce Bizantinul din Egipt și Teofane, nedeprins cu aceste locuri și arhaisant, și-a putut închipui că e un nume de demnitate.

Spre a „prăda“ la rândul lui revine în anul următor Priscus în locurile acuma știute. Se caută robii barbari de cari au atâta nevoie Romanii. I se ordonă a și ierna acolo, ceia ce nu place oștirii care va pune capăt, pentru aceste strapațe și neplata lefilor, stăpânirii eroice. Priscus e deci înlocuit la conducere.

[1] *Μουσόκιον τὸν λεγόμενον ῥῆγα τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ.*

[2] *Ἐπιτάφιαν γὰρ ἑωρτὴν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ ἑώρταζεν;* Teofane, p. 418.

[3] Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 224.

Fig. 24. – Femei barbare (Gote).
Sculpturile de la Tropaeum.

Dar oastea barbară apucase a trece Dunărea, şi iarăşi Haganul apare ca stăpân la el, cerându-şi partea de pradă de la propriii săi supuşi. Aceasta i se restituie, Romanii păstrând lucrurile dobândite [1].

Indrăzneala unor cete slave, ajunsă, de sigur după îndemnul vicleanului Hagan, până în margenea Capitalei, face pe Mauriciu să trimeată pe fratele său greu bolnav contra sălaşurilor dunărene, de unde plecaseră jăfuitorii, asemenea cu acelé cete pe care Mihai Viteazul, ridicat contra Turcilor, le va trimete şi până la Adrianopol.

Petru ajunge la Dunăre, şi la vechea Novae a lui Teodoric găseşte, *ca şi cum n'ar fi fost cu câţiva ani numai în urmă „distrugerea" avară,* serbarea hramului Sfântului Lupus. Trece la Kuriska, la Asimus (de unde Osma). Află miliţia, cu fruntaşii ei asemenea cu aceia pe cari i-am cunoscut în toate autonomiile, din Apus ca şi din acest Răsărit. Sânt oameni „bine înarmaţi şi viteji", gata, în orice clipă, să lupte [2]. Aceste însuşiri le au însă pentru ei numai, pentru apărarea locală. Refusă deci să părăsească oraşul şi să se confunde cu grosul armatei romane. Când un sol îi ameninţă, ei se retrag în biserici şi încuie porţile. Când se trimete alt sol, un Roman, „scribon" — primul fusese barbarul Gentzon —, ca să convoace în lagăr pe episcop, cetăţenii, „adunându-se din toate casele" (πανοικεί) îl gonesc şi încuie acum porţile unor ziduri care, în ciuda Avarilor, erau deci în picioare. Impăratului însă, tocmai cum o vom vedea în Tesalia pe vremea Vlahului Nicoliţă, din veacul al XI-lea, îi strigă, ca să arăte că-i sânt credincioşi, loiali: „întru mulţi ani" [3]. In aceste condiţii, nu-i rămâne lui Petru decât să-şi caute de drum.

In cale, el va găsi *Bulgari, alţi supuşi ai Haganului, oameni de rasa lui.* Nu-i poate birui. Şi acuma vine iarăşi, ca să ceară socoteală, omul Haganului: i se restituie prada îndoit pentru a-l ţinea pe loc.

Slavii sânt deci lăsaţi în sama lor. In locul lui Ardagast e acum Piragast, pe care traducătorul latin îl dă ca „Pergast". El apără vadul, cum o fac viitorii Domni români contra Tur-

---

[1] Va găsi în Tracia însăşi Slavi prădând cu succes.

[2] *'Εξόπλησις καὶ ἀνδρεία* (Teofane).

[3] *Εὐφήμουν (ibid).* — Se pomenesc şi Pistos, Zaldapa, Iatros, Laterkion; Teofilact Simocata, p. 273

cilor. *Flota bizantină ține însă râul:* Piragast e ucis cu o săgeată. O nouă pradă se ia pentru a fi apoi în parte pierdută prin Ținuturi care se descriu, precis și competent, ca „fără apă“, ceia ce ar fi margenea Bărăganului. Se ajunge însă la râul „Ilvakia“, nu „Ilivakia“ (la traducători: Ilicia, Helicia), care nu poate fi Ialomița, având cu totul alt sunet, ci Ilfovul [1]. Pentru acest insucces, Petru e înlocuit cu Priscus [2].

Acesta se întoarce la Novae, cu trupe scăzute, la 590, pretinzând, în explicațiile cerute de Hagan, că a venit la vânătoare, dar afirmând că locul e al Impăratului. Prin Bărăgan, prin Borcea, unde e „insula Dunării“, comandantul roman merge să întâmpine pe Hagan, coborît iarăși din Bugeac în Scitia Minoră, la o Constantiola, care se arată a fi pe malul apei [3]. In cearta cu monarhul avar, acesta amenință că va distruge *„cinzeci de cetăți romane“*. Atunci, Priscus înaintează cu dromoanele, pe *Dunărea romană*, până la Singidunum, unde e centrul barbar [4]. Haganul va răspunde în primăvară cu o coborîre în Dalmația.

La 592 însă, teatrul războiului se mută iar în Scitia Minoră, Avarii viind la Tomi, unde, în zilele Paștilor, Haganul trimete patru sute de căruți de hrană Romanilor flămânzi, cari răspund cu daruri „indice“: piper și mirodenii, care-l găsesc la o neidentificabilă cetate Thermios (traducătorul confundă cu Sirmiul) [5]. *Sutele de căruțe arată aici o agricultură pe care n'o făceau barbarii.*

Lupte urmează apoi cu Commentiolus venit cu ajutoare. Invins până la Drizipera, *generalul imperial e răspins de la ziduri de către locuitori:* se repetă astfel, într'o formă mai gravă, casul de la Novae. Dar prin aceasta el își atrage urgia Avarilor, cari ard și biserica Sfântului Alexandru, bătându-și joc și de moaște. Iarăși din povestirea orășenească a vieții

---

[1] Teofane, pp. 425-6; Teofilact Simocata, p. 279.

[2] Tomaschek vedea în râul „Paspirios“ unde se luptaseră, dincoace de Dunăre, Bizantinii cu Goții, un Pazăpârău (!); v. *Zeitschrift f. österr. Gymnasium,* 1874, p. 147; Teofane, pp. 425-6; Teofilact Simocata, p. 258.

[3] Teofilact Simocata, p. 288; Teofane, p. 427.

[4] *Ibid.*

[5] Teofane, p. 429; Teofilact Simocata, pp. 293-4.

sfântului se iea pedeapsa care ajunge pe profanatori[1]. Ucizând robii nerăscumpărați, Avarul admite granița Dunării numai cu un spor la tribut de 20.000 de monede[2].

Pacea e ruptă însă curând spre Singidunum și *Viminacium, care e încă intact.* Luptele se dau aici, la vad, Haganul păzind toate trecerile prin fiii săi, cari pier într'o luptă descrisă cu minuni ca în altă viață de sfânt. Peste Tisa sânt surprinși Avarii la ospețe, Gepizii, alți supuși ai Haganului pătimind, *ca și Slavii de la Apus*[3]. *Se ieau și altfel de robi, pentru cari, la plângerile Haganului, se dă ordin de la Constantinopol ca „barbarii" singuri să fie restituiți*[4], *deci nu și provincialii, a căror prezență e astfel adeverită.*

De aici Commentiolus vine la Novae și caută prin bătrâni „calea Impăratului Traian"[5], ajunsă grea și din asprimea iernii. Comandantul pierde mulți ostași pe o astfel de cale[6].

Cum, în 594, Avarii apar la *Cataracte,* se gătește o nouă expediție romană, Haganul apărându-se în Scitia Minoră, la Constantia. *Mauriciu trimete din nou flota pe Dunăre.* Un general cunoscut, de origine barbară, Gundois („Gudois"), e trimes peste râu să culeagă alți robi.

Și aici apare o altă populație cu totul deosebită. „Haganul trimete pe Apsih cu mulțime, *ca să distrugă neamul plutașilor care era prieten cu Romanii*[7]. *Acești vădeni, asemenea cu Brodnicii de mai târziu, sânt dovada cea mai lămurită a păstrării, pe ambele maluri, a populației românești. Dar ei nu se lasă și trec la Romani: „aceasta făcându-se, partea ce era a barbarilor a trecut la Romani"*[8].

Am văzut mai sus sutele de căruți cu hrană pe care Haganul le trimesese Imperialilor. La sfârșitul Domniei, care se

[1] Teofane, p. 431; Teofilact Simocata, pp. 297-8. Zlatarschi, în *Rev. intern. des ét. balk.*, an. II, I-II (2-3), 1936, pp. 368-70, încearcă, fără motivare, altă cronologie.

[2] Teofane, p. 432; Teofilact Simocata, p. 299.

[3] Teofane, p. 436; Teofilact Simocata, pp. 315, 318.

[4] *Ἀπνδοῦναι τῷ χαγάνῳ τοὺς βαρβάρους μόνον.*

[5] *Τὴν ὁδὸν Τραϊάνου τοῦ βασιλέως.* V. și Teofilact Simocata, p. 320.

[6] Se pomenește atunci și vechea localitate Carpiana; Teofane, p. 437.

[7] *Ὅπως τὸ τῶν ναυτῶν διολέσῃ ἔθνος, ὡς σύμμαχον τῶν Ῥωμαίων.*

[8] *Τούτου δὲ γενομένου, τῶν βαρβάρων* [la Teofilact: *Ἄρτων!*] *ἀπόμοιρα προσερρύη τοῖς Ῥωμαίοις;* pp. 458-9.

va sfârși tragic, a lui Mauriciu, îl vedem cerând de la Gundois să-i trimeată neapărat pentru hrana Capitalei care cârtia împotriva lui *provisii din prada de la Dunăre:* „să-i aducă provisiile de iarnă ale poporului“ — *panem et circenses!* — „din țara Șcheilor, pentru ca să nu fie silit a da Romanilor annona publică“ [1].

Cronica dunăreană pe care am avut-o până acum — și nu înțelegem cum excelentul raport militar reprodus de Teofilact a putut fi calificat de un cercetător așa de inteligent cum era, de sigur, Rösler, ca fără nicio valoare, fiind „o adunătură de știri neînțelese și adesea neinteligibile“ [2] —, începează în compilația bizantină cu care trebuie să ne mulțămim. Se simte însă, pe vremea când Egipteanul Heracliu duce în Asia lupta contra Perșilor pentru cruce, cum la Dunăre stau lagărele, ispitite și de Șahul Cosroe: „Avari, Bulgari, Slavi și Gepizi“ [3]. Când apoi Impăratul Constans, cu numele latin, într'o lume din nou cu aplecări latine, — unde găsim o Martina, un nou Constantin, — se va muta la Siracusa și va vrea să facă din vechea Romă capitala sa, e firesc *ca părăsirea Dunării în voia cui vrea s'o treacă — și de aceia nu mai sânt lupte — să continue.* Așa se va merge până adânc în a doua jumătate a veacului al VII-lea, când vor apărea și Bulgarii [4], de cari va fi vorba aiurea.

Scitia Minoră e însă, acum, întreagă invadată. Și Halmyris („Solmorus“), în legătură cu scoaterea sării din Mare, va fi luată de barbarii veniți pe ghiață [5]. O astfel de viață continuu amenințată o adeverește, probabil pentru același secol al VII-lea, cutare inscripție de la Marcianopole, a unui Marcel care fusese „decarh“ în *bandus* al lui Dudus, care comanda, în calitate de *comes*, în castelul Rhuvis [6].

[1] *Τὰς χειμερινὰς ἀποτροφὰς τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς τῶν Σκλαβινῶν χώρας ἀρόσασθαι ὅπως μὴ δημοσίας σιτήσεις ἀναγκασθῇ τοῖς Ῥωμαίοις παράσχεσθαι ;* p. 442. Observații pătrunzătoare ale lui Rösler, *Zeitpunkt,* pp. 110-1. Cf. Kretschmer, în *Arch. f. slav. Phil.,* XXVII (1905), p. 23.

[2] Eine Ansammlung unverstandener und oft unverständlicher Nachrichten“; *Zeitpunkt,* p. 96.

[3] Trad. Zotenberg, p. 535, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale,* XXIV[1].

[4] P. 545; cf. și *ibid.,* p. 485.

[5] Philostorgiu, X, 6.

[6] Kalinka, *o. c.,* c. 284, no. 360.

Dacă privim la aceiaşi epocă în domeniul romanic din Apus, constatările corespund acestora, în care, la 582, vedem fugari cu tesaurul lor în Sirmiu[1].

La 603 încetează inscripţiile de la Salona [2], de şi nu şi viaţa civilisată acolo, populaţia, îngrămădită supt porticele imensului palat al lui Diocleţian, fiind în legătură cu civilisaţia romană de ambele părţi, prin Mare. Cas extrem de interesant, care învederează cum se putea trăi, şi în condiţii omeneşti, fără a lăsa urme de viaţă pe marmură.

Cu biruinţi şi înfrângeri Mauriciu se putea intitula şi „Antic“ [3]. Monede de-ale lui s'au aflat până şi la Kallatis [4], pe o vreme când, de altfel, regele spaniol Recared copiă trienţii aceluiaşi Mauriciu cu „Ma“, care, de sigur, nu e „Marsilia“ [5], ci „moneta“.

In cursul acestor expediţii, găsim încă la gura râului Isker, în faţa aceleia a Oltului, Palatiolum [6]. Şi la Picnus, Cuppae, Taliata se menţinea viaţa romană [7].

Chiar în aceste locuri, la acel Palatiolum şi la Securisca, se produce revolta care făcu din sălbatecul centurion trac Phocas un Impărat, ceia ce va aduce ca *Sclavinia* dunăreană să fie lăsată în pace [8].

O mare inscripţie de lângă Soliman-Chioiu vorbeşte de un pod, de un atac la Constantia şi la „marea livadă“ (?), de o fixare de hotar între cetăţi, dar mai ales de „Slavii cari sânt

---

[1] Bulić, *Bull. Dalm.*, XXV (1902), pp. 197-212.

[2] *Ibid.*, XXIX (1906), p. 268 şi urm.; la Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 95.

[3] Gasquet, *L'empire byzantin et la monarchie franque*, Paris 1888, p. 192.

[4] Tafrali, *Rev. Arch.*, XXI (1935), p. 290.

[5] Victor Langlois, *Rev. Arch.*, V², p. 603. Cf. Mionnet, *De la rareté et du prix des monnaies romaines*, Paris 1815, p. 491 şi v. Eckel, *o. c.*

[6] Teofilact, pp. 322, 324.

[7] Cf. Rösler, *l. c.*, pp. 112-3.

[8] Harta largă a Imperiului pe care o descrie elocvent Rösler (*ibid.*, pp. 114-5) e de fapt cea adevărată. El observă tot aşa că „Sclavinia“ atacată, o jumătate de veac mai târziu, de Impăratul Constans nu e cea de la Dunăre, *l. c.*, pp. 117-8. E de sigur cea din Macedonia.

supt Impăratul“ [1] și de „ceilalți Slavi nesupuși“, de „robi (?), strategi, creștini“, de „turmarhi, spatari, comiți“, de „suflet pentru suflet“ [2].

Dar o *Romanie* e pomenită documentar, mai mult în sens popular, în față cu teritorial avar [3]. *Dacă oștile avare mergând contra Constantinopolului o ieau, din Panonia, de-a lungul Dunării și pe coasta Mării dobrogene* [4], e *că acolo se află întreținere și pradă.*

In aceste continue conflicte, pe ambele maluri necontenit nedespărțite ale Dunării, *Ardealul singur nu jucase niciun rol.* Avarii n'au ce face cu el: viața lor de popor al stepei nu se poate deprinde cu noul fel de hrănire pe care l-ar cere condițiile geografice de acolo. Slavii nu mai au ce căuta în această direcție. Ei vor căuta îndată pe două linii: pe aceia a Scitiei Minore și pe aceia a vadului de la Silistra, de o parte, pe a Porților de Fier, de alta, drumul către prada imperială a Balcanilor. *Trebuie să se admită deci formațiunea acolo a unor Romanii isolate, cu șefi cari, recunoscând în fond autoritatea Impăratului și poate de formă a Haganului, vor fi fost niște duci de sistem roman, înainte de a li se da titlul slav de voevozi.* Incă o împărțire românească desfăcându-se de la sine, acum ca și în epoca bronzului.

Anume încheieri se desfac neted din cercetarea tuturor izvoarelor contemporane.

Slavi veniseră din stepă, și, strămoși ai Rușilor de astăzi, fără a se așeza și a crea un Stat, ocupau, de sigur, Moldova de astăzi. Alții sânt cei din stepa munteană.

Din nou deci, peste vre-o trei mii de ani de la epoca preistorică, lumea de peste Dunăre se desface în două. De o parte, cea deschisă către stepă, către Asia, lumea regală, care e mutată și la Dunărea mijlocie. De alta, în părțile, unde s'a constatat, față de civilisația ucraino-moldovo-secuiască de la

---

[1] E doar un *b*.

[2] Škorpil, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 245. V. și cea din Madara; *ibid.*, p. 248.

[3] Brunšmid, în *Eranos* din Viena, 1893; *Byz. Zeitschrift.*, III (1894), p. 222.

[4] Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 85.

Cucuteni, cealaltă, din Ilfov și Vlașca, având prelungiri spre Vest, o mai modestă lume populară. Și neted se deosebește și, spre Sirmiu și Singidun, colțul oltean, cu altă orientare și alt caracter. In șesul muntean sânt „democrațiile" de care vorbește și izvorul bizantin, pe când aceastălaltă parte e legătura cu lumea în care Avarii, cuibăriți în pustă, își întind stăpânirea reală și raza de temută influență din Sirmiul și Singidunul, în sfârșit cucerite de dânșii, până în Dardania.

In aceste părți însă e legătura cu acel curent slav, pornit din Panonia însăși, unde a putut să-i atragă și coloniseze însuși Statul parasitar al Avarilor, ca odinioară Attila pe colonii romani; e curentul care năvălește în Vestul peninsulei, peste o populație adânc romană, trăind, în munte ca păstori, ca agricultori prin văi, pe malul mării ca oameni din cetăți.

Se va petrece, atunci, în acest ținut dalmatic un proces de mai multe veacuri, care, în condiții întru câtva deosebite, se întâlnește și în Grecia, ea însăși cuprinsă în aceste *Sclavinii de legalitate imperială*. Șeful croat stăpânește până în margenea cetăților, care, dese, bine poporate, bogate, se hrănesc din negoțul cu o Mare de veche cultură. Orașul îi trimete daruri, îl primește cu prilejul unei visite, îi dăruiește une ori și o casă, îi scrie pentru a-l măguli, *dar nu-i dă drumul în Romania cetățenească*. Aceasta se va slavisa, dar *numai de la sine, în curgerea veacurilor*. Și, chiar atunci ea va fi slavă ca limbă, dar niciodată, până în zilele noastre, și ca spirit, marca latină pusă odată peste ilirismul și grecismul de la început fiind indelebilă.

Oricum, nu trebuie să se vadă *State* slave, în luptă cu Imperiul, ci numai, în aceste părți unde Priscus se lupta cu Avarii, niște cârmuitori locali împinși de barbari; ei comandă aici importantului vad, în legătură și cu prezența Avarilor în Scitia Minoră.

Dar luptele acestea avaro-slavo-romane ne-au făcut să vedem o viață încă pur romanică, un veac înaintea năvălirii bulgare, în cetățile de pe malul drept, Zaldapa, Novae a lui Teodoric, Aquae, Securisca, Palatiolum.

Ele trăiesc supt ocrotirea sfinților locali, ca în Dalmația, îngrijiți sufletește și apărați militar de episcopii asămănători cu Sfântul Severin. Recunosc pe Impăratul, îl aclamă, dar

nu îngăduie nici dregători, nici ofiţeri de-ai lui, de şi oferă pentru vre-o campanie în vecinătate miliţia lor. Dacă e vorba să fie însă ocupaţi, ei, ca şi cetăţenii italieni din Sud, faţă de Normanzi, sună clopotul, chiamă *bandul (ban)* şi se suie pe ziduri.

Aşa e şi în Scitia Minoră, unde *prinţul e, de fapt, episcopul de Tomi, care a împiedecat întemeiarea statornică a vre-unui episcopat rival.* Toate silinţile Avarilor de a cuceri cetatea nu pot să izbutească. In aceste părţi era vorba *numai de o închinare a autonomiilor către puternicul Împărat turanic.* Nici, în Apus, Viminaciul nu pare a fi ajuns supt el. Căci de acolo îl atacă Bizantinii, trecând prin mlaştinile de la vărsarea Tisei.

Dar aceasta e şi vremea când au fost proiectate spre Apus elementele româneşti pastorale care se întâlnesc până în Moravia, până în Croaţia şi Bosnia (la Posega), slavisându-se, dar nu fără a lăsa unele urme proprii şi chiar cuvinte în legătură cu meşteşugul lor [1].

In această situaţie de pe la 600 armata „romană" e unul din temeiuri. Alcătuită din provinciali, ea duce cu dânsa de la un capăt al peninsulei la altul romanismul. Nu numai atât, dar în scenele populare ale primei revolte contra lui Mauriciu, căreia-i urmă cea de la Constantinopol, soldaţii scot la sorţi pe noul Împărat, Foca, „unul din comandanţii provinciei Traciei" [2].

In *collatio Maximi cum Theodoro episcopo* [3], la expunerea discuţiilor, cum se obişnuiau la Bizanţ, între cler şi un ermit, se vede oastea consultată în chestii teologice, şi şefii contingentelor, *priores bandorum* (fr. *ban;* originea e germană:

---

[1] V. şi Katancsich, *o. c.*, p. 157. La Sârbi un Opăritul, un Cincu. De unde (şi nu de la *cinci*) Cinculovicii de la Ragusa; Jireček, *Staat u. Gesellschaft,* III, p. 29. Vom reveni în ultimul capitol al volumului.

[2] Teofane, p. 538.

[3] Mansi, *o. c.*, XI, c. 58.

Band), ca în orașele de pe malul drept, iese înaintea unui astfel de schivnic persecutat de lumea oficială: episcopi, consuli din Constantinopol, ca să-l întrebe dacă e adevărat că a vorbit contra Sfintei Fecioare.

E de notat și aceia că, după cronicarul egiptean Ioan de Nichiu, contra lui Mauriciu se ridică și „oamenii din Tracia“ [1].

---

1 *Bandos* și la Suidas, *sub v.*

CAPITOLUL IV.

Influenţe slavo-româneşti

Ce a resultat din această îndelungată atingere între Slavi şi elementul romanic, căruia-i putem zice: românesc?

Deosebirea între Sârbi şi Bulgari, cele două forme ale Iugoslavilor, vine din iniţiarea lor în romanism *înainte* de a trece Dunărea.

La cei d'intâiu, cu înmuiarea lui *l*, cu aplecarea către vocalele clare, cu simpatia pentru formele în *o* şi *ao*, fără a mai socoti o sintaxă cu totul deosebită, e influenţa unei limbi romanice de la Dunărea mijlocie, care era influenţată adânc de *fondul celtic*, acolo de basă — şi unele trăsături de spirit ale Sârbilor vin de la amestecul cu această rasă de avânt şi de capriciu. In schimb, aceia dintre Slavi cari vor ajunge a se chema Bulgari, după banda de „Turci" care i-a cucerit, *s'au cultivat roman prin elementul romanic de la Dunărea-de-jos*, şi anume nu după coborîrea în Moesia, ci, în timpul stagiului, aşa de lung, cum o dovedeşte nomenclatura rămasă, pe care l-au făcut la Nordul râului.

Sârbii vin în Balcani după ce fenomenul prefacerii lui *a* al vechii limbi slavone în *ă* se terminase. Aceasta înseamnă că trecerea primilor Slavi e mult înainte sau că *aceştia au adus de la contactul cu Romanii, moştenitori ai Tracilor, o schimbare care nu e în spiritul limbii lor.* Dar trebuie recunoscut că anume urme de *ă* în documentele sârbeşti ar dovedi o influenţă târzie, în veacul al XIV-lea, cum, de altfel, o veche influenţă italiană se poate admite de la început pentru clarificarea vocalei la Slavii de Vest, veniţi din Panonia, unde însă nu era fenomenul de întunecare la naţia de basă. In adevăr în Tirol germana e adusă a preface în vocale

clare finala *er: bua* pentru *Bauer*. Alături, e la Sârbi şi o clarificare a lui *e: dead, diad* devenind *ded*[1].

După aceste observaţii cu privire la cele două curente slave a căror acţiune asupra Românilor trebuie neted osebită astfel[2], venim la raporturile româno-slave în era nouă deschisă de Împăratul Heracliu, la începutul secolului al VII-lea înainte de a ajunge la schimburile culturale definitive.

Scăderile şi înlocuirile de populaţie, ca resultat al războaielor, nu sânt un lucru neîntâlnit în Balcani.

Inainte de veacul al VII-lea, „scrie Jireček“[3], nu se pot constata aşezări statornice, consolidate *(ständige, zusammenhängende)* de Slavi la Sud de Dunăre“.

In absenţa oştilor imperiale, ocupate cu cruciata în Răsăritul asiatic, barbarii pot face tot ce vor. Heracliu a preferat să-i aşeze după tradiţia lui Teodosiu. Dar *aceasta numai ceată după ceată, loc de loc, fără vre-un pact cu vre-un şef, de altfel inexistent şi, lucru de cea mai mare însemnătate, fără emporiu la hotare, fără tribut şi fără îndatoriri militare.*

La Constantin Porfirogenetul, care vorbeşte de Dalmaţia[4], „s'a robit“ — nu „s'a slavisat“ — toată ţara şi a ajuns barbară“, nu are un sens de limbă ori de rasă, ci de dependenţă. *Pentru prima oară Imperiul declară oficial că a renunţat la o parte din stăpânirea sa, chiar dacă n'o face într'o formă politică.* Dar „slavisarea“ e mai mult o „sclăvie“ şi *e vorba de barbari în genere nu e de anume barbari şi de Statul lor.*

Dacă pătrunderea slavă[5] s'a făcut aşa de uşor, fusese şi din causa unei continue răriri a vechii populaţii prin serviciul militar. Mateescu o observa pentru Traci în epoca romană: „Pe când în ultimele timpuri ale Republicei şi în primul secol al Imperiului, Roma exploatase pe fiii acestui popor

---

[1] Jireček, *l. c.*

[2] V. şi Jireček, *Staat und Gesellschaft*, p. 27. Numai prin Muntenegru şi lângă Cattaro sânt pătrunderi ale vocalei întunecate; *ibid.* V. şi Rešetar, în *Archiv für slavische Philologie*, XVI (1894), p. 347.

[3] *Das christliche Element*, p. 8, nota 1.

[4] *De them.*, II, 6: Ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος.

[5] Pentru incursiile Sârbilor în Balcani, Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 81 şi urm.

prolific pentru servicii zilnice ca sclavi sau ca gladiatori și atleți pentru petrecerile sportive și neomenoase ale locuitorilor Capitalei, acuma, în plină epocă imperială, Roma golește de tineret câmpiile și dealurile, munții și văile cuprinși între Asia și Margus la Apus, Egeia și Marea Neagră la Miazăzi și la Răsărit, Carpații septentrionali la Miazănoapte. Fără îndoială multe alte națiii barbare supuse Imperiului au fost stoarse prin necontenitele recrutări, dar, timp de un veac, de la jumătatea secolului al II-lea până la părăsirea Daciei, greutatea sprijinirii militare a Imperiului e purtată mai ales de acești provinciali ai țerilor trace, și inscripțiile a mai tuturor corpurilor militare dovedesc din bielșug faptul pe care-l aduc înainte". De altfel, el observa că „acest element militar servise ca mercenari tuturor marilor condotieri și tuturor Statelor Orientului, începând de la Troia, urmând cu Atena și isprăvind cu Ptolemeii Egiptului și alți regi eleniști"[1]. Același lucru s'a petrecut în primele secole ale epocii bizantine cu elementul romanic și românesc format în același loc și pe aceiași bază.

Se făcuse astfel loc pentru oaspeți noi.

Dar Heraclíu n'a dat deci un statut acestora, *Slavilor*[2], ca atare, ci bandelor rătăcitoare, în care el vedea poate un mijloc de a împrospăta pe alocurea o populație împuținată de jafurile Avarilor, de *deslocuirile spre malul stâng, aduse, ca sub Attila, de rivalitatea Avarilor cu Bizantinii, în marea ocupație a timpului:* προαιδεύειν.

Deci, prin pacte speciale, locale numai, în calitate de πακτιῶται[3] de foederați au fost așezați de Imperiu Slavii, scăpați acum din mâna Avarilor și nemai servind politicii acestora, pe vremea când Heraclíu era prins de marea-i cruciată contra Perșilor, cu el murind Imperiul traco-moesic pe ambele maluri ale Dunării.

---

[1] In *Ephemeris dacoromana*, I, pp. 181-2.

[2] V. Diehl, în Louis Olivier, *La Bosnie et l'Herzégovine*, Paris, f. an, p. 63. Pentru prada Slavilor, și Ioan din Efes, la Zlatarschi, *l. c.*, p. 367.

[3] Aceasta s'a observat și la Teofane și la *De administrando imperio* a lui Constantin Porfirogenetul, de Rösler, *o. c.*, p. 118, nota 1. El se sprijină și pe studiul lui Dümmler, *Ueber die aelteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (549-928)*, în *Sitzungsberichte* din Viena, XII (1856) (citat).

Insă şi acum Slavii apăruseră cu caracter războinic[1], de şi Avarii nu-i mai împing din urmă.

Romanii, arătaţi anume aşa, sânt arătaţi ca fugind de pe câmpii şi cetăţi[2]. „Presbyter Diocleas" presintă pe „creştini" refugiindu-se „pe vârfurile munţilor şi în locuri tari, castele şi ce alte ziduri putuseră ridica"[3]. In Dalmaţia apariţia Slavilor ca duşmani aduse astfel ruperea în trei a populaţiei: ciobanul în munte, orăşeanul între ziduri, plugarul desnaţionalisându-se când nu-l ocroteşte insula. Piscuri ca Viitor şi Durmitor în Muntenegru vin de la păstori, ca şi Corona, Cornetul, Loretul, Cormata şi Cormatura şi, la Jireček: Cercel sau Circil, Cârnul, Ciorul, mai ales Gurgulat, lângă Sofia (Gurguiatul), Crujul, Banişor, Creţul, Orbul, Mărul, Corbul sau şi, la Weigand: Murgaş, Rugulet (de la rug), Păsărel, Văcărel, Puliofci (de la Aromâni; puliu = puiul) poate Puraiţa, Strâmţi, la care d. Skok a adus Pirlitor[4], şi o serie de cuvinte cu rădăcina *bărbat, bun, liga*. Dar întinderea păstorească a fost cândva mult mai mare, cum o dovedesc nume ca Starivlah (lângă o „Romania")[5]. Numele personale vechi se păstrează ca Neagul, Dracul, Gradul, Radul, Vladul, articolul rămâind şi până azi. Une ori, ca în Ursulovaţi, se adauge doar un sufix slav[6].

Aiurea tot Jireček însemnă îndărătnice urme romanice „în toată regiunea de munte între Nişava Struma de Sus şi Ischer": Herul, Bănişor, Creţul, Borbulovici, Viturcii, iar în „Sredna Gora, între Zlatiţa şi Filipopol": livada Ursuliţa, Poiana (Berghalede), Creţul, punctele Dălbochi, Vale, Cerbul, un râuleţ Mărul[7]. Am spus că un Dulcissimus, cu inscripţie greacă,

---

[1] V. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 107. Incercări contra oraşelor dalmate, *ibid.*, p. 53.

[2] Pentru colonisarea Slavilor în Dalmaţia, pasagiile din Porfirogenet (v. mai ales, pentru Salona, *De adm. imp.*, c. 29) şi la Jung, *Rom. Landschaften*, p. 453, nota 2.

[3] P. 288.

[4] *Zeitschrift für rom. Phil.*, XXXVIII, pp. 551-3.

[5] Jireček, *Morlaken; Geschichte der Serben*, I, pp. 155-6.

[6] Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 25, nota 2; Cvijic, *Géographie, passim*. Alte nume româneşti şi la Jireček, *l. c.*, p. 25.

[7] In *Arch.-ep. Mitt.*, X, pp. 51-2.

era episcop la Durostor pe la 600[1]; un *numerus dacicus* servia pe atunci la Roma[2].

Se creiază astfel şi cele două limbi deosebite. dalmata, azi neexistentă, foarte deosebită de românească, trăind până ieri în ultimul refugiu din insula Veglia[3], unde a fost culeasă, — păstrându-se vechea expresie de „Pagania“ în compilaţia Împăratului Constantin Porfirogenetul[4] la indigenii romanici, cari trăiau lângă Romanii naţionali din oraşe, pe cari, cum am văzut, compilatorul îi deosebeşte neted şi hotărît de Ρωμαῖοι politici în genere.

Raporturile cu Apusul rămân şi ele întregi. Originar din aceste ţinuturi, Papa Ioan al VI-lea trimete un sol anume ca să aducă, la 640, moaştele bisericilor prădate, nu numai în Istria, dar şi în Dalmaţia şi să răscumpere robii[5].

Dacă, în Vest, Împăratul Heracliu dă ordin (*iussio principum, sacrum rescriptum dominorum principum*) şefilor slavi să nu supere pe provincialii adăpostiţi în palatul lui Diocleţian la Salona[6] (ς'παλάτον, Aspalaton la Constantin Porfirogenetul), la Nord, cele douăzeci şi cinci de seminţii slave aşezate la început pe malul stâng al Dunării, pe care le pomeneşte istoricul armean Moise de Coren[7], au trebuit să fie şi ele, întru cât nu depindeau de Avari, într'o astfel de legătură cu Bizantinii, dacă nu atârnau şi de „Ţarul“ din Constantinopol şi de Hagan.

Dar avem o admirabilă mărturie cu privire la adevăratele raporturi cu indigenii în toate regiunile.

După Mihail Sirianul, cronicar armean din veacul al XII-lea, dar întrebuinţând vechi izvoare, păstrate integral, apar „Sgla-

---

[1] Kalinka, *o. c.*, no. 361.

[2] Diehl, *Exarchat de Ravenne*, p. 198.

[3] V. *Zbornik za nas Zivot*, IV (1904), p. 625 şi urm. Pentru limba „română“ la Drivasto, Dulcigno, Antivari şi Cattaro, Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 26. Cf. Philippide, în *Conv. Lit.*, 1900, p. 102 şi urm.

[4] *De adm. Imp.*, c. 33.

[5] Toma din Spalato, *Hist. Salonitana*, c. VIII; Lucius, I, IX.

[6] Toma din Spalato, cap. IV. Citat întâiu la Jireček, *Serben*, I, p. 104.

[7] După traducerea lui Patcanov, în *Jurnalul Ministeriului de Instrucţie Publică* rus, Mart 1883, p. 26, Jireček, *Serben*, I, pp. 102-3.

vii", „fără arme, cai şi haine". La Salonic ei ieau cai imperiali, arme şi casele lucrătorilor de la arme. Cer să se aşeze în oraşul „Sermi" (Thermai), dar Tiberiu aşteaptă un ajutor longobard. La urmă, li acordă oraşul, dar păstrându-şi locuitorii. Insă barbarii, întrând, găsiră pe locuitori storşi de foame, şi făcură o mare faptă de omenie, împărţindu-li pâne şi vin, căci aceştia, în miseria lor, nu mai aveau nici câni, nici pisici, foamea silindu-i a se hrăni cu aceste dobitoace. „Mâncară pâne cu atâta lăcomie, de muriau." Apoi locuitorii sânt goniţi şi Slavii stau un an, până când oraşul iea foc de odată. „Ei îl părăsiră şi se întoarseră în ţara lor, încredinţaţi că Dumnezeu îi gonia din noul sălaş ce-şi aleseseră[1]".

Şi păstrarea numelui de Petra, în traducere slavă: Camena, pentru o localitate din Dobrogea „un mic sat, unde odată magistraţii ridicau „baia lor" mică" pentru „sănătatea locului", e extrem de interesantă. Ea corespunde dubletelor ulterioare Chiojdul Mare-Stari Chiojd (v. Chiojdul Mic), Valea Seacă-Sohodol, pe lângă care s'ar mai putea găsi altele. In aceste din urmă casuri e vorba însă de o influenţă a cancelariei slave, cum pe vremea noastră încerca o cancelarie latinisată cu Târgul Vestei pentru Târgovişte, pe când în cealaltă e numai contactul popular venit din strecurări trecătoare. In Grecia Slavii au făcut altfel: la Tripoli au adus sufixul *iţa* (Tripoliţa).

Nici sistemul autonomiilor locale, cu *domini* din aceia de la cari vine *domnul* nostru, n'a dispărut. Ca rămăşiţă din trecutul romanic, de mult a trebuit să existe astfel acel „archon al Diocleii"[2] pentru Slavi „jupan", şef de „jup" (cuvântul nu e slavon, şi am alăturat de el pe *Diuppaneus*), care se întâlneşte însă într'o inscripţie numai în secolul al XI-lea. Iar, dacă la Constantin Porfirogenetul se afirmă că numai supt Impăratul Mihail, deci în veacul al IX-lea, *Romanii* din Dalmaţia s'au făcut „autonomi"[3], poate fi vorba doar de retragerea ascultării faţă de Imperiu; faţă de barbari însă au-

---

[1] *Revue Asiatique*, 1848, pp. 298-9.

[2] *Rev. Arch.*, II (1883), p. 111.

[3] *Επὶ Μιχαὴλ τοῦ δὲ Ἀμωρίου τοῦ Τραυλοῦ οἱ τὰ τῆς Δαλματίας κάστρα οἰκοῦντες γεγόνασιν αὐτοκέφαλοι, μήτε τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων, μήτε ἑτέρῳ τινὶ ὑποκείμενοι.*

tonomia a fost, fără îndoială, de la început. De altfel, influenţele de romanitate, veche şi trainică, sînt aşa de puternice în aceste regiuni dalmate, încât Tomislav, şeful Croaţilor, e intitulat în actele sinodului din Spalato: *rex*, dar şi *consul*[1]. Şi cel mai vechiu document slav, de la Trpimir, e în latineşte[2].

Pătrunderea slavă s'a oprit la Est, în Balcani, pe când în Vest ea ajunge până în Chalcidica. „Vlahi“ ca Rinchinii şi Sagudaţii, pe lângă Dragoviţi, mergând până la Salonic cu şeful lor Terbund[3]; şi mitropolitul din Filipopole e exarh pentru toată Europa şi Dragovitia[4].

Dar între Serbia şi Bulgaria e o mare deosebire şi în ce priveşte tratarea elementului anterior. El a fost *năpustit* la Sârbi, cu foarte rari dovezi de înlocuire paşnică — astfel dubletul Buna-Blagaj[5] —, pe când la Bulgari poate fi vorba numai de o *acoperire*. Ceia ce numesc „năpustire“ se învederează, nu numai prin distrugerea vechii nomenclaturi romane, aşa de bogată şi de strânsă, în numele localităţilor, în locul căreia vin finalele în *aţ* (Cruşevaţ, Craguievaţ, Lescovaţ), în *inţa* (Vlasotinţa, de la Vlahii români de acolo), în *iţa* (Dubniţa), în *evo* (Orievo), în *ovo* (Cladovo), în *ina* (Bilina), în *an* (Krupan), în *ici* (Cosierici, Cuşici, arătând triburi de caracter albanes), în *evo* (Cucevo), în *in* (Negotin), în *ava* (Târnava), ci şi în ce priveşte muntele — pretutindeni o *planina* —, şi râurile, tot în *ava* (Nişava, Reşava) şi în *iţa* (Veterniţa, Iablaniţa). *Vlasa* înseamnă însă acolo păstrarea ca păstori a vechiului element romanic, şi *Pirot* ar putea veni de la un *Piretum*[6].

[1] Schafarik, *o. c.*, II, p. 290, nota 3.

[2] Dümmler, *l. c.*, pp. 46-7. Lupte pentru „slavonica lingua“ (se cere privilegiu roman); *ibid.*, p. 71. Cf. *ibid.*, p. 353 şi urm.

[3] Bury, *Later Roman Empire*, I, pp. 337-8.

[4] V. Pič, *Abstammung*, p. 44. Cf. Tafel, *De Thessalonica*, la Pič, *l. c.*, pp. 45-6 (şi alte seminţii: Smoleni, Vaiuniţi, Velezeriţi, Verziţi). care nu ne interesează. Pretutindeni însă tribul stă pe basa vechii vieţi provinciale. Pentru aşezarea Slavilor, în genere, v. şi Bury, *Later Roman Empire*, II, p. 274 şi urm. — Pentru extrema lor limită la Sud, Albert Thumb, *Die ethnographische Stellung der Zakonen*, în *Indogerm. Forschungen*, IV (1894), p. 195 şi urm.

[5] V. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 118.

[6] Distrugerea numelor romane în Serbia, aşa de adânc romană supt Iustinian, explică, de altfel, dispariţia lor în Dacia.

Se creiază deci pretutindeni mai multe Sclavonii[1], *Şchei*, care nu înlătură însă existenţa alături a unor „Românii", şi unele şi altele în afară de autoritatea nemijlocită a Imperiului.

Un inteligent diletant de filologie care cunoştea direct prin călătorii de pe la 1840 tot Sud-Estul european, Veneţianul Marco Antonio Canini[2], afirmă că Albanesii numesc pe Bulgari *Şcia, Şciau*, şi pare să nu fie o confusie cu terminul românesc. *Albanesii deci ar fi avut prin Români primul contact cu Slavii.* Chiar ţara lor s'ar chema, după scriitorul italian, *Şchieuia* (= Şcheia noastră).

Dacă slavisarea, în condiţiile arătate de Mihail Sirianul, s'a făcut răpede mai ales în acest Vest al Peninsulei Balcanice, elementul ţerănesc, nu distrus, ci, cum am spus, acoperit, fiind deprins cu un nou graiu: acei „Latini", acei vechi „Romani" pe cari popa din Dioclea îi recunoaşte în Morlahii din vremea sa[3], *viaţa romanică în cetăţile cu sfinţi se păstrează între ziduri, cu forme de republică populară de-a lungul întregului ev mediu*, legată de Marea care îndreaptă spre Italia, în vechile centre ilirice elenisate, romanisate: Rausion, Ragusa, lângă vechiul Epidar, Antivari, — în faţă cu Bari, numire mai recentă, — Dulcigno, cu vechea rădăcină ilirică, Cattaro, Rizano, cu a·lor „marină", plajă, numită lângă Ragusa: Stagno, εἰς τὴν ἄμμον („la nisip"; aproape Canale italian e Konavle, târgul cailor la Slavi)[4], şi cu ţermul (ἡ στερεὰ, Starea). Permanenţa romanică va fi mai slabă pe litoralul nordic, de la Dyrrachium (Durazzo) peste Iader (Zara), până la „râul sfântului Vitus" (Fiume) şi la reticul Tergestum (Trieste). Am spus că o limbă romană se va desvolta aici alături de aceia, „românească", „vlahă", a muntenilor.

Slavisarea Balcanilor se explică pe de o parte şi prin usarea elementului roman pe malul drept al Dunării, dar, pe de

---

[1] V. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 1 şi urm.

[2] *Etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica*, II, Turin 1865, p. 763.

[3] Latini qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Mauri Latini, vocantur.

[4] V. şi *Savulenti kanalin* (nu „manalion") în Balcani, Teofilact Simocata, pp. 89, 248.

alta, prin *trecerea necontenit la libertatea socială de pe cel stâng*, Am arătat cum Temistiu şi Salvian cuprind dovada suferinţii contribuabililor de supt regimul roman. E acelaşi fenomen de trecere, ca, la noi, a ţeranului român din Ardealul estic, dar şi a acelui secuiu, din cele mai vechi timpuri, spre a-şi salva libertatea, în Moldova, ori ca strecurarea Oltenilor în Serbia, a Muntenilor în Dobrogea, mergând până la împotrivirea faţă de oştile de năvălire ale lui Vodă-Şerban.

De acum înainte Slavii vor fi un material uman din care se vor putea face formele pe care le vreau fie Bizanţul, fie elementele hunice (Bulgarii), fie Biserica latină de la Adriatică şi şefii vlahi şi albanesi din acele regiuni [1].

Dacă în vremea lui Iustinian am asistat la o înviere a latinismului în Balcani, la o organisare bisericească menită să-l protege, era în sensul general al politicii noului August. La sfârşitul acelui veac viaţa orăşenească era în floare pe malul drept al Dunării supus bisericeşte Iustinianei Prime; dincoace însă Slavii, amestecaţi cu indigenii, erau mai ales în regiunile bălţilor, ca în Ilfov, „Ilivachia“. Îndată însă ei se strecoară în Vest, lăsând locuri libere: putem înţelege cine a rămas în locul lor.

Dar Heraclius pierde cruciata contra Arabilor, pentru care părăsise Dunărea şi se întoarse stors de puteri. Şi de aici a resultat în părţile moesice scăderea de vitalitate care va face să se dea Bulgarilor, cari-şi transportă în Balcani lagărul, Dobrogea şi malul Mării. Imperiul se retrage din tot acest Nord. Apoi iconoclasmul izbucneşte peste câţiva ani numai. *Legătura religioasă, cu tot ceia ce cuprinde s'a rupt şi ea*, fapt de o importanţă incalculabilă.

Vom vedea deci cum, lăsaţi în sama Hanului celui nou în luptă cruntă, de o sută de ani, cu Bizanţul, provîncialii, cari au dat doi şefi Bulgarilor, deci se organisaseră alături cu ei, trec Dunărea spre Nord, în ţinuturile liberate de Slavi. Cei ce rămân, cu Slavii, contribuie la creştinarea lagărului, iar acesta

[1] Despre puternica pătrundere slavă până în Asia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, v. Katancich, *o. c.*, p. 154. Cf. şi mărturiile lui Lambecius şi Bohoriczius, *ibid.*, nota *e*.

se va pierde în slavism, care înglobează, ca limbă, şi resturile de romanitate.

Dar pecetea romană — şi romanică — se va impune şi în alte domenii noilor veniţi, mult mai mult de cum se crede, atât din causa influenţei, firesti, a Imperiului, cât şi din causa amestecului, în proporţii mari, cu elementul de bază traco-roman.

Cum observă cu dreptate Cipariu [1], numele Sârbilor, la Constantin Porfirogenetul: *Srbli*, e cu articolul romanic, care la Vlahii din Dalmaţia se păstrează întreg până în evul mediu. Numele de *Grec*, după Jireček, de *Jidan*, după d. Ilie Gherghel, ar fi venit Slavilor de la elementul romanic.

Lucruri mai incontestabile sânt în domeniul lingvistic.

După Weigand e sigur că limba românească a avut şi ea o influenţă asupra celei bulgăreşti [2].

Astfel, pentru toate felurile de grâne Slavii au cuvinte de-ale lor; numai pentru *ovăs* nu; şi Lituanienii au cuvântul latin: *avija* [3]. Se vede de unde a putut fi luat terminul, pentru a reveni la noi în această formă slavisată.

Slaviştii admit origine latină pentru *šarku, ţăsar, crast, raca (arca), oltar* [4]. S'a recunoscut şi de învăţaţi bulgari că din „latina balcanică", pentru a nu-i zice: din „româneşte", vin şi vorbele *comca, a comineca, patiă, a păţi, poganin, vino, cet, măst, căpona-cumpănă, bivol* [5]. Dar din româneşte de sigur

---

[1] *Despre limba română*, p. 18; cf. şi Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 226, nota 1. V. şi la Ana Comnena, IX, 4, ed. Bonn, pp. 263 şi 436.

[2] *Zur Frage*, etc., p. 10, nota 3.

[3] *Balkan-Archiv*, II, p. 314: „*dass das Rumänische auch Einfluss auf das Bulgarische gehabt hat ist sicher*". V. şi Romansky, *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, în *XV. Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache*, Lipsca 1909; Hruševskij, *o. c.*, p. 247.

[4] Pič, *Abstammung*, p. 51. D. Capidan, în *Dacoromania*, III (1923), adauge *koleda, kumka, kum, oltar, pogonin, paun, rusaliia, samar, splina, sapun, pastriia (păstrez*, din *parasitare* latin), *dracula* (cu articol postpus), [poate *ciumă* (care nu e însă din *cima*, v. *ibid.*, p. 143, ci din *θυμὸς* grec, trecut pe la Daci, ca în *cimbru* din *θῦμβρος*; cf. franc. *thym*), ca împrumuturile cele mai vechi, înainte de influenţa fonetică exercitată (v. mai departe) de limba noastră asupra celei slave, din regiunea devenită bulgară.

[5] V. Romansky, *l. c.*, p. 89 şi urm.

sânt: *vultur, capră, meiu, masă, măciucă, păcură, coraslă*[1].

De altfel, când cercetarea elementelor romanice în mare parte românești, nu în limba bulgărească, ci în limba slavă din părțile care au ajuns supt stăpânirea hordei bulgare[2], s'a făcut pe larg și amănunțit, acum mai bine de zece ani, de cel mai bun cunoscător al raporturilor lingvistice în Sud-Estul Europei, d. Th. Capidan[3], s'a arătat că prin Români acești Slavi au primit influențe de prefaceri fonetice, *a* devenind *ă*, *e* transformându-se în *i* și *o* în *u*[4], ba chiar diftongul *ea* resolvindu-se în anume condiții în *e*, iar, în vocabularul de după schimbarea vocalică: *turmă, curaștră, urdă, mânzare, ciutură*[5], *a cără (carati*, bulg.), *căruță (cerusa*, srb. *caruce), mușat, picior*[6], *fecior, furcă, gușă, călțuni, pieptar, cupă, custură, scrum, rugină, spuză, sugare, tufă, tumbă, coardă, toartă, văiugă*. Se relevau în lista cea mai complectă și pe care nimic nu ne împiedecă s'o menționăm și o serie întreagă de cuvinte românești, ca *guturaiu, coapsă, cumnat, lăută, tâmplă, măzărică, carare, moș, moșie, cârnat, mărgea, fașă, turturică, bunică* (plantă), *muscată, scurteică, a înteți, scurt, flutur, gură, leșie, limbă*, (la plante), *păcură, papură, ac, baier, bordeiu, păpușă, vitreg, blândă, doamnă, galben, speteză, vultur*[7], *zestre*[8], *nastur,*

---

[1] V. și Sandfeld, *o. c.*, pp. 53-4; Șeludco, *Lateinische und romänische Elemente im Bulgarischen*, în *Balkan-Archiv*, III, p. 252 și urm.

[2] Capidan, *Raporturile linguistice slavo-române*, în *Dacoromania*, III, p. 176 și urm.; Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Geneva 1924; Barić, în *Arhiv za arbanesku starinu*, etc., II, p. 392 și urm. Cf. Sandfeld, *o. c.*, p. 62.

[3] Și d. Capidan e de părere că influențele lingvistice între cele două rase aparțin epocei vechi slave; v. *o. c.*, p. 135, nota 2. „Se confundă“, zice d-sa, „ceia ce este paleoslav cu ceia ce a pătruns, mai târziu, supt forma bulgărească“ (p. 136). *Această parte din urmă însă noi nici n'o putem vedea.*

[4] Mai ales *ibid.*, p. 162 și urm. De altfel, fenomenul trece și la Greci. Cf. și aici, mai sus, p. 263.

[5] P. 146.

[6] *Ibid.* și p. 148, nota 2. E vorba (p. 149) și urm. și de *stăpân* și *chiciură*.

[7] *Ibid.*, p. 155. Influențe mai târziu locale, prin Macedonia, cu colonisările românești, *ibid.*, p. 158 și urm.

[8] *Ibid.*, pp. 178-9.

pălărie, nat, răsuceală, mălaiu, mămăligă, pătură, căpăţină, mortăciune, funie[1].

Şi semasiologia slavă are corespunzătoare în româneşte[2]. Dacă şi aici, ca şi la unele forme de flexiune, avem a face, cum am arătat-o în primul volum, cu ceva care vine din fondul tracic, *acesta n'a putut fi transmis Slavilor decât* prin noi. Nu poate fi vorba, în aceste împrumuturi, de Traci rămaşi ca atare, ci de cei romanisaţi ca Bessii în menţinerea mănăstirii lor la Marea Moartă[3]; şi Iordanes pomeneşte în acest sens[4] de „hostes" şi de „lingua Bessorum" şi, pentru „continuitatea" aceasta, Tomaschek cita localităţile Azimos şi Cerna (dar era contra derivaţiei Şopilor de lângă Sofia din vechiul Sapaei)[5]. Era de părere că-s atâtea aceste elemente latine, încât, înlăturându-se şi aici teoria „catastrofală", combătută pentru regiunile germane de imensa informaţie a d-lui Dopsch, trebuie să se admită o perfectă „continuitate" de la Români la Slavi[6].

De aici vine marea asămănare, quasi-identitatea pe care o constata luminatul cugetător bulgar, Ivan Şişmanov, vorbind de „asămănarea de multe feluri în cultură, în moravuri şi obiceiuri a tuturor popoarelor din Balcani, care cu toată originea lor etnică deosebită în multe casuri ajunge a fi o identitate". Se va ajunge la recunoaşterea acestui adevăr şi

---

[1] S'a mai semnalat la Bulgari: *uncheşini;* P. Caraman, tesa polonă citată. Cf. şi asămănarea între *sorcova,* sârb. *surma,* bulg. *suruvacana,* şi *haireluia (aleluia).*

[2] Capidan, *o. c.,* p. 178 şi urm.

[3] *A. SS;* Ianuar, I, p. 602. V. şi Ioan Moschos, în *Vitae Patrum* ale lui Rosweydius, X, 157; Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia,* p. 398 şi urm. (care semnalează şi un Burkentros la Procopiu); Van den Gheyn, *Populations,* p. 99 şi urm.

[4] *Getica,* c. 12. Tomaschek arată şi o menţiune la cronicarul bizantin Teofane. Pentru numele de localitate, asupra cărora vom reveni, în acest sens.

[5] *Zeitschrift für österr. Gymn.,* 1877, p. 679.

[6] „Die Kontinuität der romanischen Bevölkerung darf übrigens nicht in Abrede gestellt werden". — Citează râurile şi oraşele, p. 259. Cf. şi *ibid.,* p. 283 şi urm. Şi după acelaşi, *Archiv für das Studium der slavischen Sprachen und Literaturen,* 1927.

de d. Sandfeld şi de filologul polon care, de curând, a cercetat chestiunea, d. Małecki [1].

Şi etnograful belgian van den Gheyn se rostia astfel: „Fondul populaţiei Balcanilor a păstrat urmele netede ale vechii puteri a Tracilor şi, cu toată suprapunerea Slavilor şi a hordelor uraliene ale Bulgarilor, e cu putinţă să se constate acţiunea antropologică a factorului trac“ [2]. Pentru Slavii de Nord, de altfel, s'a semnalat şi păstrarea la Ucraineni a unor cuvinte româneşti în forme mai apropiate de latină [3].

De fapt paleoslava, aşa cum se vorbia în şesul polon, la punctul de plecare, a ajuns să dea limbi deosebite supt influenţa, profund transformatoare, şi în domeniul foneticei, a substratului găsit la descălecătoare: celt în Boemia, fines în Rusia. Am spus că în Peninsula Balcanică, *influenţa elementului romanic pur, fără o bază tracă, a dat în mare parte nuanţa deosebită a limbii Slavilor cari au continuat a se numi Sârbi, faţă de aceia a altor Slavi, pe cari o cucerire turanică i-a numit Bulgari.*

Instituţii comune se întâlnesc destule a căror origine e de căutat în moştenirea tracă de la noi. Astfel, frăţia [4] de cruce, sau a „Sfântului Ioan“, până şi la Ragusa,— şi între o regină

---

[1] Se opune d. Barić, în *Rev. intern. des. ét. balk.*, 1936, p. 167 şi urm., propuind o simplă „reciprocitate“. Cf. Per. Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen,* în Weigand, *Jahrbuch*, XIV, p. 113 şi urm.

[2] Le fonds de la population des Balkans a gardé des vestiges accusés de l'ancienne couche des Thraces et, malgré la superposition des Slaves et des hordes ouraliennes des Bulgares, il est possible de constater l'action anthropologique du facteur thrace; *o. c.*, p. 271. V. şi *Indogermanische Forschungen*, IV (1894): „Die vielfache Aehnlichkeit in der Kultur, in den Sitten und Gebräuchen aller Balkaniker, die trotz der verschiedenen ethnischen Abstammung in vielen Fällen fast zum Identität wird“; p. 416. Mai departe pentru această problemă: Iordan, *Rum. Toponomastik;* Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii*, 1924; Şebedco, p. 252 şi urm. Cf. Romansky, în *Jahrbücher* al lui Weigand, XV, 89 şi urm. şi *Revue de Slavistique*, 1910.

[3] Diculescu, *Dacia romană*, etc., p. 53.

[4] La Ragusa în secolul al XVI-lea se zice *fratelija:* Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 58, nota 8.

a Serbiei şi o patriciană de acolo[1] —, de unde şi obiceiul de a se trata de fraţi[2], fie şi, de o parte, un om bogat puternic, de altă parte, un cioban vlah din munte. De aici, din *brat*, „frate", intitularea *bre*, care la Bulgarii de azi se adresează fără necuviinţă oricui, lângă acel *măr*, care la Greci (μωρὲ) e de usagiu comun şi care nu pare a fi decât tot *bre*, — *mă*, *măi*, fiind la Români *mi*, „al mieu", lăsându-se neexprimată legătura dintre cei doi. Organisarea satelor la noi trece şi la Slavi. *„Oamenii buni"* se întâlnesc şi la unii dintre ei[3]. Am văzut cum *colindele* se întâlnesc în toţi Balcanii, de şi Biserica le oprise: şi la Ragusa se ieau daruri „pro cholendis"[4]. In toate părţile peninsulei ele au rămas. Am spus că *Rusaliile* vin din Rosaliile romane; aceasta se vede din hotărîri de sinoade, care le opresc, în veacul al VII-lea[5], dar e întrebarea dacă nu s'a făcut transmiterea prin Slavi. Oricum, e o dublă confusie: cu „jocul gotic" al căluşarilor şi cu „paştile Rusaliilor".

Căluşarii (terminul şi la Bulgari)[6], cu hainele lor osebite, cu musica lor, cu săbiile, cu *obligaţia de a tăcea*, cu datoria de a lupta cu *alt grup*, cu îndatoriri religioase, ce se află, în *drujinile de Rusalii*, şi azi în Macedonia-de-Sus[7], sânt de căutat

---

[1] *Ibid.*, p. 48 şi notele 5 şi 6. Jireček citează însă în Italia *comparatica di San Giovanni; ibid.*

[2] V. Jireček, *l. c.*, pp. 30, 48.

[3] V. Kadlec, *Introducere la istoria dreptului slav*, în Niederle, *o. c.*, II, p. 171.

[4] Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 56; *Geschichte der Bulgaren*, p. 76 (vorbeşte de un contact între cele două rase, în *Dacia romană*).

[5] V. Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 55 şi nota 10. Dar în secolul al XIII-lea e vorba de un joc al căluşarilor cari merg din sat în sat cu danţuri şi primesc daruri pe la Rusaliile creştine (după Dimitrie Chomatianos, scrisoarea 120; şi alte izvoare, între altele Constantin Porfirogenetul, *ibid.*, pp. 55-6). La Bizanţ se serbează, cu „danţ gotic", în Ianuar; bibliografia, *ibid.* V. şi Miklosich, *Die Rusalien*, în *Sitzungsberichte* din Viena, XLVI (1864), p. 386 şi urm.

[6] Capidan, *o. c.*, p. 154. Cf. şi Romul Vineş, *Originea jocului de căluşari*. Se atrage atenţia şi asupra danţului *floricica* şi asupra cuvântului *căluş*, p. 155.

[7] După o descriere a unui Macedonean, în Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 56.

tot în datine trace. In Epir aceleași lupte sânt puse în cadrul războiului permanent al creștinilor cu Turcii [1].

Bocitoarele (de unde cuvântul, care ne face a ne gândi la *vocero* din Corsica?), chemate ca să cânte, se află și la Ragusani [2].

Venim acuma la împrumuturile noastre de la Slavii vechi. Transmisiunea de elemente latine la Slavi prin Români e așa de săracă, precum va fi, pe urmă, de altfel, la cele trecute la Maghiari, pentru că e un fenomen general, ce se găsește și aiurea. Pe când Germanii au împrumutat multe elemente de cultură, cu cuvinte cu tot, de la Romani, Ladinii, cari au luat așa de mult de la Germani, nu li-au transmis nimic [3].

Liniile slave se disting ușor la noi în topografie. Ca nume de regiuni și de sate, Novaciul Gorjului ar însemna o populație nouă (cf. cu *Novac*). Bogrea credea și el că Vrancea vine de la *vrana*, corb [4]. Dar e de sigur la origine ca și în Lovrana de la Adriatică *(lo Vrana)*, influența înfățișării ca o adâncitură, o gaură, o *vrană* a locului. In Moldova-de-sus (cu

---

[1] Aravantinos, *Χρονογραφία τῆς Ηπείρου*, Atena 1857, II, p. 191. Cf. Schmidt, *Das Volksleben der Neugriechen*, p. 2 și urm., și la Rösler, *Römer und Romanen*, p. xxv, nota 2.

[2] Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 60, nota 1. Canini, în al său *Etimologico di vocaboli italiani di origine ellenica*, I, Torino 1865, p. 329, citează italianul *'bocio*.

[3] Jung, *Römer und Romanen*, pp. xxv-vi. — Ca elemente comune de limbă, d. M. Małecki a observat, în *Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres*, 1935. Ianuar-Mart, p. 41, că și în bulgărește se află deosebirea între acusativul cu persoană având prepoziția *pe* și cel fără prepoziție pentru lucruri, în bulgărește cu *na*. Interesantă concluzia: „L'action très forte et incontestable de la langue néo-grecque exercée sur toutes les langues balcaniques littéraires se retire un peu au second plan quand on examine le matériel dialectal; c'est l'albanais qui prend alors la prépondérance. Le néo-grec a généralisé certaines innovations linguistiques sur la péninsule, mais tous ces traits-là se sont développés sous l'action d'un vieux substrat étranger dont le seul représentant est aujourd'hui la langue albanaise“.

[4] *Conv. Lit.*, LVI (1920), p. 959.

părţile corespunzătoare din Bucovina şi Basarabia) „lagărul" de nume geografice cu formele *ovce—ăuţi* (Rădăuţi, Părhăuţi, Milişăuţi, Nedobocăuţi, Colincăuţi, Nepolocăuţi, Pelipăuţi, Popăuţi), sufixul devenind apoi român (ca în Frătăuţi) e *masiv*. Tigheciu-Tighina (cf. şi Ghertina) arată o diagonală de penetraţie slavă. In Moldova apuseană, — unde a fost altă undă slavă, — satele cu *inţi* se strecoară spre munte până la Gâdinţi, de la Gâdea, în ţinutul Romanului. Un al doilea „lagăr" e în Vrancea, cu Neruja, Soveja, ş. a. m. d., trecându-se munţii în Secuime. Ingrămădirea se observă *la vaduri*, ca la acela de la Noviodunum care, păstrându-şi numele turanic de Saccea (Isaccea turceşte), a căpătat pe acela de Obluciţa (platou; cf. *oblu*), apoi *spre Porţile-de-fier*, cu denumirile în *ova* pe ambele maluri (Glogova, Orşova, Teregova, Craiova, Corcova)[1]. Linia merge până foarte sus în Ardeal, căci avem o Craiova în Bihor.

Râurile moldoveneşti între Siretiu şi Nistru sânt turanice (Turla, Prut, Siretiu, Bârlad, Covurluiu), ca şi lacurile din Sudul Basarabiei (Cahul, Ialpug, Cătlăbuga, Sasic, Conduc), dar la stânga de Siretiu e o bandă slavă (Bistriţa, Moldova). Şesul muntean are, afară de Buzău şi Argeş, şi până în Olt, nume de ape slave (Râmnic, Ialomiţa, Dâmboviţa, Neajlov, Glavacioc) pe când dincolo de Olt cele două mari râuri sânt numite altfel, ca şi afluenţii lor (Olteţ, Jaleş, Gilort, poate Lotru, Cerna-Tierna, Criş, v. şi Timiş, Bega, antice; cf. turanicele Călmăţuiu, Dăsnăţuiu).

Finala *eva*, *ova*, aşa de răspândită în Banat şi Serbia, ar putea fi însă supt amintirea *davelor* de odinioară, de şi în Boemia avem Vltava, dar şi în acele părţi influenţa vieţii şi confederaţiei dacice era puternică.

Două ramuri slave arată să fi fost chiar în ceia ce va deveni Moldova-de-sus. Una preface, cum am arătat, *ovce* la numele de aşezări în *ăuţi*, alta trece acest sfârşit de cuvânt în *ovăţ* (Volovăţ, Vişovăţ).

Intinderea numelor în *ova* (Brezova, Bucova) prin Ardeal e într'o lungă serie. Tot aşa şi a celor în *iva:* Clopotiva,

---

[1] De-asupra Vârciorovei, cetatea Oreava; N. Densusianu, *o. c.*, p. 425, nota 3.

a celor, foarte rare, în *adia:* Crivadia (cf. Oradia), ori și în *șa* (Lupșa, Macșa), în *oca* (Glâmboaca, Holboca). La numele slave din Ardeal se adaugă și altele cu sens în rădăcina însăși: Topliţa (Calda; cf. Topliţa boemă, Topola sârbească; dincoace Topolniţa). Sovata (același sens). Aiurea sufixul singur e vechiu slav: Ugriţa, Vlăhiţa.

E deci o relativă unitate în numele ardelene, la care unele rădăcini pot fi mai vechi. Astfel Galeș (lângă Tilișca, cu sufixul slav), Galaţi (în ţara Făgărașului și la Dunărea-de-jos; cf. numele de persoană Gal), cum aceiași rădăcină, de străveche origine tracă, se află în Bârzava, Bârsa și Breţc. Branul, Branicîca sânt, în sfârșit, a se adăugi, și tot așa vechiul nume săsesc, Broos, al Orăștiei.

Ca să se cheme Rodna minele de argint din N.-E. provinciei aceasta presupune o străveche exploatare pentru șefii slavi. Din parte-i, Harina amintește prin rădăcina greacă ἅλ (cf. Hale, Halle în părţile germane) o mai veche exploatare de sare. Numele de *ocna* e însă slav, și Românii l-au putut avea direct, ca și Slatina, fără intermediarul unguresc.

Cu tot ce amintesc ca trecut fabulos, Jidovii fiind priviţi, după Biblie, ca poporul cel mai vechiu (cf. aiurea „Tatarii“ și „Grecii“), Jidovele (ung. Zsidovár) pentru cetăţi vin tot din tesaurul de împrumut slavon.

Corespondenţe, cu deosebiri dialectate, se întâlnesc de la o provincie românească la alta. Astfel Homorodul ardelean (de la *holm,* deal) lângă Humorul bucovinean, poate Hamaradia olteană și Homorâciul muntean, cel oltean (cf. Hlmul dalmatian), poate și Hălmagiul din Ardeal.

De altfel, în Ardeal, forma Târnáva, ca în Tyrnau din Ungaria, și nu Târnova, arată o altă ramură slavă decât aceia care s'a coborît în Bulgaria. Sânt Slavi panonieni, cari s'au împrăștiat la venirea Ungurilor, apucând drumul spre Apus sau spre Sud.

Și nume ruseşti se află în Ardeal (și la Secui). Hruševsky [1], credea că și Pecenegii ar putea fi Ruși (!) și vorbia de un *Forum Ruthenorum* întemeiat la începutul secolului al XIII-lea [2].

---

[1] *O. c.*, p. 227.

[2] El admite și Bârladul rusesc și caracterul contemporan al „cântecului lui Igor“, de o așa de modern romantică factură.

In orice cas, e o problemă chestia acestor nume ruseşti, de la Oroszhegy şi Oroszfalú, în Secuime, la Rusciori şi la Reussmarkt (Miercurea). S'ar putea admite, dacă nu se ţine cineva la teoria, sprijinită pe un cunoscut pasagiu din analele carolingiene, că Rus e un târziu termin scandinav, o străveche moştenire din vremea dacică.

De ce Slavii au numit Ulpia Traiană Grădişte şi Apulum Bălgrad se întreabă Gooss[1]? Grădişte nu e slav, ci un nume primit de Români, iar Bălgradul, fiind un „grad", o cetate în fiinţă, arată tocmai existenţa zidurilor, care, fiind de piatră, erau, şi aici, ca şi la vărsarea Nistrului, albe pentru ţeranii deprinşi cu lemnul negru al caselor lor. Rolul cetăţilor albe la Slavi e mare, dar nu vine din propriul lor aport, ci din influenţa *burgurilor* france, trecute la Moravi.

Numele de Solnoc (Szolnok) pentru saline în părţile ardelene nu înseamnă stăpânire slavă şi exploatare de Slavi (cf. şi Slatina), ci numai primirea de Unguri (ca şi de Români) a cuvântului slav, iar acesta poate să fi fost adus de legătura Slavilor de Nord cu salinele şi pământurile sărate din Galiţia.

Şi Hunfálvy[2] a trebuit să recunoască la venirea Ungurilor o „supţire pătură slavă" şi în Ardeal, dar nu e vorba de o influenţă locală, ci de un rost general româno-slav. Sistemul târgurilor slave se întinde asupra *întregului* pământ românesc, de la Târgul-Frumos la Târgul de Floci, la Târgul Jiiului, la Târgul Murăşului[3].

Sânt multe şi numele slave la persoane[4], pe lângă cele general creştine, şi cele, mai vechi, care pot veni din fondul dacic.

Dar e o problemă în ce priveşte împrumuturile: ele nu arată că acel care, mai ales ca nomenclatură, a luat e mai nou decât acela de la care s'a împrumutat. In ce priveşte râurile[5], nu e fără importanţă faptul că numele celor din

---

[1] *Korrespondenzblatt*, I (1878).

[2] *O. c.*, p. 48.

[3] Cf. At. P. Iliev, *Toponimie românească de origine slavo-bulgară*, în *Sbornicul Academiei din Sofia*, XIV. pp. 49-92 (1925).

[4] Pentru numele râurilor a se vedea şi etimologiile, une ori hasardate, alte ori, ingenioase, ale lui Canini, *Et. étym.*, pp. 77-9.

[5] Şi Litovoiu (Lito, Licio, Licia, Lička), Vâlcan. V. Weigand, *Jahresberichte*, XXVI-IX, p. 104 şi urm.

Sudul spaniol, Guadiana, Guadalquivir, supt munți cari se chiamă Sierra Nevada, dar și Guadarrama, sânt nume arabe (Ued-el-Chebir, Ued-el-Ana). Inseamnă oare aceasta, fie dispariția populației ibero-romano-visigote, fie întâmplarea unei puternice colonisări arabe?

Apoi, nicăiri în Bulgaria de azi nu se vede în toponimie urma năvălitorilor turanici, pe cari-i vom vedea întrând în secolul al VII-lea.

Slavii din Panonia, totuși numeroși, se vor pierde între Unguri, și, astfel, un Zeben în comitatul Saros nu poate mira: originea numelui e slavă, — și aceasta ni dă o îndreptare și în ce privește numele ardelean. Dar, dacă acolo, în Panonia, lacul Pelso și lacul Balaton („baltă") sânt slave, fondul primitiv a rămas: Vuka e din Ulca și Ulca trimete la Ulcinium (Dulcigno), deci e un nume panono-iliric. Nici aici nu se vede realisarea generală și logică a unui împrumut venit dintr'o cucerire cu superioritate numerică[1].

De fapt ce s'a petrecut în veacurile al VI-lea și al VII-lea e o schimbare de nume după dependența politică. Despre numirea popoarelor după aceia cari le stăpânesc, de mult Tomaschek scria aceste înțelegătoare rânduri: „Firește că totdeauna e vorba numai de națiile stăpânitoare, care apar activ, nu de masa pasivă, de și mai numeroasă, a ciobanilor și mun-

---

[1] V. Hunfalvy, *o. c.*, p. 47. V. Niederle, *l. c.*, p. 56. Nume dubioase, *ibid.*, pp. 56-7. La Tierna-Cerna avem a face numai cu o încercare de a interpreta numele vechiu în limba năvălitorilor: corespunde cu prefaceri ca Ued-el-Aruș, Rivière de la Rousse, în Algeria sau Câne-Creț pentru Königgrätz în Boemia. Cf. Niederle, *l. c.*, care vede acolo, nu o populație slavă, care, de altfel, apare, în Ardeal, nu aici, ci coloni slavi aduși de Traian. Trecerea lui *d* în *ts* și *z*, în formele *statio tsiernensis*, *zernensium colonia* se putea explica prin fenomenul fonetic de origine traco-greacă de care am vorbit mai sus (vol. I, partea I). Bersovia (cf. și Bârsa, Brașovul) n'are decât o asămănare cu acea Bârzava (de la *brz*, răpede) în care intrușii slavi ulteriori au prefăcut-o. De altfel tot d-sa nu admite caracterul slav al localității Berzane la Procopiu, *ibid.*, p. 60. Nu înțeleg de ce forma Pathises ar fi un „compus slav al Tisei". Și Γοαvόας la Marcu-Aureliu, *Εἰς σεαυτὸν*, se păstrează în Granul unguresc, fără a fi nevoie să recurgem la *hron*, „zgomotosul"; *ibid.*, pp. 57-8.

tenilor de caracter romanic, care într'o durată neîntreruptă a stăpânit vechiul pământ şi a fost numai spârcuită sau acoperită de năvălitori"[1].

De altfel, însăşi aşezarea slavă a adus pe malul drept al Dunării schimbări de nume care n'au atins şi realităţile înseşi asupra cărora s'au exercitat.

Astfel în lumea cetăţilor, care s'au păstrat o bucată de vreme şi aici, cum s'au păstrat în Dalmaţia, având legăturile cu Marea şi tot ce putea să deie vecinătatea Italiei, şi după învechirea şi uitarea condiţiilor pactelor iniţiale. Să vedem ce s'a întâmplat şi cu cele de pe malul drept dunărean mai ales după prefacerile, desastroase, aduse de aşezarea Bulgarilor.

Vechea Bononie a devenit, poate prin fasa intermediară, Bnyn, Bdynul slav (cf. numele în *in* din această regiune, ca Florentin şi chiar Zevrinul, Severinul de pe malul stâng ori, în Dalmaţia, Knin), dacă nu preferă cineva să-şi închipuie un *dunum* celtic lângă Bononia, care şi-ar fi transmis sufixul. Oreava, care e Rahova noastră, are unul din finalele obişnuite în această regiune, pe ambele maluri. In Lom trăieşte vechea Almus romană, precum Ratiaria s'a transmis în alta din viitoarele „pălănci" ale Turcilor, Arcer. Aceasta fără a mai socoti numele, de care ne-am ocupat în altă parte, ale râurilor.

Dar Sviştovul, pe locul Novelor, nu aminteşte decât un „loc sfânt", o biserică pe care au avut-o înaintea Slavilor Goţii cei strămutaţi de Imperiu. La Ruse e numele acelei seminţii de „Ruşi" slavi pe cari-i găsim şi în Secuime şi la Reussmarkt (Miercurea Saşilor), şi la Rusciori, la Ruşii-de-Vede ai noştri. Forma antică reapare numai la Drstr, care e pentru noi un Dârstor sau Drâstor şi, mai departe, în Scitia Minoră de pe vremuri, Hârşova, în care se recunoaşte Carsumul antic. Nicopolul, care nu e pomenit în niciuna din menţiunile situaţiei orăşeneşti de pe malul drept al Dunării, nu poate fi considerat decât ca una din creaţiunile pe care le-a făcut, cu

[1] So ist natürlich immer nur die Rede von den herrschenden Nationen welche activ auftreten, nicht von den passiven, wenngleich zahlreicheren Volksmasse der Hirten und Bergbewohner welche in ununterbrochener Dauer den alten Boden inne hatte und von den Eindringlingen nur durchbrochen oder überdeckt wurde; *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 394, nota 1.

amintiri romane, Bizanțul după înlăturarea Statului bulgăresc.

Numele slave de sate dincolo de Dunăre sânt rare și nu represintă, ca pe malul stâng, o continuitate a desvoltării normale. Un număr de localități terminate în *-ți* (Saranți, etc.) arată sau definirea sau mai curând locul de origine al locuitorilor. *Ov* se întâlnește în Svișlov, Bațcov. In Pleven, Sliven e un sufix, care ar deriva din *ianin*, formă de plural. Aspectul general e sărac și confus.

Dacă ar fi fost aici la venirea Turcilor o populație slavă numeroasă, n'ar fi întinsă pretutindeni pânza numirilor turcești, arătând, mai ales cu sufixul de plural *ar*, caracterul locuitorilor (Cavaclar, Murfatlar, etc.). In raiaua de la noi această înlocuire nu se observă, și chiar numele turcești, mai multe în raiaua Benderului și a Brăilei, sânt romanisate: Odaia Vizirului, Silistrarul, Muftiul. Numai în Bugeac, pe care Tatarii l-au apucat mai mult pustiu, numele turanice suprapuse covârșesc.

Trec la cuvintele de întrebuințare obișnuită. Și aici problema întâmpină aceiași greutate ca și la numele de localități. Mii de cuvinte francese domină limba Englesilor de azi, de și numărul cuceritorilor de la 1066 a fost așa de restrâns. E admisibil deci că, pe lângă motivele de nuanțare și eufonie, elementul slav în vorbirea comună să fi venit prin existența momentană a Șcheilor de pe malul stâng, de preponderență slavă, în secolele VI-lea și al VII-lea, și prin dominația statornică „șchee“ pe cel drept în tot timpul cât populația romanică s'a păstrat acolo osebită, cu necontenitele ei legături dincolo de apă. De altfel, printr'o asemenea preponderență politică a pătruns la Traci limba latină ea însăși [1].

De sigur că, în domeniul cuvintelor usuale, o puternică influență slavă se exercită, nu numai asupra Românilor, ci și

[1] In ce privește proporția împrumutului, v. și Herman Brüske, *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, în Weigand, *Jahresbericht*, XXVI-IX (1921) (3.800 cuvinte slave la Cihac, p. 2). Cf și Iațimirschi, *Elemente slave în limba română ca material pentru întrebarea primei patrii a Românilor*, p. 135, și Sanzewitsch, în *Jahresberichte*, II, ale lui Weigand. La acesta, și despre Moții ruși, p. 49, și despre superioritatea autohtonilor ruși, pp. 52-3.

asupra Grecilor şi Albanesilor[1]. Dar trebuie să se vadă în ea *nu răspândirea capitalului pe care invasia slavă l-ar fi adus cu dânsa, căci marile culturi trebuie să plece de la un centru vechiu, puternic şi vestit, iar unul ca acesta nu se poate descoperi în părţile de unde au venit şi unde au locuit ei întâiu,* ci numai *din sarcina de mijlocitori ai civilisaţiei bizantine*, şi anume *prin aceia dintre Slavi cari adese ori nu erau decât elemente slavisate*, întocmai aşa precum, când se zice: cultură arabă, trebuie să se înţeleagă, în toate domeniile, aceia a Copţilor (pentru artă), a Sirienilor (pentru artă şi gândire), a Grecilor din Asia Mică[2].

In ce priveşte valoarea elementelor slave, Hasdeu fixase principiul, just, al frecvenţei lor de întrebuinţare, adesea ori extrem de mică, şi numai la traducători, influenţaţi sau neavând la îndemână cuvântul românesc. Dar abia de câtva timp s'a început cercetarea, care dă extraordinare resultate, de vorbe care nu se cunoşteau sau de vorbe care n'au valoare decât pe un anume teritoriu, a osebirilor locale.

Oricum, — am spus-o mai sus, pe larg, şi, de altfel, o observa şi Kopitar[3] —, orice influenţă slavă e veche, din singura epocă a năvălirilor sau chiar înaintea ei. Când Miklosich[4] admitea pentru unele cuviinte ca *dihor, vidră* că ar

---

[1] Sandfeld, *o. c.*, p. 77 şi urm.

[2] Pentru părerea naţionalistă şi panslavistă, opusă, v. Conev, în *Anuariul Universităţii din Sofia*, 1921, şi în *Istoria limbii bulgare*. Cf. Skok, în revista *Slavia*, IV, pp. 128-38, 325-46; Ksepinsky, în *Sbornicul Pastraka*, 1923.

[3] *Kleine Schriften*, I, p. 74, nota 1: „Der slavische Theil der walachischen Sprache ist altslavisch". V. şi Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slavon*. Iar, în genere, Miklosich, *Die slavischen Elemente im Neugriechischen*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, LXIII (1869); *Die slavischen Elemente im Rumänischen, ibid.*, 1870; *Die slawischen Elemente im Magyarischen*, în *Denkschriften* ale aceleiaşi, 1871. In sfârşit, pentru bizara carte a d-lui Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Bucureşti 1929, v. Gr. Nandriş, în *Rev. ist. rom.*, II, p. 387 şi urm. Cf. şi Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, în *Mem. Ac. Rom.*, secţ. lit., 1925.

[4] *Beiträge zur Lautlehre der rum. Dial.*, III, în *Sitzungsberichte* din Viena, C (1882), p. 244. Cf. Friedwagner, *Ueber die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în *Zeitschr. f. rom.*

fi venit de la Bulgari și nu din vechea slavonă, în care cas, în loc de *i* ar fi fost *î* (ca în *rîs*), părerea se poate corecta astfel: unele elemente sânt din slava panonică, altele din cea mesică.

Nu e exclusă nici influența unui dialect slav nord-dunărean [1], din Moldova și Muntenia, admisă și de d. Sextil Pușcariu, dar el n'a putut să dea, cum se vede și din rarile împrumuturi ce i se fac, decât termini obișnuiți de viață populară, și același lucru se poate spune despre târzia înrâurire a lumii rusești de la Nord [2].

Nu trebuie să se uite apoi că *aceia ce a luat limba românească în cutare epocă nu se poate stabili după ce păstrează astăzi* [3], dar e adevărat că înlocuirea unor elemente străine prin altele se face mai ales în vremuri de cultură înaintată, supt influența modelor sau a curentelor de idei.

E o deosebire de caracter și de cantitate, și în ce privește regiunea românească influențată, între malul stâng dunărean, de o parte, și regiunea Pindului și Tesaliei, a Vardarului și a Istriei, de alta [4].

Inainte de toate trebuie fixat faptul, capital, că *nimic în fonetică, în morfologie, în sintaxă nu e împrumutat de la Slavi* [5].

Lista sufixelor slave, foarte numeroase în limba noastră, căreia i-a dat astfel o nesfârșită posibilitate de nuanțe pe care alte limbi romanice n'o au pe departe, a fost stabilită întâiu de Miklosich [6]. In ce privește unele din ele, ca acel *anie*

Philologie, LIV (1934). Cf. și Gamillscheg, *Romania germanica*, II, Berlin și Lipsca 1935. De văzut, în genere, pentru elementele nelatine, și Gaster, în Gröber, *Handbuch*, p. 411 și urm.

[1] Gamillscheg, în *Zeitschrift f. rom. Philol.*, XLVIII, p. 207 și urm.

[2] V. Sanzewitsch, în studiul citat din *Jahresbericht* al lui Weigand, V.

[3] Cf. Jung, *Römer und Romanen*, pp. XXVIII-IX (după Diez).

[4] V. și Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 289 și urm.

[5] Pentru un pretins vocativ bulgar, Sandfeld, *o. c.*, p. 146 și urm.

[6] *Slav. Elemente*, p. 11 și urm. El pomenește *-eală*, *-iță*, *-nie*, etc. Cf. lucrarea d-lui G. Pascu asupra acestui capitol.

din *Nemţoanie*, ele trebuie să fi intrat într'o vreme când *n* nu căzuse înaintea lui *i*.

După o ipotesă recentă, sufixul *iţa* n'ar fi slav; el s'ar găsi şi la Retoromani[1]. Unele sufixe, pe care nu le-am primit decât odată cu numele propriu format, astfel cele în *mir* (altele sânt în *gost*), apar comune Slavilor şi Germanilor[2]. E interesant cum pentru aceiaşi noţiune sufixul slav *iş* şi cel latin *et* stau alături (Periş şi Peret; v. şi Cornet).

Negaţiei latine cu *ie (est)*, care se mai întrebuinţează în Vestul Ardealului, ca şi *este, iaste*, i s'a răspuns, supt influenţa vecinătăţii sau pentru a evita omonomia, cu slavul *da*[3]. Prin comerţ va fi venit *na*, pe când *haide* a fost pus în legătură cu vechiul verb grec ἄμε, ἄιντε[4].

Ca aspecte şi forţe ale naturii, *dâmb*[5], *pâclă, beznă, a mocni, zloată, moină* (din ung. e *moloşag*), *zăpadă, negură, ceaţă, omăt, baltăreţ, crivăţ (austru* e latin). Toate aceste ar dovedi existenţa şi a unui păstorit slav paralel cu al nostru, precum ar fi acel din Vrancea, pe unde treceau însă, putând culege astfel de termini, Mocanii ardeleni, cari duceau apoi noile elemente de vocabulariu în toate direcţiile.

Ca animale: *cârtiţă, dihor, jder, măgar, nevăstuică, lebădă, liliac, muşcoiu* (aşteptând pe turcescul *catâr*), *păianjen* (Megleniţii zic: *nămol* după italieneşte poate)[6], *marhă*[7], *gadină, râs, poiată, guşter, guşteriţă, guzgan, nurcă* (blană; după negustori), poate *albină* (şi *roiu*), *trântor, gâză, cărăbuş, gândac, rădaşcă, omidă, popândău, cârtiţă, scorpie*[8]. Ca părţi ale corpului dobitoacelor: *drob* (pentru *ficat*), *grebăn* (şi *grebănos*,

---

[1] Jung, *Römer und Romanen*, p. XXV.

[2] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 62.

[3] Negaţia prin ridicarea capului şi un semn din limbă, ca un *t* prelung, se întâlneşte şi la Români şi la Balcanici, pe lângă tăgăduirea numai românească prin clătinarea capului.

[4] V. *Sitzungsberichte* din Viena, CXXX, pp. 46-7.

[5] Cf. şi *Dialogul bulgaro-grec din Rodope*, la Miklosich, *Alb. Forsch.*, III, p. 90.

[6] Capidan, *o. c.*, p. 202.

[7] V. Şaineanu, *o. c.*, pp. 190-1.

[8] *Zimbrul*, cu tot *Capul Bubali* şi cornul din care bea Decebal, aparţine mai mult Polonilor, cari numesc o veche serbătoare după el şi-l păstrează în „reservele" lor.

lângă *gheb* și *ghebos)*. Numele de păsări (v. și *oare, oretanii*[1], *orătenii)*, afară de *stigleț* (slav), *coțofană, lișiță, scatiu,* sânt, cum s'a spus, descriptive, creațiuni românești (și *bot gros, ciocănitoare, privighetoare,* care „privighează“ nopțile).

Pescuitul, cu *somnul, morunul, știuca, lostrița, nisetrul, linul, zvârluga, păstruga, păstrăvul* (dar nu și *chișcarul), racul,* arată o populație nouă specialisată în acest domeniu; instrumentele, afară de *unghița-undiță: plasă, voloc, coteț, vârșă, mreajă, năvod* aparțin aceluiași compartiment[2].

Ca pădure și pomi: *crâng, huceag, jneapăn, sorb, mălin, molid, gârniță, scoruș, dracilă, vânj, măcieș, corn, mură, porumbac,* nu *păducel*[3], *pațachină, afin, hălăciugă, mohor, coacăză, ciuperci, agriș. Grădinăria,* vestită, a Bizanțului unită cu a Arabilor, a dat, prin lucrătorii veniți de la Constantinopol în Balcani și de acolo, printr'o tradiție care se continuă și până azi, în Dacia, odată cu *sadul, răsadul* și *răzorul,* unele produse vegetale: *castravete* peste latinul *pepene* (Turcii vor adăugi apoi *harbuz; zămos* e o creațiune românească), *pătlăgeaua* (poporul zice *roșii* și *vinete);* tot slave sânt: *știr, sfeclă, morcov, lubeniță* (peste *cucurbetă,* latin, și așteptând *dovleacul* turcesc), *mințarcă, ciuperci, zbârciog, lobodă, țelină, praz, hrean, bozi, dracilă,* și flori ca: *mac, podbal, odoleană, busuioc, măgheran, gherghină,* apoi *buruieni,* ca *pelin, rogoz, stuh.*

Dacă *trupul* (slav) e numit latin în toate părțile lui (afară de *chică, plete),* la îmbrăcăminte avem: *opinca, nojița* (Turcii vor da *oghiala, obiala),* bernevecii, *cușma, șuba, cojocul* (din *coajă)*[4], *țundra, sucna, sumanul, cioareciii, bitușul*[5].

Pentru femei: *fota, opregul, altițele, poalele, betele, cârpa. Dulama,* din *dolman,* a venit pe altă cale. *Vigul* de postav (v. și *serasirul)* stă lângă *cabaniță* și *rasă.*

Vracii, inițiați în practici bizantine seculare, vin din lumea Slavilor de Sud, primii ucenici ai acelor învățători. De aici numele *bolilor* (și al *bolnavilor),* de aici însemnarea unor

[1] Șaineanu, *o. c.,* p. 162.

[2] *Ibid.,* p. 167. Și *val* e slav. Și a *prăji.*

[3] Canini, *o. c.,* cita venețianul *pedicello.*

[4] G. Meyer, *o. c.,* p. 33.

[5] Slavici, *Rumänen,* p. 184. V. și *șerpar, mânecar* (latine), *surtuc (surtout).*

neajunsuri trupeşti *(chior, olog;* dar, supt influenţa altei medicine: *ciunt* ca şi *beteag*, vin de la Unguri). De aici, de la Slavi, şi a *obloji*.

De fapt vracii sânt *vrăjitori* (v *vrajă, a vrăji*, lângă *farmec, a fermeca*). Dar, şi la noi ca la Ragusani [1], bărbierul era hirurg.

In ce priveşte gospodăria, *colac* e, cum am spus, de la Slavi [2], ca şi *covrigul*, ca şi *piroştele*.

In materie de caracterisări morale, avem ca sentimente, aptitudini, capacităţi şi stări de spirit: *iubire, dragoste, sfială, grijă, muncă, năcaz, greşeală, vină, milă*, apoi *şuiu* [3], *năuc, nătâng, prost*, iar, *în legătură cu anumite ocupaţii industriale superioare aduse din lumea bizantină: destoinic, vrednic, dibaciu, iscusit* (şi *a se iscusi*, dar nu *iscustva*), *isteţ, a fi în duşi buni* [4], *a şugui (şagă)*, — mai toate introduse prin Biserică peste cuvinte latine, anterioare, neputându-se admite lipsa acestor noţiuni în viaţa sufletească mai veche.

Pentru partea morală, tot prin traduceri s'a ajuns, pe lângă latinele *cuget* şi *părere*, la slavele *gând* şi *graiu*.

Ca acţiuni, se numesc cu termini de slavonă: *a zări, a clipi, a lovi, a zugruma, a otânji, a răni, a omorî*, din noul limbagiu ostăşesc, precum Francesii au luat de la Germani: *frapper, blesser, tuer:* de aici şi *vrăjmaş (duşman* e turanic). Apoi: *a ciopli, a găsi* [5], *a întâlni*.

In materie de obiecte, unde bogăţia împrumutului e determinată de influenţa prin Slavi a culturii bizantine, câtă şi-au putut-o însuşi ei, avem, ca materiale: *grindă* (care nu era necesară în casa primitivă), *sobă, prag, coş*.

Ca unelte: *plug* (în Ardeal şi *plugniţă* [6]), *coasă, greblă, hârleţ, rariţă, fierăstrău, lopată, cosor, sită, dârmon, târn* (lângă *măturâ*), *topor, bardă*, poate *perie*, apoi: *scoabă, scoc, feştilă*,

---

[1] Jireček, *Staat und Gesellschaft*, III, p. 74.

[2] La Ragusa *panes colacii*, 1371; Jireček, *ibid.*, III, p. 25. Şi *plogace. Pita*, comună şi Slavilor şi Grecilor (v. *ibid.*), e de origine nelămurită.

[3] Şaineanu, *o. c.*, p. 104.

[4] G. Meyer, în *Sitzungsberichte* din Viena, CXXX, p. 28; Weigand, în *Balkan-Archiv*, II (1927), p. 107.

[5] V. G. P. Niculescu-Varone, *Folklor românesc din Ardeal*, p. 14. La Canini, *Etimologico*, II, p. 763: *plugas* la Lituanieni.

sfredel, strug, cleşte, pilă, osie, daltă, covată, suveică, vârtelniţă (de la *a învârti*), *tigvă, blid, răboj,* poate şi *tigae* (dar grec τηγάνι), *desagă* (şi greco-turc. δισάκκι), *rogojină, cociug* (în Muntenia: *coşciug*), *cep, custură, ţintă, teslă, toiag, nicovală, samar, cumpănă, lanţ, sanie.* Ca mobile: *laviţă.* Ca produse de fabricaţie: *drojdie, ţuică, covrig, colac, crupe.*

Şi unele numiri în relaţiile sociale au aceiaşi origine: *cumătru* (de la *kum*), *lele* (= *mătuşă*), *nene* (unchiu, şi pe vremea Brâncoveanului).

Ca ornamente, şi *podoaba, oglinda.*

Pe calea relaţiilor ostăşeşti ni-au venit: *viteaz, voinic, tabără, şatră* (*cort*), *steag* şi *prapur, iscoadă, oblânc, prieten, vrăjmaş, primejdie, pagubă, strajă, pază, chivără, sabie, steag, pinten, potcoavă, surlă, tilincă, trâmbiţă, bucium;* pe aceia a vieţii de Curte, cu vânători: *ogar; lovişte* e locul reservat pentru vânătoarea stăpânului (v. şi *a lovi* vânatul) [1].

Agricultura bizantină perfecţionată a dat: *cobila plugului, grapa, râşniţa* (*râjniţa*). In materie de cereale: *hrişca* (= cereala grecească: *grčka*) e slavă. Am primit *lanul, hatul, toloaca, pârloaga, a boroni, brazda, prăjina,* operaţii ca *a plivi* şi *a prăşi,* iar, la lucrul viilor: *crama. Prihu, pricu,* strigăt la seceriş, a fost pus în legătură cu zeul slav Perun de cercetătorul sas F. W. Schuster [2], fără să fim obligaţi a accepta o ipotesă atât de ingenioasă.

La meşteşuguri, *a topi* (cf. cuvintele romanice în Apus de la *fundere*), din rădăcina slavonă care înseamnă „căldură“, arată şi un amestec de metalurgie balcanică. Avem apoi *cojocul, croiul* [3], *tăbăcarul.* Tot aşa *a clădi* (şi *streşină, stâlp*).

Negustorii, *precupeţii* (*cupeţ* n-i s'a introdus, în loc de *negustor*), aduc, ca măsuri: *vadra, găleata, câbla, merţa, chila, drobul, pogonul, vigul.* Ca articole: *măsline, slănină, haine,*

---

[1] Hruševskij, *o. c.*, p. 259; Şaineanu, *o. c.*, pp. 247-8.

[2] In Programul Gimnasiului din Sez-Sebeş, 1855-6, p. 38; v. Wilh. Schmidt, *Das Jahr und seine Tage,* p. 18 şi nota 93.

[3] V. *Statuta confraternitatum et corporationum ragusinorum,* p. 133: „incisio pellium pro more artis vel, ut dicitur vulgo: *kroi*“. Cf. şi *kozuhar, cojocari, ibid.*, p. 129 şi urm. Pentru „tabaccaria“, „tabaccari“, *ibid.*, p. 56. Lui *suman* Miklosich îi dădea o rădăcină latină; *Slav. Elem.*, p. 47.

rufe, perină (plapomă e greco-turcesc), *pogace, ogheal, roche, pâslă, ploscă*[1].

Ca loc de vânzare: *obor, nedeie, zbor, ocol. Zborul* se întâlneşte şi la Greci[2]. Ca mijloc de transport pe drumuri şi *poduri: măgarul, corabia* (cu *cârmă* şi *vintrele*), *pluta*[3]. Ca semn de vamă: *slonul*. Ca mijloace de serviciu: *năemul*. Ca loc de deposit: *pivniţa, beciul, zemnicul, povarna*.

Se face plata pentru *ispravă, treabă;* poate fi *pagubă*. Şi *scump* e slav, dar şi *spor*. E curios că în româneşte cuvinte străine numesc locul unde se bea: *cârciumă* (slav), *han* (turcesc), *făgădău* (unguresc) (în aşteptarea polonului *ratoş-rathaus*).

Prin vechiul comerţ grec a putut întra „ieften" (ἐθνος), prin cel nou cu Slavii, cu slavisaţii: *scump, destul*. Între cele două *dobânzi:* a prăzii şi a banilor, de origine deosebită, pare a se fi făcut o confusie.

Ca elemente sociale, împrumutate însă unele de la Italieni, de la vechile lor petreceri de Curte, vine *gluma* (la Ragusani bufonul e *glumăţ*)[4]; ba chiar figuri de închipuire glumeaţă, ca Pepelea[5] Instrumentele de muzică: *trâmbiţa* (probabil de la Poloni), *scripca* (şi la Sârbi), cu *strune, cobza* sânt din acelaşi împrumut, ca şi *lăuta*, totuşi de origine apuseană: la Ragusani se întâlnesc, la 1450, şi *lăutarii*[6], numai cu fluierul şi naiul, fiind, cum am spus şi aiurea, de veche origine, e curioasă originea *cimpoiului*, care corespunde la *zampogna* italiană[7].

Prin influenţa vieţii de Stat vine *porecla* (şi la Sârbi). Şi la Sârbi se află nume de popoare întrebuinţat ca personale[8].

Stăpân ar fi din slavoneşte[9]. Ca guvernare, *vlădică* n'avea odată sensul bisericesc, ci acela de stăpânitor, aplicat, în

---

[1] G. Meyer, *l. c.*, pp. 48-9.

[2] *Ibid.*, p. 28.

[3] *A încărca* e însă latin.

[4] Jireček, *Staat und Gesellschaft*, III, p. 59. Guslari sârbi merg până în Polonia de la sfârşitul secolului al XIV-lea; *ibid.*, pp. 58-9.

[5] *Pepel, cenuşă, praf;* Meyer, *l. c.*, pp. 49-50.

[6] Jireček, *o. c.*, p. 59.

[7] Documentele ragusane pomenesc *cumpognatores; ibid. Vioară* pare neologism, *tâmpănă* e după *timpanul* Scripturii.

[8] V. *ibid.*, p. 28.

[9] Al. Rosetti, *Graiu şi suflet*, V[1] (1931).

Viaţa Sfântului Chiril, Impăratului[1]; *cneaz* e slav de origine germană. *Sfatul* se confundă cu vechea *adunare*.

Jupanii sânt şi în Misnia şi la Krems[2], dar nu trec la noi. Pentru *celnic* şi *ceată*, greceşte *primicheriu*, *proestos*, originea slavă e incontestabilă; terminul e militar şi poate sta alături cu acel de jude[3].

Bir poate să fi venit prin cancelaria sârbească a Domnilor. Numai prin pătrunderea la noi a codului slav sârbesc şi a vocabulariului de cancelarie în legăţură cu judecăţile, s'a ajuns şi, pentru numirile proprietăţii, la: *moşie, ocină* (de la *oteţ*) şi *baştină* (*başta* = tală), pentru hotarele ei: *siliştea*, dar fără *selo* („sat“), sat[4]. Tot aşa am ajuns să zicem: *vină, greşeală, pâră, osândă, dovadă*, a *cleveti*. Şi prin aceiaşi cancelarie slavonă întră şi *gloabă, gospodar, graniţă, dajde* (pe lângă *dare*), *clacă, ponos, năpaste, price* şi *pricină*, apoi *pripas, prigoană, poruncă, sfadă, mită, mâzdă, caznă* (*pedeapsă* e grec; turanice: *calău, gâde*).

In cele bisericeşti, din slavoneşte sânt: *boz* (idol), *praznic, taină* şi *jertfă, pomină, prooroc, troiţă, ciudă* (minune), *a răstigni*, serbători ca *Blagoveştenie, Probajine*. Acolo, în *bisericeşte* găsim: *văzduhul, raiul, iadul, capiştea, mireanul, moaştele*, apoi cuvinte ca *proclet, milă, pomană, molitfă, pristol* şi *raclă*, în afară de un vocabulariu special[5].

Niciunul din zeii slavi n'a pătruns la noi[6], dar de la Slavi,

---

[1] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 73, nota 4.

[2] Niederle, *o. c.*, p. 182. El citează părerea lui Peisker că la origine e *kopanul* (?) avar şi declară că însuşi admite „originea turco-tatară“ a cuvântului.

[3] V. G. Meyer, *l. c.*, p. 61.

[4] Pentru *ocină* şi *deadină*, v. Goniker, în *Byz. Zeitschrift*, XXVIII, p. 232. La Grecii din Creta s'a păstrat corespondentul moşiei, *gonikon*, care a trecut, cum se vede din registre de notari, ca acela, inedit, al lui Francesco Avonal, din Archivele veneţiene, şi în terminologia latină. Pentru *baştină* şi Jireček, în *Arch. f. slav. Philol.*, XXII (1900), p. 209. In genere, K. Kadlec, *Valaši a valašske právo v. zemích slavanskych a uherskych*, Praga 1916.

[5] Şi Şaineanu, *Semasiologia, passim*. V. Schmidt, în *Izvestia* de la Constantinopol, XV (Sofia 1911). In Ardeal şi astăzi se zice *ocinaşul* pentru „Tatăl nostru“. V. şi Albert Ehrhard, *Die Stellung der Slaven in der Geschichte des Christentums*, Strassburg 1918 (am aparţinea „bisericeşte şi cultural“ foarte mult slavismului).

[6] Vezi-i în Niederle, *o. c.*, II, p. 126 şi urm.

ca formă; vin *vârcolacii* cari mănâncă luna[1]. Aruncarea *scaloianului,* primăvara, în apă se întâlneşte la Slavi în Marena sau Maizana lor, care înseamnă moartea, ce se îngroapă astfel, „urmă a jertfei aduse apei de primăvară, liberată din închisoarea-i de ghiaţă", jertfă umană cândva[2]. Numele însuşi al scaloianului se întâlneşte la Bulgari[3].

Contaminaţii latino-slave nu lipsesc: *cinerem* devine *cenuşă.* A *sfârşi* e de sigur legat de slavul a *săvârşi,* dar se poate întrevedea dispărutul *exfinire* rotacisat. Apoi *rotocol, cocostârc*[4].

Miklosich a observat[5] şi schimbări semasiologice în româneşte care nu se explică decât prin'r'o influenţă slavă, ca aceia a lui *joc, lăsare de post* sau de *sec, tânăr, june-gione, schimburi.* Prin Slavi s'ar fi ajuns la schimbări de sens ca aceia care din *lume (lumen)*-„lumină", face „lume"-*mundus,* în înţelesul de acum[6]. Dar n'a observat că aceiaşi schimbare de înţeles e şi la Letoni, ale căror legături, şi în ce priveşte *doina,* cu vechii Traci sânt de mult cunoscute.

Şi Miklosich înţelegea că din imensul vocabulariu slav al nostru o parte vine din traducerile cărţilor sfinte.

Şi, în multe casuri, împrumuturile sânt numai dublete, ca *pod* lângă *punte (uliţă* e rusesc, târziu, pe lângă *cale).*

---

[1] Pentru vârcolac, *vlcodlac, Νέος Ἑλληνομνήμων,* I, p. 336 şi urm.; Jireček, *Gesch. der Serben,* I, pp. 163-4.

[2] Niederle, *o. c.,* II, p. 165. Pentru aceasta, *lăzărelul, rusaliile, colindele, paparuda,* Vakarelski, în *Rev. intern. des ét. balk.,* 1936, p. 513 şi urm.

[3] V. Niederle, *l. c.,* p. 166. Şi *spolocanie* (rar).

[4] V. Şaineanu, *Semasiologia,* p. 72, nota 2.

[5] *Slav. Elemente,* pp. 11-2. Schimbările de sintaxă de la p. 12 sânt, şi în ce priveşte *mă rog lui Dumnezeu* şi *judecaţi săracului,* dacă nu şi *mă tem,* resultatul traducerilor din slavonă ale Scripturilor. Dar une ori traducătorii Cărţilor Sfinte *creiază* cuvinte după aîe originalului slavon, cum e casul pentru „fărădelege"; Şaineanu, *Semasiologia,* p. 78. Nu e de admis o astfel de influenţă pentru „faţă", ajunsă a însemna persoana; *ibid.,* pp. 79-80. Dar de sigur aşa pentru *mâţă* = ancoră *(ibid.,* p. 81) şi *întunerec* (de fapt e „zece mii)", *ibid.,* pp. 81-2.

[6] V. Şaineanu, *Semasiologia,* p. 72 şi urm. El citează şi „lumea albă", „lumea inelului".

CAPITOLUL V.

Românii până la noile colonisări de barbari (sec. VII-VIII)

Prin colonisarea grupelor slave, Imperiul nu se socoate izgonit, nici umilit. El are Marea și Dunărea. Această din urmă stăpânire presupune capetele de pod pe malul stâng, cu cetățile și acolo, și cu întreaga rază de aprovisionare a lor[1]. *Slavii îi aparțin, de altfel, cum i-au aparținut Goții.* El îi poate muta unde vrea, de unde mulțimea celor pomeniți la Apameia în 656, în Asia Mică la 680[2].

La începutul secolului al VII-lea se părea deci că *o nouă ordine definitivă s'a creat, cu recâștigarea malului stâng al Dunării și cu puternica organisare a Dalmației profund romanice.*

Cum vom vedea, Iustinian al II-lea trimete trupe și contra Slavilor mutați în Asia, pentru ca apoi ei să apară lângă Constantinopol, dar nu cu gând de cucerire, ci ca o demonstrație pentru că nu li se înoise pactul cu o cedare de cetăți[3], și urmează pedeapsa bizantină[4].

---

[1] V. și Rösler, *l. c.*, p. 119: „Die Städte und Festungen waren nach mehr als zwanzig Jahren noch im Besitze der römischen Besatzungen". Așa e până la așezarea Bulgarilor, sau, mai bine, *până la răscoala lor, care aduse supunerea cetăților, de la Durostor la Tisa. In acel moment însă locuitorilor în așa de scurtă vreme nu li se putuse schimba caracterul roman. Desnaționalisarea nu s'a putut face, astfel, decât printr'un mai târziu flux popular slav.*

[2] *Ibid.*, p. 123, nota 1.

[3] Teofane, pp. 549, 662, 664-5.

[4] *Ibid.*, p. 668.

Maglavitul (după un nume de dregător imperial pentru corăbii[1]) *la Dunăre, lângă Calafat*, alt nume bizantin (cel ce unge cu păcură vasele), *nu e o întâmplare, ci un document al dominației bizantine peste râu, pe ambele maluri.*

Cum Bizanțului i-a plăcut totdeauna să păstreze tradiția „ausonă"[2], grupul de la *Cetatea* și *Corabia* (de la bizantinul καράβι) prin Calafat și Maglavit spre Turnul lui Iustinian și Demnitzikos, *Zimnicea*, în margenea pădurii turanice a Teleormanului, arată permanența aceasta bizantină. Poate și pescăriile de la Celeiu (numele e însă antic, celtic; în părțile Noricului găsim cunoscutul Cilly) să fie de aceiași origine. Se pare că Imperiul, mai ales după cedarea provinciei către Bulgari, a făcut o adevărată strămutare pe malul stâng a așezărilor sale, pentru a fi și mai departe stăpân pe Dunăre[3].

Un slab raport direct a urmat cu Bizanțul. E vorba de *împrumuturi literare, prin Biblie*. Astfel: *chitul* a venit pe această cale, ca și *chivotul*, κιβωτὸς, *chitara*, κιθάρα, *chimvalul*, κύμβαλον. *Chinovarul*, κιννάβαρι, l-au adus pictorii. Tot așa nou e *chitul*, pe când *alămâiul*, *lămâiul*, cu înlăturarea lui *n*, e vechiu. *Crevat*, κρεβάτι, care se află însă și la Suidas, a venit poate prin Fanarioți. *Crinul* (la același: κρῖνος) e însă tot din elementele vechi. La *sihastru*, din ἡσυχάστης, schimbarea de accent arată iarăși o epocă îndepărtată.

---

[1] Kekaumenos, p. 97: ἐτίμησεν αὐτὸν μαγγλαβίτην (pe un prinț norvegian).

[2] Ἄναξ Μιχαήλ, Αὐσόνων ὄντως Λύτρωσιν εὗρε δι' ὧν κλέος ἡ Κωνσταντίνου. *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 201, no. 6. Tot la Adrianopol presintat și ca Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὁ Παλαιόλογος, *ibid.*, p. 202. — V. și *Izvestia* bulgară, VIII, pp. 343-4.

[3] V. Iorga, *Le Danube d'Empire*, în *Mélanges Schlumberger*. In *Balkan-Archiv*, III, Weigand (*Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, p. 207 și urm.) vorbia de cuvintele albanese pătrunse în patru perioade, între secolul al VI-lea și al XII-lea, — ceia ce e absurd. V. Dozon, *Manuel de la langue chkipe ou albanaise*, Paris 1879. Câteva proverbe ca la noi, p. 122 și urm.: *cânele care latră; o mână spală pe alta*. Dar în acest timp Albanesii sânt închiși în munte. Și Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, Darmstadt 1880, I, p. 25, crede că Șchipetar vine de la *škjipe, škipe*, stâncă. Degrand, *Souvenirs de Haute Albanie*, Paris 1901, presintă etimologia Albanes = „Alb sau Alp"; p. 3.

De altfel, situația pe malul drept e asemenea cu aceia care, fără puterea împărătească, n'a putut decât să continue pe malul stâng. *Aici în adevăr ea apare ca o datină milenară, a cării întrerupere, fie și un singur moment, nu se poate admite.*

In Balcani însă, ca și Slavii, Vlahii formează clienți cu privilegiu ai Imperiului, având, cum se va vedea, normele lor de viață, peste care ei nu înțeleg să se treacă, fiind gata atunci să facă un *tumultus*, μοῦλτος, de și aclamând, totuși până la o vreme, ca niște credincioși supuși, pe domnul lor firesc. Așezările lor, amestecate cu ale Slavilor și în legătură cu cetățile care trăiesc de sine, având *altă* autonomie, sânt pretutindeni, dar *mai ales acolo* unde ni se presintă o transhumanță ancestrală.

Avem deci „Vlahii“, corespunzătoare „Romaniilor“ vechi, asemenea, cu Șcheile Slavilor: Vlahii Mari și Mici, de Sus și de Jos, până la o „Vlahie Mare“ tocmai pe la Corbavia[1], în Apus.

Sensul de plugar pe care, în opoziție cu „cioban“ de la noi, cuvânt turanic care a ajuns să însemne și anume grupe naționale lângă Români[2], îl are cuvântul „Vlah“ la Bizantini și în Grecia de azi[3], e a se explica numai prin desfacerea în două, cu vremea, a populației românești, pe când la început el numia, cum e firesc, și lumea din orașe romanică. S'a citat și sensul de „cioban“ pe care-l are *Remer*, Românul, în albanesă și în grecește[4], dar, după J. C. Hobhouse[5], și Albanesii își zic „Vlahi“.

Se admite, de obiceiu, și o împărțire *teritorială*, absolută, în două a Românilor, care ar explica formarea altui dialect în partea de Sud, de Sud-Vest; ar fi între ele o soluție de continuitate.

---

[1] V. Tomaschek, *Zur walachischen Frage;* Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 217; Miklosich, *Slav. Elemente*, p. 2, nota 2.

[2] V. și frumoasa carte, plină de o uimitoare informație, a d-lui Anastase N. Hâciu, *Aromânii*, Focșani 1936.

[3] Rösler, *Rom. St.*, p. 119, nota 2.

[4] H. Gelzer, în *Zeitschr. f. rom. Philologie*, XXXVII (1913), p. 269.

[5] *A journey through Albania in the years 1809 and 1810*, Londra 1813, pp. 490-1. El culege cuvintele românești: *noi sentem de sague* (sânge) *„Rumane“;* p. 492.

Una din cele mai importante probleme e însă relativa unitate a limbii românești. De fapt, deosebirea între dialectul de Sud și cel de Nord, ca și între ele amândouă și cel, în dispariție, din Istria stă mai mult într'un spor de vocabulariu impus de anume vecinătăți. Țesătura e aceiași, și în ce privește fonetica și morfologia, și legăturile sânt intacte.

Nu e așa cu oricare alte limbi romanice. Mai asămănătoare ca unitate cu a noastră e spaniola, vorbită tot așa în Castilia, în Aragon, în Andalusia, Bascii fiind ca Bretonii în Galia. Aici, în Galia, două limbi s'au osebit: cea din Sud pe fond galic mai rar, iar, cea din Nord, pe un puternic temeiu de populație mai veche, Bretania, rămânând, — ceia ce s'a întâmplat, în Est numai cu Albania —, păstrătoare a străbunei limbi. Dar dialectul picard se deosebește de cel din Île de France, și provențala e cuprinsă între un *patois limousin* și între o limbă catalană. Din parte-i, Italia are atâtea dialecte câte substraturi ante-romane deosebite: Liguri, Gali, Heneți, Etrusci, Italici, Iliri, Greci. Că s'a ajuns la noi de se pot înțelege, peste micile deosebiri care nu sânt decât „jargoane", țerani din Nord și din Sud, din Vest și din Est, aceasta vine din trei motive, care n'au existat în cea mai mare parte din celelalte provincii ale Imperiului, în afară de faptul, *capital, că aici nu e decât un singur substrat.*

Osebirile de limbă vin de la existența unor graniți de Stat sau, în evul mediu, de formațiune feudală. Ceia ce deosebește graiul moldovenesc de cel muntean, și cel din unele părți ardelene de amândouă acestea, e împărțirea Țerii-Românești în două Domnii și, alături, o stăpânire străină. Dar, *mult timp înainte, fusese perfecta unitate seculară a unei singure vieți populare fără Stat.*

Apoi, o mare parte dintre Români fiind păstori transhumanți, *rătăcirea lor a creat un puternic sistem de circulație*, care a adus cu sine unificarea. *Transhumanța spaniolă a jucat același rol.*

Și, în sfârșit, pentru a explica reducerea la unitate a divergențelor în firească desvoltare, pe când aiurea nu există până târziu un îndreptariu de limbă, religia apuseană fiind legată de păstrarea limbii latine, la Români nu s'a putut impune poporului forma străină a slavonei, întrebuințată de

cler. Mult înainte de adoptarea graiului vorbit în Stat și în Biserică, ceva „literar" a răsbătut tot în românește în viața mulțimilor și s'a strecurat de aici încă de mult în cartea scrisă și în predica rostită.

Deosebirea cea mare a graiului Macedonenilor față de al Dunărenilor — la Istrieni e vorba numai de o corupție, de o decădere, mergându-se la pierderea, măcar ca vocabulariu, în apele slave — vine din faptul că primul a rămas neprelucrat prin tot ce poate aduce viața de Stat, pe lângă supunerea, mai sus arătată, la puternica influență grecească și chiar la *alte* infiltrații slave decât în Nord și Nord-Est.

Dar, dacă n'a existat complecta soluție de continuitate, de și transhumanții Pindului nu trec, în sus, de o anume linie, osebirea de limbă, care nu e pe departe ca a seminților slave, osebite prin data și caracterul privilegiului, se explică prin crearea de către Bizanț a unei noi bande de federați înșiruiți la Dunăre încă din a doua jumătate a acestui veac al VII-lea tocmai pentru a da *o armătură politică* seminților slave (γενεαί) până atunci înșirate răzleț de-a lungul râurilor de la Sudul Dunării. *Bulgarii nu sânt astfel decât succesorii Ostrogoților lui Teodoric de la Preslav și Pliska la Novae. Orice ideie, la ei, de Stat național, de concepții aduse din Asia e anacronică și imposibilă*[1].

Unitatea străveche a elementului latin în Peninsulă s'a rupt de curând; altfel nu se pot explica, decât doar prin legături ale micului grup de Iliri cu bogata lume românească de care a rămas încunjurat, asămănările numeroase și uimitoare în felul cum Românii și Albanesii tratează fondul latin[2]. Cum ele aparțin, în românește, și dialectului dunărean, trebuie să se admită o prelungire adâncă a acestuia către Sud, mai mult decât unei pogorâri a Albanesilor, asemenea cu aceia care, în secolul al XIV-lea, i-a dus până la Atena și în insula Egina, dar care pentru începutul evului mediu n'ar avea nicio explicație.

---

[1] Cf. broșura de polemică personală, injurioasă, a d-lui Mutafciev, *Bulgares et Roumains*, formă oarecum îndulcită a unui pamflet în limba bulgară.

[2] Philippide, *o. c.*, II, p. 631 și urm.

CAPITOLUL VI.

Elementul vechiu românesc şi colonisarea Bulgarilor [1]

Apariţia Bulgarilor [2] ca noi mercenari ai Bizanţului nu e aşezarea unei naţiuni, nici creaţiunea conştiinţii a unui Stat. Noii veniţi sânt tot aşa de Huni ca şi Hunii şi de Avari ca şi Avarii. Echivalenţa huno-bulgară a fost semnalată, de altfel, şi de Niederle [3]. Cercetările antropologice ajung, sau pot ajunge la acest resultat [4]. S'a semnalat asămănarea şi

---

[1] Istoriile Bulgarilor de Bousquet (1909), Pogodin (1910), Ruland *Geschichte der Bulgaren*, 1911, Berlin; Iastrebov, Petersburg 1912; Staneff, *Histoire de Bulgarie*, Paris 1924. Adauge: D. Cuhlev, *Ist. Bisericii bulgare* (în bulg.) *(864-1186)*, Sofia 1911. Pentru cronologie Bury, *The chronological cycle of the Bulgarians*, în *Byz. Zeitschr.*, XX (1910). Mai recentă, cartea d-lui Runciman despre întâiul Imperiu bulgăresc *(History of the first Bulgarian Empire)*. Pentru Istoria Bulgariei a lui Zlatarschi, Vasiliev, în *Byz. Zeitschr.*, XXVIII, pp. 407-11. Pentru „fantasiile" din această lucrare, mai mult lăţită decât întinsă, şi redactată după o veche tradiţie rusească, nu fără izbucniri de pasiuni naţionale *ibid*, p. 201. Pentru lucrarea d-lui Nicov despre cucerirea Bulgariei, *ibid*, pp. 205-6. Cf. şi Gh. Ostrogorschi, în *Iugoslavenski istoriski časopis*, I (Zagreb 1935), p. 509 şi urm.

[2] Procopiu, *Hist. arcana*, p. 18. V. şi Iordanes, *Rom.*, p. 388.

[3] *Manuel*, II, p. 61.

[4] Pentru capetele bulgare şi albaneze, Virchow, *Zur Craniologie Albaniens*, în *Sitzungsberichte* din Berlin 1878; *Ueber die Herkunft der Bulgaren*, în *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Antropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1877, p. 83 şi urm. V. şi Eugène Pittard, *Les peuples des Balkans, recherches anthropologiques*, Paris 1920. — Ajunge să menţionăm curioasele cărţi, care, cu un mare lux de erudiţie şi mai ales de închipuire, ţin să arăte

cu Ciuvaşii a Bulgarilor de la Volga[1], de unde au plecat aceia din cari Bizanţul a făcut, în a doua jumătate a secolului al VII-lea noii săi „federaţi“.

De sigur că între vechii Bulgari, veniţi din stepă după o chemare a Bizanţului, căruia i-au trebuit totdeauna astfel de soldaţi, şi între rămăşiţele hunice, ca Hunogundurii (dar v. şi Hermundurii, cari se poate să nu fie aşa de germanici ca asociaţii lor pentru coborârea în Apus, Herulii), a fost o strânsă legătură. „Descălecătorul“ dincolo de Dunăre, Isperic, ar fi comandat, după Zlatarschi[2], Hunogunduri. Nu e vorba decât de întrebuinţarea alternativă a unui nume turanic sau a celuilalt.

Numele nou[3] cuprinde fără îndoială finala de plural turanică *ar*, cu o rădăcină în care trebuie să se cuprindă lauda bandei; rădăcină şi sufix sânt aceleaşi ca şi în numele, tratat altfel, de Slavi, al nobilimii lor, *boliarii, boliarin,* βολιάδες

în Bulgari nişte autohtoni identici şi cu Tracii, ale d-lui Ganciu Ţenov (Gantscho Tzenoff), lector la Universitatea din Berlin, *Die Abstammung der Bulgaren und der Anfang des bulgarischen Staats und der bulgarischen Kirche,* Sofia 1910; *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven,* Berlin-Lipsca 1930, şi *Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven von der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des neunten Jahrhunderts,* Berlin-Lipsca 1935 (cf. M. D., în *Iugosl. istor. čas.* citat, I, pp. 520-1).

[1] Edm. Alsworth Ross, *Russia in upheaval,* New-York 1918, p. 38. Urme „prebulgare“ la Bulgari; după Paasinen, în Sandfeld, *o. c.,* p. 99. V. pentru pretinsa origine turanică a Românilor înşişi, ciobani turci romanisaţi, Gehul Peisker, *Abkunft der Romänen,* în *Zeitschrift des hist. Ver. f. Steiermark,* XV (1917).

[2] *La Dobroudja,* p. 46. Dintre urmaşii Hunilor, Uturgurii apar la Orosiu cu „hotare“ şi „cetate“: „a fontibus Ottorogorrae usque ad civitatem Ottorogorram“; I, 2. Cf. şi Bury, *o. c.,* V, p. 537: „It is highty improbable that Kotrigur is another name for Bulgarian. It is far safer to keep tribes apart than to identify them“. Pentru Onoguri şi Bulgari, v. şi Moravcsik, *Az Onogurok történetéhez,* Budapesta 1930 (din *Magyar Nyelv,* XXV) şi acelaşi, în *Ungarische Jahrbücher,* X (1930), pp. 53-90. Iar, pentru Bulgarii „negri“, Macartney, în *Jahrbücher* ale d-lui Bees, VIII, p. 150 şi urm. (pentru cei de la Volga, *ibid.,* p. 159 şi urm.

[3] Despre originea cuvântului Bulgar, Şişmanov, în *Sbornic na narodni unotvoreniia,* 1900, pp. 58-73.

pentru Bizantini, cari au ajuns „boierii" noştri. Dar Βούργαρος e pus, lângă Slav, Hun, Scit, la poetul bizantin din veacul al şaptelea, Gheorghe Pisides[1]. La Schafarik[2], care pune *tarhan* în legătură cu „tarul" (tegaur), se vorbeşte de sufixul turc *-ad* şi nu se vede adevăratul, *-ar*[3]. Şi el recunoaşte rădăcina *bul* în Bulgari şi citează forma „Borgar"[4] şi cea de „Bulari", de „Bularsk" (cetate).

La 481, apar întâiu Bulgarii după calculul lui Tomaschek[5]. Tot pe atunci Casiodor pomeneşte pe pretutindeni temuţii Bulgari, cari sânt o „grămadă", şi Enodiu arată aceiaşi putere a bandei[6]. Cei „grozavi în toată lumea" vor fi, peste trecere de două veacuri, presintaţi şi de Teofane, care reproduce un izvor contemporan, ca o „naţie spurcată" (μιαρὸν ἔθνος)[7].

Se vede Mundo, descendentul lui Attila, fugarul înaintea Gepizilor, luptând în Tracia contra Bulgarilor prădalnici, pe cari-i ucide[8]. O întreagă poveste, în care e vorba de Margus, denumită *Margoplanus*, „şesul Moravei" (*Martianus* e Morava), de „ţinuturile fără plugari de la Sudul Dunării" (*ultra Danubium in incultis locis, sine ullis terrae cultoribus*), de turnul Herta, pe fluviu, în mijlocul tâlharilor. Atunci Bulgarii sânt chemaţi în ajutor şi de Impăratul Zenon contra Goţilor[9].

---

[1] V. p. 194 şi urm.

[2] *O. c.*, II, p. 167.

[3] *Ibid.*, p. 169.

[4] *Ibid.*, nota 1.

[5] *Zeitschrift f. österr. Gesch.*, 1872, p. 153.

[6] Casiodor, *Varia*, VIII, 10, 21: „Bulgares toto orbe terribiles, Bulgarum globus"; Ennodius, XII: „Haec est natio cuius ante te fuit omne quod voluit"; ed. *Auct. antiquissimi*, VII, p. 203. Abia dispăruse din acele „extrema Minoris Scythiae", care trebuie căutate în Nord, Hernac, fiul lui Attila; Iordanes, *Getica*, p. 127 (v. şi mai sus). In jos e Pentapolea rămasă romană, cu duce de origine got, Blivila, *ibid.*, cap. 4. Alţii stau la Castra Martis (*„Castra Martena"*). La aşezarea Gepizilor, „totius Daciae fines" (*ibid.*) înseamnă teritoriul cu părţile „de hotar" (spre Vest, la Tisa). V. şi Marcellinus Comes, la anul 502. Alte menţiuni, la Bizantini, Zlatarschi, *l. c.*, p. 47, nota 1. Pentru epoca lui Iustinian, *ibid.*, p. 52, nota 1.

[7] Ioan de Antiohia, p. 619. Cf. şi Tzenoff, *Abstammung*, pp. 16-18.

[8] Iordanes, *Getica*, LVIII. E vorba şi de lupta lui cu „Savinianus, magister Illyrici". E vorba şi de Gotul Pitzia.

[9] P. 548.

Bulgarii apar, puțin după ce-i găsim așa, ca *Vulgares*, în Panegiricul lui Ennodius, ca neam îndărătnic, lângă Huni, Sabiri, „Hunuguri", și Akatziri, prin părțile de la Nordul Mării Negre în monstruoasa compilație a lui Iordanes[1]. El vorbește de dânșii și pe vremea lui Iustinian[2], când îi cunosc și alte izvoare, dar numai ca un contingent, când acești mercenari nu sânt încă legați de vre-un teritoriu, în confederația avară[3]. Dar alți Bulgari merg atunci și în Italia, aduși de Longobarzi: îi pomenește istoricul acestui din urmă neam, Paul Diaconul[4], și se caută astăzi, din motive de simpatii politice, urmele lor acolo[5].

Pe când, supt Mauriciu, Bulgarii năvălesc întâiu în Tracia[6], în același veac o parte din ei, „9.000", trec, în urma luptelor interne din Hanatul avar, la Bavaresi și cer să fie primiți de regele franc Dagobert, care pune însă la cale un măcel de noapte. Un Alzec (Altizeus) trece, cu cei rămași, la Longobarzii lui Grimoald, unde se păstrează ca o colonie militară[7]. Ei vor fi urmați mai târziu de grupul pe care-l conduce unul din fii lui Cubrat[8].

Cubrat, șeful Unogundurilor, e înfățișat la Patriarhul cronicar Nichifor[9]. Botezat de Heraclius, el a trecut la Cons-

---

Pentru toată această parte cercetarea lui Zlatarschi, *Istoria primului Imperiu bulgar* (în bulg.), I (679-852), Sofia 1918, p. 21 și urm. (e urmărită istoria până la inscripțiile vechi turcești din Asia Centrală). V. mai ales p. 24; nota 1 și p. 33 și urm. (cu notele).

[1] *Getica*, ed. cit., p. 63.

[2] Același, *Romana*, p. 47.

[3] V. Iorga, *Hist. de la vie byzantine*, I, tabla.

[4] II, 26.

[5] Pentru orientarea Bulgarilor, și Ullein, în *Revue de synthèse historique*, XLVII (1929), pp. 75-86. Și *Βουλγαρικὰ καταλάμια* înainte de 641, *Byz. Zeitschr.*, V, p. 755. In comentariul lui Eustatiu (secolul al XII-lea) la Dionisiu de Bizanț: Cazarii ar fi, „după unii" Neurii și Hipopozii, iar Panonii Bulgari; *Geogr. gr. minores*, II, p. 269.

[6] *Journal Asiatique*, 1848, p. 303.

[7] Paulus Diaconus, *l. c.*

[8] Teofane. V. mai departe.

[9] Ed. de Boor, p. 24. Cf. Bury, *o. c.*, VII. Bury observă că informațiile despre întemeiarea Statului bulgar la Teofan și Nichifor pleacă de la același izvor; *Later Roman Empire*, II, p. 332, nota 2.

tantinopol ca, odinioară, Teodoric. Şi, după Ioan de Nichiu, care e evident greşit, Cubrat[1] însuşi ar fi fost botezat, crescut la Constantinopol şi, sprijinit de Heraclíu, ar fi rămas pe lângă Impărăteasa văduvă Martina[2].

Necesităţi bizantine aduc câştigarea, *captarea* bulgarismului încă fluid supt unul din fiii împărţiţi şi împrăştiaţi ai şefului de bandă de războinici ce a fost *al doilea* Cubrat (Curt): Asparuh, Isperic sau, după o nouă ipotesă: Aspar (nume întâlnit la un puternic de la Bizanţ, în veacul al V-lea[3]). Li se dă regiunea de pescari de-asupra Dunării, între lacurile sărate, care s'a chemat la vechii romanici: *Ongl*, din *angulus*, şi a ajuns la Tatari: Bugeacul.

Aşezarea grupului „bulgar" al masei hune în Basarabia a găsit, chiar acolo, amintiri romanice[4].

Ei apar „în corturi" prin acel Bugeac, de unde „iese şi spurcă regiunile vecine Dunării". Flota bizantină-i atacă deci de-asupra Deltei, pe când temele vecine vin prin Scitia Minoră. Retragerea Impăratului Iustinian al II-lea, care, bolnav de podagră, se duce la băile obişnuite, provoacă însă o panică la acei cari încunjuraseră acea regiune de lacuri. Asediaţii

---

[1] E arătat ca nepotul lui Organ (Urcan?) şi şef al Onogundurilor. Heraclíu l-ar fi făcut patriciu. Am spus că Teofane arată pe Unugunduri ca Bulgari (e adevărat că s'ar putea şi aşa: *τῶν Οὐνογουνδούρων, Βουλγάρων)*. E domn şi peste Cotragi *(Κοτραγων)*. Cf. Bury, *l. c.*: „The first Kubrat or Kurt is historical and really reigned on the Danube, but the second Kubrat is legendary, or at least a personage of remoter antiquity".

[2] Trad. Zotenberg, pp. 460, 580-1. Pentru regele Gheorghe şi fraţii Gavril şi „Pox" cari se închina în mănăstirea de la Cividale în Friul, *Arch. f. slav. Phil.*, II, p. 171.

[3] La Zlatarschi, *l. c.*, p. 127 (după Marquardt, *Die türkischen Inschriften*). Numele de Ispor. care i se dă în „Vedenia Proorocului Isaia", izvor târziu, care-l intitulează „Ţar" (Zlatarschi, *l. c.*, p. 139), e în legătură cu numele de Spor, dat Slavilor.

[4] *Ongl* ar fi însă, după Zlatarschi, *l. c.*, pp. 126 şi urm., nu *angulus*, nici romanicul *unghiu*, nici corespunzătorul slav, ci *ogl*, curte (cf. *aulul* turcoman). Dar se opune şi sensul tătăresc mai târziu al „Bugeacului". In *Byz. Zeitschrift*, XXVII, p. 35, d. Beşevliev încearcă a trece Onglul în Dobrogea. Alte păreri în Zlatarschi, *l. c.*, pp. 126 şi urm., 387 şi urm. (excurs), şi mai ales bogata înfăţişare anterioară a teritoriului, p. 128 şi urm.

trec Dunărea pe la Noviodunum și înaintează cu jaful până lângă vechiul Odessos la locul „căruia se zice acum Varna“, ceia ce înseamnă o așezare de Slavi pe acolo. Aceștia sânt cele „șapte seminții“ citate, dintre cari „Severii“ erau supt „pact“ cu Bizanțul [1]. S'a observat că tot așa Ieronim numără șapte seminții gote [2]; dar șapte e o cifră influențată de Biblie.

Coborârea în Scitia Minoră i-a adus însă pe Bulgari îndată într'o regiune unde viața romanică e constatată necontenit în forma cetății, a grupării episcopale. Și aici ei ar fi rămas într'un cerc, un *ring* de lagăr închis, ale cărui urme s'ar fi descoperit la Nicolițel între vii, cu care, de altfel, acești Turci n'aveau ce face. De jur împrejur, Slavii aveau acel „mic Preslav“, acea Preslavița, de care vorbește și cronicarul rus Nestor și Arabul bine informat Edrisi.

Și Desjardins, cercetătorul ruinelor de la Troesmis, constatând că e acolo însuși acest Preslaveț, credea că e o „fortăreață a lui Iustinian“ întrebuințată de Bulgari [3]. In schimb, Pârvan admitea că unele movile din Scitia Minoră cuprind rămășițe de șefi bulgari [4], dar de sigur că e vorba de Sciți: niciun stăpânitor bulgar nu arată a fi fost înmormântat după o astfel de datină.

Elementele grecești de pe țerm, în mare parte latinisate, nu vor fi desnaționalisate decât de Turcii osmanlâi, rămâind creștini, supt numele de Gagovți, pentru Slavi, de Găgăuți pentru Români: și tipul neted elenic o arată.

La așezarea lor, Bulgarii lucrează deci bizantin, așezând

---

[1] Teofane, p. 547.

[2] Țenov, *Geschichte der Bulgaren*, p. 50.

[3] Desjardins, *Rev. Arch.*, VII (1868), p. 267. D. Škorpil acordă lui Isperic (fără niciun motiv) și valul de la Tulucești (*La Dobrodja*, p. 142).

[4] *Descoperiri nouă*, p. 53. Construcții ipotetice ciudate și la Zlatarschi, *l. c.* Valul din Sudul Basarabiei ar fi fost făcut pentru Bulgari chiar după coborârea lor în Balcani (*La Dobroudja*, p. 47). Tot Isperic, care „se proclama souverain indépendant de la Dobroudja“, face și valul Cernavoda-Constanța, *ibid.* După aceia el fundează „un nouvel Etat fédératif bulgaro-slave“, *ibid.* Ba ar fi ajuns până „la Nistru, mergând poate și mai departe spre Nipru“, p. 48, așa că Dobrogea-i era „une région intérieure“. In Vest ar fi avut hotarul Tisei, p. 49.

cum li se pare potrivit acele „şapte seminţii“ slave găsite, cărora li-a impus un *pactum* ca al acelorași Bizantini.

Năvălitorii găsesc locul bun[1], şi-l atribuie şi aşează unde cred că e mai bine pe aceşti înaintaşi, mergând până la regiunea pe care o recunosc ca fiind „Avarie“, pământul Hanului, respectat de aceştialalţi Turci.

Silit, Imperiul încheie cu dânşii, crezându-i poate chiar un element util pentru consolidarea unei regiuni de restaurare, „pactul“ care înainte era cu Slavii. Opinia publică de atunci n'o cunoaştem: am văzut însă că aceia din secolul al VIII-lea, supt impresia prădăciunilor dese ale acestor păgâni, e severă pentru această „ruşine“, cedarea din partea Impărăţiei ecumenice, care stăpânia cele patru colţuri ale lumii, faţă de „poporul“ uricios şi venetic[2], această pacoste. Ca singură îndreptăţire se dă acea grijă a dreptei credinţi de care de fapt a fost continuu stăpânit Impăratul.

Triburile slave au trebuit: ca Obotriţii — cf. localitatea Obod[3] — sau Predenecensi[4], adecă „din prima linie“, să-şi păstreze autonomia, „Statul“ bulgăresc, ca şi cel hun şi avar, ca şi orice creaţiune turcească, întrebuinţând, după sistemul originar, nu funcţionari, ci, pe lângă comandanţii de cetăţi, numai culegători de tribut şi de daruri şi *delegaţi*, ca aceia pe cari şi Carol-cel-Mare Francul îi trimetea, în episcopii şi conţii săi, alături de ducii, căpeteniile de ostaşi. Vedem Obotriţi (Abrodiţi) şi Guduscani (Gradiscani?), Timociani, cari se revoltă contra Bulgarilor; ei au un duce, Barna, al cărui nume pare a se păstra în Varna de azi[5]. Dar cu alţii se tră-

[1] Pentru lagărul de la Nicoliţel („Bugeacul de la Măcin“), Škorpil, în *La Dobrodja*, p. 11 şi urm. Şi el crede că acolo ar fi Oglul (admite şi etimologia lui Zlatarschi de curte, ţarc, şi *ibid.*, p. 146, nota 2). Prislava ar fi aiurea lângă Tulcea, cu monede din secolele X-XI, *ibid.*, p. 145, nota 2. Cf. Iorga, *Note istorice cu privire la evenimentele din Balcani*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXV (în limba franceză, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, 1913.

[2] *Ibid.*, p. 550. Aşezări slave, dar de orânduire bizantină, se întind până jos în Tracia. O Topliţa, lângă Adrianopol, Zlatarschi, *o. c.*, II, p. 105, nota 3.

[3] Pič îi interpretează ca Bodrici; *Abstammung*, p. 43, nota 23.

[4] Legaţi de Pič, fără temeiu, cu Branicevo; *ibid.*

[5] *Einhardi Annales*, *M. G. H.*, I, pp. 205, 206 (an. 818-9), 213 (an. 824).

ieşte în alăturarea paşnică. Un Dragomir trimes de Crum în misiune la Impăratul Mihail arată ridicarea treptată la însemnătate a elementului slav supus.

Că, în afară de Slavi, o populaţie neslavisată s'a întâlnit fără îndoială de Bulgari, păstrând o limbă romanică, prin oraşe poate şi greceşte, o arată şi prezenţa numelor trace alături de a celor romanice. Astfel pentru Filipopol faptul că forma de Plovdiv aminteşte străvechea Pulpidava, iar în Odrin avem aceiaşi schimbare a lui *a* din Adrianopol ca în Udrea al nostru (v. şi forma românească *Odriiu*[1]).

Pe vremea când romanismul balcanic exista încă, supt coaja slavă sau într'o formă proprie, existenţa unui popor românesc şi *la Nordul Dunării* o recunoaşte, de altfel, şi Bury când scrie: „Nu e niciun motiv să presupunem că o parte din poporul bulgăresc s'ar fi aşezat în Ardeal; numai cât Ardealul a fost supus prinţilor bulgari în timpul veacului al IX-lea până la năvălirea Maghiarilor"[2]. *Dependenţa în această epocă era însă numai o chestie de dijmă.* Şi chiar un cercetător bulgar ca d. Filov admitea mai ales în oraşele de origină romană o „populaţie locală de veche aşezare", numeroasă, „purtătoare a mai vechii tradiţii elenistico-romane", care, „prea puţin observată", „a exercitat o importantă influenţă asupra desvoltării mai târzii a artei şi culturei bulgăreşti"[3].

---

[1] Cf. Jireček, în *Arch. f. sl. Phil.*, XVI, p. 597.

[2] There is no reason to suppose that a part of the Bulgarian people settled in Siebenbürgen; only that Siebenbürgen was subject to the princes of Bulgaria during the ninth century until the Magyar invasion"; Gibbon-Bury, VII, p. 549. Menţionează părerea lui Hunfalvy: în „Etnografia Ungariei", p. 167 şi urm., contra Bulgariei nord-dunărene.

[3] Die altansässige einheimische Bevölkerung, die namentlich in den noch aus der römischen Zeit stammenden Städten besonders zahlreich gewesen sein muss, die wir als Träger der älteren hellenistisch-römischen Tradition zu betrachten haben. Die neuere Geschichtsschreibung hat diese Schicht der Bevölkerung zu wenig beachtet. Es kann aber keinem Zweifel unterliegen dass sie einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung der späteren bulgarischen Kunst und Kultur ausgeübt hat"; *Byz. Zeitschrift*, XXX, p. 523. In Dobrogea s'ar fi luat cele d'intâiu lecţii de arhitectură în piatră; Miatev, în *Actes du IV-e Congrès international d'études byzantines*, II, Sofia 1936, pp. 143-4.

Supt acest patronat al hordei turce, rămasă în lagăr cu şefi cari păstrează numele tradiţionale, împreună cu veşmântul deşertului şi orientările zărilor asiatice, sacra religie a strămoşilor, în sate trăieşte deci altă lume.

Imperiul nu-şi părăseşte drepturile asupra „Şcheilor" pe care şi le implântase însuşi în carne. La început (680) el mută aiurea la dânsul, până în Asia, — unde erau şi „Goto-Greci"[1], — pe Slavi cari nu vor să rămâie supt noua stăpânire. Din ei se face la cealaltă graniţă, de către Arabii necontenit în mişcare agresivă, o mare oaste locală de auxiliari[2], dându-li ca şef un Nebulos sau Nevulos[3], al cărui nume e mai curând latin. Nu izbuteşte, căci Arabii îl cumpără pe acesta, şi atunci ai lui sânt aşezaţi, „cu femei şi copii", în apropierea Nicomediei[4], ceia ce nu a împiedecat pe Arabi de a-i întrebuinţa ei în cuceririle lor[5]. *Nu e exclus ca în aceste „mari mulţimi de Şchei" să se fi cuprins şi altâtea elemente romanice încă neslavisate, ceia ce ar explica dispariţia pe încetul a vechii populaţii cu un caracter afirmat latin.* Teodor Burada a găsit, în zilele noastre, prin văile Anatoliei, un element ciobănesc care e, cu deosebirea limbii, ca al nostru.

Pe de altă parte, oraşele văzute pe vremea lui Mauriciu se păstrează, şi marile grupe de ţerani duc şi mai departe viaţa obişnuită dincoace de Dunăre. Dincolo de râul cel mare sânt bogăţii şi posibilităţi care se pot folosi prin relaţii cu grupurile rurale de acolo. Numai prin aceşti oameni ai malului celalt se căpătă, peste sarea de mare din Anchial, bună abia pentru consumul intern, acea sare de export din Bulgaria de care vorbesc Analele france din Fulda[6]. Dar că elementul romanic, cât ar fi fost, s'ar fi mutat cu sila pe malul stâng e o ciudată părere, pe care o găsim întâiu la vechiul Dalmatin Lucius[7].

---

[1] Teofane, pp. 591-2.

[2] *Ibid.*, pp. 560-1.

[3] Zlatarschi apropia pe Nebulos de numele turc Isbul, *Istoria*, I, p. 161, nota 1.

[4] Teofane, p. 561.

[5] *Ibid.*

[6] I, p. 408.

[7] VI, 5.

Un Arab citat de Jireček și de acolo de Bury[1] presintă pe Bulgarii acuma coborîți și statornic înrădăcinați în Balcani ca trăind, de altfel ca și Francii în Galia multă vreme după trecerea Rinului, în tabără, „cu gard de spini și ferești de lemn".

Suidas îi arată apoi, ca succesori ai Avarilor, impunând „tribut", adecă obișnuitele subsidii ca și față de vechii Huni, Împăratului Iustinian al II-lea și lui Constantin, fiul lui Heracliu, predecesorul lui Iustinian. Unul din ei, în luptă, cu scutul și harapnicul bulgăresc, înfige sulița în pământ și până la această înălțime clădește dăruitele veșminte de mătase și lăzi cu aur și argint. La Suidas Crum apare chiar ca biruitor al Avarilor și dătător de legi aspre pentru morala publică, stârpind și viile[2], ceia ce e o amintire a rosturilor dace supt regii de demult.

Intăiul tratat cu Bulgarii e de fapt ceva ca „reserva" Americanilor de Nord față de Indieni, cu târguri-emporii bine determinate: situația, încă provisorie, nu trebuie luată în sensul unei adevărate recunoașteri de Stat[3].

Dar în curând, de pe urma convulsiunilor în care se zbate Bizanțul, inventând și răsturnând Împărați, pentru acela care purta marele nume, cuprinzând strivitoare îndatoriri, al lui Iustinian, acești intruși vor fi instrumentul, dorit și indispensabil, pentru a-și răsbuna contra celor cari, un moment, l-au înlăturat, și a se așeza iarăși în domnie. Îl vedem refugiat la Cherson, rămas încă bizantin de drept, popular de formă, cu o deplină autonomie locală, lângă Cazari, cu cari fugarul se încuscrește, aducându-și la Constantinopol și un cumnat cu numele imposibil de barbar.

Cu privire la această atât de veche autonomie, caracteristică, trebuie să se observe că Zenon ajutase pe Chersoniți să-și refacă zidurile și aceștia îi dedicară o piatră cu inscripție lăudătoare, între cruci care arată ce adânc creștină era în

---

[1] *Later Roman Empire*, II, p. 133. Cf. și J. J. Mikkola, *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren*, în *Journal de la société finno-ougrienne*, XXX, Helsingfors 1914.

[2] V. *sub v.*

[3] Patriarhul Nichifor, la Bury, *Later Roman Empire*, II, p. 470 și urm.

acest secol al V-lea cetatea autonomă[1]; o astfel de inscripţie se va mai săpa numai în zilele lui Isaac Comnenul[2], când avem rânduri pomenind refacerea zidurilor[3]; şi Mauriciu apăruse ca binefăcător în aceste părţi[4].

Iustinian face prin Bulgari ceia ce, din causa distanţei, fusese imposibil să îndeplinească prin aceştialalţi Turci, de o recentă stăpânire împărătească rivală, de şi duşmanii lui, usurpatorii Leonţiu şi Tiberiu-Apsimar, au trebuit firește să măgulească pe Bulgari, întinzându-li privilegiile. In acest timp pribeagul era în primejdie de moarte, noul Tiberiu cerându-i moartea de la Cazari, în ciuda legăturii de familie de curând încheiate cu barbara care se botezase, luând, neapărat, ca soţie a unui Iustinian, numele Teodorei. Fostul şi viitorul Impărat va fugi deci pe ascuns de acolo. Dar presenţa lui în această regiune ni îngăduie să vedem *cât de bine se păstrau, ca şi la Dunărea noastră, supt domnul turc, cetăţile:* Fanagoria elenică, Symbolul, care va deveni Cembalo al Genovesilor, păstrând un episcop grec pe care l-am găsit de curând în secolul al XV-lea[5]. Ba chiar există, ca vasal al cuceritorului turc, un ἄρχων, un „domn" al „Bosforului", — cum vor fi mai târziu ai Silistrei —, supt autoritatea Impăratului păgân, care-şi trimete acolo tudunul[6], lângă acel „protopolit" şi primaţi, cum erau în toate autonomiile. Se păstrează, cu numele turnurilor, vechile ziduri[7]. Se va trimete apoi acolo spre a-i pedepsi o flotă, şi un Spătar pentru a-i guverna[8].

Cu speranţe bune, „Cârnul" cu nasul şi urechile tăiate —

---

[1] Minns, *o. c.*, p. 650.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 660. Erau treizeci de biserici; Schlumberger, *Epopée byzantine*, I, p. 763, nota. Cf. şi *ibid.*, II, p. 764 (moneta).

[4] *Archivio notarile* din Veneţia. In a mea *Revue historique du Sud-Est européen* se va publica un studiu asupra acestor cercetări.

[5] Teofane, p. 578.

[6] *Ibid.*, pp. 571-2. Numele lui, Balgitzis, e grec. Şi în Asia Mică se văd, ca la Tyane, oraşe care se predau barbarilor; *ibid.*, pp. 576-7. Şi acolo vedem cetăţi părăsind un Impărat şi proclamând altul; *ibid.*, p. 593.

[7] *Ibid.*, p. 577 şi urm.

[8] *Ibid.*, p. 504.

dar bun de însurat — trece şi pe la limanul Nistrului, frământat de furtună[1], unde se ridicaseră încă de atunci zidurile „Castelului Negru", Maurokastron, *probabil altă oasă de autonomie bizantină*. Aşa ajunge el la gurile Dunării şi încheie învoiala cu Tervel Bulgarul, pe care cronica nu-l recunoaşte decât ca „domn al Bulgariei" (κύριος Βουλγαρίας), dar căruia totuşi, pe lângă multe daruri, i se făgăduieşte fata din altă căsătorie a Cesarului, — o a doua alianţă barbară. Astfel se capătă sprijinul lui.

Dar pentru acea vreme nu e încă vorba de un „Stat bulgăresc", ci de „un popor al Bulgarilor şi Şcheilor"[2]. Cum, abia cu trei şferturi de secol înainte, cetăţile romane înfloriau, şi aceasta se dovedeşte, nu se poate admite lipsa de rost a vechiului element romanic în aceste împrejurări neobişnuite.

Şi *Liber pontificalis* arată, la Viaţa Papei Ioan al VII-lea, cum Iustinian a venit din „Cazaria" prin părţile „Bulgariei" — deci sânt acolo în depărtatul Est şi până în regiunile Nistrului *teritorii delimitate şi vecine* —, „cu ajutorul lui Trebellius", în care e prefăcut, „roman", Tervel, *„regele* Bulgarilor"[3].

Iustinian al II-lea, adus astfel înapoi din Cherson de către Bulgari, e cu totul la ordinele lor, ca, odată, fiii lui Teodosiu la dispoziţia şefilor goţi şi vandali. La Constantinopol înaintea poporului, care aclamă pe Împăratul „cel cu nasul tăiat", Tervel vorbeşte în basilică, asemenea unui Rufin, Stilichon şi Ricimer.

Dar şi după ce Iustinian, atât de mult îndatorat de Bulgari, îi strămută mai jos în părţile de către Marea Neagră până la linia Balcanilor, în condiţiile obişnuite ale „pactului", ei rămân tot oamenii „lagărului", „câmpului"[4], al cărui nume roman (v. francesul *camp*) s'a păstrat. Se zicea la Pliska-Aboba, „capitala", adecă numai centrul, ca în oraşele cir-

---

[1] *Ibid.*, p. 572.

[2] Teofane: *πάντα λαὸν τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλάβων.*

[3] A partibus Zachariae *(sic)* per loca Bulgariae, auxilio Bulgarorum regis.

[4] V. Suidas, *sub v. βασιλικὴ.*

culare ale Turanienilor, a căror formă se păstrează şi la Tochio al Iaponesilor şi în Cremlinul Moscovei: κάμπος[1].

O inscripţie pomeneşte doar de „cele treizeci şi opt blocuri de piatră în şapte şiruri de distanţe egale" de la Aboba[2]. Ele sânt, de sigur, în legătură cu începuturile Statului acestuia păgân bulgăresc de la Marea Neagră, de care se leagă şi „groapa de jertfe", ipotetică, de la Madara, unde pe stâncă s'a găsit cunoscutul relief al unui „erou" care nu poate fi decât cel tracic, cu o curioasă inscripţie, sămănând a fi mai târzie, împrejur: şi ea represintă un moment din viaţa aceluiaşi „Stat" de o aşa de primitivă alcătuire, pur militară şi oricând gata de pradă[3]. După o tradiţie care s'a păstrat în Visiunea lui Isaia, pe la 1200, Bulgarii se aşează în „Zemlia Carvunsca", adecă în părţile de la Cavarna[4]. De altfel, mai târziu numai, la Aboba se mai întâlneşte şi câte o inscripţie, ca aceia a castelului Burdizu[5], cu numele turanic.

Dar organisarea rămâne, în lagăr, tot cea veche, strict turanică. Aici nu vor mai fi nici duci, nici celnici, nici voevozi ca în părţile nesupuse necruţătoarei autorităţi a noului Han. Supt el stau numai căpeteniile de cete, cari s'au putut aşeza şi în castelele romane de odinioară, căci lor cetatea li e o noţiune străină: *bagaturii, bagainii*. Un Bagatur al lui

---

[1] Misiunea rusească, *Aboba-Plisca*, p. 547. Cf. *Izvestia* ale aceleiaşi, X, pe lângă Comunicaţiile Societăţii arch. bulg. din Varna, III, şi din Sofia, IV.

[2] Kalinka, *o. c.*, c. 16.

[3] *Ibid.*, c. 17-8.

[4] V. Jireček, *Das christliche Element*, p. 86 şi urm. Şi „Ţarul celor o sută de movile", slav (de la Cedren). După el vine Ispor-Isperic, care face Dârstorul şi Pliusca. Apoi lupta lui Izot cu Ozia, Împăratul de Răsărit. La capăt se întâmpină Boris. El moare la Dobrici. Simion are, firește o largă parte, ca şi Petru, care ar fi fugit şi murit la Roma (!). In Apus ar fi răsărit Sclevchis, „poreclit" Sisupeclit. El şi urmaşii sânt clădítori de castele. Nu lipsesc în fine Moise, Aron şi Samuil, dar Alusian devine Avgustian şi Delianos Odelen sau Odelian. — Pentru regiunea Ecrene-Balcic, Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 182 şi urm. V. acelaşi, Carbona-Balcic, în *Byz. Zeitschr.*, XX, p. 271. Cf., de el, *Archäologische Fragmente aus Bulgarien*, în *Wiener Arch.-ep. Mitt.*, X (1886), p. 183.

[5] Kalinka, *o. c.*, c. 117. V. şi Bobcev, *Aboba, prima Capitală bulgărească*, în *Bălgarsca Sbirca*, XIII (1906). Ruinele Abobei, în Jireček, *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 195 şi urm.

Bagain pune astfel o inscripție peste un deposit de platoșe, bagaje și curele de Șabla[1]. Apoi *tarhanii* și *boierii*[2].

In resumat, Bulgarii, o simplă bandă, n'au avut de loc gândul de a întemeia „Statul național", de care vorbește, supt influența intereselor actuale, o istoriografie incapabilă de a a se transpune în alt mediu de concepții politice. Ei au primit de altfel, îndată, ca limbă de Stat, pe aceia a Bizanțului, întocmai cum latina a fost primită de barbarii din Apus[3].

Inscripția lui Omortag sau „Giom Omortag" Hanul osebește între cele două „Case" (ca la Turcii Otomani de mai târziu, la cari una era a tributarilor: cea din afară), a doua fiind cea „de sus, de la Dunăre", iar la mijloc movila (τοῦμβα)[4]. Aceste inscripții vechi-bulgare de la castele, ale lui Malamir Hanul, ale lui Oslannas și Tzepa „bagaturii" și a lui Kulubros, un „boilàs", a lui Abatur „bagainul", nu sânt de cât păstrarea tradițiilor asiatice de „stele" ale biruinții. De o artă asiatică, adusă de Bulgari, nu poate fi vorba, „Cavalerul trac" e adoptat, pur și simplu cum am spus, și de noii stăpâni[5].

[1] Kalinka, *o. c.*, c. 76. — Katansich *(o. c.*, p. 158*)* vedea boieri în terra „Bolar", de unde vin la Ungurii Bille și Bocsú, *Bogatur* e ung. *bator* (de unde și numele de familie Báthory, din Báthor); Popa-Liseanu, *Cetăți și orașe*, p. 51. Și Géza Fehér, în *Izvesta* bulgare, III (1925).

[2] Pentru boieri, Trifanov, în *Sbornicul* bulgar, XXVI (XIV) (1923), p. 71. V. și *Mélanges* închinate d-lui Bobcev, 1921, pp. 45-7. — La Bizantini pe vremea Irinei nu e un nume de om Boilă, în βοϊλᾶς, ci un „boier"; Teofane, p. 735. Pentru „boliani" la Sârbi, Jireček, *Arch. f. slav. Philol.*, XXII (1900), p. 214 (sec. al XIII-lea). Cf. și studiul sintetic al lui Stoian Novacovici, în *Glas*, XCII (1913).

[3] V. Hampel, *Altertümer in Ungarn*, I, p. 157: „Uns bulgarische Grabinschriften des IX. Jahrhundert bekannt sind welche bezeugen dass die Bulgaren als Erben altgriechischer und später byzantinischer Cultur sich auf ihren Denkmälern griechischer Sprache bedienten". O ediție foarte îngrijită a tuturor vechilor inscripții bulgare a dat-o de curând d. Beșevliev, *Die protobulgarischen Inschriften, Einleitung, Text und Kommentar* (în Anuariul Universității din Sofia, XXI [1934]). După Rașenov, în *Bul. Inst. arch. biz.*, VI (1930-1), Slavii și Bulgarii creiază „stilul bizantin al mileniului al II-lea"; p. 206 și urm.

[4] Și Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 148; Gibbon-Bury, *o. c.*, VII, p. 548. Pentru vechile inscripții bulgare, v. și Marquardt, în *Izvestia* din Constantinopol, XV, 1-30.

[5] Škorpil, în *Arch.-ep. Mitt.*, VII, p. 208, no. 98; XIX, p. 237 și

S'a exagerat enorm în ce priveşte hotarele unui Stat a cărui existenţă însăşi n'a fost dovedită. Şi Bury[1] credea că Statul „lui Isperich şi Crum" se întindea peste tot pământul României, până la Nistru, — ba şi până la Nipru, supt cuvânt că nu era alt stăpân, Cazarii, fiind dincolo —, ba chiar şi în Ardeal. Dar el se sprijină numai pe vestitul pasagiu ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, aplicabil la malul bugecean, pe Analele de la Fulda, pomenind vânzarea sării[2], pe Geograful din Ravena, atât de nesigur, şi pe cel bavarez, nu mai important; acesta singur, care *ar fi* din secolul al IX-lea, zice: „ad septentrionalem plagam Danubii... Vulgarii" (poate o pătrundere în părţile Panoniei).

Dogma panbulgară a trecut, din motive de solidaritate slavă, la Cehi. Pič crede că Bulgarii aveau Ţara-Românească, Bacîca şi Banatul[3]; ba chiar Nordul Ungariei, pe unde ar fi atacat pe Moravi şi de unde (!) aduceau sarea la aceiaşi Moravi. Nu numai că el aşează, după Nestor şi analele ruseşti[4], pe Tiverci în Basarabia, lângă Ulici, dar se întreabă dacă numele lor nu vine de la însăşi Tyras.

De aceiaşi părere a Imperiului întinzându-se pe la 800

---

urm. Cf. şi *ibid.*, XVII, p. 208. Cf. *ibid.*, p. 188, no. 44. V. şi Caţarov, *Madara şi Pliska*, 1927; *Notes sur la sculpture rupestris de Madara (Hommage Ouspenski)*. Despre vechea cultură bulgară, Zlatarschi, în *Mélanges Legar*, 1935. Pentru Pliska şi Madaura, K. Miatev, în *Actes* ale congresului din Sofia, II, p. 836 şi urm. Pentru biserica de la Preslav, Al. Raşenov, *ibid.*, p. 216 şi urm.

[1] VII, pp. 548-9. V. şi Bury, *The Bulgarian treaty of A. D. 814 and The Great Fence of Thrace*, în *English hist. Review*, 1910, p. 283.

[2] *Mon. Germ. Hist. Scr.*, I, p. 408. V. Hauser, *Le sel dans l'histoire*, în *Rev. économique internationale*, Bruxelles 1927.

[3] „Die heutige Wallachei (sic) sowie der südliche Theil der angarischen Ebene (die Bačka und der Banat"; *Kampf*, p. 50.—După L. Miletici, Bulgarii ocupau Muntenia şi Moldova. Românii ar fi deci ieşiţi din încrucişarea elementului primitiv latin cu Slavii bulgari, noi având doar muntele (*La Dobroudja*, pp. 69-70). El vorbeşte de o luptă „cu Bulgarii pe Siretiu", la 1486, citând pe Bogdan, *Vechile cronici*, p. 147, dar e vorba de lupta de la Şcheia. „Bulgaria până la Prut" se întâlneşte la Niederle; *Manuel*, I, p. 112. Ba chiar vechi Bulgari în Ardeal; *Slov. Star.*, II, p. 152. Niederle crede şi în Severii de la Severin; *Manuel*, I, p. 113.

[4] Pič, *l. c.*, p. 62.

„de la Carpaţi până în vecinătatea Adrianopolei“, era şi cunoscutul apărător al drepturilor bulgăreşti Bourchier[1].

In ce priveşte pe Români, Onciul vedea nu numai o atârnare a Românilor de pe malul stâng de „Statul“ bulgăresc, dar şi urme în cultură şi limbă, în atârnarea religioasă, venind de acolo[2]. Până şi foarte vechiul Bălgrad al Ardealului, în legătură cu Slavii panonici, devenia la el bulgar. Şcheii Braşovului, pe cari Ungurii îi numesc Bulgari, s'ar fi numit ei înşii astfel. Şi existenţa Bulgarilor de la Cergău, aşa de recenţi, ar fi fost rămăşiţa unei colonisări cu dânşii[3].

Ideia aceasta monstruoasă a Bulgariei până la Pesta, iscodită întâiu, într'o altă formă, de Engel şi adoptată de Schafarik, a fost răspinsă, cu puternice argumente, încă de Húnfalvy. Dar Jireček admitea o Bulgarie panoniană până la venirea Ungurilor. Orice aşezare a Bulgarilor ca popor, orice întindere a lor ca Stat pe malul stâng trebuie însă răspinse. Aceasta cu atât mai mult, cu cât în aceste teorii *nu e vorba de o înaintare, de o pătrundere mai târzie, de o cucerire, ci de vechea patrie, de locul de basă.* La Bizantini numele popular se dă numai acelui Ţinut care nu numai că aparţine de multă vreme unui neam, dar care *ajunge a-i fi fost recunoscut de Imperiu,* ca în casul Avariei sau al viitoarei „Turcii“ pecenege. Când pe urmă Nichifor Gregoras pomeneşte şi el, în ce priveşte vechea hartă, de „Bulgaria de peste Istru“, cu prilejul luării Adrianopolului de Crum, Húnfalvy arată că e vorba, nu de Dacia, ci de Bugeac[4].

Precum o înceată trecere românească de la Sud la Nord până în secolul al VII-lea, pe care şi-o închipuie un etnolog slav[5], este numai o ipotesă în vânt, e tot aşa de puţin admisibilă şi trecerea râului de către Bulgari, cari, îndreptaţi de fapt

---

[1] *Encyclopaedia Britannica,* art. *Bulgaria,* p. 779.

[2] *Teoria lui Rösler, l. c.,* pp. 330-5.

[3] Cu astfel de păreri neîntemeiate el mergea şi până la „Bulgarii“ de pe malul stâng în hărţi catalane din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (p. 347), fără a se gândi că acestea sânt simple portulane, având valoare numai pentru ce este pe malul Mării.

[4] Pić, *o. c.,* p. 26 şi urm.

[5] *O. c.,* pp. 28-9.

continuu spre Sud, nu puteau să creeze mult discutata „Bulgarie" din Nord„ unde nu ni s'a păstrat nicio basă iniţială şi unde ei n'ar fi avut nici putinţa de a se sprijini pe cetăţi, cum au făcut-o apoi pe malul drept[1].

Când e vorba de „toparhul"[2], „ce stăpâneşte regal la Nordul Istrului", cu oaste puternică, nu se poate gândi cineva decât doar la noul Han turanic al Cazarilor[3].

Bizanţul crezuse că-şi asigură graniţa de Nord, dar de fapt el pare a fi pierdut şuviţa dunăreană. Incapacitatea militară a Imperiului în această regiune ar fi fost evidentă. Şi totuşi la 680 Constantin al III-lea era chemat în sinod ca „noul Teodosiu, noul Marcian, noul Iustinian"[4].

Separaţia de Imperiu se va face şi mai adâncă din momentul, când acest Stat de drept, păstrat ca atare în conştiinţă, nu mai e latin, *latinitatea mutându-se la barbari, la toţi barbarii, pentru cari limba latină scăzută, degenerată, dar profund umanisată, e şi mai simpatică şi mai uşoară. Oricum, latinitatea religioasă s'a sfârşit pentru totdeauna.* Nu ea, ci cea grecească va converti pe Bulgari, şi aceasta în ciuda speranţelor Romei pontificale de a recâştiga aceste părţi. Actul în sine, fără participarea altor factori decât cutare femeie din dinastie, cutare călugăr grec ori misionarii latini şi greci, nu ne interesează, în sine, aici.

Tomaschek admite o predominare a elementului grec — adăugim: de la oraşe, iar celalt, latin, rural, slăbeşte de pe la 400 — încă de la Heracliu şi o „dispariţie totală" se observă înainte de 1000 supt Impăratul Vasile I-iu[5].

Cu Imperiul pacea de Nord va fi ruptă încă de la 700, când se înoieşte la Dunărea-de-jos expediţia, pe râu şi pe uscat, a Impăratului Constantin. Dar barbarii îl vor sili să se îmbarce

---

[1] V. şi Niederle, *Manuel*, II, pp. 69-70. Apoi *Revue historique du Sud-Est européen*, X, p. 340 şi urm. Bury, *o. c.*, IV, p. 537, pune pe Bulgari „in Moldavia and Bessarabia".

[2] Adaus la Leon Diaconul, p. 503.

[3] Cf. izvoare arabe la Pič, *Kampf*, p. 83, nota 13.

[4] Mansi, *o. c.*, XI, c. 345.

[5] Ein Ueberwiegen des griechischen Elementes ist seit Heraklios und das gänzliche Verschwinden des Römischen seit Basilios I, nachweisbar; *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 398.

la Anhial[1]. In luptele ce urmară contra lui, şi supt noul Impărat Philippikos, ei vor putea prăda toată Tracia până la zidurile Capitalei[2]. Anarhia „romană", desăvârşită, îi întăreşte. Bulgarii vor fi de acum aceia la cari se vor adresa şi alţi doritori de Impărăţie sau Impăraţi căzuţi din Scaun[3].

Prădăciunile lor vor face ca în locurile ajunse goale să se coloniseze. Armeni şi Sirieni; totuşi ele vor urma când li se vor refusa „noi pacte pentru cetăţile construite"[4]. Dar întinderea lor spre Apus e oprită la 750 prin aceia că Impăratul Constantin supune „Şcheile din Macedonia"[5], *într'o regiune unde elementele, şi romanice, din oraşe, şi româneşti, din munţi şi văi, se vor păstra,* şi anume tocmai din causa acestei ocrotiri „romane" cu privilegii asemenea cărora barbarii n'au ştiut niciodată să deie altele. Şi anume unii Slavi sânt robiţi, alţii supuşi numai. In Bulgaria chiar, când Hanul Teleţ, usurpatorul, după stârpirea prin răscoală a vechii dinastii, fiind atacat de Bizantini, trebuise să recurgă la „popoarele vecine"[6], care-i dau „20.000 de ostaşi", Şcheii erau încă osebiţi şi cu prilejul revoluţiei trec în număr mare la Bizantini cari-i aşează unde vor[7].

Dar de fapt tot bizantină apare Dunărea şi până la 762[8], *şi aceasta înseamnă o stăpânire a Imperiului pe ambele maluri.* Din potrivă, chiar *elementul indigen pare să încerce a recăpăta rostul avut odinioară,* şi aceasta trecând peste conlocuitorii slavi şi peste dinastia turanică a Bulgarilor. Astfel pentru detronarea lui Teleţ[9] (761-4)[10] găsim un *convent,* — evident luat de la Români —, ceia ce arată şi împrumutul

---

[1] Teofane, pp. 575-6.

[2] *Ibid.*, pp. 586-7.

[3] Casul lui Artemiu, la 711; *ibid.*, pp. 615-6.

[4] *Ibid.*, p. 662.

[5] *Τὰ κατὰ Μακεδονίαν Σκλαβινίας*, p. 663. Dar la Bregovo Bulgarii bat pe Imperiali; *ibid.*, pp. 664-5.

[6] *Προσπαρακειμένων ἐθνῶν; ibid.*, p. 668.

[7] *Ibid.*, p. 667.

[8] V. şi Teofane, şi Zonaras, la an. 466.

[9] Pentru formele şi sensul acestui nume, turc, Zlatarschi, *l. c.*, p. 212, nota 1.

[10] După Nichifor, p. 69, Bury, *Later Roman Empire*, II, p. 472.

uneia din principalele noţiuni de organisare, în care fondul trac se îmbracă într'o formă latină.

Dar tot în secolul al VIII-lea apar în mijlocul „hanilor" de netăgăduită origine turanică doi şefi pe cari cronica bizantină, *într'o vreme de grecisare, când numele latine nu sânt la modă şi nimeni n'are intenţii de latinisare,* îi numeşte Sabinos şi Paganos. Am arătat şi aiurea[1] că ei ar putea să fie represintanţii acelei lumi romanice care cu un secol înainte era încă aşa de vie în oraşele de pe malul drept al Dunării. Mi s'a obiectat — şi această interpretare nu-mi era necunoscută — că Paganos poate fi un Baian, numele cutărui Han al Avarilor, şi am fost aplecat să accept această explicaţie.

Dar obiecţii împotrivă, şi ipotese în direcţia romanică, le presintase mai de mult marele bizantinist engles Bury, care nu poate fi învinuit de preocupări naţionale. El scrie, în fundamentala sa carte despre Imperiul bizantin cele ce urmează[2]: „S'a suggerat că Paganus şi Sabinus ar fi răsărit din populaţia romanică a ţerilor balcanice şi că de fapt ar fi Români sau Vlahi. Dacă e aşa, domniile lor ar fi o anticipaţie a Imperiului vlaho-bulgar din vremea următoare. E de notat că *Nichifor deosebeşte între Baian şi Kampaganos*". Dar se revine la un Toctù, „frate" cu Baian, şi pe lângă Sabinus e şi un Omar, care-i succedă[3]. De fapt e o dualitate Baian—Pagan care ar represinta noţiunea în fasa din urmă a unei populaţii odinioară aşa de numeroase. Şi dubla domnie Sabin—Omar ar dovedi un pact între cele două rase aduse a lucra împreună. Vom reveni îndată asupra acestei discuţii, observând şi aceia că numele de Savin, Saghin (v. şi satul Săghineşti) e larg răspândit la Români şi că „Pagani" din altă parte a lumii romanice, în împrejurimile Neapolei, şi-au însemnat numele în acela al unei localităţi existente. Savin e însă ginerele lui Cormoş, fostul Han[4].

Când atenţia Imperiului e toată către Arabi, şi problema

---

1 *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani,* în *Mem. Ac. Rom.*, 1913.

2 *Later Roman Empire,* II, p. 474.

3 *Ibid.*, p. 473.

4 Teofane, p. 667. Autorul, care vorbeşte de marele îngheţ din 755, se declară martur; *ibid.*, p. 669 şi urm.

lepădării icoanelor, care va împărți atâta timp toată societatea bizantină, s'a pus, fiind de cel mai mare interes pentru romanitatea rămasă, și ea a fost discutată cu pasiune, *împrejurările părând să arate că de supt hordă și Șchei și Români caută să iasă din nou la iveală* (dintre Slavi Bizanțul va avea un Patriarh, pe Nichita [1]), de la început trebuie să se observe că Savin vrea legătura cu Bizanțul și e silit să caute un refugiu la Mesembria, pentru că Bulgarii nu suferă pe cel ce vrea „să-i robească Romanilor“. Această împotrivire se produce la acea adunare, care poartă numele roman, și românesc, ajuns apoi în alt sens, de *conventus*. Hanul cel nou, „Paganus“, „păgânul“, se cere însă și el la Impărat, căruia i se înfățișează cu boierii lui, *ca să se îndreptățească*. In același timp *în fruntea unor Șchei cari prădă în Tracia este un Severus* [2].

Deci, în momentul, când Bulgarii se găsesc și înaintea unei răscoale slave, când supușii lor de până atunci aleargă la Bizantini, cari colonisează pe Slavi, în acel moment Teofane arată că „Bulgarii“ au „ridicat“ pe Savin, și îndată celalt cu numele de aparență romanică apare, ca un rival, *probabil din altă regiune*, „Păgânul“, care e astfel nu în legătură cu legea, ci cu originea sătească, din *pagus* [3].

Ei nu se ciocnesc între ei, ci, ca și Slavii refugiați supt aripile vulturului bizantin, cer arbitragiul Imperiului. Ambii se presintă Impăratului, ca unui stăpân, unui domn firesc, „Țarului“ lor. Acesta-i și împacă, pe o vreme când și un nou șef slav ajunge în puterea lui [4]. Dar în expediția contra lui Pagan de-a lungul Tungii se află curți (αὐλαί) de țerani cari n'au a face cu lagărul permanent bulgar [5].

---

[1] *Ibid.*, p. 680.

[2] *Ibid.*, p. 673. Și „Scamarii“ cu șeful creștin; *ibid.*, unde am bănui un „creștin“ (*χριστῖνος*, nu *χριστινὸς*). Scamarii sânt *pomeniți și într'o regiune romanică*, de Eugipiu (o observa și Goar; *ibid.*, II, p. 539).

[3] Originea lui Savin e discutată, în spirit larg și înțelegător, de Zlatarschi, *l. c.*, p. 216, nota 1, care citează și pe Jireček, *Die Romanen*, I, p. 216, nota 1. Nu însă și a lui Pagan; cf. *ibid.*, p. 220 și urm.

[4] Teofane, pp. 668, 673-4.

[5] *Ibid.*, p. 674. Incercare nenorocită de expediție pe la Anhial; *ibid.*, p. 675 (an. 757). Și o a doua, *cu flotă spre Dunăre* (an. 764).

Insă acest intermezzo al substratului romanic dispare răpede, şi se reîntră în ordinea tradiţională bulgărească.

Acuma însă, cu Cerig, Turanian de rasă, începe războiul permanent contra Bizanţului[1]. Ceia ce nu va împiedeca pe Teleţ, urmaşul lui, să urmeze pe Savin şi Pagan, să treacă la Bizanţ, să se boteze, luând pe o princesă bizantină şi căpătând titlul de patriciu[2]. O stare de lucruri care va continua până ce tributul va fi cerut din nou, cu ameninţări, la 788 de Cardam[3] şi până la tragedia prin surprindere a Impăratului biruitor Nichifor, din a cărui scăfârlie va bea Crum[4]. Dar şi atunci aceia cărora li întinde funebra cupă sânt „domnii Şcheilor"[5]. Şcheii vor contiua să fie de-o parte. Bizantinii serbând, la 776, un triumf contra lor[6].

Patriarhul Nichifor arată pe Bulgarii întraţi în Panonia ca ὑπόσπονοι τῷ ἐγχωρίῳ ἔθνει „supuşi prin pact neamului de acolo"[7]. *„Pacte" de acestea sânt între Imperiu şi fiecare din supuşii săi şi între aceştia unii faţă de alţii.* Elementul romanic a trebuit să le aibă ca şi ceilalţi. De altfel nume romane se păstrează şi până târziu. Astfel găsim un Commentiolus la Adrianopole în epoca bizantină[8].

Dar — şi aceasta a trebuit să aibă urmări importante pentru deromanisarea acestor Ţinuturi —, nu numai încă de la începutul aşezării Bulgarilor în Tracia, dar de când porniseră tulburările slave, raporturile bisericeşti ale Bizanţului cu aceste regiuni slăbesc, până ce încetează cu totul. Am crede

---

ibid., p. 691. A treia, cu folos, în 765, Bulgarii căutând robi peste hotare; *ibid.*, pp. 691-2.

1 *Ibid.*, p. 692 şi urm.

2 *Ibid.*, p. 698 (an. 769).

3 *Ibid.*, pp. 728-9. I se trimet, în loc de bani, baligi... Dar se ajunse cu el la o pace de hotare şi daruri care e însemnată mai târziu, când Crum oferă aceleaşi condiţiuni; *ibid.*, p. 755. Se va presinta şi la 805 înaintea Capitalei; *ibid.*, p. 781.

4 *Ibid.*, p. 762 şi urm.

5 *Ibid.*, p. 764: *Σκλαβίνων ἄρχοντες*. Urmează fuga generală în Tracia, *ibid.*, p. 772. Impărăteasa Irina întăreşte Beroe şi Anchial; *ibid.*, p. 707.

6 *Ibid.*

7 P. 38. Cf. Ţenov, *Gesch. der Bulgaren*, p. 179.

8 *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 200, no. 4.

chiar că, de la un timp, nu mai funcţionează la Nord de Balcani o ierarhie canonică.

La al treilea Conciliu din 680 ieau parte, astfel, episcopi din Elada şi din Armenia, episcopi de Stobi şi de Sozopole, dar la Nord de această linie niciun păstor al Ţinuturilor ocupate[1]. La cel din 692, ţinut de „Flavius“ Iustinian al II-lea, e şi episcopul din Dirachiu[2], cel de Uzusa în Tracia (Οὐζούσης, τῆς Θρᾳκῶν χώρας), Gheorghe din Chersonul visitat de Împărat ca fugar, cel de Dory (Δόραντος; τὸ Δόρυ, Theodori de mai tărziu), toţi acei ai Marii Armenii şi al Lazilor, dar niciunul din Bulgaria prietenă. Doar, înainte de iconoclasm, găsim într'o listă de episcopi pe al Durostorului (Ῥοδοστόλου), al Transmariscei (Τραμαρίσκων), al Novelor (Νόβων), al „Zekedespelor“ (Ζεκεδέσπων), poate Sucidava, al „Scariei“ (Σκαρίας), *Existenţa lor înainte de creştinarea Bulgarilor arată însemnătatea populaţiei, în acelaşi timp slavă, greacă şi romanică supusă păstoririi lor*[3].

La sinodul al doilea din Niceia (767) găsim pe episcopul de Dirachiu, pe Chiril călugărul pentru Ioan, episcopul Goţilor (Γότθων)[4], un Tudor de Tropaion (Τροπαίων)[5], un episcop al Bulgarophygiului[6], pe cel din Sinai, cel din Sugda[7], cel din Drizipera[8]. S'a vorbit şi de episcopul roman de supt Avari, Ursu, la sinodul din 787[9], dar nu s'a adus dovada.

Forma *icoană*, încă din vremea diftongării lui *o*, are de sigur o mare importanţă. Când Imperiul bizantin a pornit lupta contra icoanelor, provinciile, ca Italia, au rămas pentru ele.

---

[1] In fenomenul ceresc — ἐν μηνὶ Αὐστρῳ — (Teofane, p. 540) acest cuvânt, rămas neexplicat, nu e Dristra?

[2] Mansi, *o. c.*, XI, c. 989.

[3] Cf. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffenflichte Texte der Notitia episcopatuum, ein Be trag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte*, din Mem. Ac. din München, 1900, pp. 544-5. V. şi un Epifaniu de Konstantia; *ibid.* Cf. şi *ibid.*, p. 586.

[4] Mansi, *o. c.*, c. 273.

[5] *Ibid.*, c. 238.

[6] *Ibid.*, c. 140.

[7] *Ibid.*, c. 150.

[8] *Ibid.*, c. 625.

[9] Aurel Tripon, *Monografia-Almanah a Crişanei, judeţul Bihor*, 1936, p. 16.

Iubirea pentru icoană a poporului nostru în vremea calvinismului maghiar e şi ea semnificativă. Călugării prigoniţi — şi numele de *călugăr* arată originea bizantină directă, în vremea când cuvintele greceşti erau supuse regulelor fonetice româneşti — au trebuit să-şi caute un adăpost peste Dunăre. Astfel de casuri nu sânt rare în Apus, mutările de călugări producând schimburile de cultură. Nu e indiferentă nici păstrarea lui *monasterium* în *mănăstire. Dar, oricum, lipsa episcopilor la sinoade dovedeşte că s'ar fi rupt de la începutul veacului al VIII-lea legăturile cu Impărăţia.* Astfel lupta contra icoanelor în veacul precedent a trebuit să fie un factor decisiv pentru înstrăinarea de Bizanţ a oamenilor de pe malul stâng[1].

Indreptarea Bulgarilor e în secolul al IX-lea cu totul alta, deosebită şi de coborârea spre Sud, unde Imperiul e din nou zdravăn, capabil de a-i ţinea în frâu. Ea merge la φουσᾶτον, la acel lagăr care e pomenit şi într'o inscripţie de la Silistra[2]. Un şef bulgar, din neamul Kubiaris, tarhanul Zera, se îneacă în Tisa, adecă în acele mlaştini de la vărsarea râului unde regele Ungariei Ludovic al II-lea, va avea aceiaşi soartă la Mohács. E vorba de pătrunderea spre Apus provocată de *dorinţa de a participa la împărţirea prăzii Avarilor, al căror Stat fusese distrus de Carol-cel-Mare*[3]. Şi un alt „boier" (βοΐλας), alt curtean „crescut" de Han (θρεπτὸς ἄνθρωπος), corespunzător *comesului* franc, se întâlneşte într'una din rarile şi aşa de preţioasele inscripţii[4].

[1] Din nenorocire ştirile apusene lipsesc cu totul pentru acest secol al VII-lea. Gutschmid, în *Kleine Schriften*, V, p. 418 şi urm., a dovedit că Aethicus Istricus, „noul Pytheas", autorul *Cosmografiei* care ar fi tradusă de însuşi Sf. Ieronim din greceşte în latineşte (ed. Heinrich Wuttke, Lipsca), nu poate fi decât de la 754.

[2] V. Iorga, în *Revue hist. du Sud-Est européen*, VIII, pp. 226-7; cf. Pericle Papahagi, *ibid.*, pp. 299-311.

[3] Pentru Okorsis Kopanòs, din neamul Tzakarares; Kalinka, *o. c.*, no. 79. In schimb, un al treilea, Dorpan, din neamul Ermiares, moare de boală; *ibid.*, no. 80. Un Unegavor, *ibid.*, no. 87. V. *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 199, no. 71, a, b, c. Tomaschek fixează lupta de la Drava; *ibid.*

[4] *[Ἐπ]ελθὸν ἰς τὸ φουσᾶτον, ἐπνίγην ἰς τὴ[ν] Τῆσαν τὸν ποταμὸν;* Kalinka, *o. c.*, no. 78. Tarcanilor li se zicea şi jupani; comentariu, *ibid.*

Dar năvăliri bulgăreşti în Panonia, spre vechea „Avarie" din Sirmiu şi Singidum, bine cunoscută de Bizantini, cari cunosc şi cataractele[1], ca acelea pomenite de analele france la 827, nu înseamnă o luare în stăpânire şi, mai ales, *vasele cu care se face această năvălire nu puteau să fie ale Bulgarilor, ci ale unei populaţii supuse.*

Ne-am ocupat şi mai sus de sarea pe care Bulgarii erau rugaţi de Carolingieni să n'o lase a trece la Moravi: e sarea pentru care Tracii, odinioară, îşi vindeau robii[2], şi nu cea de la Narenta, până unde nu pătrunsese Statul bulgăresc. (Harta peutingeriană scrie: „Saline inmense que cum mare crescunt"[3]).

Oricum, hotarele disputate între Roma germanică a Carolingienilor şi Bulgarii aşezaţi şi recunoscuţi de Bizanţ pe o parte aşa de largă din stăpânirea Romei răsăritene în Balcani nu sânt la Nord de Dunăre, ci la Sudul ei.

Pe o vreme când Bizanţul era pregătit de o resistenţă faţă de Bulgarii cari puteau totuşi servi contra altor barbari, ce apar în acest timp chiar — pe la 842-57, Impărăteasa Teodora şi copiii ei, Mihail şi Thecla, repară zidurile Selimbriei[4] —, *se produce marele eveniment, plin de urmări, al trecerii Bulgarilor la creştinism*[5].

Creştinarea Bulgarilor s'a făcut, de sigur, supt influenţa acelui Clovis al lor care e Boris, supt suggestiile unor femei din dinastia turanică, adevărate Clotilde răsăritene, supt impulsul călugărilor bizantini şi din causa prestigiului Impărăţiei, dar şi, cum se arată, de altfel, şi în izvoare, prin modesta predicaţie a robilor — ca la Goţi — şi *mulţămită contagiunii venite de la o populaţie romanică de veacuri creştină*, care-şi avea, cum am văzut, episcopii-*vlădici* („stăpânitori" şi în sens

[1] V. Suidas, *sub v.* Pentru cei de la 836, cari trec Dunărea ca fugari, Leo Grammaticus, p. 231.

[2] Pentru Húnfalvy, *o. c.*, pp. 30-1, e cea de la Anhial. El pomeneşte şi Hallurile (*ἅλ* = sare) din Salzburg şi Bavaria.

[3] V. şi sarea de Mare preferată în tratatul atribuit lui Galen.

[4] V. *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, p. 209, no. 26.

[5] V. şi Bonwetsch, *Kyrillus and Methodius*, şi Armbrust, *Die territoriale Politik des Päpste von 500 bis 800.*

politic şi militar). O biserică neobservată există în veacul al IX-lea pe vremea Impăratului Mihail (870) la Cirven, unde s'a aflat piatra de mormânt greacă a lui Okthinautes, arhidiaconul episcopului Nicolae[1]. De către Papa Adrian al II-lea (897-72)[2] se trimet „in Bulgariam patriam" doi nobili longobarzi. Când solii pontificali se aflau, pe la 870, la Constantinopol, ei găsesc pe trimesul bulgar Petru, care întreabă dacă trebuie să asculte de Roma sau de Constantinopol. Oamenii lui Boris recunosc a fi găsit „Greci" la cucerire, dar li se spune că „altceva pomenesc drepturile Scaunelor, altceva sufăr împărţirile ţerii"[3]. Ei ar voi ca arhiepiscop pe un Marinus, „bine cunoscut lor" *(sibi bene compertum)* — pare un Dalmatin —, sau un cardinal, şi li s'a trimes un Silvestru, care însă a apucat schimbarea religioasă a Bulgarilor spre Orient. Slavii cari pradă la întoarcere pe solii la Constantinopol ai lui Adrian, aparţin lumii nesupuse de Bulgari[4].

Inscripţia lui Boris, devenit Mihail, în Albania[5] arată că în acest timp raporturile bulgăreşti *tindeau din nou spre Apus,* — ceia ce se explică prin *retragerea Statului carolingian în decădere mai în fund,* unde *li se va pune stavilă Bulgarilor după ce Sârbii vor ajunge a fi organisaţi de influenţa aceluiaşi Sfânt Scaun care crezuse un moment că se poate sprijini pe Bulgari şi care, la începutul veacului al XIII-lea, va reîncerca această ofensivă balcanică.*

După săvârşirea alipirii la Bizanţul bisericesc, soli bulgari se întâlnesc, la sinodul din 869-70[6], dar nu clerici, ci laici, boieri: un *tarcan,* un *bagatur,* un *sampsis,* un *vestis.*

Dar în noua fasă Bulgarii vreau, mai ales, dacă nu cetatea împărătească, folosinţa Imperiului. Bătut de harnicul Impărat

---

1 Kalinka, *o. c.,* c. 290, no. 367.

2 *Liber Pontificalis, Vita Hadriani II.*

3 Aliud ordinant iura sedium, aliud patiuntur divisiones regnorum; *ibid.* — In genere Zlatarschi, *o. c.,* I², p. 1 şi urm.

4 *Vita Hadriani II.*

5 In *Slavia,* II, pp. 61-91.

6 Migne, *Patr. lat.,* CXXIX, c. 148. E interesant că lui Mihail nu i se zice decât *iudex* şi *nclitissimus princeps Bulgariae.* V. şi Rösler, *Rom. Studien,* p. 252, nota 1; Jireček, în *Arch. f. slav. Phil.,* XXI (1899), p. 69; Zlatarschi, *l. c.,* I², p. 794 şi urm.

Nichifor, Hanul Crum izbuteşte a-l ucide într'o cursă şi el va bea din ţeasta învinsului. Dar acelaşi cearcă să introducă norme de drept bizantin la ai săi [1]. Nichifor, cu „răutatea“ lui, şi „Grecii“ biruiţi de Crum apar şi într'o inscripţie bulgară, care vorbeşte şi de luarea Adrianopolei [2].

Astfel, urmaşul cel mai strălucit al lui Boris-Mihail, purtând numele venerat al Sfântului Simion Stâlpnicul, fiind crescut grecește ca Teodoric, are ca suprem scop să se piardă în unitatea romană de Răsărit, devenind „tată de Impărat“ sau Impărat chiar la Constantinopol, care e pentru ai săi un Ţarigrad. Aceasta face ca el să poată primi, în zilele de înviersunată luptă cu posesorii legitimi ai coroanei legitime, lovituri în coaste, prin acele regiuni ale originilor basarabene şi dobrogene care nu puteau să-i pară decât sărace şi umile. Căci Bizantinii se gândesc să instaleze acolo, contra unui duşman atât de temut, alţi oaspeţi, pe Maghiari sau Unguri [3].

Când Simion începe tendinţa spre Imperiu, năvăliri se fac în Sud, unde Viaţa Sfântului Luca cel Tânăr arată pe locuitori fugind înaintea lui în Pelopones şi insule [4]. Şi lumea dunăreană iese din cercul principal de visiune al Statului, ceia ce va avea mari urmări, prin întărirea autonomiilor locale [5]. Şi în curând vechiul Ongl, ocupat deocamdată de Unguri, va fi părăsit de „Impărat“ Pecenegilor cari vin să-l răsbune [6].

---

[1] V. *Byz. Zeitschrift*, XXI.

[2] *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 192, no. 53. V. şi Géza Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den X.-XI. Jahrhunderten*, Budapesta 1921; cf. şi *Revue de Transylvanie*, II, p. 243.

[3] Pe larg situaţia Bulgariei de Răsărit după cucerirea bizantină, la Zlatarschi, *o. c.*, II.

[4] *A. S.*, Februar, II, 90.

[5] Muntenia ar fi fost bulgară până la 977, după d. Mutafciev, care citează pe Cedren, II, no. 19, în *Byz. Zeitschrift*, XXIX, p. 366. Nimic în textul bizantin adus înainte nu aduce această dovadă. Profesorul bulgar a revenit însă asupra ei într'un pamflet îndreptat în rândul întâiu contra interpretărilor mele, *Bulgares et Roumains*. O formă mult mai grosolană în limba bulgară. V. răspunsul mieu, în *Rev. hist. du Sud-Est européen*. Acest cercetător harnic, care nu e vinovat de o fatală lipsă de educaţie, nu putea să discute chestia, necunoscând nimic din ce ne priveşte.

[6] Şi Muratori, *Rev. Ital. Script.*, II, 575 (=Katona, *Historia* I, 164). E, se pare, vorba de aruncarea Ungurilor contra Bulgarilor

Astfel Bizanţul ştie să-şi găsească barbari contra barbarilor. Precum odinioară disciplinase pe Slavi prin banda turanică a Bulgarilor, el a găsit mijlocul, — de şi creştinismul, făcând din Bulgari nişte prieteni, φίλοι, în sentimentalitatea noii religii, şi-i legase, dar nu ca să cedeze coroana imperială barbarului superficial elenisat —, de a pune frâu şi acestor vecini răi printr'o altă intervenţie de elemente turanice [1].

Incă de pe la 820 un Ohsun (cf. cu Ahtum) e *tarcan*, dar şi *jupan*, într'o inscripţie greacă [2]: am crede că numele e unguresc [3].

Apariţia Ungurilor, a Maghiarilor (numele are sufixul *ar* de plural, ca şi la Bulgari) a fost deci datorită *unei chemări de noi mercenari de către Bizantini*, cari i-au şi fixat în vechiul sălaş şi gotic şi unguresc din Bugeac, din Onglu, într'un teritoriu de pescuit care corespundea cu obişnuinţile unui neam de Finesi, condus de o aristocraţie militară turcească, „hunică" [4]. Dar, aşa cum o avem, Cronica lui Nestor, păstrată în manuscripte târzii, nu poate fi privită ca un izvor pentru lupta Ungurilor dincolo de Nipru, nu numai

---

„ultra Danubium", cari nu apar însă acolo ca stăpâni ai unui teritoriu pe care-l pierd la Unguri. E vorba deci, printr'o greşeală, de Slavii moravi.

[1] Pentru vechiul sălaş unguresc din Levadia şi Atelkuz, Zichy, în *Akad. Értesítö*, XXXVII, 172-84, şi lucrarea, mai erudită decât judicioasă, a d-lui Macartney, *The Magyars in the ninth century* (v. şi *Revue hist. du Sud-Est européen)*, VIII, pp. 142-3.

[2] Uspenschi, *Izvestia* ale Institutului rusesc din Constantinopol, VI, p. 216, şi X, p. 198, la Jireček, *Serben*, p. 74, nota 1.

[3] V. Istoriile vechi ale Ungariei sânt: a lui Engel, a lui Fessler, rău refăcută de Klein, a lui Denis, a lui Majláth şi a lui Szalay, cea mai recentă, a lui Csuday, *Geschichte der Ungarn*, ed. a 2-a, 1900, a lui Pauler pentru partea veche, resumatul d-lui Domanovszky, d-lui Eckhardt, al d-lui Hóman, *Magyar Története*, I-II, Budapesta 1928-30. Acuma în urmă marea operă a d-lor Hóman şi Szekfü, în mai multe volume.

[4] Pentru legăturile dintre Turci şi Unguri, *Körösi-Csoma Archiv*, II, pp. 199-236 (Moravcsik). Un sat Batâr în Basarabia; *Bis. ortodoxă română*, LIV (1936), p. 290, nota 2. V. pentru corespondentul Ardelean Báthor (de unde Báthory) aici mai sus. V. *Ogorii* supuşi de Turci (Avari supt Mauriciu; Teofilact Simokata, p. 283: καὶ τοὺς Ὀγὼρ ἐχειρώσατο πάντας.

cu Slavii, dar şi cu acei Valahi, în cari Rösler prefera să vadă pe ducii „romani" ai urmaşilor lui Carol-cel-Mare[1].

Arabul Ibn-Rusta-i aşează pe Ungurii din Atelcuz între Pecenegi şi tribul bulgar Esegel, ceia ce-i părea lui Gibbon a fi „Moldova sau Basarabia"[2]. Un moment, trecând Dunărea pe vase bizantine contra lui Simion, ei se află în condiţiile Goţilor din vremea Impăratului Valens. Dar Simion e destul de Bizantin însuşi ca să ştie recurge şi el, Ţarul, la acelaşi nesfârşit izvor de oameni al barbarilor turanici.

Pedepsiţi de Pecenegi, pe cari Bulgarii îi aruncă, astfel asupra lor şi cari, găsind ţara bună, se aşează acolo, Ungurii încunjură Carpaţii pentru a se aşeza în acea Panonie, unde partea finică a năvălitorilor află bălţile Dunării, iar Turcii conducători imensa stepă bună de alergat caii şi drumul neted spre bogăţiile Apusului, de mult, de la căderea Avarilor, nevămuite.

Pecenegii apar astfel la Dunărea-de-jos şi au conflicte cu Ungurii pentru stăpânirea regiunii care, potrivită pentru felul de viaţă turcesc, a fost Bugeacul Tatarilor. Ei nu par a-şi fi schimbat, timp de un veac, centrul stăpânirii lor, spre care mergea tributul şi darurile populaţiilor paşnice din prejur, fără care n'ar fi putut trăi. La sfârşitul secolului al X-lea, ei vor ataca pe Ruşii de la Silistra în retragere, dar nu li-au putut lua locul, restauraţia bizantină ţinând să aibă ambele maluri dunărene. Năvălirea în Imperiu, care aduce distrugerea hordei, din care rămân doar cete de mercenari, se va face prin Ialomiţa în cursul veacului al XI-lea.

Elementele rămase la Nordul fluviului sânt pomenite de Ungurii în luptă cu dânşii încă pe vremea regelui Ştefan. Mai târziu va apărea o „pădure a Vlahilor şi a Bisenilor" în partea de Răsărit a Ardealului. Ea nu poate corespunde decât unei expansiuni spre Apus, determinată de ivirea Cumanilor, şi ea se localisa în partea din Secuime care corespunde, prin Ghimeş, cu vadul Siretiului care duce spre Bugeac.

---

[1] *Rom. St.*, p. 79 şi nota 2; p. 81. Pasagiul cu privire la izgonirea Polonilor până la Vistula de „Valahi" pledează pentru această părere; *ibid.*, pp. 81-2.

[2] Gibbon-Bury, VII (1900), p. 552.

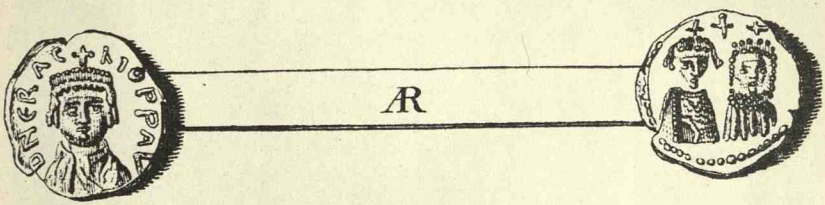

Fig. 25. – Monedă a Împăratului Heracliu, cu mama, Gregoria, și fiul, Constans. După Mionnet, *o. c.*, I, p. 435.

Fig. 26. – *Solidus* al lui Iustinian al II-lea.

In veacul al X-lea însă Porfirogenetul, vorbind de râurile „Baruh“ (Boristene), Cuvu (cf. Cubanul; e deci Bugul), Trullos (adecă Turla), Brut (Prutul) şi Seretos (Siretiul), arată o informaţie pecenegă. Thunmann interpreta Atelkuzu ca „râul Uzilor“ [1]. *Se vede însă cât de strict mărginită e harta.*

Intinderea dominaţiei Pecenegilor asupra Nordului dunărean din această parte, cu o mică parte din Ardeal, e neîndoielnică. Suidas scrie: „Dacii cari acum se zic Pecenegi“ [2]. Ei par a fi „Turcii“ cu farmece de la Suidas [3].

Că, în condiţiile pe care le-am arătat, dar nu mai mult decât atâta, Pecenegii au ajuns în simbiosă cu Românii o arată pasagiul de la 1048 din Skylitzes în care se vede cum, într'o expediţie depărtată a lor, ei fac „o adunare care se chiamă la ei *komentos*“, deci *conventus*, „koventul“ albanes, „cuvântul“ nostru [4].

Dacă Pecenegii şi Cumanii n'au trecut muntele spre Apus şi n'au căutat spaţiile largi, aşa de prielnice vieţii lor, — căci, dacă, după Edrisi, ei se află şi „în munte“, e *muntele ardelean*, unde multă vreme nu cutează să-i atace nimeni — pentru Bizantinii din veacul al X-lea tot pământul ocupat de Ungurii trecuţi din Bugeac în acest vast şes al Europei centrale de la Podul lui Traian înainte e o „Turcie“ [5]. Căci Statul lor e un Hanat ca şi acel al Avarilor, pe vremuri o „Avarie“ [6].

In Balcani urmase desfiinţarea, cu ajutorul altor federaţi, Ruşii de la Chiev, ai lui Sviatoslav, a Statului de la Preslav. Noii veniţi voiau însă ca ei înşii să se substituie Bulgarilor cu cari prin împrumuturi, ca a limbii literare, ca a aşezământului boierilor, cată să se asimileze.

A trebuit o luptă grea a Bizantinilor lui Ioan Tzimiskes ca să înlăture pe aprigul luptător legendar Sviatoslav, căruia,

---

1 *O. c.*, p. 145, nota m.

2 *Sub. v.* Δᾶκες.

3 *Sub. v.* ἀπαίσιον.

4 *Συμβολὴν προετέθησαν, ἥτις παρ' αὐτοῖς κομέντον ὠνόμασται.* Relevat de Tomaschek, în *Zeitschrift f. österr. Gymn.*, 1872, p. 149.

5 Constantin Porfirogenetul, *De Adm. Imp.*, c. 8. In acest sens şi explicaţia lui Rösler, *Rom. St.*, p. 82.

6 *Ibid.*, c. 40.

la întors, i se pregăteşte cursa, la Pecenegi, care i-a pus capăt zeilor[1].

Ultimii şefi bulgari vor căuta un adăpost în autonomia macedoneană, stăpânită de viaţa păstorească a „Vlahilor“ şi a Albanesilor, apărând supt numele lor, — ţară aparte, unde celnicii de speţa lui Nicoliţă din Tesalia poartă nume biblice: David, Aron, Moise, Samuil. Cu Vasile al II-lea Imperiul va veni după 1000 să spargă acest cuib prin lungi, îndârjite şi crâncene lupte. Aceasta se va arăta în volumul următor, al „ctitorilor“.

Noii veniţi unguri nu fac un popor, ci o colecţie de triburi, parte turceşti, parte finice. Pentru Bizantini ei sânt, cum am spus, „Turci“, după clasa dominantă; pentru ei însişi ei vor ajunge mai târziu numai la un singur nume: când Unguri (de la Unogunduri, cu amintirea Hunilor), când Maghiari[2].

Raportul, citat, al lui Constantin Porfirogenetul despre venirea Ungurilor, cu amestecul unei geografii tradiţionale, în care e vorba şi de podul lui Traian şi de râurile din Banat şi de Crişuri[3], — *Bizanţul având astfel cunoştinţa lucrurilor cu menţinerea pretenţiilor de stăpânire*, — li presintă luarea în stăpânire ca o simplă „*plantare de corturi*“, κατασκήνωσις. E datina Turcilor din auluri. Şi Tomaschek recunoaşte că orice avânt al rasei e de la Turci[4].

După acelaşi Porfirogenet Tisa era de mult trecută pe la jumătatea veacului al X-lea, Ungurii fiind la Timiş, la Tisa (Tutes, cf. Tifisul izvoarelor anterioare), pe Crişuri şi pe Someş, în legătură de sigur cu vechile îndeletniciri de pescărit, moştenite de la strămoşii finesi.

Cel d'intâiu gând al Ungurilor, a căror alcătuire era ru-

---

[1] Pentru începuturile Statului rusesc, Lähr, *Die Anfänge der russischen Reiches*, Berlin 1930.

[2] După Bury (ed. lui Gibbon, VII, 1902, p. 553), *Μεγέρη* e numele unui singur trib. Cf. I. Malik, *Ueber den Ursprung des Namens Ungar*, în *Arch. für slav. Phil.*, XXXVIII.

[3] C. 40.

[4] Vezi şi *Zeitschrift f. österr. Gymnasien*, 1872, p. 154.

dimentară, de un caracter pur militar [1], a fost prada din Apus [2]. Ele se pot urmări prin menţiunile din cronici germane şi chiar francese.

Astfel cetele lui Hussol, Leel, Bolchu (*Bulgius*, Búlcs), Toxun, Bolosud trec prin Germania lui Conrad I-iu, ajung la Toulouse, sânt chemate la Roma de Albert de Toscana contra Papei Ioan al X-lea; ele răsar lângă vechea mănăstire de la Skt.-Gall, dar apoi în Apulia, ca să prade în Tracia la 934. La 937 se presintă la Sens, urmând raiduri în Aquitania, la Autun, la Besançon, la Pontarlier. Franţa-i va vedea iar la 935 şi 955 [1], anul peirii (la 956 în Orient). Coborârea în Italia îi duce la Susa şi Turin, pe când la 938 ei ar fi ajuns şi la Oceanul Atlantic [3].

Trebui, supt Henric Păsărarul şi supt Otto I-iu, o mare sforţare germană pentru a opri aceste năvăliri în care era, cum se învederează în Italia, şi o ură a păgânismului asiatic contra bisericilor, care erau şi păstrătoare de comori [4].

Astfel, respectuoşi faţă de vechile jurăminte, — după expediţii şi într'acolo, la 934 şi 942—, Gyula (Gylas) şi Bolosud, devenit patriciu roman, întră în legătură cu Bizanţul, aducând pe episcopul grec Ierotei. Această Biserică „grecească" nu va peri de altfel. Ea-şi va păstra mănăstirile. Sfântul Ştefan, catolicisatorul, va face să se redacteze o diplomă în

---

[1] Cf. Schönebaum, *Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*, Berlin-Lipsca, 1922. Intăia formă a Ungurilor cu *kende* şi *sila;* Gibbon-Bury, VII, p. 552 („Arpad, for exemple, was a kende). Se citează şi Kendenhaganul Cazacilor, după Kuun, *Relationes Hungarorum historiae antiquissimae*, I, pp. 165-6.

[2] Rud. Lutsche, *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*, Berlin 1910. Cf. Gerland, în *Byz. Zeitschrift*, XXII, pp. 506-9.

[3] După *Annales Sangalenses Maiores*, I, 77, şi cronicile francese, la L. Dussieux, *Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe, spécialement en France*, din *Mém. de la soc. bibliophile historique*, Paris 1839.

[4] Muratori, *Antiquitates*, III, p. 709 (şi Bouquet, VIII). Pentru năvălirile Ungurilor în Italia, Schiaparelli, *I diplomi di Berengario I*, Roma 1903: „paganorum incursus", „saevorum Ungrorum vastatio", „imminens persecutio Hungrorum", „ob timorem Ungrorum qui pene omnes Italie ecclesias ad nihilum redegerunt", „barbarorum rabies"; pp. 12, 137, 249, 263, 267, 269, 273-4, 386.

grecește pentru o biserică în Constantinopol. Preoți însurați cari se păstrară până la sfârșitul secolului al XI-lea arată continuarea datinelor bizantine. Totuși d. Zlatarschi [1] admitea o pătrundere maghiară la 895, mergând până la Silistra și de acolo, firește, și mai departe.

Așezarea se impune acum. *Horda* e legată de un pământ, în care prețuiește doar pescuitul, în Dunăre și Tisa, încurarea cailor ca în vechile „barante" din Turchestan, prin pustă și vânătoare. Forma șefilor de triburi, legați într'o simplă coaliție de năvălire supt aproape legendarul Arpad, nu mai putea să se menție.

In această fasă, caracterul turcesc al conducerii nu sufere însă nicio schimbare. Cele d'intăiu dregătorii ungurești aparțin exclusiv lumii turcești: μέγας ἄρχων, γυλᾶς (Gyula a ajuns mai tărziu, se pare, un nume de persoană), καρχᾶν [2].

Dar de la o vreme „lagărul" se organisează. De la Slavii supuși năvălitorii luară capitalul de cuvinte — „Maghiarii, au împrumutat, de la acești Slavi, atâtea cuvinte străine, încât numărul lor precumpănește aproape cuvintele indigene" [3] —, și noțiunea carolingiană a voevodului. Trebui creștinismul, adoptat din nou în forma germană, de „voevodul" Géza, pentru ca Sfântul Scaun să facă din „voevodul" Vajk (nume slav: Voicu, Lupu) un Ștefan și un rege de permanentă cruciată, dar cu numele slav al șefului morav înlocuit: Király-Craiu [4].

---

[1] In *Istoria Bulgarilor*, citată.

[2] Timon, *o. c.*, p. 48 (după Constantin Porfirogenetul), pp. 169, 174.

[3] Jung, *Römer und Romanen*, p. XXIV, nota 1.

[4] La Teodor de Scutari (Sathas, *Bibl. Graeca medii aevi*, VI, p. 181): *ὄῆγα τῆς Παιονίας (κράλην αὐτὸν ἡ συνήθεια καλεῖν εἴωθε).*

CARTEA a V-a

ROMÂNII DIN JOS ÎN JURUL ANULUI 1000

Stări şi mişcări vlahe în Balcani

Schafarik admitea prezenţa Românilor între secolul al VIII-lea şi al X-lea „în munţii Daciei, Macedoniei, Tesaliei, Albaniei, etc., şi, numai când vremile din nou au ajuns liniştite, ei s'au întins asupra şesurilor vecine“ [1].

Aşezarea Românilor în Peninsula Balcanică e, de altfel, bine delimitată în secolul al XII-lea de sfătuitorul politic şi social care e numit de obiceiu „nepotul lui Kekaumenos [2]:

---

[1] *O. c.*, II, p. 245, nota 1. V. Mih. Chrysochoos, *Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι*, Atena 1909. Ciobanii din Balcani şi Sredna Gora „îşi au sălaşurile adevărate la Marea Egee, pe la Salonic, Seres şi Enos, pe povârnişurile Pindului, şi visitează aceşti munţi din interior, numai vara“; Jireček, *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 52. E curioasă păstrarea la Români a cuvântului *plaiu*, pe care-l întâlnim la Teofane (p. 549) încă *(πλάγια)* şi care e de sigur în legătură cu latinul medieval *plagae*. Pentru viaţa pastorală în general Ovid Densusianu, în *Les Annales des nationalités, numéro consacré à l'étude de la Nation Roumaine*, 1914. Şi M. Haberlandt, *Griechen und Rumänen*, în *Die Zeit*, 23 Februar 1916. Cf. Sufflay, *Illyrisch-Albanische Forschungen* V. la acelaşi, *Srbi i Arbanesi*, Belgrad 1925 şi, *passim*, *Povjest sjevenih Arbanasa*, în *Arhiv za arbanasi starina*, II (1924), pp. 193-242. Cf. I. Apostolos, *Ἱστορία τῆς Σιατίστης*, Atena 1929; dr. Fligier, *Die Zinzaren*, în *Gaea*, XV (1879), pp. 337-9. V. şi Picot, *Les Roumains de la Macédoine*, în *Revue d'anthropologie*, Paris 1875, p. 402 şi urm., şi Diamandi-Medonşa, *Aromânii*, în *Revue Anthropologique*, XXI. V., în fine, Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Süd-Ost Europa*, III (1928), Viena-Lipsca. Mai ales Capidan, *Fărşeroţii*, în *Dacorom.*, VI, p. 1 şi urm.; *Aromânii*, 1923. Bogate ştiri în discursul de întrare la Academia Română al d-lui Capidan *(Romanitatea balcanică*, 1936). — Asupra conclusiilor pomenite şi mai sus, ale lui Peisker, în general, v. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, p. 31 şi nota 5 (şi bibliografia acestuia) sau *Revue des études slaves*, II (1922).

[2] D-na Georgina Buckler crede că autorul lor e însuşi Katakalon Kekaumenos *(Byz. Zeitschrift*, 1936, p. 7 şi urm.), dar pentru aceasta propune identificări imposibile de persoane.

îi face să vie de la Dunăre și Sava, „unde locuiesc Sârbii acum", și „să se împrăștie în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți au trecut în Hellada", deci în Tesalia[1]. Ii vom găsi, ca „Sagadați", „Vlahorinchini", și în preajma imediată a Muntelui Athos. Călugării de acolo își vor păzi virtutea de femeile acestor păstori cari vin de la Salonic, *Săruna* lor. Vlahii din Chalcidica n'au dispărut[2].

Macedonia fu întesată de dânșii. Și înainte de Marele Război, H. N. Brailsford recunoștea, în 1906, că „așa-numiții „Greci" din Monastir sânt până la unul *(to a man)* Vlahi"[3]; în acea Macedonie „ei sânt scheletul partidului elenic". Aici numele românești chiar nu lipsesc: iliricul Perlepe devine Pârleape[4]. Muntele balcanic va cuprinde și de acum înainte o viață păstorească, pe care o înseamnă și nomenclatura satelor, ca în Șapte Frați[5].

Sânt *Români*. In numele lor de *Aromâni* am recunoaște prepoziția originară (ca pentru italienește în *Arausa* pentru Ragusa). Cuvinte românești de la ei pătrund și la Grecii din Epir, ca μηλιόρι, urda, σούρουπα[6], ba chiar jos de tot, la Țaconi[7].

Până în zilele noastre, la ei vechile obiceiuri continuă, cu aristocrația care pleacă din *celnicii* al căror nume ar putea veni și de la *ceată*. In Pind o vânzare se întărește de episcop, și un fruntaș local dă mărturia pentru „hoget"[8].

In formațiuni locale de văi, amestecați cu Albanesii, trăiesc

---

[1] *Καί, ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε, διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα;* o. c., p. 74.

[2] Tomaschek, în *Sitzungsberichte*, XCIX (1882), pp. 474, 399: *Notiz über die Wlachen auf Chalkidike* (300 de familii, după Uspenschi, *Ist. Athonului* (rus.), 1877, III, p. 355 și urm.), p. 475. V. *Κρουτζε* (p. 476). Coborîrea Rinchinilor sau Vlahorinchinilor și Sagudaților (de la *sagum(?)*, dar și alte forme cu aceiași rădăcină), *ibid.* V. Sacerdoțeanu, *Vlahii din Halcidica*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, p. 363 și urm.

[3] *Macedonia, its races und their future*, Londra 1906, p. 176. Pentru Moscopole, *ibid.*, p. 178.

[4] P. 179.

[5] Hâciu, *Aromânii*, p. 49.

[6] Capidan, *Megleniții*, p. 257.

[7] V. *Σύλλογος* pe 1861-911, 1913-21, p. 421.

[8] Iorga-Hurmuzaki, XX, pp. 467-8, no. CCCXLVI.

astfel Românii, cari pasc turmele, conduc caravane, dar se pregătesc şi de un rol în cetăţi [1].

Se va forma aici o lume închisă, pregătind, cum s'a arătat mai sus, şi un nou graiu. Şi limba greacă a regiunii macedonene frământată cu turceşte e alta decât aiurea: ea ar trebui culeasă din vechi zapise şi scrisori particulare.

Se desemnează, prin desvoltarea proprie sau prin influenţa unei vieţi politice superioare care nu e a lor, şi împărţiri. In Câmpulungul balcanic, Pič vedea doar un cătun [2], pe când sensul e de regiune. De altă parte e eparhia largă a „Vlahiei" [3]. Dolopia veche ajunge a se numi Anovlahia [4]. Vedem apariţia unui element românesc la Vardar, pe când, cum am spus, ciobanii înaintează până în Chalcidica, tot în acest timp.

Căci şi toată Tesalia e a lor. Forma „Latrichala" în Sanudo, *Secreta,* pentru Târcolul păstoresc (v. şi Larsa pentru Larisa), ar vădi prepoziţia românească *la* [5]. Βλαχικὰ κονάκια se vor găsi până târziu lângă Livadia, în Boeţia [6]. Găsim pe Vlahii de la Stagai, lângă Bulgari şi Albanesi, la 1336 [7].

Grecii din acest Apus tesalic nu-i iubesc pe ciobani: învăţaţii lor îşi amintesc şi de lupta lui Traian cu Decebal şi de alte „trădări" faţă de Impăraţii Romei [8], ca să-i descrie „fără credinţă şi falşi, nepăstrându-şi nici faţă de Dumnezeu, nici faţă de Impărat, nici faţă de rudă sau prieten datoria, luptând ca să facă rău oricui, mincinoşi foarte şi hoţi, călcând şi cele mai înfricoşate jurăminţi, în ciuda legăturilor de familie, înfrăţirilor şi cumetriilor şi înşelând aşa pe cei cu avere" [9]. Sânt însă, cu calităţile şi defectele lor, tot vechii Iliri şi Traci.

Făcând apoi din ei nişte fricoşi „ca iepurii" şi „viteji de

---

[1] *Gogă,* poreclă albanesă pentru Români; Şaineanu, o. c., p. 171.

[2] *Abstammung,* p. 59.

[3] Boiatzides, în *Ἐπετ. ἑτ. βυζ. σπουδῶν,* I (1924), p. 161. V. Scholiile la Tucidide, ed. Londra 1819, III, p. 172. Citat în studiul d-lui Boiatzides, despre „Cronica Meteorelor", p. 139 şi urm.

[6] Heisenberg, *Dialecte und Umgangsprache im Neugriechischen,* München 1918.

[7] Heuzey, *Mission archéologique,* p. 453.

[8] Şi totuşi nepotul lui Kekaumenos se apără că n'a primit „instrucţie elenică în şcoală", p. 75. Dar citează pe Dio Cassius, p. 82.

[9] *Τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστόν τε παντελὸς καὶ διεστραμμένος, μήτε εἰς*

fricoşi ce sânt“ [1], se recomandă a nu li jura, a nu li primi jurămintele, a fătări faţă de ei, fătarnicii, a primi ca ostateci în castele pe femeile cu copiii lor, dar a-i ţinea între ziduri, a nu îngădui visite înăuntru ale rudelor bărbaţi şi a îngriji ca acei cari iese de supt pază să fie înlocuiţi cu alţii, straja fiind bună la ziduri şi la porţi [2].

Ca şi mai târziu supt fraţii Petru şi Asan, răscoala, „tumultul“, μοῦλτος [3], se produce la ei pentru că s'au crescut, peste ce prevede datina, dările (αὐξήσεις καὶ φανερώσεις).

Aşa e şi astăzi. Doi călători englesi din secolul al XVII-lea, foarte atenţi şi vrednici de crezare, Spon şi Wheler, au străbătut şi ei câmpia Tebei pentru a găsi în munte un sat al Vlahilor („un village appelé Vlaghi, par ce qu'il est peuplé d'Albanois ou de Vlaques“) [4]. Acolo şi o viaţă călugărească nouă se crease, ducând pretutindeni îndemnuri la viaţă [5].

In ce priveşte pe cei din Macedonia, ei îşi duc viaţa ca pe vremea lui Dimitrie Chomatianos, care-i descrie [6] ca o populaţie numeroasă şi vioaie. Şi iată cum vede astăzi un profesor din Grebena, d. L. T. Valea, întâlnirile lor [7].

„Bâlciul a fost şi este împreunat cu suirea turmelor şi a stăpânilor lor la munte, aşa că şi azi coloarea lui predominantă e aromânească.

„De fapt, întreaga săptămână cât ţine bâlciul (8—14 Iunie, câmpul Grebenei, — unde se improvisează zeci de şandra-

---

Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθήν, μήτε εἰς βασιλέα, μήτε εἰς συγγενῆ ἢ εἰς φίλον, ἀλλὰ ἀγωνιζόμενον πάντας καταπραμματεύεσθαι, ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάνυ ὀμνύμενος καθεκάστην ὅρκους φρικωδεστάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀθετοῦν ῥαδίως, ποιοῦν τε ἀδελφοποίησεις καὶ συντεκνίας καὶ σοφιζόμενοι διὰ τούτων ἀπατᾷν τοὺς ἁπλουστέρους; p. 74.

[1] *Εἰσὶ καὶ δειλοὶ πάνυ, λαγωῶν ἔχοντες καρδίαν, θάρσος δε ἔχοντες, καὶ τοῦτο ἀπὸ δειλίας;* p. 74.

[2] *Ibid.*

[3] Şi forma *μουλτεῦσαι;* Cecaumenos, p. 97. Necontenit plângerea contra „practorilor“ şi impositelor crescute; *ibid.*, p. 18.

[4] *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant..., 1675 et 1676,* Lyon 1678, p. 96. Ei laudă ospitalitatea lor.

[5] V. şi Léon Heuzey, *Rev. Arch.*, IX (1864), p. 153 şi urm.: *Les couvents des Météores en Thessalie, d'après un manuscrit grec,* (ms. istoric din 1776).

[6] După ms. din München, Tomaschek, *Sitzungsberichte,* 1882, p. 495.

[7] In ziarul *Cultul Patriei* din Bucureşti, an. 1936.

male cu mărfuri, — era împestriţat cu fustanele şi sarici, vuind de cuvinte în dialectul cunoscut, amestecate cu strigăte în greceşte. Dincolo de un râu care mărgeneşte terenul larg al târgului, isolat pe un platou în formă de cetate, se zăriau numai pâlcuri de „citiri“ (corturi) aromâneşti.

„Potrivit datinei, în fiecare an familiile de Aromâni răspândite în lunile de iarnă în interiorul Greciei până în Pelopones întocmesc aşa fel itinerariul lor la înapoiere ca primele zile de vară să-i surprindă pe dealurile din apropierea oraşelului amintit. Bucuria revederii este fără îndoială mare şi se împleteşte minunat cu veselia bâlciului.

„Işi reconstituiesc astfel satele, supt forma de popas de nomazi, pentru a întra de-odată serbătoreşte în „munţii lor“.

„Interesant de semnalat este împrejurarea că fiecare sat, derivând din mai multe „fălcări“ (reuniuni de familii înrudite), condus până curând de „celnici“ (un fel de cnezi), are emblema specifică a corturilor sale, ţinând la motivul de pe pânza lui cu păr de capră, prin care nu străbate ploaia, ca la un drapel. Chiar cei cari s'au stabilit în oraşe ca Salonic şi Veria, Târnova şi Elasona, Tricala şi Kalabaka, manifestă o solidaritate rară faţă de comuna din munte şi se consideră ca şi cum i-ar aparţine.

„Regretul lor mare acum, în oara recunoaşterilor, este că, pierzându-şi turmele sau îndeletnicindu-se cu o ocupaţie ce-i reţine, n'au mai fost împreună cu ceilalţi în anotimpul muntelui.

„De aceia, în serile răcoroase ale bâlciului, în faţa corturilor, lângă focul pentru cină, săraci şi bogaţi, negustori şi chiragii, Aromânii petrec deosebit de alţi târgoveţi, după datini străvechi. Când te apropii de ei, îţi fac impresia unei taberi anacronice, cu obişnuitul sfat al căpeteniilor încruntate şi bănuitoare, cu despreţ suveran faţă de oricine nu e „de-ai noştri“. Albania vecină adauge elementul ei, şi, mai târziu, oamenii din Fraşeri (Farşerioţii) se vor întinde ca element de libertate şi de conducere pretutindeni[1]“.

Firește că în aceste vechi timpuri nu poate fi vorba, în interiorul macedonic, de oraşe: cele vechi au dispărut, iar cele

---

[1] Numele e în legătură cu cele Albanese în *eri:* Piperi, etc. Rădăcina, *Fraş,* poate fi ilirică.

nouă vor fi numai, cum vom arăta, un resultat al pătrunderii politice şi economice a Veneţiei în Balcani, deci de pe la 1400 înainte.

Moscopolea[1] — s'ar fi întemeiat după o legendă pe la 1330 şi se pretindea că se păstrează o Evanghelie din secolul al IX-lea — avea, în secolul al XVIII-lea, cu o populaţie de 4.000 de locuitori în casele de piatră fără grădini, douăzeci şi trei de biserici: una din 1659, a Prodromului, altele din 1715, 1721, 1724 şi 1850, apoi o şcoală din 1730, un orfanotrofiu (ὀρφανοδοικητήριον). Cum se vede, nimic dintr'o epocă mai depărtată; relaţiile erau pe atunci şi cu Belgradul, cu Lipsca şi chiar Frankfurtul[2].

Găsim Vlahi şi la Misolonghi, în Etolia, care e o Vlahie de sus, lângă cea „Mare" şi cea Mică[3].

In jos, pătrunderea „valahă", în această roire a lor, merge până la Taiget, la Mainoţi sau Ţaconi. Acolo se păstrează încă *mioara*, μηλιόρα (se derivă din μῆλον, oaie) adusă de ciobani (τζοπάνι). Şi până azi numele de „Vlah" se întrebuinţează acolo şi în legătură cu numele de botez[4].

Vlahii din Creta — unii, ca episcopul Gherasim, din secolul al XVII-lea, cu un important rol bisericesc şi cultural — nu pot fi toţi Români de sânge, ci, în adevăr, numai păstori[5]. Multe nume de Vlahi, de „Vlaghi", de „Vlaghene" se întâlnesc în registrele de notari cretane pentru secolul al XV-lea[6]. Un Ieronim Vlachos, din Creta, scrie un dicţionariu[7].

---

[1] Teodor Vellianites, în *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, 1922, p. 226 şi urm.

[2] Cf. notele mele în *Bulletin de l'Institut Sud-Est européen*, II, pp. 105-30; VIII, pp. 59-64; *Revista istorică*, VI, p. 119; VII, p. 158; VIII, pp. 350-3; XVIII, pp. 314-5 şi studiile, acolo şi în *Revue hist. du Sud-Est européen*, ale d-lui Valeriu Papahagi (v. bibliografia în ultimul, *Rev. hist.*, 1936).

[3] Vellianites, *l. c.*, p. 230.

[4] Hubert Pernot, *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien*, pp. 361, 379-80. *Βλαχογεωργάκη*, în Maina; *ibid.*, p. 385. *Βλαχάκης*, p. 409. *Βλαχοπαναγιώτης* şi *Βλάχος*, p. 410. V. şi *ibid.*, pp. 448, 450, 453, 457, 469, 474-5, 476, 482.

[5] V. şi Otto Maull, *Griechisches Mittelmergebiet*, Breslau 1922, p. 129.

[6] Arch. Veneţiei; un studiu va înfăţişa caracterul acestei populaţii.

[7] Spon şi Wheler, *o. c.*, p. 128.

Ca stare culturală, până târziu, călători îi descriu în haine de postav alb de lână peste o „maisoll de fulaire", cu glugă peste pălăria de pâslă legată supt bărbie, femeile având un coif de metal. Trec de la munte la şes, păscând oi de-ale beilor turci, fiind plătiţi, cu zece la sută din lapte şi miei[1].

Şi în colţuri răzleţe aceiaşi străveche viaţă românească se păstrează. Pe când ciobanii din Pind vând caş, brânză, lână, cergi la Ragusa[2], în 1380 existau pe Vardar satele Rolovo, Pululovo, Plotoresci[3].

La Adriatica, forme ca Lupulus, Ursulus[4] se întâlnesc în Dalmaţia şi în epoca romană: s'a tăgăduit însă că ar fi articolul postpus. Acolo, pentru oraşe, se păstrează în datare vechile titluri, în frunte cu împăraţii şi episcopii. Astfel la Zara, în 969, apar ca tribuni, alături, Slavul Dobro şi soţia greacă, Agapita. In acest ţinut se va forma însă, prin izolarea muntelui de la Apus şi îndreptarea vieţii spre Italia, nu numai o altă conştiinţă, dar şi o altă limbă[5].

---

[1] Leurs troupeaux ne leur appartiennent pas, mais à de grands seigneurs turcs qui leur donnent le 10-e du laict et des agneaux pour tout payment, et c'est à eux à payer les autres droits qui leur sont imposés... Ils ont leurs villages en été sur les montagnes, où ils paissent leurs moutons en toute seûreté, en hyvernant dans leurs hutes, où ils se retirent avec leurs femmes et leurs enfants; Whéler, *Voyage de Dalmatie,* II (1869), pp. 330-1. V. şi *ibid.,* p. 602. Cf. Kasasis, *La Macédoine et les Roumains.*

[2] Despre caşul vlah, v. Jireček, *Wlachen und Maurovlachen,* în *Sitzungsberichte der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften,* la 27 Ianuar 1872. Şi „Redessa Osrislavich Pleschich, olim Morovlachus". Şi „Dobravçe Vlachus Cherstoe"; v. acelaşi în *Arch. f. sl. Phil.,* 1886, pp. 590, 591. Cf. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens,* în *Denkschriften* de la Viena, XLVIII (1902).

[3] *Glasnik* din Belgrad, XXIV, p. 255.

[4] *Arch.-ep. Mitt.,* VIII, p. 153, no. 207; Achille Tamaro, *Italiens et Slaves dans l'Adriatique,* trad. par France Donat, Zürich 1918. V. şi Attilio Tamaro, *La Venétie Julienne et la Dalmatie,* Roma 1918-9. Cf. *Bulletin de l'Institut pour l'histoire de l'Europe sud-orientale,* VII, pp. 37-41. Cf. Marczaly, în *A Magyar nemzet története,* p. 158 şi urm.

[5] Bartoli, *Das Dalmatische* (în *Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung,* Viena 1906): „Latine loquuntur, non autem sclave, nec tamen nostro idiomate italico in quo nobiscum fantur et conveniunt, sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali quod

In secolul al XVII-lea, Dalmatinul Orbini pomeneşte [1], în *Regno degli Slavi*, „tutte le Valachie“ [2]. Dar temeinice rămân aşezările din Pind. *Brenca* (brânza) lor e pomenită la Ragusa în 1357 [3]. Aduceau, aceşti „chervanagii“, plumb în schimb pentru sare şi scoarţe [4]. Şi aceşti ciobani, cari sânt astfel, firește, călăuzi, fac deci şi negoţ. In veacul al XV-lea începător Vuc Brancovici pomeneşte încă alături pe Sârbi şi pe Vlahii cari fac negoţ cu Ragusa [5]. Starea pe la 1300 a Românilor din Dalmaţia, pe cari-i credea aduşi de Bulgari de peste Dunăre [6], o descrie Lucius, afirmând că-şi păstrează vechiul nume de Români [7].

---

a nobis Latinis intelligi nequit, nisi aliquali, imo magno eiusdem loquendi (saltem audiendo) consuetudo. Panem vocant *pen*, patrem dicunt *teta*, domnus dicitur *clesa*, facere *fachir* et sic de caeteris, quae nobis ignotum idioma parturiunt“ (după Magister de Diversis, p. 208). Aşa spune şi nobilul Cerva: „peculiaris Rhocusiae sermo... Cuius religio et quadam umbra et imagine nos militare causas vidimus senes; p. 210. Şi lui Ahmed-Paşa, în 1493: „lingua nostra“; *ibid.*, p. 208. Intr'o hotărîre de la 1472 cu privire la discuţiile de la Senat: „lingua ragusea, lingua veteri ragusea aut latina vulgari“; *ibid.*, p. 214. Alături urme de româneşti. In Arbe, Statutul de la 1331 la 1336 opreşte „pro mortuo boccare“ („a boci“); citat de N. Densusianu, p. 564, nota 4.

[1] P. 282. V. „li Vulacchi“, p. 358. „Li Valacchi de quali erano più di cento catuni“; întâiu la Tomaschek, *Zeitschrift f. österr. Gymn.*, 1876, p. 346. Ii crede „bis an den oberen Lism und Ibar“ *(ibid.)*.

[2] Orbini, *o. c.*, p. 282.

[3] Miklosich, *Wanderungen*, p. 4.

[4] După Farlati, *Illyricum sacrum*, VI, p. 29.

[5] Miklosich, *Mon. Serbica*, pp. 209, 268, 271, 354, 435. Ragusani şi la Vidin, Jireček, *Mem.*, II, p. 58.

[6] Lucius, *De regno Dalm.*, p. 284. Cf. *ibid.*, p. 281: „Vlahorum nomen ante annum 1300 in dalmaticis monumentis non reperitur“. V. şi, după Presbyter Diocleas: „totam provinciam Latinorum qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Nigri Latini“; p. 284.

[7] Valachi autem hodierni quicumque lingua valacha loquuntur seipsos non dicunt Vlahos ant Volachos, sed Rumenos et a Romanis ortos gloriantur romanaque lingua loqui profitentur; quod sicut sermo ipsorum comprobat, ita mores quoque eorundem, Italis quam Slavis similiores, convincunt, ut relati auctores referunt et qui cum eisdem versati sunt testantur“, *ibid.* Cuvinte de la Şoimirovici, episcop de Ohrida, p. 288: *Şi noi sântem Români, noi sântem de sânge*

O „Bistriţa Vlachie" pomenită la 6 Maiu 1373 în Arhivele Ragusei, e de sigur, în Balcani [1]. In acest interior, al peninsulei, Ragusanii ajung şi la Vidin [2]. Aceasta înseamnă însă un comerţ viu şi cu părţile de la Apus ale principatului muntean.

Nu lipseşte un rol al Românilor în Serbia, în Bosnia [3]. Astfel în bosniaca Versinie [4]. Pe când, în vechea Zentă ilirică [5], rolul lor, cum vom vedea, creşte, ei se întind cu portul şi felul lor de viaţă şi în Serbia Veche [6] (v. Cuculievicii [7]).

Epoca desfacerii din masa apuseană a Vlahilor Dalmaţiei, Sârbiei şi Bosniei, a „Vlahilor maritimi" (Morlahii) se poate fixa. La 1071, într'un privilegiu pentru episcopii de Arbe şi

---

Români; Român Muntean, ştii româneşte; ibid. (şi după Wolfgang Lazius). Etiamsi aliqua valachico idiomate scripta reperiantur; p. 285.

[1] Arch. Ragusei, *Lettere e commissioni di Levante, 1359-80,* fol. 30; Jireček, *Bedeutung von Ragusa.*

[2] Jireček, în *Periodicesco Spisanie* din Sofia, 1882, pp. 41, 47. Apar „P. et Andreas de Ragusio, iudices de Bodon" la 1268; acelaşi *Bedeutung,* pp. 443-4. Alt Ragusan la Sofia, cu dar prin testament la „Sancta Venera în Tornova" (1363), La Mesembria erau de-ai lor de la 1277; *ibid.* Alţii merg la Caffa, la Tana; *ibid.,* pp. 444-5. Pentru cei de la noi, aşteptând colonia din Timişoara şi capitaliştii din ţerile libere şi Ardeal, Iorga, *Studii şi doc.,* III. Pentru informatorul vechiu care e *presbyter Diocleas,* Stanoievici, în *Glas,* CXXVI (1927), pp. 93-101 (legături cu Monte-Cassino).

[3] V. Weigand, *Jahrbuch.* XIV, p. 171 şi urm. *Rumänen u. Aromunen in Bosnien.* Contra teoriilor ciudate ale d-lui Isidor Ieşan, în *Mem. Ac. Rom.,* XXVII, şi pentru constatările chibzuite ale d-lui Teodor Filipescu, *Col. rom. în Bosnia,* 1906. Se citează *Gunusari* (Ţigani de la noi). Pentru *Baliice,* ciobani în Herţegovina, p. 191 şi urm.

[4] Pentru „de Versigne Vlachos Xubci sic dictos" la 1466, v. Jireček, în *Arch. f. slav. Phil.,* p. 26, nota 1.

[5] V. Senta, Zenta, la Krähe, *o. c.,* p. 36.

[6] Şi la Cumanovo *fota; La Youfoslavie,* 1925, p. 87. Pentru *fotă,* v. însă, în Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople,* Paris 1680, p. 237: „Serviette qu'ils appellent *flota* cu *pestemal*".

[7] Jireček, *Mem.,* II, p. 30.

de Nona se pomenește de „pace ville pagi Peçomi, Murovlavi, Wlaçini", în teritoriul episcopului din urmă[1].

De atunci înainte Morlacii, „Românii de la Mare"[2], se conservă național, chiar după ce au ajuns a vorbi sârbește. Cu fesul roșu, cu trei pene de fier în cap, cu itarii roșii și opincile, Morlacul păstra și elemente din costumul primitiv[3]. Dar numele se slavisează și ele[4].

Atunci a trebuit să se producă și acea plecare spre Apusul istrian, unde, cu un vocabulariu slav în mare parte, s'a ivit un dialect ciudat care păstrează fonetica și morfologia general românească. Plecarea acestui grup, care *nu e păstoresc*, nu poate fi pusă în legătură decât cu încurcăturile produse de apariția cetelor otomane. Iar rotacismul, și din numele lor de *Rumeri*, amintește forma pe care numele nostru etnic o are la Albanesi. Populația din aceste părți a fost, atunci, așa de deslocuită, încât unii din Albanesii aceștia au ajuns și până în Atica. Avem a face probabil cu o colonisare târzie din partea ducilor de Austria, mult timp stăpâni aici.

La Istrieni numele sânt slave (Brdo, Susnjevica, de la un Susno ca moș), dar, pe lângă Paz, greu de explicat, Krbune arată pregătitorii de mangal în păduri[5].

De și în legătură cu ce e mai „românesc" între Italieni, Friulanii, cu *ce faz tu*[6], ei s'au slavisat mai cu totul ca vocabulariu.

---

[1] Dümmler, *Die älteste Gesch. der Slaven in Dalmatien*, p. 58. Pentru Spon și Whéler, Morlacii ar fi niște „fugitifs d'Albanie"; p. 91.

[2] Cf. *Juhrbücher der Litteratur*, LI (1330), Viena, p. 117. Și contra lui Morlachi de la Mare, p. 117 (semnează K. = Kopitar ?). Cf. S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, Cluj 1924, și Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, în *Denkschr.* din Viena XXX (1879) (citat și mai sus).

[3] Whéler, *Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant*, I, ed. Avers 1689, p. 13.

[4] Se zice „Vlad Dracilovici", cum se va zice și „Mateiaș Ianculovici": Jagič, *Ein Beitrag*, pp. 97 și urm.

[5] V. *Hist. Zeitschrift*, 1926, pp. 1-13.

[6] W. Urbas, *Cicii și Țara lor*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), p. 180 și urm. și temeinicele studii ale d-lor Sextil Pușcariu (Sextil Pușcariu, *Studii istro-române*, I (1906), II (1926), III (1929)), și Al. Morariu.

Grup mic, ei au părăsit deci răpede tesaurul strămoşesc, păstrând însă toate elementele de morfologie, cas extrem de interesant în istoria graiurilor omeneşti [1].

Că nu e vorba, în Macedonia, de „nomazi", ci de o populaţie de secole aşezată, o dovedesc numele care înseamnă toate elementele naturii încunjurătoare. Iată pentru satul Laica (Laista):

„Munţii din jurul satului poartă denumiri ca: Papingul sau Lazar, Aşteaţa, Ciuca, Plinul, Morfa, Pistriţul, Flamburul, Pajota, Atoaca şi Gura.

„Sânt caracteristice numirile de dealuri: Laca, Gărgărelo, A ghinii (la vii), Culbucearul, Catachi, Gărbuniţa, Cheatra-roşie, Lălă, Brazii, Gumărăzi, Nsăratul, Grohutul, Gâtălmo, Astână, Chietrele albe, Fălţaciu, etc.

„Apele ce udă Laca sânt două râuri principale: Morfa, ce izvorăşte din muntele Morfa, iar al doilea, Cucuruţul, ce-şi ia apele din muntele Pistriţul [2]".

Dar, alături de această răspândire „vlahă" în regiunea, odinioară de basă, unde, lipsiţi de Stat în vremea când el se întemeiază solid pretutindeni, ei nu vor mai fi decât grupuri de autonomii sau represintanţi individuali, la hanuri, în atelierele de juvaergii, în prăvăliile de negustori şi în alte profesiuni orăşeneşti, ai admirabilei iniţiative a neamului nostru, identitatea etnică fundamentală în tot Sud-Estul european, semnalată mai sus şi recunoscută şi de străini, se menţinea chiar dincolo de margenile *acelor cari au rămas vorbind românește*.

Această identitate e un adevăr care se impune. Infăţişarea chiar, dar mai ales îmbrăcămintea şi încălţămintea, cântecul, danţul, superstiţiile, poveştile sânt aceleaşi de la Cehi şi Moravi la Ruteni şi de la Beşchizi până la Taiget.

---

[1] La Istrieni, *kumaraku, καμιλαύκον*, a fost semnalat şi de Tomaschek, în *Zeitschr. f. öst. Gymnasien*, 1876, p. 346. Nu de la Bizantini, cum crede el, ci de la *comanacul* nostru, ceia ce pune mai târziu o despărţire şi de la noi. Citând pe Farlati, IV, pp. 91-110, Tomaschek credea că-s Uscoci de la jupele Likka, Corbavia, Bujana şi Gacico, *ibid.* Ei n'au păstrat măcar toate numele zilelor săptămânii; Şaineanu, *Semasiologia*, p. 42.

[2] Ziarul *Năzuinţa* de la Călăraşi, I, n-l 30.

Fondul arhaic, milenar, preistoric e pretutindeni visibil. Văpsirea cu slavism nu trebuie să ne înşele, văzând în adevăr altă rasă. Ce au fost Slavii înainte de a atinge aceste regiuni trace se poate vedea la Poloni, cari, în toate privinţile, sânt cu totul altfel.

Şi nicăiri Tracii n'au fost aflaţi, de vremile mai noi, ca atari, ci numai în transmisiunea, în versiunea şi interpretarea romanică, de la o vreme expres românească.

Incheiu deci acest al treilea tom al cercetărilor noastre, după ce am urmărit astfel viaţa de odinioară în toată lărgimea şi în toată adâncimea ei, cu această *restituire de drept,* în folosul alor miei, pe care nimeni n'o poate răsturna.

Centrală Universitară
VERIFICAT
1987
VERIFICAT
2017
VERIFICAT
2007

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Pagina

Fig. 1. — Din luptele Romanilor cu barbarii. Sculpturi de metal aflate în Ardeal 4
„ 2. — Cetate romană din secolul al IV-lea 20
„ 3. — „ „ „ „ „ „ 26
„ 4. — Monede grece din Scitia Minoră 30
„ 5. — Monedă a lui Maximian și Dioclețian 30
„ 6. — Colonie romană din secolul al IV-lea 36
„ 7. — Constantin-cel-Mare, după o medalie 40
„ 8. — Monedă a lui Constantin-cel-Mare, cu podul peste Dunăre . 40
„ 9. — Împăratul Dioclețian 44
„ 10. — Monede romane barbare 44
„ 11. — Inscripția romană de la Tropaeum Traiani pentru biruința asupra barbarilor 60
„ 12. — Medalion al Împăratu'ui Iulian. 68
„ 13. — Moneda lui Teodosiu 68
„ 14. — Medalion al lui Constantin Chlorus 100
„ 15. — Medalion al Elenei, mama lui Constantin-cel-Mare . . . 100
„ 16. — Soldați romani. Sculpturile de la Tropaeum 106
„ 17. — Monedă a lui Iustinian 120
„ 18. — O scenă de luptă între Romani și Goți. Sculpturile de la Tropaeum 124
„ 19. — Ostaș roman de pe vremea Împăratului Valens. Sculpturile de la Tropaeum 150
„ 20. — Barbari prinși (Goți). Sculpturile de la Tropaeum . . . 200
„ 21. — Medalion al lui Iustinian 216
„ 22. — Iustinian, după o medalie 232
„ 23. — Heracliu și Heracliu Constantin, monede 232
„ 24. — Femei barbare (Gote). Sculpturile de la Tropaeum . . . 252
„ 25. — Monedă a Împăratului Heracliu, cu mama, Gregoria, și fiul, Constans 324
„ 26. — *Solidus* al iui Iustinian al II-lea 324

TABLA MATERIILOR

CARTEA I-A.
Amintirea Imperiului.

Pagina

CAPITOLUL I. — Barbarii şi Imperiul 3
CAPITOLUL II. — „Provincialii“ 8
CAPITOLUL III. — Reromanisarea politică :
1. Ţeranii şi apărarea 26
2. Opera lui Diocleţian şi a lui Constantin-cel-Mare . . . 30
3. Moştenirea lui Constantin-cel-Mare 45
CAPITOLUL IV. — Crisa gotă 51

CARTEA A II-A.
Creaţiunea românească.

CAPITOLUL I. — Formele de viaţă 75
CAPITOLUL II. — „Legea“ românească 79
CAPITOLUL III. — Neamul 106
CAPITOLUL IV. — Limba 110
CAPITOLUL V. — Grupările politice fundamentale 148

CARTEA A III-A.
Între Împăratul roman şi Hanul turanic.

CAPITOLUL I. — Opera Împăratului Teodosiu 167
CAPITOLUL II. — În umbra lui Attila 181
CAPITOLUL III. — Crisa socială supt Imperiul restabilit 192
CAPITOLUL IV. — Ridicarea elementului latin 200
CAPITOLUL V. — Viaţa populară romană 205

CARTEA A IV-A.
Regimul „Noului August“ Iustinian.

CAPITOLUL I. — Basa romană 221
CAPITOLUL II. — Românii în Imperiul avar 230
CAPITOLUL III. — Sintesa slavă 238
CAPITOLUL IV. — Influenţe slavo-româneşti 262
CAPITOLUL V. — Românii până la noile colonisări de barbari (sec. VII-VIII) 292
CAPITOLUL VI. — Elementul vechiu românesc şi colonisarea Bulgarilor 297

CARTEA A V-A.
Românii din jos în jurul anului 1000.

Stări şi mişcări vlahe în Balcani 331

Acest volum s'a lucrat, cu inteligență și răbdare, după un text foarte greu, de colaboratorii mei tehnici, dd. M. Manolescu, I. Homer, D. Craioveanu și I. Alexandrescu.